ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА
дивизија смрти и васкрсења
1914 -1918.

Брана Филиповић

Брана Филиповић

ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА
дивизија смрти и васкрсења 1914 – 1918.

ПРВО издање ове књиге догодило се 2020. године; ово друго, допуњено издање појављује се сада, почетком 2026. У овом, другом, допуњеном делу још једно је виђење ратног пута Тимочана и Крајинаца 1914 - 1918., те неке нове приче о најистакнутијим борцима са Тимока и Дунава, узбудљив поход зајечарских и књажевачких родољуба стазама солунских ратника и поменик изгинулих и умрлих официра Тимочке дивизије у том страшном ратном вихору.

Књига је, уз ове допуне, обогаћена новим, вредним садржајима.

С вером у Бога и Отаџбину.

Бор, 2026.

Брана Филиповић

Тимочка дивизија – дивизија смрти и васкрсења (1914 - 1918.)

Друго, допуњено издање 2026.

Издавачи
Центар за културу Бор
Терција Бор

Рецензија
Душан Марковић

Уредник
Добрила Филиповић, професор

Техничка подршка
Александар Живуловић

Изабране фотографије и документи
Албум сећања на наше претке из
Првог светског рата,
Народне библиотеке Зајечар,
Бор и Књажевац,
Историјски архив Тимочке Крајине, Војни архив Србије, Војни музеј Београд, Народни музеј Шабац, Музеј Крајине - Неготин, web издања и аутор

Штампа
Терција Бор
Бор, 2026.

Брана Филиповић

ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА

ДИВИЗИЈА СМРТИ И ВАСКРСЕЊА 1914 – 1918.

„И хвала и слава јунацима хрлим,
падом уздигнутим, смрћу неумрлим“

(Ј. Ј. Змај)

Бор - Србија, 2026.

Аутор, уводне речи...

НЕЗАБОРАВНИК И ПОМЕНИК ХЕРОЈА

После монографије о Дринској дивизији, фотомонографије и књиге из 2018. о Моравској дивизији, као и публикације „Моравска дивизија 2. позива", генерала и команданта те дивизије, Љубомира Милића, Србија добија и књигу о славној Тимочкој дивизији, о тимочким неустрашивим ратницима, о поменику хероја, сећањима на њихова вечна дела, о припремама за Велики рат; овде је и хронологија најважнијих битака, жестоких, крвавих окршаја на Дрини и Сави, на Церу, историјских бојева на Гучеву и Мачковом камену; сведочи се и о величанственој Колубарској бици, лавовској одбрани тимочких првопозиваца и другопозиваца Београда и Шапца, касније и целе Србије; ово је и прича о страдањима, части, пркосу и поносу, непокору и родољубљу младости са Тимока; о суровој 1915, можда и најтежој у постојању нашег народа, о албанској голготи и тимочким регрутима, о Крфу и Виду, острвима смрти и спаса, љутим борбама на Кајмакчалану и целом Солунском фронту; ређају се записи о логорима смрти, навиру сећања на видање рана у далекој Африци и савезничким земљама и на француске ослободиоце Тимока и Крајине, на спомен обележја палих јунака; упознају се и судбине великих војсковођа, али и обичних редова; истакнуто је страдање и васкрсење једне војске и једног народа... Француске војсковође, генерали, ратни репортери и хуманитарци (и не само они) никада нису заборавили Србију и своју српску сабраћу... Командант савезничких трупа на Солунском фронту, генерал Франше д Епере, с поносом, изјављује: „Срби, то су скоро сви сељаци, тврди на муци, горди на себе, господари својих њива...И дошао је рат, и ти сељаци су се претворили у војнике, најхрабрије, најистрајније, најбоље од свих. Због њих сам тако горд". Генерал Гамбета, ослободилац Тимока и Крајине, пише: „Од свега доживљеног и виђеног поникла је моја љубав према овој племенитој земљи, по свему томе разумео сам срце Србиново и заволео његову отаџбину". Тек француски министар Анри Бријан у јеку Великог рата: „Српски народ је са својим врлинама украс човечанства". Или шта рећи за одлуку генерала Емила Гепарта који је љубав према Србима доказао неприхватањем да се српски војници смртно болесни и исцрпени сместе дубоко у Сахару, него их је разместио у саму варош Бизерту и тако спасао 11.417 бораца. Од тада је постао једина у свету „Српска мајка".

Амерички министар иностраних послова, Роберт Лесинг, изјављује: „Када се буде писала историја Великог рата, најславнији одељак те историје носиће назив: СРБИЈА. Српска војска учинила је чуда од јунаштва, а српски народ претрпео је нечувене муке, и тако пожртвовање и истрајност не могу проћи незапажено – они се морају наградити". Да ли би овакве оцене и по-

руке могле да се искажу да у том ратном вихору није било огромног, немерљивог учинка и Тимочке дивизије? Не, сигурно, не!

Свуда где су српске армије водиле битке Тимочани су били међу првима, гинули су остављајући младалачке животе – и дечачке снове - и у првој српској речној „плавој гробници" на Легету и у морској „плавој гробници" у Јонском мору далеко од родне груде; ослобађали су и Београд, Ужице и Шабац, Лесковац, Краљево и Трстеник, али и Сарајево, далматинске градове, јадранску обалу.

Били су и истрајна Тимочка војска, и „ратници златног срца" у бележницама Немца, хуманитарца и светског криминолога из Швајцарске, др Арчибалда Рајса, чувеног америчког новинара, Џона Рида, аустроугарског војника и писца, Егона Киша, француског ратног извештача, легендарног Анри Барбија. Свет је упамтио и речи норвешког пуковника Карстена Ангела: „Дошли смо 1915. са мало поштовања за њих, а враћемо се пуни дивљења. Наишли смо на најбоље војнике на свету, храбре, послушне, трезвене, издржљиве,вољне да жртвују живот за своју земљу и националну идеју".

Две јубиларне годишњице су чврсто везане за тимочке дивизије: стогодишњице почетка и завршетка Првог светског рата, 1914. и 1918. - године у којима су у целој Србији и широм Тимочке Крајине достојанствено обележени велики датуми изникли из догађања тог времена. Које су светковине и како организоване, који су пројекти и које су све вредности остале за историју?

Понегде се преплићу или понављају збивања и подаци само зато што су проистекли из различитих извора. Читалац може да закључи о веродостојности неких појединости и схвати да је покаткад потребно исте детаље још једанпут саопштити. Могуће су и допуне овог садржаја, јер из дана у дан наилазимо на нова сазнања о подвизима, пожртвовању, страдањима, узлетима али и мукама и патњама, болу и губицима тимочких ратника и тимочког народа.

Велики је број војних и државничких личности са Тимока везано за Велики рат, од Николе Пашића и Николе Цоловића до др Лазе Генчића, др Ковачевића, Петра Радовановића, Христине и Михаила Ђорђевића, браће Аадамовић, Радоја Лазића, др Миливоја Петровића, Стевана Јаковљевића...

Тимочани су испевали „Тамо далеко"; највероватније је и Незнани јунак на Авали „дете тимочких дивизија"; сазнаје се да је познати филм „Заспанка за војнике" инспирисан подвизима тимочких ратника, да је француски песник Едмонд Ростан 1916. написао потресну поему „Краљ Петрова четири вола" (на основу фотографије Владимира Бецића објављене 1916. у француским новинама), да су Неготинци, генерали Јован Мишковић и Јован Атанацковић били и војни министри или да је начелник санитета Врховне команде у Солуну 1917-1918. био Поречанин, пуковник, др Ђорђе Владисављевић. Пре њега то место је дуго заузимао Зајечарац, др Лазар Генчић. Шеф Кинематографске секције Српске војске на Солунском фронту био је племенити Неготинац Драгиша М. Стојадиновић који је оставио неизмер-

но снимателъско и списателъско благо свом народу и о коме је Стеван Јовичић написао књигу „С камером и пушком".

У званичној биографији команданта Прве српске армије, војводе Петра Бојовића, пише: „Служио је у елитним јединицама: Гардијској бригади, Моравској, Тимочкој и Коњичкој дивизији". Да је реч о елитној војсци и горостас војницима, сведочи и историјска чињеница да су, у завршним борбама свих наших армија за прво ослобођење Београда, непосредно, 15. децембра 1914, учесвовале само Тимочка дивизија првог позива и Коњичка дивизија.

И док су једни војевали од Дрине и Саве до Кајмакчалана и Битоља, па и даље до немирног Јадрана,у отаџбини, код куће, на истоку Србије, од 1915. године спровођена је сурова бугаризација. Народ Тимочке Крајине у патњама је преживљавао и страдао под злочинима окупатора. Многи су у избегличким збеговима прелазили хиљаде километара по белом свету.Остала су сазнања и о том мрачном, језивом периоду. Како не подсетити на хиљаде доборовољаца и хуманитараца из Америке, Канаде, Русије, Енглеске, Шкотске, Грчке, Норвешке, Италије, Француске. Како не споменути нашег научника светског гласа, Михаила Пупина (1854 – 1935.) који је лично и у сарадњи са Црвеним крстом Америке послао помоћ Србији и Црној Гори вредну 140 милиона долара. И Пупинов велики пријатељ, амерички председник В. Вилсон, био је уз Србе и Србију: прихватио је да се на Видовдан, 28. јуна 1918, у целој Америци обележи „Српски дан" када је амерички народ позван да се „окупи у својим црквама како би изразио своју наклоност према храбром српском народу", јер се „Србија тако витешки борила и страдала за исте принципе за које се и САД бори". Тад се и српска застава први пут завиорила на Белој кући, а ту част једино је до сада имала још Француска 1920. године.

Обиље фотографија и докумената и надахнутих стихова и овог и осталих писаца употпуњују слику о „смрти и васкрсењу Тимочке дивизије", о добу које је записано и на споменицима, у камену, у Француском гробљу и у Спомен – соби у Гарнизону војске у Зајечару, у великом броју публикација и изложбених поставки, часовима историје који никад не бледе.Таквих и још сијасет пригодних манифестација и догађања поводом почетка и завршетка Великог рата широм Тимочке Крајине употпунило је причу о Тимочкој дивизији из тог злокобног времена.

У „Дневницима победника", књизи Вишеслава Живановића из 2006. године, наглашено је писмо Илије Фируловића из Велике Каменице упућено супрузи Лападети јула 1914. За незаборав су ове брижне поруке: „Од Зајечара до Параћина путовали смо са воз, а сад путујемо од Параћина, а где не знам ништа. Немој да се секираш.Чувај децу и краве и види добро за њих..." Новак Ђикановић из Петровог Села са само шест година постао је изгбеглица, преко Румуније стигао је до Одесе и Јелисаветграда. Пише у свом дневнику: „Све избегле Кладовљане дочекала је принцеза Јелена, кћи краља Петра, удата за руског генерала, у пратњи нашег генерала Михајла Живковића. Била је у црнини, жалила је Србију. Три године смо провели у вагонима, то само ми знамо шта је од нас радила ледена Сибирија... Од три групе, наша

група вратила се маја 1920. Скоро сви Петровљани су почетком рата побегли преко Дунава".

И одломак из до данас непреведене књиге француског потпуковника Де Риперта Д Алозијеа „Васкрсење српске војске, Албанија, Крф 1915-1916" (Париз, 1923.) сведочи о обнови после катаклизме – после албанске голготе и тренутака када су српски народ и војска остали потпуно сами суочени са бугарским удараом „у леђа".

-За неколико недеља, прешавши Крф, Српска војска је ускрснула. Шест лепих, обновљених дивизија са свом опремом искрцало се у Солун. Касније, у септембру 1918, на балканском фронту, „Српска војска је главно језгро савезничке маневарске масе" – написао је Д Алозије.

И најновија књига Жељка Поповића „Крф, острво васкрсења Србије" („Прометеј" – РТС, 2020.), пише у „Политици" 19. јула 2020, даје одговор о томе како се преживело и опстало. - Сви мукли, као сенке, идемо, блудимо, тражећи хлеб или утешну реч", говорио је песник Милутин Бојић који је умро у Солуну 1917. и сахрањен на гробљу Зејтинлик.

Искрцавање Срба на Крфу „било је нешто најстрашније, где је одмах по доласку умрло 300 људи с кором хлеба у устима. Претпоставља се да је у „плаву гробницу" положено око 11.000 војника" – забележио је италијански гроф Карло Сфорце. И у књизи Душана Батаковића „Србија и Балкан 1914 – 1918, Албанија, Бугарска, Грчка" наведено је да је Крф постао српска престоница у егзилу и да су тамо „Српске новине" почеле да излазе априла 1916. Савезници су све чинили да спасу што више Срба. Французи су отворили шест амбуланти, основана је и руска болница, из Лондона је стигла болничка мисија највише захваљујући Српском потпорном фонду. Од 1916. до 1918. на Крфу, у Солуну и на Солунском фронту налазила су се 252 српска гробља. Године 1934. кости свих ратника пренете су у маузолеј на Виду (пројекат руског архитекте Николља Краснова 1938/1939.). Неправедно би било неподсетити и на Меморијални споменички комплекс Поликастро, откривен 1977. године. После две децније на споменичком платоу постављене су бисте пет председника влада савезничких земаља чије су се војске борile на Солунском фронту, међу којима је и Србин, Заječарац Никола Пашић.Доминира високи петострани споменик у белом мермеру са буктињом на врху. На српској страни пише: „Херојским синовима Србије, Француске, Италије, Енглеске и Грчке, који су се, верни завештањима својих предака, борили на овим местима и пали за слободу и светски мир 1916 – 1918."

Грчки песник Коста Пасијанис 1916. обратио се војводи Путнику: „Добро дошао на острво хомерске принцезе, узорна старино, војсковођо јуначког народа који није поклекао пред варварским налетом"...

Први српски војвода, Радомир Путник (унапређен после Кумановске битке с Турцима 1912.) остао је у памћењу и у срцима и народу далеке Канаде, народа који је делић своје земље назвао његовим презименом, Путник. Једна од планина у масиву Кананаскис носи његово име. Срби из Калгарија открили су 2012. споменик на лепом месту које туристи опседају и на

којем, на енглеском, пише и ово: „Србија је у Првом светском рату изгубила трећину становништва. Ова жртва била је део канадских и савезничких борби у Европи против три царевине у циљу заштите људских права и слободе човечанства".

Па чак и хрватски предводник Пучке странке, др Јосип Смодлек ускликнуо је дочекавши у Сплиту поткрај новембра 1918. тимочке првопозивце и ослободиоце: „Благословена вам свака стопа била, благословене мајке која вас родиле, благословена колевка која вас одњихала"...

А тимочки крај је предњачио у пријављивању за војну службу. Највећи број обвезника је регрутован у Тимочку дивизију, највише у неготински, елитни 6. пук „Хајдук Вељко". Током рата смањивао се број војника, укидале су се и трансформисале целе јединице, па је, због честих премештања, Тимочана и Крајинаца било у готово свим војним формацијама.

У средишту свих ових збивања васкрсавала је, чудом опстанка и снагом издржљивости, Тимочка дивизија, Тимочка војска. Зато је и немогуће раздвајати тимочке дивизије од целине Српске војске током целог четворогодишњег ратовања.

Писац чувеног романа „Време смрти", председник СР Југославије 1992. и 1993. и академик, Добрица Ћосић, пред смрт, 2014, рекао је новинарима: „Данас се о Великом рату може говорити и другачије но што ми сада говоримо, али ја мислим да је најисправније говорити о том чину као ослободилачком и револуционарном. Имао сам трагичан поглед на тај пут у коме је један народ изгубио трећину свог становништва, и то се није могло спречити због националног и грађанског поноса у то време у Србији". Да ли нам данас, у другачијем али заплетеном времену, недостаје тог националног жара и набоја?

Више од 20.000 Тимочана није се вратило са бојних поља у Великом рату, нестала је заувек једна несаломива – и непоновљива - херојска младост. Неми сведок им је „живи споменик" - „Вођњак ослободиоцима", засади 20.000 ораха с обе стране пута од Прахова и Неготина, преко Салаша и Рготине до Зајечара, Књажевца. За сваког погинулог садница плодоносне, тврде и отпорне воћке. Нека им и ова књига буде још један скроман, достојан незаборавник и дуговечни Поменик хероја.

И нека ова, „српска неизбројива армија храбрих још чека витешка пера", записа књижевник и ратни извештач са Солунског фронта, Младен Ст. Ђуричић.

Брана Филиповић

(Прва корица: Спомен слика васкрсења Србије и лична, идентификациона плочица подн. 2 чете 1. бат. XIII пука „Хајдук Вељко" Тим. дивизије Цветка П. Петковића. На задњој корици је друга страна идентификационе плочице поднаредника Цветка П. Петковића (Народни музеј Зајечар) и оригинални француски генерални мач М-1872. Пета страна: Српска војничка капа шајкача - Музеј у Бору.)

Из рецензије

СРПСКИ СПАРТАНЦИ, ТИМОЧКИ ЈУНАЦИ

Као један од потомака старих српских ратника не могу да не споменем „увод" у Велики рат, балканске ратове, посебно 1913. када су моји Тимочани проглашени „српским спартанцима" јер су јуначки, до последње капи крви, бранили свој Тимок и Крајину, отаџбину Србију, и част и понос српског рода. Тимочки првопозивци, заједно са Дунавском дивизијом, имали су изузетну улогу у сламању турске царевине и заузимању Једрена, где су остали без 1.665 војника. Другопозивци су дали огроман допринос у Кумановској и Битољској бици. Бранећи отаџбину у тим ратовима Тимок и Крајина изгубили су 4.083 борца. Њихова дела у тим и каснијим биткама, како пише и на монументу на врху Цера, јесу бесмртна, њихови животи васкрсавају појавом и ове књиге и истином „да само сећања остају". То је данас и једино што за њих можемо да учинимо, да их не заборавимо и млађим генерацијама у аманет пренесемо најсветлији део историје овог народа. Довољна је само легетска жртва након церске битке 1914. и да младост са Тимока оде у легенду, али како не нагласити и јунаштво на Дрини и Сави, Колубари, у одбрани Београда и Шапца, на Кајмакчалану и целом Солунском фронту; како не ожалити стардалнике на путу за јадранску обалу, убилачку албанску голготу и „плаву гробницу" у којој су завршиле хиљаде невиних живота.Па ипак, моји Тимочани умели су, у ретким предасима на Солунском фронту, да носталгију за завичајем, својем селу и својој земљи лече полетним и охрабрујућим стихом и сетном мелодијом – испевали су они и заветно „Тамо далеко" поздрављајући „Вељков град" и Крајину дајући на знање покољењима како је отаџбина најузвишеније добро.

Нама је – и због свега тога, и више од тога - тешко да схватимо и многе пријатеље из света који нас упозоравају да заборавимо прошлост, да се отргнемо од страхота из последња два века, да занемаримо историју и да се окренемо будућности и стварамо нову, савременију државу. Иако не сумњамо у њихове најбоље намере и поруке, није нам лако да им објаснимо да Србија и њен народ не могу да занемаре своју бурну историјску прошлост, јер је све то уврежено и у оно што данас доживљемо и са чиме се грчевито боримо. Превише је тога што нам се догађа у окружењу и што нас подсећа на давно минуле „олује" и

још свежа збивања и неразумевање једва преживљено у 20. веку и касније. Сећања, као неминовност, навиру.

Председник британске владе, Лојд Џорџ је после завршетка Првог светског рата у својим мемоарима, у одељку „Зора свиће на истоку", написао да за пробој Солунског фронта „највеће признање припада Србима", значи и тимочким ратницима, што не треба посебно истицати. Тај отаџбински рат донео је и неописиво значајно и исковано за навек братство по оружју са француским народом. Гробови и споменици француским ослободиоцима у Зајечару, Неготину и Бору продужили су Француску колонију рудника бакра и наслеђе у архитектури и градитељству и то је тај неизбрисиви траг који не смемо да заборавимо. Зарад генерација које долазе, и које ће знати да поштују дела славних предака, али и савезника и сабраће у најтежим данима и годинама.

Поводом освећења споменика палим тимочким ратницима (2. јун 1929.)у Зајечару, француски артиљеријски поручник Е.Ф.Петерлин, записао је у споменици: „Какве су све напоре претрпеле наше напаћене трупе, а нарочито Тимочани, и какве су борбе вођене у тим црним данима, најбоље илуструје бројно стање које је једног момента износило – само 2.500 пушака".

У споменици издатој за исти догађај и од истог аутора, у тексту о „Тимочкој дивизији у ратовима 1912 – 1918 – кратак историјски преглед", записано је: „Изгинули Тимочани, који су се у редовима тимочких дивизија првог и другог позива јуначки борили у свим нашим ратовима, својим су великим пожртвовањем за благо наших народа и за стварање наше светле данашњице, ушли су у повесницу наше Отаџбине као њени заслужни оснивачи; својим мушким држањем пред непријатељем постали су „јунаци међ јунацима" чији ће светао спомен живети док буде трајало нашег народа".

Филиповић је предано радио и стварао богат мозаик успомана на догађаје, људске судбине и удесе, преломне битке, херојска дела, подвиге, страдања и патње, понос и бол, издржљивост и снагу једне славом овенчане дивизије и њених припадника. Много је датаља, приказа и записа о мање или више познатим, па и до сада непознатим збивањима. Приче о легендарним српским официрима и ратницима са Тимока, од Николе Цоловића, Живојина Бацића и Радоја Лазића до Петра Страиновића, Милоша Перовића или др Миливоја Петровића, Христине Ђорђевић и деветорице браће Адамовића вредне су најмање за документарни филм. И одељци о избеглиштву и логорима смрти, о добровољцима, тек о злоделима окупатора на истоку Србије, не могу да оставе никог, баш никог равнодушним. Сусрећемо се и са

дужим низом старих и ретких фотографија и докумената, што учвршћује целину приповедања и документарног приказа. Аутор упућује читаоца и на изворе из којих се могу пронаћи корисне информације и грађа као, примерице, имена 55 сахрањених тимочких и легетских јунака у Руми на војничком гробљу. Често наводи документа, публикације или анализе из својих ранијих дела и тако се ослања на већ једанпут проверени материјал незапостављајући ни најновија обимна истраживања. Филиповић се и овом приликом доказао и као данас један од ретких на истоку ове земље песника истанчаног и узаврелог родољубља.

Текст на споменику Тимочкој дивизији код Љига

Ово је вредан и преко потребан садржај за сваку кућу у Тимочкој Крајини, јер се у Велики рат са ових простора пошло из сваке куће, из сваког села и засеока, града и вароши. Радује ме и то што је књига посвећена једном од најбољих, витешких српских официра последњих генерација, генарал – потпуковнику Љубиши Стојимировићу, родом из питоме неготинске Јасенице.

Душан Марковић

ПРВИ РАТ ЈЕ ДУГО ПЛАНИРАН

Српски посланик у Бечу од 1912. до 1914. Јован Јовановић Пижон упозоравао је српског председника владе Николу Пашића на политичку климу у аустроугарској престоници. У писму пронађеном у Архиву Србије (прве објавиле беогардске „Новости“ 2008.), Јовановић је јавно говорио о намерама Аустроугарске да се спрема да уђе у рат са Србијом. Да се једино чекао повод најбоље се видело годину дана касније када се догодио Сарајевски атантат, а Гаврилу Принципу стављен крст како је искључиви кривац за до тада највеће крвопролиће у људској историји.

„Историјски посматрано, Срби су стално били у ратним припремама или ратним сукобима целу деценију од 1908. до 1918. Од почетка тог периода Аустроугарска је само чекала повод за рат – сматра директор Института за савремену историју, др Момчило Павловић. - Види се да Србија нема никакве веза са започињањем рата. У ширем контексту, то потврђује српску аргументацију да рат није превасходно избио због атентата на принца Фердинанда. Јер, од атентата до почетка Првог светског рата, прошло је само месец дана. Нико не може да поверује да су се велике силе за само месец дана организовале и припремиле за рат. Ово писмо је један од аргумената посебно западној јавности која и даље сав терет ставља на „српског терористу који је започео рат“. (У неким документима напомиње се да је у Србији било више незадовољних и храбрих људи који би исто учинили, јер је Аустроугарска имала претензије да, сем Босне и Херцеговине, својој царевини припоји и Србију).

Једна од тема у споменутом писму је и Албанија и српске намере за освајањем дела њене северне територије, као и заштитнички однос према Црној Гори.

„Аустроугарску је уплашило и то што је Србија имала амбиције према делу албанске територије. Албанија је била тек годину дана призната као самостална држава, с тим што није имала ни формалне границе. На тај „вакум“ рачунала је и српска држава. Ове границе утврђене су тек 1925. године – каже др Предраг Марковић из Института за савремену историју. - Срби су заиста хтели северну Албанију и излаз на море. Аустроугарска је то желела пошто-пото да спречи. Намера Аустроугарске била је и да раздвоји Србију и Црну Гору од Санџака”.

Ево и дела из оригиналног писма Јована Јовановића Николи Пашићу, април 1913.

„Поштовани господине Пашићу,

Сви наши пријатељи сматрају да је ова криза врло озбиљна, и да се наша Србија специјално ваља узети у памет. Аустроугарска би много мирније гледала на целу ствар са Скадром када се не би бојала да ми не гурамо краља Николу, и да ми не останемо на Дрaчу.

Ако дође до некакве акције, то ће бити више противу нас него Црне Горе. Наредбе корпуса у Загребу и Темишвару као да су већ издате. Треба се узети на ум, доиста, јер на два фронта не иде водити борбу, и према Бугарима и према овом фронту. Овде су озбиљно решили да сами иду напред и толико су пошли да не могу назад. Између Рима и Беча воде се врло важни разговори и о једној евентуалној окупацији Арбаније ако Есад Паша успе да постане господар Арбаније. Ова би окупација била извршена без великог припитивања Европе, и без обзира на то хоће ли бити Европи право или не. Озбиљно се расправља и о томе да се улази у рат са Русијом. Овде верују да руска војска не ваља и да би један такав рат за Русију био катастрофалан. То је природно што се овде тако мисли, али да се у то најозбиљније верује, то не разумем.

Поштује вас, Јован Јовановић".

ХРОНОЛОГИЈА РАТНИХ ОПЕРАЦИЈА СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1914 – 1918.

1914. година

28. јун – Атентат на надвојводу Франца Фердинанда у Сарајеву
23. јул – Аустроугарски ултиматум Србији
25. јул – Српски одговор на ултуиматум
28. јул – Аустроугарска објављује рат Србији
12. август – Аустроугарске трупе прелазе Дрину
16 – 20. август – Церска битка
27. август – Аустроугарске трупе протеране преко Дрине
5/6. септембар – Битка на Легету, страдање 13. пука „Хајдук Вељко"
8. септембар – Други астроугарски напад на Србију; битка на Дрини
16. новембар – Почетак Колубарске битке
2. децембар – Аустроугарске трупе заузимају Београд
3. децембар – Противнапад српских трупа
9. децембар – Крај битке на Колубари; пораз аустроугарске војске
15. децембар – Српска војска ослобађа Београд и протерује аустроугарске трупе

1915. година

Март – Почетак припрема ауастроугарске команде за нови напад на Србију
5. октобар – Почетак искрцавања савезника у Солуну

6. октобар – Почетак офанзиве здружених немачких и аустроугарских снага
9. октобар – Пад Београда
14. октобар – Бугарска започиње ратне операције против Србије; 16. октобра пресецају пругу Ниш – Солун; 20. октобра пада Куманово, а 22. октобра и Скопље.
25. новембар – Наредба српске Врховне команде о повлачењу ка Јадранском мору
16. децембар – Прве српске трупе стижу у Скадар

1916. година

19. јануар – Објављена наредба о евакуацији Скадра
Јануар – фебруар – евакуација српских снага из Албаније на Крф, Бизерту и друга места
11. април – Почетак укрцавања српских трупа на Крфу за прелазак на Халкидики
Јун – јул – Поседање линије фронта Кожуф – Лерин српских трупа
17. август – Превентивна противофанзива бугарских трупа
14. септембар – Почетак противофанзиве српске војске која траје до децембра 1916, освајање Кајмакчалана
19. новембар – Ослобађање Битоља од стране српских, француских и руских трупа
Децембар – Прелазак савезничких снага на Солунски фронт у дефанзиви, рововски рат

1917. година

9. мај – Напад Друге српске армије код Доброг поља
21. мај – Наређење да се напад заустави

1918. година

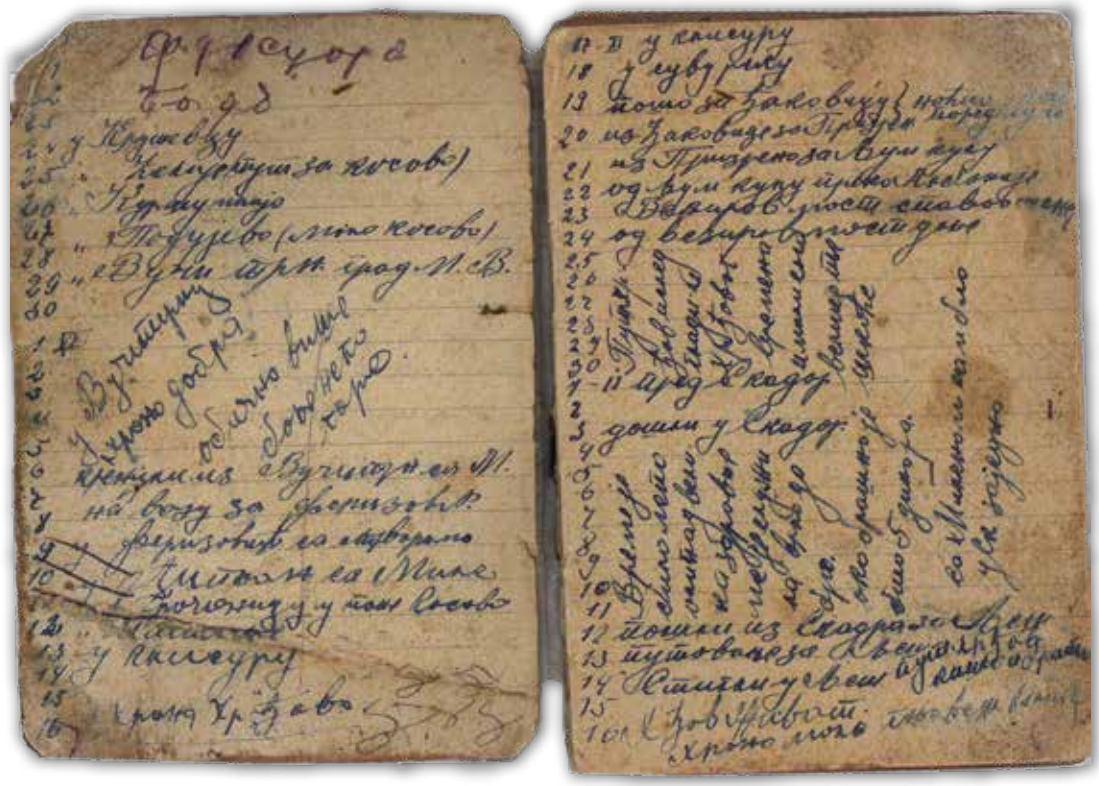
23. јун – Инструкције француске владе и генералу Франше д Епереу да објави припреме за офанзивну акцију
27. јул – Почетак израде плана офанзиве у српској Врховној команди
3 – 9. септембар – Излазак француских и српских снага на полазне офанзивне положаје
15. септембар – Српске трупе избијају на обалу Вардара и заузимају Кавадарце, повлачење немачких и бугарских снага на линији Битољ – Дојран
22. септембар – Француске снаге улазе у Прилеп

29. септембар – Српске снаге ослобађају Скопље; Бугарска потписује протокол о капитулацији
10. октобар – Почетак борбе за ослобођење Ниша
15. – 30. октобар – Борбе за ослобођење Србије
20. до 30. октобар – Ослобођење Црне Горе
1. новембар – Ослобођење Београда и целе Србије

Бора Станковић из Бора, на Ускрс 2011. у Солуну на Српском војничком гробљу Зејтинлик са чуваром светиње, старим Ђорђем Михајловићем

Дневник солунца Пауна Страиновића из борскоī села Кривељ - од дана напуштања отаџбине из Лазаревоī Крушевца до „Кайије слободе" и повратка у ослобођену Србију

Генерал Стеја Стејановић са пуковником Војиславом Живановићем на „врућој" граници код Пироша 1913.

Артиљеријски ђ. потпуковник Коста Ј. Филиповић, служио од 1915 - 1917.у Тимочкој пољској артиљерији

Поднаредник Никола Н. Анђелковић, Неготинац, носилац Албанске споменице

„Политика", први дан после атентата у Сарајеву, 1914.

Стојан М. Крстић (први слева) 14. пешадијски пук Тимочке дивизије, погинуо 1915. приликом одбране Београда

Повлачење Тимочке дивизије на правцу Пирот - Ниш у јесен 1915. године

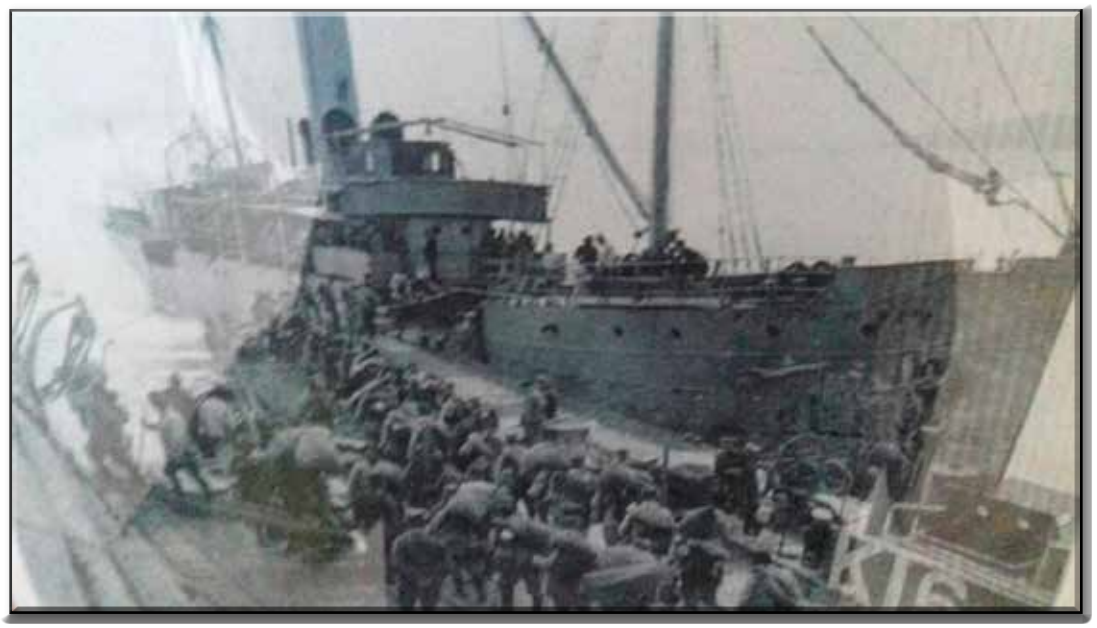
Први позив Крајинског одреда 13-ог пука „Хајдук Вељко"

Наредник Новак Михајловић из села Злоūа, Тимочка дивизија 1. ūозива, ūоūомци живе у Канади

Марко Крūинић, добровољац из Лике, ūоūомци живе у Бору

Укрцавање Тимочана на брод за Крф

РАТНИ ПУТ ТИМОЧКИХ ДИВИЗИЈА

-Око касарне у Неготину, 26. јула 1914, где је мобиласан најстрадалнији пук у Првом светском рату, 13. пук „Хајдук Вељко“, слегло се много првопозиваца. Њима је овај рат требало да буде ватрено крштење. Неготином су звонила звона и пратале прангије... Капатен Обрић, борац 13. пука, родом из Душановца, сећа се: “Моји војници, Неготинци, стари певачи, покушаше песмом да се овеселе и расположе од суморности и вреле припеке јулске. Сентиментална песма: *„Овим шором више ӣроћи нећу, а ӣараву заборавиӣи нећу, збоӣом вино и мила Крајино“*. Својом сетном мелодијом одавдаше неку мрачну визију и слутњу... Пук је из Неготина упућен у Зајечар. Команда над пуком поверена је потпуковнику Драгутину Ј. Ристићу, рођеном у Београду 1892.године. Памти се као енергичан и образован. Одликован је после битке на Брегалници 1913. Карађорђевом звездом и постављен за команданта 13. пука „Хајдук Вељко“ са којим је стигао на Цер и у мачванско село Липолист. (Часопис „Баштиник“, 2005.).

Наређење о мобилизацији стиже у Тимочку дивизијску област у Зајечар 25. јула касно поподне. У Првој српској армији под командом генерала Петра Бојовића нашле су се тимочке дивизије првог и другог позива. Тимочка дивизија првог позива, командант, генерал Владимир Кондић, састојала се од 16 батаљона, три ескадрона и шест пољских батерија. Била је распоређена у реону С. Паланка – Топола – Рача са задатком да, са осталим деловима Прве армије, спречи наступање непријатеља долином Велике Мораве. Други позив Тимочке дивизије, командант, генерал Вукоман Арачић, имала је 12 батаљона, три ескадрона и шест пољских батерија. У Коњичкој дивизији међу 16 батаљона и четири пољске батерија био је и 15. пешадијски пук првог позива Тимочке дивизије. Пешадијске дивизије првог позива имале су између 20 и 25.000 људи и око 450 официра, као и 4.500 коња, 1.500 возила и кола, 20 митраљеза, више од 30 топова и више од 20.000 пушака и карабина. Други позиви дивизија имали су око 15.000 војника. Српска војска мобилисала је више од 400.000 људи од којих је 150.000 било у позадини чувајући границе. Сви су били разврстани у четири позива: први - 21 – 31 година, други -32 – 37, трећи – 38 – 45. Последњу одбрану чинили су они од 18 до 20 и 45 до 55 година. Један пешадијски пук бројао је 4.500 људи. Постојало је и 20 кадровских пукова са укупно 50.000 људи од регрута на обуци. Тимочка дивизија првог позива састојала се од 13. пука „Хајдук Вељко“ (Крајинци), 14. (Књажевчани), 15. „Стеван Синђелић“ (Параћинци), други позив имао је 13, 14. и 15. пук. Због сталног повећања броја регрута на подручју Тимочке дивизијске области основан је и 20. пешадијски пук који је попуњаван млађим годиштима (од 32 до 38 година) са целог подручја дивизјске области. У Зајечару је био

и Штаб дивизије и јединице 6. Прекобројног пука. Српска војска имала је и 15 пешадијских пукова трећег позива у Моравској, Дунавској и Тимочкој дивизији. Посебно је важно да је становништво источно од Велике Мораве, по војнотериторијалној организацији, припадало Тимочкој дивизијској области са седиштем у Зајечару. Мобилизација борачког дела становништва трајала је четири до шест, а неборачког шест до 12 дана.

У извештају команданта Тимочке дивизије првог позива, генерала Владимира Кондића од 29. јула, одзив је у Неготину, Књажевцу и Параћину добар, с тим што је у Зајечару слаб и мора да се поправи. Веће невоље су настале код мобилизације Тимочке дивизије другог позива и то, према извештају њеног команданта, Вукомана Арачића, „због оскудице командног кадра, наоружања и опреме". Пукови из Књажевца и Неготина стигли су у Зајечар пешице, јер су сви возови преусмерени у Београд. Када су се обе дивизије, 3. августа, налазиле у околини Параћина бројале су 14.371 војника, са 3.908 пушака, 13 митраљеза и 12 топова. Команду првог позива Тимочана преузео је генерал Владимир Кондић, а другог позива генерал Драгутин Милутиновић, познат као академац из Петровграда. Врховна команда је, 18. августа, одлучила да појача Другу армију – изузима се Тимочка дивизија првог позива из стратешке резерве из Прве армије и прекомандује у Другу армију. Пре тога, Прву армију сачињавале су обе тимочке дивизије и Моравска дивизија другог позива распоређене на линији Рача – Паланка – Топола.

Главни судар две војске, аустроугарске и српске, започиње у ноћи 15. и 16. августа. Већ 18. августа Друга армија Степе Степановића прелази у офанзиву. Два дана трајале су жестоке бробе у околини Шапца и на Косанином граду. (Тимочани су већ почетком августа стигли у близину Цера и Шапца). Већ 20. августа Аустроугари се повлаче. У пуковском дневнику наглашава се „да је 13. пук, под командом мајора Драгољуба Лазића, спречио извлачење непријатеља који у бекству оставља оружје и муницију". Непријатељ бежи у расулу. Посебну енергију испољава 14. пук (Књажевчани) потпуковника Милана Миљковића... „Тимочки првопозивци прослављају победу на Текеришу играјући народна кола". Дивизија преко Текериша, 21. августа, одлази у село Мровсква (данашња општина Владимирци) да би преко Великог Бошњака, 30. августа, стигла у Липолист, у Мачви. Тамо је извршено пренаоружавање 20. зајечарског пука руским пушкама. Нажалост, наредних дана, до 5. септембра, није било времена за пробно гађање новим оружјем. Ту је, у Бошњаку (данашње село Драгиње), војвода Степа одржао чувени говор нарочито похваљујући 13. пук са придодатим батаљоном и батеријом. Крајинци су се тада окитили Орденом Карађорђеве звезде.

Последње борбе Тимочани првог позива, заједно са Шумадинцима, воде око Шапца. Ујутру, 24. августа, победоносно улазе у Шабац. И последњи аустроугарски војник протеран је са територије Србије. Тиме је и окончана једна од најславнијих битака у целом Првом светском рату, Битка на Церу. Тимочке дивизије у тим данима имају око 25.000 војника, 24 топа и 20 митраљеза. Тринаести пук се за то време улогорио у Липолисту, како би,

већ 5. септембра, био спреман да крене у премошћавање Саве код Чеврнтије и започне крваву битку на Легету.

Већ 5. на 6. септембар долази до очајничке битке на Легету и неуспелог премошћавања Саве код С. Митровице где, у стравичној ноћи, заувек одлази 6 и по хиљада тимочких првопозиваца. Нестаје у првој српској речној „плавој гробници", у окршају са 29. аустроугарском дивизијом, у једном дану, цео 13. пук „Хајдук Вељко". (*Уводник из публикације „Књига наредби Рововске батерије Тимочке дивизије 1916-1918.", Бора Димитријевић, Зајечар, 2004; лична документација командира батерије, капетана прве класе Димитрија Кановића која се чува у Историјском архиву Краљева од 1998.*).

Непријатељ се не мири са тешким и неочекиваним поразом на Церу и осокољен легетским страдањем Срба, наставља с ратним дејствима. Већ 7. септембра Аустроугари са 5. и 6. армијом прелезе по други пут Дрину надирући према Ваљеву. Тамо их, уз Моравску, чека Тимочка дивизија другог позива распоређена од Видојевице до Јадра. Развила се лавовска борба против снажне швапске артиљерије. Непријатељ трпи огромне губитке. У извештају Врховној команди слави се јунаштво Мораваца и наглашава да су „Тимочани овога пута за себе пожњели ратну славу". Првопозивци су, по наређењу Врховне команде, заузимали положаје у селу Дубљу, у Мачви. Из стратегијских разлога почиње повлачење према Ваљеву, јер су Аусторугари дан раније још једнапут кренули преко Дрине и заузели положаје око Лознице, у Јадру и на Гучеву. Трају крваве двомесечне борбе уз обострано велике губитке познате и као Битка на Дрини. Београд се напушта 3. новембра без борби из тактичких разлога. Поновна, још снажнија, аустроугарска офанзива креће од 6. новембра. Почиње, под ураганским дејством непријатељске 5. и 6. армије, до 17. новембра, пребацивање наше војске на десну обалу Колубаре до Љига. И обе тимочке дивизије повлаче се са осталом војском уз велике губитке. Нагло се осипа и бројно стање војника. Првопозивци, у ноћи 14. и 15. новембра, преко Завлаке и Гвозденовића, стижу на десну обалу Колубаре. Другопозивци су све до 15. новембра на левој обали Колубаре, како би потом одмарширали у резерву Треће армије. Поседањем одбранбрених положаја, 16. новембра, почела је Колубарска битка.Тимочани бране Београд у борбама прса у прса и 8. децембра враћају Космај избацивши из строја 2000 противничких војника. Другопозивци су гонили непријатеље све до 12. децембра избијајући на Саву. А 14. децембра „пред мрак заузимају врло важне положаје на Торлаку". Тимочка дивизија првог позива и Коњичка дивизија 15. децембра „непосредно учествују у ослобађању Београда". Тако се завршава чувена Колубарска битка и све војне операције у 1914. Српска Врховна команда могла је једино да саопшти да на територији Србије нема ни једног аустроугарског војника, сем заробљених 43.317 подофицира и војника и 600 официра.

На другој страни, после зимског затишја и ранијих крвавих битака, 1. маја 2015. стиже наређење да се војска спреми за нове ратне окршаје. Још средином септембра отвара се „Бугарски фронт". Тимочки првопозивци распоређени су на граници према Бугарској са задатком да затворе правац Пи-

рот – Ниш долином Нишаве. Тадашњи командант Тимочке дивизије првог позива, пуковник Воја Живановић, саопштава „да распоплаже са 6.765 каплара и редова, 258 официра, 1.067 подофицира, као и са 3.703 коња, 2.120 волова, 188 магараца, 380 кола, 32 топа, 20 митраљеза, 12.409 пушака... Други позив, у крвавим борбама, остаје да брани главни град. Новооснована Тимочка војска, крајем септембра, (састављена од Комбиноване војске првог позива, Шумадијске дивизије другог позива и Неготинског одреда) на челу са командантом, генералом Илијом Гојковићем, држи фронт према Бугарској од Дунава до Мицора. Бугари, 14. октобра, без објаве, нападају дуж целог граничног фронта. Они већ 5. новембра заузимају Ниш и спајају се са Немцима. Најтеже борбе вођене су у атару Минићево – Књажевац. Тек након 13 узастопних напада Бугари заузимају Књажевац. Борбе су исцрпљујуће, тешке, положаји брзо прелазе из руке у руку. Бугари не стају, немилосрдно надиру и заузимају Скопље, Куманово, Неготин и Прахово, Врање, Пирот, најзад и Књажевац и Зајечар. Након пада Књажевца, најугроженија је Шумадијска дивизија - непријатељ је стално слао нове, свеже снаге. Шумадинци су водили стравичне битке све док није нападнута караула у селу Драинац. Тих дана пада и једина могућа одлука - наше армије, наредбом од 11. новембра, морају да пођу према Косову. Тимочани се херојски боре и у повлачењу „посебно се истичући у борбама код Качаника", како би отворили пут Другој и Трећиј армији према Пећи. Већ 22. новембра Штаб Прве армије је у Вучитрну, а тимочки другопозивци су на десној обали Качандолске реке на положају села Пирова Грдеч – Г. Дубица. Друга армија је са седиштем у Приштини, тимочки првопозивци држе планину Прапаштицу. Штаб новоформиране Тимочке војске је у Урошевцу, а Коњички пук је на правцу Добротон – село Жеговац под командом Крајинског одреда који подилази под коту 1250. Бугари, а потом и Немци, 23. новембра, улазе у Приштину. Сутрадан, 24. новембра, Врховна команда наређује повлачење Српске војске преко Црне Горе и Албаније. Тачно 28. новембра сломљен је и последњи отпрор на Косову и Метохији. Битка је завршена. Тимочка дивизија првог позива повлачи се правцем Пећ - Ругово – Андријевица - Подгорица – Скадар. И Тимочка војска је почетком децембра прешла у Албанију и упутила се према Елбасану трпећи ледену зиму, глад и општу оскудицу. Група официра била је приморана да од своје команде затражи „да се дивизија одмах упути према Валони како би се некако спасило 2000 људи и 2000 коња од сигурне пропасти". Највишој команди јављено је и да се у Тимочкој дивизији првог позива „у официрским и војно чиновничким фамилијама налази 34 члана од којих је десет ђака од 15 до 17 година".Већ сутрадан стигло је наређење о распоређивању јединица на обале Дрима и то „због припрема за укрцавање на савезничке бродове". Бројно стање дивизије: 5.840 каплара и редова, 286 официра и чиновника, 690 подофицира.

Од 420.000 мобилисаних војника у Србији, након сурових битака за одбрану отаџбине, на Косову се, при повлачењу, нашло њих 300.000. После албанске голготе имали смо 220.000, а на Јадранску обалу стигло је мало

више од 150.000. На Крф је, од 18. јануара до 21. фебруара 1916, дошло 151.828 људи. Посебно су, према више релевантних извора, на путу кроз Албанију страдали тимочки регрути. У Бизерту на лечење одвезено је 11.214 војника.

Почетком фебруара 1916. Тимочани се укрцавају у Валони за Крф, а 19. фебруара обе дивизије смештају се у логор Стронгили. На Крфу долази до поновне реорганизације целокупне војске – сад су обе тимочке дивизије на Солуском фронту. Настаје једна Тимочка дивизија која са Шумадијском дивизијом улази у састав Друге армије. Тимочани су запосели положаје Кожух – Ветерник – Добро Поље. Према распореду Српске војске од 17. августа 1916, Штаб Друге армије на челу са војводом Степом Степановићем је у Драгоманцима. Штаб Тимочке дивизије са командантом, генералом Љубомиром Милићем и начеником Штаба, генералом Петром Косићем, смештен је у месту Капињани. Коњичка дивизија је у логору код Седеса. Долази и до одлучујуће битке на Кајмакчалану (12. до 30. септембра 2016.) - тимочки јуришници исказују невиђено јунаштво и, не жалећи животе, хитају у сусрет отаџбини. У том немилосрдном ратном походу, 19. новембра, пада и Битољ; отвара се, касније названа, Капија слободе. Настаје дуготрајно затишје до средине 1918. са исцрпљујућом рововском борбом. Четрнаестог септембра, дан уочи пробоја Солунског фронта, Тимочка дивизија броји 15.564 војника. Када је сутрадан, 15. септембра, извршен пробој, Тимочка дивизија је дејствовала на другој борбеној линији са Французима и Југословенском дивизијом. Следећег дана Тимочани прелазе у први борбени ешалон. Стиже и неочекивана мука: прво француски, па онда и тимочки војници застају због епидемије убитачног грипа. Једна пољска болница са Тимочанима остала је неколико недеље у Велесу. Излечени борци, како који, придружују се својој команди у Краљеву (*„Стравична ноћ Тимочке дивизије“ и „Србија у Великом рату у 99 слика“, Бор, Брана Филиповић, 2000. и 2013.*).

Од 13. октобра 2018. Тимочка дивизија напредује правцем Велес -Качаник- Урошевац – Приштина – Митровица. Под командом ђенералштабског пуковника Милана Ђ. Недића Прва пешадијска бригада Тимочке дивизије, 27. октобра, наставља према Краљеву, а остатак дивизије креће према Ужицу. Коњички дивизион Тимочке дивизије, 1. новембра, улази у Ужице. Јединице Тимочке дивизије не улазе у Чајетину, већ пролазе корз Кремну и Мокру Гору. Убрзо се избија на Дрину. Већ 4. новембра, у Вишеграду, Штаб Тимочке дивизије преговара са аустроугарским властима, а потом следи даље наступање у Босну. Војвода Степа Степановић са својом Другом армијом и Тимочанима, 6. новембра, свечано улази у окићено Сарајево. До 15. децембра све српске дивизије биле су распоређене на територији будуће југословенске државе. Најјачи делови тимочких формација држе приморске градове као противтежу Италијанима. Штаб Тимочке дивизије остаје у Сарајеву, како би, већ 5. јануара 1919, прерастао у Штаб Босанске дивизијске области.

Од 1. фебруара 1919. почиње још једно оснивање армија и дивизија, тако да се формира и нова Тимочка дивизијкска област са седиштем у Заје-

чару (са пуковима окружних команди у Неготину, Књажевцу и Параћину) и улази у састав Прве армије (*Бора Димитријевић, „Књига наредби Рововске батерије Тимочке дивизије 1916-1918“ - уводни део, Зајечар, 2004.*).

У суштини: ратни пут Тимочана и тимочких дивизија у Великом рату, како напомиње и историчарка из Зајечара Јелица Илић у борској “Бележници“ 2018, тешко је одвојити од остале војске. Све дивизије налазиле су се у оквиру већих фромација - армија, при чему су поједини пукови често пребацивани на кризне делове фронтова.

Шабац после прве аустроугарске бомбардовања 1914.

Најмлађи бранилац Београда 1914., Драгољуб Јовичић, фотографија која је обишла свет

Краљ Петар посматра Тимочку дивизију у Колубарској бици, Даросава 1914.

Аустријанци су подигли споменик у Кошутњаку у Београду на коме је на српском и немачком написано „Овде почивају српски јунаци 1915."

Први авијатичар Србије Војислав Новичић, фотографија из 1914.

Беоīрад, 1915., евакуација

Кайеīан Јован Цвеīић и наредник Влајко Ђорђевић из Доњеī Милановца, 13. īук „Хајдук Вељко", Солун, 1917.

Редови 13. īук „Хајдук Вељко" Илија Павловић и Илија Ж. Миīић из Голубиња, Поречки срез

Укрцавање наших војника у Валони

Коста Ј. Спасић (први ред сдесна, седи), солунац из Балановца, Књажевац

Смотра српских трупа на Крфу, 1916.

Споменик ослобођења и уједињења 1912 - 1918. у Зајечару

Неготин после 1930. - Спомен парк са спомеником генералу Гамбети. У другом плану је улица генерала Гамбете и зграда основне школе

Споменик палим ратницима 1912 - 1918. у Бору - откривање 1924.

ВЕЛИКИ РАТ ЈЕ ПОЧЕО...

Рат је званично почео 3. августа 1914. Аустроугарска 5. армија почела је да прелази Дрину у зору 12. августа према Лешници и Лозници. Истовремено 2. аустроугарска армија бомбардује Београд, Шабац и Обреновац. Већ поподне истог дана један пук непријатељске Друге армије заузима Шабац и прелази Саву код Аде Циганлије и код С. Митровице. Због јаког отпора Јадарског четничког одреда под командом Војина Поповића – војводе Вука и делова Шабачког одреда, Аустроугари су изгубили доста времена.

Све је почело након атентата 19 - годишњег Гаврила Принципа у Сарајеву на престолонаследника Франца Фердинанда и његову супругу 28. јуна 1914. Одмах су уследили аустроугарски захтеви Србији у званичној ноти који нису могли да се испуне - задирали су у ингеритет и суверенитет наше државе. У „Политици" тих дана опширно се пише о атентату, аустроугарском ултиматуму, српском одговору, припремама за рат и ратном стању у земљи. Тог дана када је стигла нота из Беча председник српске владе Никола Пашић био је у родном Зајечару. Кратка вест, под насловом „Повратак г. Пашића", гласила је: „Председник владе г. Пашић пошао је јуче из Зајечара аутомобилом. Јуче по подне стигао је у Ниш и тамо га је затекао извештај из Београда да ће се аустријска нота предати у току јучерашњег дана. Г. Пашић је одмах прекинуо своје путовање, па је специјалним возом пошао за Београд. Тако је јутрос око 5 часова г. Пашић стигао у Београд".

Србија је кренула у рат са 180.000, касније са 422.000 бораца (било их је једно време и пола милиона) од којих је 150.000 остало у позадини да чува границе. Око 300.000 их је страдало. Више стотина хиљада људи из Србије пошло је, заједно са војском, преко Црне Горе и Албаније у избеглиштво у Грчку. Огроман број Срба тамо никад није стигао.

Српска војска је при мобилизацији организована у Прву, Другу и Трећу армију и Ужичку војску. Формирана је и Комбинована дивизија од 1.,2, 5. и 6. Прекобројног пука из састава Моравске, Шумадијске и Тимочке дивизије. Постојао је, одлуком Врховне команде од 4. августа, и Добровољачки састав са четири четничка одреда и 2.500 добровољаца. Устројено је пет дивизијских области: Шумадијска (са седиштем у Крагујевцу), Дринска (Ваљево), Тимочка (Зајечар), Дунавска (Београд) и Моравска (Ниш). Због губитака у претходним балканским ратовима, бројно стање дивизија појединачно износило је 14 до 16.000 људи. Од 11. јула 1914., због болести старог Краља Петра, на престо долази његов син, престолонаследник Александар и постаје врховни заповедник војске. Начелник Штаба врховне команде је војвода Радомир Путник, његов помоћник је генерал Живојин Мишић. Командант Прве арније постаје генерал Петар Бојовић, Друге армије генерал Степа Степановић, а Треће армије, генерал Палве Јуришић Штурм.

Ратни распоред војске пред 1914. годину, према плану Путника и Мишића, налагао је да Тимочка дивизија првог и другог позива и Моравска ди-

визија другог позива из састава Прве армије заузму простор Рача – Паланка – Топола. Касније, при преласку непријатеља на нашу територију, мењан је целокупан ратни план. Тимочани су међу првима, под усиљеним маршевима, стигли на обале Дрине и Саве. „Тимочани су, за време битке на Дрини, имали тешке ударе напријатеља на крвавој Парашници", дословно пише у Википедији.

Није их мимоишла ни једна већа битка, у првом реду у одбрани Шапца. После три дана жестоке борбе, тимочки ратници 10. августа 1914. преотимају Шабац од непријатеља, али већ 12. августа почиње бомбардовање града са аустрогарских монитора на Сави. Њихова 5. армија истовремено прелази Дрину код Љубовије и Лознице. Тимочка дивизија другог позива, уз подршку Шуамдијске дивизије првог позива и под заједничком командом генерала Вукомана Арачића, извршава задатак: заустављa непријатеља у првацу Шабац – Текериш. Штавише, присиљавају противничку Другу армију на повлачење. Прва велика битка са обостраним губицима на Церу одиграла се у ноћи 15/16. августа. После српске победоносне церске битке, Аустроугари се поново, у повлачењу, заустављају у Шапцу. Тимочани их, 24. августа, коначно присиљавају да напусте град на Сави.

И касније настављају грчевито да бране Мачву и Јадар, Дрину и Саву, страдалнички Легет, Гучево, Београд, Авалу и Космај, Колубару, Љиг и Лазаревц, Сувобор и Рудник...Тимочани су, заједно са целом армијом, у одбрани Београда од 11. до 15. децембра 1914. Развијају се најжешће борбе. Погинуле војнике замењују деца, старци и жене. Француски репортери на Калемегдану снимају 12 - годишњег браниоца Београда с пушком на готовс, Драгољуба Јеличића, сина избеглице са Кордуна. Ова фотографија обилази свет. Јеличић је прошао сву голготу Великог, па и Другог светског рата и заробљеништво, и као глумац позоришта завршио је у Никшићу, где умире 1963. Шест пута је рањаван, био је поднаредник на Солунском фронту, носилац је три ратна одликовања и најсјајније Медаља за храброст. Први најмлађи српски војник, подсетимо, и најмлађи подофицир у Првом светском рату био је припадник Дринске дивизије, осмогодишњи Момчило Гаврић кога је 1916. војвода Мишић на Кајмакчалану унапредио у поднаредника.

После затишја, крајем септембра 1915., тимочки првопозивци долазе са бугарске границе и стају у одбрану главног града. Врховна команда, почетком октобра, шаље и Тимочку дивизију другог позива из Сопота у жариште најжешће битке за Београд. Ни наставак рата није их штедео, ни у борбама при повлачењу, тек албанска голгота, Крф и Видо и "плава гробница"; Солунски фронт. На хиљаде припадника војске и цивила отерано је у логоре у Аустрији, Немачкој, Мађарској, Чешкој и Словачкој, Турској, Румунији. Многи, међу њима и Тимочани и Крајинци, никада се нису вратили.

Никада се није вратила ни наша прва речна ратна флотила које је, после аустроугарског заузимања Београда, потопљена 8.октобра 1915.године. Раније, 6. августа, поринут је први српски ратни брод сопствене израде „Јадар" са два митраљеза у куполи и полагањем мина. До почетка октобра исте

године наша флотила имала је и оклопни брод „Тимок" и оклопни чамац „Јадар", те пет брзих моторних и око 100 обичних чамаца. Први заповедник био је потпуковник Милан Ј. Радојевић. Како је писао Младен Ст. Ђуричић, брод „Тимок" је са капетаном Миланом Мишићем често извиђао уз Дунав, „тако да се једном нашао и у пристаништу у Новом Саду изазивајући општу панику".

У Велики рат се, после балканских оружаних сукоба, ушло у општу материјалну оскудицу, али, доказано је, и са искусном војском, јединственим војним врхом и високим моралом војника. У "Монду" од 6. септембра 2018. налазимо чланак "Како су Србију одбранили "сељачки синови" где се посебно наглашава како "у југоисточној Србији готово да нема куће која није дала ратника, а сваки четврти мобилисани мушкарац погинуо је на фронту". У Србији је мобилисано, од 18 до 55 година, 83 одсто мушког становништва. По попису из 1910. године 84,9 посто становништва у Србији бавило се пољопривредом. И још податак: кроз цео рат Српска војска имала је 3.712 активних и 6.725 резервних официра.

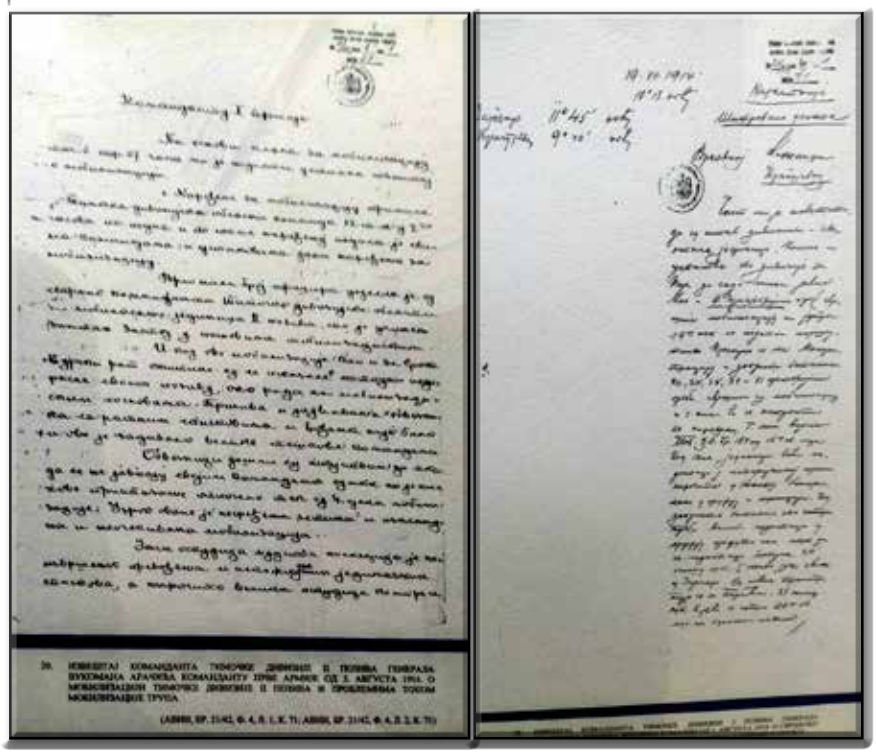
До краја 1914. Србија губи 163.500, Аустроугарска 274.000 војника и официра.

Наредна, 1915. година, најтежа је у историји ратовања Србије. Поред свих мука, од децембра 1914. и све до средине априла 1915, харала је епидемија пегавог тифуса. Изгубљено је 130.000 војника и цивила. О тој трагедији, по мишљењу историчара Ратка Вукелића, можда најбоље сведочи роман Владе Арсића о ваљевској болници "Кад звона занеме". Србија је у Великом рату изгубила и 2.000 медицинских радника и разних добровољаца пристиглих из целог света. У болницама у Србији 26. децембра 1914. било је 32.064 рањеника и 9.671 тежих болесника.

Србија је крај рата, 1918. годину, дочекала са близу 1,3 милиона војних и цивилних жртава. Пред почетак рата било је 4,5 милиона становника.

Ђенерал Михаило Рашић (1858 - 1930.) йочешком 1916. комданшш је Тимочке војске на Крфу. Био је и комданшш Комбиноване дивизије, а 1918. йосшављен је за минисшра војноī. Генерал Рашић је на слици лево, десно је īенерал Душан Сшефановић (1870 - 1951.), минисшар војни йочешком Великоī раша

Извештај ђенерала Вукомана Арачића 3. октобра 1914. о мобилизацији Тимочкој дивизији 2 и 3. позива

Извештај ђенерала Владимира Кондића о мобилизацији Тимочке дивизије 1. позива 1914.

Војна пешадијска касарна у Зајечару пред мобилизацију 1914.

Реīрутӣ крећу на мобилизацију, јули 1914.

Војници Коњичкоī ӣука Тимочке дивизије сӣремају се за ӣокреӣ

У Мачви - жене и деца на рушевинама оӣьишӣа, 1914.

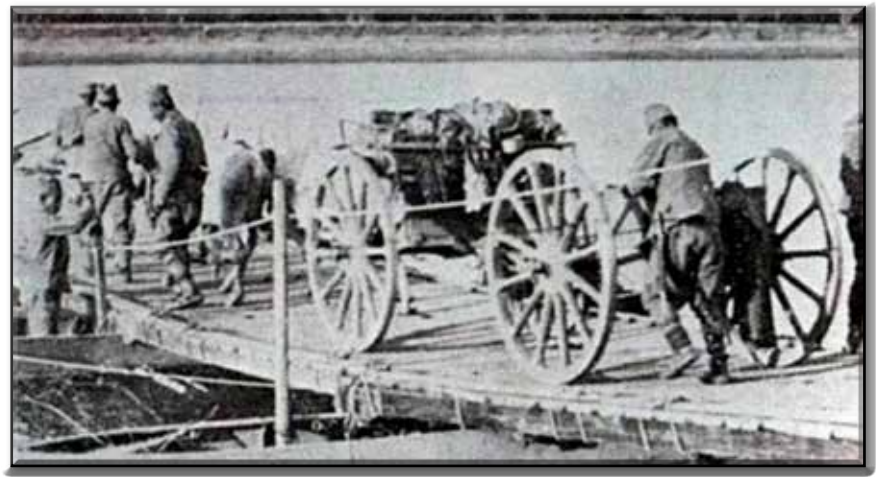
Војници 13. пука 2. позива које су Аустријанци заробљене и везане стрељали у дворишту апотекара Гашића у близини Шапца

Црква у Шапцу под рушевинама, 1914.

Капетан 1. класе Миленко М. Илић, рођен у Штубику, носилац Албанске споменице

Прелазак српске војске преко Саве код Купинова 1914.

Прелазак 13. пука „Хајдук Вељко" код Чеврнтије пред битку на Легету, 1914.

После битке на Космају где су се Тимочани борили на живот и смрт, 1915.

Рељеф на спомeнику Тимочанима на Легету представља сестре Сремицу, Неготинку и Крајинку крај рањеног српског војника

Тимочки борци из Рготине, у средини Радосав Милић

Заробљеници 13. пука „Хајдук Вељко" после битке на Легету. Из заробљеништва многи се никад нису вратили, а највише се пропатило у аустроугарским логорима смрти

ПОЧИЊЕ И ВЕЛИКА И СТРАШНА БИТКА НА ЦЕРУ

Прва битка из Првог светског рата – и прва победа савезника - догодила се на Церу, на Текеришу. Трајала је од 12. до 24, мада су главне операције покренуте у ноћи између 15. и 16. августа 1914. године. Херојски су гинули српски војници, највише из 6. Прекобројног пука у саставу Комбиноване дивизије (Тимочани, Шумадинци и Моравци). Уз Комбиновану била је и Коњичка дивизија која је, пред церску битку, започела марш како би истог дана увече стигла у село Матијевац (22 км. од Шапаца према Вељеву). Ту је, у заравни Равњаци, предахнула и преноћила. Посебна задужења, пред велику битку, добио је 3.Коњички пук под командом потпуковника Николе Цоловића, елитног српског официра, прослављеног у Балканским ратовима … Цоловић у својим „Рукописима ганерала“ описује: „Уочи битке заноћисмо у подножју Цера, у Матијевцу, заселак Шеварице, заједно са осталим пуковима. Била је то једна бурна и језовита мрачна ноћ. Још с вечери падала је у пљусковима јака киша с крупним градом. Погасише се скоро све бивачке ватре, а учестала грмљавина и јако севање муња било је толико узбудљиво за коње да су се једнако плашили, кидали и у чопорима по мраку јурили по раскаљаним бивацима. Војници и официри били су такође узнемирени. Мало је ко спавао, као да је свако нешто очекивао и у души осећао да долази нешто велико и значајно – да почиње велика и страшна битка на Церу“.

Цоловић је наредна четири дана на Церу. Са својим коњаницима осваја важан ратни плен, продро је 30 километара у непријатељску позадину стигавши и до мостобрана на Дрини. О том „неустрашивом подвигу” писао је шабачки историчар Богдан Секендек у више наврата у шабачком „Гласу Подрињa“ подсећајући да се борбе и ратне вештине Трећег коњичког пука изучавају на светским војним академијама … „Први коњички рејтинг извео је са својим пуком пуковник Кантрел у познатом грађанском рату Америке (јужњачка Конфедерација). Други коњички рејтинг извео је Цоловићев Трећи коњички пук у церској бици. Трећи коњички рејтинг опет је са својом коњицом, у пробоју Солунског фронта, извео пуковник Цоловић при заузећу Битоља“. (Никола Цоловић је рођени Зајечарац. Наставио је и после рата да живи у свом родном граду и тек 1931.одлази у Београд, где га, 1939, и смрт затиче. (О њему опширније пишемо у настваку ове публикације).

У „Политици”, 16. августа 2020, на годишњицу церске битке, у чланку Јована Гајића „Сећање на прву савезничку победу”, истиче се да је „аустроугарска Пета армија 12. августа ушла у Србије преко Дрине мостобраном код Лешнице у близини Лознице, а део Друге армије преко Саве северно од Шапца. Српске јединице из тактичких разлога напуштају Шабац и део Мачве и повлаче се на повољније положаје.Тада на сцену ступа командант наше

Друге армије (стациониране на потезу Обреновац – Лазаревац – Аранђеловац), генерал Степа Степановић. Он је, увиђајући стратешки значај Цера, у зору 15. августа, самоиницијативно наредио марш делова своје армије – Комбиноване и Моравске дивизије према овој планини. За дан је пређено 40 километара, од Бањана код Уба до врха Цера и Текериша. Тамо су, по снажном невремену, у ноћи 15. и 16. августа 1914, започели офанзиву".

Наредба број 3, 22. авīуст 1914, још īенерал, Сшейа Сшейановић, саоūшшава:

„Највећи терет церске битке понела је Комбинована дивизија. Највећу славу добили су њени горостас јунаци који 16. августа у зору, првог дана битке, онако силно ударише… За славну победу која је донела моје унапређење највише дугујем јунаштву и самопрегору официра и војника те дивизије"…

Наредбом Врховног команданта, 21. августа, саопштене су победе на Цер и у Јадру. Степановић је тада говорио војницима с посебним нагласком на „последњи дан битке у коме су се истакле Коњичка и Моравска дивизија првог позива, као и 13. пук „Хајдук Вељко " коме је припала Карађорђева звезда са мечевима 4. реда" (Степановић је већ сутрадан промовисан за војводу).

У бици на Церу Србија губи 16.500 (чак 259 официра), Аустроугарска 23.000 људи од којих је 4.500 заробљеника. Након битке понос Срба у свету достигао је врхунац. У славу церске, прве српске и савезничке победе, 24 сата звонила су звона на чувеној цркви Нотр Дам у Паризу.

Изгинулим у бици на Церу подигнута је 28. јуна 1928. године Спомен костурница у селу Текериш, месту где су вођене најжешће борбе. На споменику, каменој громади, високој десет и по метара, написано је крупним словима: ВАША ДЕЛА СУ БЕСМРТНА. Цео споменички простор је дело архитекте Сергија Беганског. Свечано освећење било је 28. јуна 1928. Споменик је открио краљ Александар. У костурници су посмртни остаци 2.230 српских и 812 чешких војника из састава аустроугарске војске. И сви се воде као нестали, једино је сачуван списак 128 имена међу којима је 39 припадника тимочких дивизија. Као место смрти код већине наводи се пољска војна болница Тимочке дивизије у селу Слатина, надомак Шапца. Познато је и да је један број Тимочана преминуо од задобијених рана у селима Накучане и Синошевић, у подножју Цера.

Вечни споменик церским јунацима и посебно славном српском официру Миливоју Стојановићу Брки (био је и командант чувеног Гвозденог пука у Колубарској бици), „подигао" је и познати композитор и Бркин пријатељ, Станислав Бинички - компоновао је 26. маја 1915. у Крагујевцу чувени „Марш на Дрину". Још у време Великог рата марш је освојио срца Француза и осталих савезника; с њим је и Дринска дивизија 1918. умарширала у слободни Ниш. Након 1945. комунисти су прећутно заборавили на „драгуљ српске културне баштине", како би засијао пуним сјајем 1961. на додели Нобелове награде Иви Андрићу у Стокхолму, у Шведској. Од тада је цео свет прихватио, и срцем и душом, звуке величанствене композиције која је доживевела 25 различитих светских издања. Године 1964. појављује се и у филму Жике Ми-

тровића „Марш на Дрину". Исте те године, после пола века чекања, новинар и дипломата, Милоје Поповић Каваја пише речи за славну композицију.

МАРШ НА ДРИНУ

У бој, крените јунаци сви
крените и не жал те живот свој
Цер да чује твој, Цер нек види бој
а река Дрина – славу, храброст
и јуначку руку српског сина.
Напред борче
брани своју земљу
за њу живот увек радо предај
али је никоме не дај.
Пој, пој Дрино, водо хладна ти
памти, приче кад су падали
памти храбри строј
који је пун опња, силне снаге
протерао туђина са реке наше
драге.
Пој, пој Дрино, причај роду ми
како смо се храбро борили
певао је строј,
војево се бој крај хладне воде
крв је текла
крв се лила Дрином због слободе.

Солунац Драгољуб Гранжан, рођен 1884. у Бору, учесник балканских и Великог рата у саставу Тимочке дивизија и Друге армије, више пута рањаван, после албанске голготе и опоравка у Бизерти борио се на Солунском фронту

Одлучујућа битка на Церу трајала је, према најпоузданијим изворима, од 16. до 20. августа, мада су коначне борбе окончане тек 24. августа увече. Детаљан преглед завршних борби изгледао је овако: (*АМАНЕТ, „Велики рат Србије за ослобођење и уједињење", књига прва 1914.*): Командант Прве армије, 23. августа увече, издаје наређење: „Пошто непријатељ држи Шабац и положаје око Шапца, заповедам да командант Тимочке дивизије другог позива, ђенерал Вукоман Арачић прими команду над Комбинованим корпусом у саставу: Тимочка дивизија 2. позива, Шумадијска дивизија 1. позива и сва армијска артиљерија, и да руководи нападом на Шабац. За формирање Штаба Арачића одредио сам му на службу начелника Штаба Прве армије, пуковника Терзића, за команданта артиљерије, пуковника Мирка Милосављевића и за команданта коњице Прве армије, пуковника Ђорђа Ђорђевића". Арачић већ сутрадан шаље извештај надређеној команди: „Шабац је заузет данас, 24. августа, у 15 сати. Непријатељ се повлачи на леву обалу Саве. Једино још бомбардују њихови монитори са реке. Код села Јевремовац и Шапца непријатељ је извршио ужасна зверства и поклао велики број наших заробљених војника и официра. Наредио сам да поклани остану у нађеном положају и молим да се одмах упуте страни дописници и ратни сликари да виде ово зверство и

сниме. Још сам наредио: да се Тимочка дивизија другог позива повуче позади Шапца и да се тамо уреди и наоружа руским брзометним пушкама и да Тимочка дивизија првог позива која пристиже остане за сада у Великом Бошњаку. Молим за одобрење и да 4. Прекобројни пешадијски пук буде за стално увучен у Тимочку дивизију 2. позива и да јој на тај начин појачам чврстину".

Тог, 23. августа, око 17 сати, Шумадијски коњички пук првог позива и Тимочка дивизија другог позива са митраљеским одељењем налазе се на путу Маови – Шабац, с тим што је један ескадрон Тимочана на левој обали Беле реке (све локације су у непосредној близини Шапца, у атару Поцерине). Већ сутрадан пре подне пао је и последњи непријатељски утврђени положај у селу Мајур, надомак Шапца у Мачви (данас предграђе). До 18 сати преостала им је једино очајничка и спорадична пуцњава са кровова и по улицама напуштеног града. Умукло је и бомбардовање са монитора реком Савом. Након један сат све је утихнуло. Велика битка је окончана.

Изузетно је важно да је пред почетак битке на Церу, из Русије стигло 144.000 хиљаде брзометних пушака. Пушке су подељене у Аранђеловцу војницима Тимочке дивизије 1. и 2. позива, Дринске и Дунавске дивизије 2. позива. Сви остали су имали српске брзометне пушке.

Побрђа Цера, сшрашишшша највећих биїака. Фошоїрафија снимљена након йола века од чувеноїа боја, йрве савезничке йобеде у Великом раїу

Генерал Арачић (десно) са начелником Штаба планира положаје војске на Церу пред једну од одлучујућих битака

Наредник Петар А. Павловић (1887 - 1935.), Кучево, 14. пешадијски пук, носилац Албанске споменице (споменица десно)

Солунац Гаврил Петровић, Бучје, Књажевац

Солунац Аксентије Војиновић, Стањинац, Књажевац

Овде, у селу Матијевац, јединице српске војске пренoћиле су пред одлучујућу битку на Церу

Церски марш 2014. Код споменика на Текеришу више од 3.000 учесника, и младих и старих

ЦОЛОВИЋЕВ ТРЕЋИ КОЊИЧКИ ПУК ПРЕОКРЕНУО ЈЕ ЦЕРСКУ БИТКУ

Важну, па и преломну улогу у бици на Церу имао је Трећи коњички пук 1. коњичке бригаде – Коњичке дивизије под командом неустрашивог Зајечарца, п. пуковника Николе Цоловића. Сем што је задобијен огроман ратни плен, његова борбена дејства предмет су изучавања ратне вештине на многим војним академијама у свету. (*Опширније писано у претходном тексту: Почиње и велика и страшна битка на Церу*).

Дивизија се у ноћи 14/15. августа, након наредбе команданта Друге армије, генерала Степе Степановића, састала у селу Вучевица (у близини Владимираца) са Шумадијском дивизијом распоређеном око Шапца. У 19 часова 15. августа стиже се у село Матијевац, где је у месту Равњаци преноћиште. Цоловић је већ 16. августа ујутру у близини Цера, преко Накучана стиже у село Волујац. Ту прихвата 2. ескадрон Дринске дивизије под командом капетана Николе Христића. Први окршај десио се у селу Двориште према Шапцу – непријатељ је затечен изненадном ватром. Настало је гоњење у два правца. У паничном страху бежало је 10.000 војника остављајући топове, каре, санитетска возила, муницију. Већ је падао мрак кад су се Цоловићеви коњаници зауставили на врху шумовите Бобије. Рано, око 3 сата, 17. августа, изнанда је започела борба са аустријском коњицом. Непријатељ је опет натеран у бежање остављајући код села Петковица пољску кухињу и брдо хране. До ногу је потучен елитни драгонски 14. коњички пук. Царска коњица се у нереду повлачила према Прњавору и Дрини. Брзо је у краћим борбама заузет Прњавор, а један ескадрон је наставио гоњење до Самуровића аде на Дрини. У повртаку, преко Липолиста, непријатељ је у атару села Цуљковић, на обронцима Цера, снажном ватром засуо српске коњанике са свих страна. Наши су били приморани да се склоне у шуму „Гај". И тачно у поноћ, два по два, са исуканим сабљама, кренули су у пробој. Непријатељски војници били су размештени у сеоским кућама не слутећи шта се догађа. Мислили су да повремено звекетање оружја долази од њихових сабораца, нису ни слутили да је могуће да непосредно поред њих пролази српска, Цоловићева коњица. Пук је у 4 сата ујутру стигао у село Добрић и придружио се дивизији.

У дводневним борбама заплењено је 12 топова и много осталог наоружања и материјала. Било је и губитака. Погинуло је седам подофицира, 19 војника; рањено је: један официр, 12 подофицира, 32 редова и пет је несталих.

О чувеној бици на Церу, па и подвигу Николе Цоловића, највише су, седамдесетих година, писали познати шабачки историчари Богдан Секендек и Миливоје Васиљевић у недељнику „Глас Подрињa". Изврстан познавалац ратних збивања из тог доба, превасходно из 1914. и страдања народа у Мачви

и Подрињу и злодела аустроугарских окупатора, био је и шабачки новинар Обрад Ковић, отац нашег историчара и аутора документарних филмова о Великом рату у продукцији РТС-а, професора Милоша Ковића. О биткама на Гучеву и Церу објавио је запажене публикације и историчар Слободан Ристановић из Лознице. И многи други писци и публицисти, као и остали ствараоци, оставили су видан тарг о тим данима, о том непоновљивом времену смрти. Последњих 11 година Шапчани, сваког 16. до 20. августа, с поносом „организују највећу родољубиву манифестацију у Србији" у знак сећања на славне претке са церског победоносног бојишта – „Церски марш". У маршу, дугом 35 километара, од центра Шапца до врха Цера и споменика у Текеришу, маршира више хиљада и младих и старих из целе Србије и Срби из дијаспоре. Испред споменика церским јунацима беседи се о величанственој бици уз обавезно спомињање и тимочких јунака и посебно незаборавних Цоловићевих коњаника.

Песма М. Арсеновића посвећена Николи Цоловићу 13.12. 1939, Београд, дан уочи његове смрти, 14. 12. 1939. Стихови су објављени у мемоарским записима генерала Цоловића „Са бојних поља".

ЧУЈ, СРБИНЕ!

(Јунак историјски, српски понос, дика...)

Ко по Мачви јуриш чини,
коњаници српског штаба,
генерала Цоловића.

Напред јури, а бригада -
Поћореку зада јада...
И мрског га сруши створа,
код Мачванског Прњавора.

На Дрини га недочека,
Бедна војска Поћорека.
Па се Срему равном даде,
Све до Руме пред њим паде.

Као вихор кроз Србију хити
да нас свуда од душмана штити.
Са Јелака као стрела,
руши, бије до Царева села.

И Србији својој слободу даде,
са браћом дичних војника,
Могао је пред свет стати,
И слободно запевати:

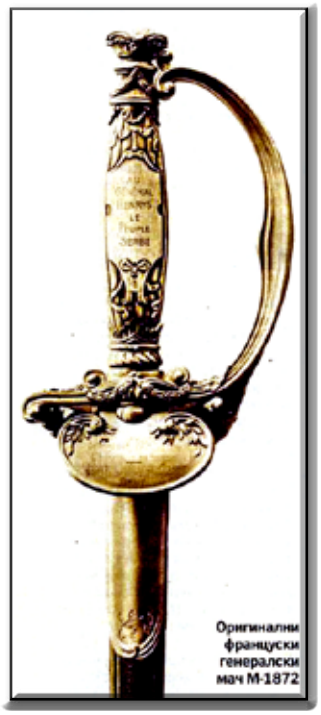
Једино вајарско дело чувеног српског сликара Милића од Мачве „Мајка Србија и Мајка Грчка" постављено је на Тргу косturница у Крушевцу и посвећено је пријатељству два народа из Великог рата. У Крушевцу је и 120 слика из „Косовског циклуса" Милића Станковића

Ој, Србијо мила мати,
увек ћу те тако звати.

Војсковође иде су знамо,
да ти равно место дамо,
Мишић онде, Путник тамо,
Иди к њима духом твојим,
Међ Србима буди својим.

И у црне, мутне дане,
Ако опет букне тане,
Твоје име нек нас храни,
да се земља од зла брани.

Благо земљи која те је дала,
генерале, на свему ти хвала,
Генерале, Србија каже – Хвала.

Генерал Никола Цоловић поносно на белом коњу улази са српском војском у Темишвар, 18. новембра 1918.

Пуковник Цоловић 1918. улази у ослобођени Пожаревац

Жене Кола српских сестара Пожаревца извезле су заставу са амблемима савезничких земаља и траком на којој је златом исписано „Храбрим ослободиоцима Србије, захвални Пожаревљани"

Цоловићев бивак, Солунски фронт

Француски официр (лево) и генерал Цоловић на Солунском фронту

Никола Цоловић и краљ Александар Карађорђевић на прослави у Зајечару 1933.

ЛЕГЕТ – ПРВА СРПСКА ПЛАВА ГРОБНИЦА

А на Церу одликовани, храбри, 13. „Хајдук Вељков“ пук, убрзо, 5. на 6. септембар, при преласку Саве између Чеврнтије у Мачви и Легета у близини Митровице, у крвавим борбама са надмоћнијом аустроугарском силом, за само један дан, губи око 6.500 првопозиваца и 70 бораца 15. пука „Стеван Синђелић“ из околине Трстеника (највише из Велике Дренове). Око 600 војника утопило се у набујалој реци и код срушеног мостобрана, њих близу 1.000 је погинуло и највише – 4.800 бораца је заробљено.

У „Ратном поменику“, 1937. године, забележено је сећање Сокобањца, мајора Милана Вељковића о преласку Саве и трагедији тимочких и крајинских првопозиваца.

-Тог дана по подне, око 2 сата, митраљез ми је одсекао обе ноге. Лежао сам међу ратним друговима између неколико рањених официра искрено желећи да ме захвати једна од тих експлозија… Десно и лево иза кукуруза изникоше блистави ножеви, а иза њих мађарске шапке… – Спасавајте заставу, зачуо се повик команданта Ристића испрекидан експлозијом зрна… Таман да затворим очи кад поред мене пројури један наш официр и заустави се на ивици обале. Он збаци блузу с чијих се еполета засија златна змија. Висок, блед, као пламен светлих очију. Смаче кошуљу и око тела поче обавијати неко платно. Застава. Тробојка. Он скочи у воду и махну рукама…

Војничку част спасао је активни санитетски мајор, др Миливоје Петровић, који је као лекар 13. пука, не штедећи живот, заједно са војником Јаковом Нехилом, преотео већ заробљену заставу (у неким изворима стоји да је заставу добио од наших команданата у последњем тренутку) и скочивши у Саву запливао ка десној обали. Војник Нехил је погинуо пливајући, док је мајор Петровић, иако рањен на више места, успео да преплива широку реку и изнесе заставу на нашу обалу. Петровић је родом из Неготина и праунук је Хајдук Вељка Петровића. Био је једини српски лекар у сва три ослободилачка рата 1912 – 1918. За подвиг на Легету одликован је Карађорђевом звездом 4. реда са мачевима. Француски генерал Франше Д Епере доделио му је француску Легију части

Мајор Драгиша М. Стојадиновић, Неготинац, пионир српске кинематографије, на Солунском фронту шеф Кинематографске секције Српске војске (касније га наследио Зајечарац из села Врбица, Михајло Мика Михајловић звани Мика Африка), оставио је 120 филмова и више хиљада фотографија из балканских и Првог светског рата. Стојадиновић је један од ретких преживелих у легетском паклу који је у НИН-у 1964., на 50-годишњицу битке, верно сведочио „о страдању својих Тимочана”.

-Одједном смо запали у тешку ситуацију. Готово четири километра далеко од мостобрана без муниције и било какве помоћи. Остављени смо препуштени судбини. У позадини се ништа није знало шта се дешава на фронту.

Ордонанси су тешко преносили поруке, гинули су у равници без заклона… Сви су страдали на Легет пољу …

Из дневника старог ратника од 1912. до 1918. и предратног радничког трибуна, Петра Радовановића из борског села Злот, читамо:

- Негде у Ноћају, у Мачви, 14. септембра, увече, сретосмо наше војнике који су једва остали живи јер је Шваба код Чеврнтије потукао наше трупе. Био је то остатак од трагичног 13. пука и осталих група… Били су прешли на њихову обалу Саве код Чеврнтије, био је то 13. пук Тимочке дивизије, као и делови коњице, болничари и два топа… остали су тамо јер их је аустријска војска потукла. Све је заробљено или побијено, врло мало живо је утекло,тј. остали су само добри пливачи. Ми смо још током ноћи чули трубу која је звала на предају наших залуталих трупа. Ту смо гледали ужасне призоре на обали. Пуно рањених и мртвих било је на другој страни обале…

Тако је, сурово и без правог разлога (само да би се изашло у сусрет савезницима), пропао покушај форсирања велике реке и првог присједињења Војводине матици земљи Србији. На Легету је неми сведок велике битке - монументални споменик изгинулим Крајинцима, подигнут вољом и прилозима народа Срема 1923. године с уклесаним стиховима: *„Овај камен нек је трошан знамен, да се смртник бесмртности диви, а слобода и јединство рода, жртви вашој споменик су живи“* (аутор је митровачки градски лекар Илија Бојић).

Капетан Обрић из Душановца, непосредни учесник битке, описује страдање својих земљака и ратних другова у неготинском „Баштинику” 2005. Посебно се осврће на страдање свог великог пријатеља из гимназијских дана у Неготину, мајора Радосава Старчевића, рођеног 1881. у селу Башину код Крагујевца.

„Нестало је муниције. Три српска топа су испалила последње гранате. Уследила је борба прса у прса. Батаљон се растројио, погубио... И када је свануо 7. септембар Вељкова Крајина је оплакивала више од 5000 синова и најбољег међу њима – Шумадинца, мајора Радосава Старчевића, додајући испевану тужбалицу: *„Крило од Крајине, како ли те оставити сама, да нам чуваш на Леґету стражу без одмене, докле је Леґета поред Саве у Срему равном”*... Обрић описује и последње тренутке мајора Старчевића:

„Пошто је пао или заробљен његов последњи војник, Старчевић је остао српско срце и мишица. Сасуо је последњи метак из бровинга себи у слепоочницу. Да умре српски и витешки - слободан”.

У неким изворима стоји да је Старчевић подлегао ранама и сахрањен у сремском селу Јарак. Жива истина је, сећао се у својим записима и Драгиша М. Стојадиновић, да се јуначки борио и у оба балканска рата, носилац је Златне и Србрне медаље за храброст, Медаље краља Петра и ратних споменица. Још 1912. и 1913. био је ађутант 13. пука „Хајдук Вељко” како би 1914. преузео команду батаљона истог пука и нашао се у бици на Легету.

Ево још једног припадника славне Тимочке дивизије првог позива, Књажевчанина, Стевана Јаковљевића. Он пише о херојству својих земљака на Легету у својој чувеној „Српској трилогији“…

-Звуци су језиво парали ноћну тишину. Занемели војници стоје непомично и слушају… Шта је ово – питају. – Сигурно су неки наши залутали… па се сад сударили. Ово је позив „парламентара“ за предају… из очију старог наредника скотрљаше се свтеле и блиставе сузе.

Након 100 година од легетске битке, борци Руме почели су са обнављањем војничког гробља у свом месту, првог у Великом рату, у коме су ето судбине, сахрањени тимочки првопозивци умрли од задобијених рана или подлегли тортури при заробљавању на Легету. У гробљу је 55 споменика – белих мермерних крстова са средишњим обелиском на коме су урезана имена страдалих Тимочана (*имена објављена и у књизи „Прва српска плава гробница", стр. 51 и 52, Брана Филиповић, Неготин, 2017.*). Сем овог списка, у *Српским новинама*, крајем 1914, објављен је Списак српских заробљених официра, војника и грађана у Аустроугарској од 149 имена. Касније, 1925. године, пронађена су још два официра 15. пука „Стеван Синђелић": поручник Сибин Алимпијевић и потпоручник Милован Миловановић. У публикацији др Милића Милићевића „На погрешној обали" у списку заробљених официра 13. пука је 39 имена међу којима је највише Неготинаца, па Зајечараца, Кладовљана и Мајданпечана. У књизи Митра Ђуришића „Битка на Дрини" пише „да су само четворица официра 13. пука на Легету успела да пређу на десну, нашу обалу Саве". Међу њима био је и командант овог пука, потпуковник Драгутин Ристић, док је командант 15. пука, потпуковник Василије Стојановић погинуо на десној обали (сахрањен је са својих неколико сабораца на улазу у гробље, у близини цркве, у селу Глушци у Мачви). Коначан списак изгинулих, заробљених и подлеглих ранама до данас није сачињен, мада су имена легетских јунака уписана на споменицима широм Тимочке Крајине. Ови споменици махом су подизани уз помоћ државе и прилозима грађана у време оскудице и сиромаштва после 1920. Тамо где сиромашне породице нису имале од чега да подрже овакве акције, често, не и увек, изостајала су имена њихових најмилијих. Тако је, на пример, у Кладову, на споменику из 1924. године, у центру вароши, уписано 147 од 212 погинулих или у Рготини код Зајечара где недостаје 29 имена.

За утеху је да је о свим тим страдалницима остао траг и у култној *„Књизи о Милутину"* Данка Поповића, као и, у новије време, у публикацијама др Радована Срдића, Бране Филиповића, Слободана Лазаревића, др Милића Милићевића.

У књизи Ласла Варге о логору Нејмејер, у уводно делу (Прометеј, 2014.), пише да је „Србија на Легету изгубила 6.000 људи, док је онеспособљено 2.000 Аустроугара".

Ево списка сахрањених који су подлегли ранама или су умрли од тортуре као заробљеници на обновљеном Војничком гробљу у Руми: Љубисав Аврамовић, Миленко Андрић, Атанас Божинов, Стојан Бојчин, Димитар Вујановић, мајор Милан Вељковић, Александар Вуковић, Марко Гератовић, Прокопије Цијемнук, Драгутин Димјић, Лазар Ђокић, Миивој Ђочић, Петар Жупнаски, Тодор Јанковић, Богосав Јовановић, Ђорђе Јовановић, Геор-

гије Јовић, Васиљко Јоковић, Димитрије Керцловић, Светозар др Котуров, Милан Лукић, Павле Лукић, Илија Мерче, Милић, име непознато, Михаило Милотијевић, Антоније Милутиновић, Живко Милутиновић, Стефан Мурла, Јован Настасијевић, Ранко Николић, Стојан Павловић, Јефта Славнић, Васиљ Специјук, Витомир Станковић, Јован Станковић, Милан Станковић, Спаса Стефановић, Срета Стојановић, Илија Урушулица, Георгије Херлас, Димитрије Цветковић, као и 14 војника непознатог имена.

„ТИМОЧАНИ СУ ПРЕШЛИ САВУ И ПО ЦЕНУ СОПСТВЕНЕ ЖРТВЕ"

О бици на Легету, не тако ретко, постоје описи детаља и подаци који не одговарају у потпуности истини. Догађало се да исти аутори, иако учесници битке и присутни на лицу места, различито саопштавају и тумаче битне појединости. У чланку у два наставка генерала Драгутина Милутиновића, објављенпм 8. и 10. септембра 1939. у листу „Правда" поводом 25-годишњице обележавања легетске битке, по много чему судећи, изнета је најтачнија аргументација. Текст је насловљен „Битка на Чеврнтији". Наша констатација је утолико упечатљивија када се зна да је Милутиновић командовао Тимочком дивизијом у Балканским ратовима, посебно се истакавши у кумановској и битољској бици. Он је написао и књигу о тимочким ратницима из 1912. и 1913. која је постала раритет још тих двадесетих и тридесетих година након ослобођења. Био је познат и по томе што је завршио престижну ђенералштабску Николајевску академију у Петровграду. Касније је у Великом рату командовао Шумадинцима, па нашим добровољцима у Русији, Вардарском дивизијом, јадранским и скадарским трупама. Овај велики, изузетно образовани српски војсковођа, овако је писао у наведеном тексту:

„Тадашњи руски војни изасланик у Паризу, генерал, гроф Игњатијев, у телеграму својој влади изнео је ова два француска захетва: 1) да Руси формирају две нове армије (9. и 10. армију) код Варшаве и да одатле делују у правцу Познања и Терна, и други – да Срби пређу преко Саве и Дунава на аустријску територију и тиме привежу што већу аустро-угарску снагу према себи, како не би могли послати на друге фронтове ни једног војника.

Поводом ове депеше, велики кнез Николај Николајевић, главни командант руске војске, енергично је захтевао од нас прелазак преко споменутих река, мада се и у самој Русији знало да не располажемо са довољно понтонског материјала. Ето, у томе је лежала главна побуда за наш прелазак преко Саве и Дрине, и ко погледа на карту, тај одмах види да смо се ми имали кретати и водити операције по ексцентричним операцијским правцима, што је био један апсурд с обзиром на јачину и једне и друге стране. Захтеви Великог Кнеза нашли су израза у депеши коју је упутио наш председник владе Никола Пашић Врховној команди 1. септембра 1914. у којој се каже: „Врховни командант Руске војске, Велики Кнез Николај Николајевић сматра да је према данашњим приликама хитно да Српска војска ступи у офан-

зиву, јер је велики део аустро-угарских трупа отпремљен против Руса у Галицију". Иако се знало да нисмо спремни за једну офанзиву у чији би оквир дошао и прелазак преко једне веће реке. Врховна команда је одговорила да ће се предузети офанзива чим се заврше припреме. Побуда за ово била је вероватно у томе да нам се не би пребацило да смо нелојални савезници и да не би били остављени својој судбини.

Припреме су вршене у највећој тајности и журби, а нарочито код Прве армије која је имала за врло кратко време да изврши главни прелазак. Трећег септембра, у једној заповести команданту Друге армије, Врховна команда је наговестила да ће његова команда вршити демонстрацију са једном својом дивизијом у околини Митровице. Вероватно се сматрало да је то требало држати у тајности чиме се обично карактерише прелазак преко реке, али то је било чување тајности на нашу штету. И онако кртатко време за извршење једног оваквог задатка било је знатно скраћено.

Четвртог септембра 1914. Врховна комнда издаје директиву којом је наређен прелазак наших трупа преко Саве и то 5. на 6. септембар... Уследило је и објашњење како ће се задатак извршити и шта ваља касније чинити... „Али, мостобран за прелазак преко реке Саве код Митровице био је стар и разнолик. Добар део у миру био је расходован, а код волова за вучу владала је болест - шап. Командант армијске инжењерије, Светислав К. Милојковић оценио је да је немогуће са таквом опремом премостити Саву широку 400 метара, али му је из армије одговорено да се прелазак мора извршити. За прелазак одређена је Тимочка дивизија 1. позива која је имала 25.000 људи и 24 топа. Дивизија је у сваком погледу била одлична, али неприпремљена ни у погледу људства, ни у материјалном погледу. Дивизијом је командовао генерал Владимир И. Кондић који је и раније у оба рата био на истом положају. Баш тад су добијене нове руске пушке, али је само било једно бојево гађање....Од 30. августа до 5. септембра дивизија је биваковала око 40 километара од Саве, у селу Липолист, али без икаквих припрема. Генерал Кондић је, дакле, за само 12 сати морао да пређе 40 километара и почне прелазак...

Тек 4. септембра око 23 часа наређено је телефоном из армије да трупе Тимочке дивизије буду спремне за покрет 5. септембра и да командант дивизије буде сутрадан у 7 сати у Штабу армије.И у овоме је лежала једна већа грешка Штаба Друге армије. Уместо да се одмах изда наређење за рад, овим је и то други пут скраћено иако је било кратко време за извршење деликатног задатка Тимочке дивизије првог позива. Сем тога, трупе су дигнуте врло рано због наговештеног покрета на који се чекало све до 11 часова, што је увело приличну нервозу код војника и старешина... После се видело и да је моствни трем готово неупотребљив, па је и његово подизање ишло траљао и споро.

Генерал Милутиновић сматра да су узроци нашег неуспеха код Чевртије „и разноврсни и многобројни".

- Као први и најглавнији узрок је неприпремљеност операције као и њено извршење из трка... Многи наши војници први пут су видели овако велику реку. Наша Врховна команда је веома брзо донела решење да се изврши прелазак реке Саве, и то решење је вероватно било због притиска руске Врховне команде и њеног главнокомандујућег. Друго: неприпремљеност и мало времена – само 12 сати за прелазак 40 километара. На овакав начин никад није вршен прелазак једне реке уз заморене трупе и неприпремљен трем. Све то није пружило изглед за успех. Врховна команда је знала за све то, и зашто је онда тако решила?

„Неуспех ни у ком случају не пада на одговорност војника и наш командни елемент Тимочке дивизије 1. позива. Они су били свесни и осећали су да све није у реду, они су храбро и са највећим еланом и брзином прешли на другу обалу Саве и по цену сопствене жртве. Они су гинули и налазили смрт у таласима реке Саве због грешака других... Само овом акцијом ми смо посредно олакшали нашим савезницима, што је и био циљ ове наше офанзиве. Био је ово и наш највећи неуспех у 1914., и зато нам је тешко падао... И у овој прилици Тимочани су сачували ону високу репутацију и стару славу јунака коју су њихови преци задобили још у Вељковој Крајини 1804 – 1913. као и доцније у бојевима код Тресибабе, Липовице и Јевика око Књажевца и у рату 1876. код Црног Врха и Једрена 1912. и код Криволака 1913. године" – завршава свој текст генерал Драгутин Милутиновић.

Исход је познат. Командант Тимочке дивизије првог позива, генерал Кондић је одмах смењен, потом је осуђен у Ваљеву на годину дана затвора како би после ослобођења био рехабилитован. Касније је навођено чак и 29 разлога за неуспех легетске битке, мада су, очигледно је, главни кривци неуспеха јасно и гласно наглашени у тексту генерала Милутиновића. И тадашњи начелник Штаба Друге армије, пуковник Војислав Живановић (Кондићев наследник одмах после битке на Легету) изнео је више примедби које се могу сажети у само једној краткој реченици: „Прелазак реке наликовао је циркуској представи..."

НА ЛЕГЕТУ СЕ СЛАВНИМ ПРЕЦИМА ЗАВЕТ ДАЈЕ

Др Радован Срдић, аутор прве књиге „Битка на Легету 1914.", изговорио је 2008. године крај легетског монумента стих „Овде се Тимок улива у Саву", и од тог трена – тај дични Шашинчанин, постао је – део Тимока и Тимочке Крајине. Тако су, нетремице слушајући надахнуту беседу, одлучили присутни Тимочани и Крајинци, потомци славног Хајдук Вељка и државника Николе Пашића. Та одлука нигде није документована, нити је било коме потребна, она се урезала у срца и памћење тих људи: учени историчар, професор и дугогодишњи директор Историјског архива Срема, чини се, највише је до тада допринео да се усправе, и схвате то што јесу – потомци прекаљених ратника и славних јунака. Већина их је први пут, тог 5. септембра,

крочила на поље Легет; нису напросто знали, ни поимали, да су баш њихови најмилији заувек остали у првој српској речној „плавој гробници". Иако је тако близу био век од стравичне ноћи и страшне изгибеније, највеће у свим нашим ослободилачким ратовима, они су живели у незнању и неспокоју. О легетској катастрофи дуго се, превасходно након 1945. године, и упорно ћутало. Покаткад, при некој годишњици, у београдским новинама, огласили би се ретки ратници родом из Неготинске Крајине. Стизале су, како тако, ратне дописнице са Цера и Колубаре, Кајмакчалана и Солунског фронта, из нишке и ваљевске болнице, из Бизерте, из Африке, али са Легета није имао ко да пише. Легет је, све до средине деведесетих година, био и остао тајновит и за ширу јавност и родбину и фамилије страдалих.

Тек 1996. године, оснивањем општинске организације Савеза Удружења потомака ратника 1912-1920. у Бору, буди се и легенда о Легету, снажније израња у јавност истина о којој се толико ћутало или шапутало, о којој су Тимочани посебно, с дужном пажњом, зборили и препричавали. Прво, значајније представљање Легета из 1914., догодило се промоцијом књиге др Радована Срдића у Неготину 1994. године. И зајечарски часопис „Развитак" усудио се два, три пута да објави по коју белешку.

У Зајечару се 2014. појавило репринт издање *„Споменица поводом откривања и освећења споменика палим борцима Тимочке Крајине у ратовима за ослобођење и уједињење"*. Објављена су имена, чинови и места погибије и нестанка припадника Тимочке дивизије 1912-1919., али само из Зајечара. У том збиру су и страдалници са Легета. У тексту о борбеном путу дивизије, о легетској трагедији, само један немушти пасус:„За време сремске операције, Тимочка дивизија првог поз. узела је видног учешћа, а Тимочка дивизија другог поз. остала је на положају, на Дрини". КРАЈ текста.

У Народном музеју у Зајечару отворена је велика изложба о Тимочкој дивизији у балканским и Првом светском рату. Легет је, ето, и после једног века, остао помало заборављен, предочен је у неколико фотографија и писаних докумената. После је, 2016. године, донекле заборав исправљен: појавила се изложба о тој теми, дело кустоса Музеја Сремске Митровице, Оливере Делић. Неготинци су направили репродукцију целе поставке и приказали је у свим већим местима Тимочке Крајине. Највећи допринос сећању на легетску битку јесте величанствено обележавање једног века од почетка Првог светског рата широм Србије. Од тада се и Легету 1914. придаје више пажње и значаја. Након једновековног ћутања и само повремено гласнијег разговора – смелије се проговорило о трагедији тимочких момака тек стасалих за живот.

Најсјајнији прилози о чувеној бици остали су – у књигама, првенствено др Срдића , *„Битка на Легету"* (1994, издатој у С. Митровици) и годину касније доштампаној и у већем тиражу и раздељеној по Неготину и у мањем броју осталих места Тимочке Крајине. Године 2014. појављује се и треће издање Срдићеве књиге. Након две године, историчар Милић Ј. Милићевић објављује публикацију *„На погрешној обали"*, а 2017. Брана Филиповић промовише своју другу књигу о легетској бици *„Прва српска плава гробница"*. Те

године Српска научна ТВ снима и емитује краћи документарни филм о легетској трагедији и неговању успомене на тај ратни догађај. Почетком 2018. појављује се обимна публикација *„Легет 1914“* Слободана Лазаревића (промовисана 13. септембра 2018. у Народној библиотеци у С. Митровици, а потом и у Београду, Неготину и Зајечару). Године 2000., у Дому војске у Београду, два пута је промовисано дело новинара Радио Београда (дописник из Тимочке Крајине) Бране Филиповића *„Стравична ноћ Тимочке дивизије“*. Овај новинар написао је и поему *„Уби ме, Стево, тај с моста крик“* и преточио је у књигу са својом изабраном родољубивом поезијом. Он је, године 2011, као и наредне, 2012., крај легетског споменика говорио стихове из своје поеме. Септембарских дана 2018. познати новосадски новинар Миљан Витомировић, родом из Зајечара, сачинио је документарни филм о Легету 1914, а повод је 100-годишњица од завршетка Великог рата.

Срдићева прва књига имала је посебан одјек: она је 1995. године подстакла братимљење Сремске Митровице и Неготина. Неготинци сваке године, на дан сећања на жртве легетског страдања, одлазе својим побратимима у Митровицу и заједнички, почетком септембра, обележавају тај датум. Ове величанствене народне зборове годинама и деценијама организују Соколско друштво, СПЦ, Град Сремска Митровица, Удружење Тимочана и Крајинаца из Београда и држава Србија.

А Сремска Митровица је 1995. године пешачком мосту до Мачванске Митровице дала дично име „Мост Тимочке дивизије“.

ОВДЕ СЕ ТИМОК УЛИВА У САВУ

Песник је у само једном једином стиху („Тамо где се Тимок улива у Саву“) исказао трагедију голобрадих младића са Тимока и из Крајине страдалих у легетској бици код Сремске Митровице 6. септембра 1914, након чувене церске битке. Страдао је цео “13. пук” “Хајдук Вељко” славне Тимочке дивизије (6.500 првопозиваца). И светковина крај легетског споменика 2. септембра 2017. дубоко је побудила осећања на стравични бој окупљених Сремаца, Тимочана, Поморавaца, пристиглог народа из многих крајева Србије… О тој изгибенији, неговању сећања на легетску битку и посебно – први пут – наглашеној, заједничкој драми у одбрани отаџбине источних Срба и Влаха, говорио је (у целини је пренела и сачинила документарни филм Српска научна ТВ из Београда) борски новинар и аутор књиге „Прва српска плава гробница – Јунаци Легета, хероји Неготинаа и Крајине“, Брана Филиповић.

Поштовани народе Срема и Србије,

Поштовани домаћини града Сремске Митровице, поштовано историјско, ЈУНАЧКО, бојно Легет поље, ово казивање започећу речима велчанствене Српкиње, књижевнице, Исидоре Секулић: – Има нешто тешко у удесу свих оџранака српскоџ народа, стално почињемо из почеетка, као трава... После свакоџ устанка, свакоџ рата, сваке династије, испочетка… По један се исправља и

управља, један залаже, један почиње зидати Скадар. У сваком почетку није само грађење, већ је и жртвовање… Јесте и велики писац Маркес у праву: „ Живот није само што смо проживели, већ оно чега се сећамо, да би смо га приповедали…“

- МИ смо данас овде, на светилишту, крај дичног монумента, где се „Тимок улива у Саву“, дошли одасвуд да би се сетили и освежили културу сећања на догађај који је предуго био скрајнут, покаткад препуштен забораву, па и политичким крајностима, остављан па изнова започињан; овде смо на извориште историје српског народа, на легетској опеваној и оплаканој заравни, на стратишту и давном бојишту… Ако је један знаменити западњачки политичар могао да одговори својим и пријатељима и непријатељима на мисао да се Срби морају „манути прошлости како би гледали у будућност“- и то бритком мишљу: „Онај ко не познаје прошлост, не разуме ни садашњост и не види будућност“; ето, ми, овде, на Легету, овом збориште славних предака, доста чинимо и за нашу садашњост и нашу сутрашњост. Речју: остављамо млађима у аманет да се легетском светковином чува индентитет и континуитет српског народа и српске државе. Не заборављамо витешко дело тимочких младића, тек прекаљених у претходним балакнским ратовима или тек стасалим за оружје, њихову жртву и слободарски занос. Они, са обала Тимока и из бремените Крајине, из околине Хајдук Вељкове престонице, поносног Неготина, покушали су немогуће – да победе набујалу, хировиту и вировиту Саву, надјачају једну свемогућу царску силу и први пут покушају да припоје део душе Србинове, равну Војводину брдовитом Балакану и матици земљи. Цео 13. пук „Хајдук Вељко“ остао је заувек на овим крвљу натопљеним обалама, с најдубљим осећањем и сазнањем за снагу непоновљивог усклика велког источног вождa против Османлијске царевине – „Главу дајем, Крајину не дајем“… И дали су, ношени том заклетвом, своје младе животе, једино од иметка што су тада поседовали – за своју Србију и свој Срем. За отаџбину и отачество. То су само Они могли, Хајдук Вељкови потомци; они који ни у сновима нису пребројавали јесу ли чистокрвни Срби или Власи, Румуни или Цинцари, Торлаци или Тимочани… Били су и Срби и Власи, раме уз раме, брат до брата. А они који су се пуким случајем спасили на Легету препливавајући Саву, њих 500, 600, сачекали су попуну редова Тимочке дивизије и обнављање 13. пука; они су херојски бранили Београд и Авалу, Дрину и Колубару, Космај и Мачву, трипут ослобађали Шабац, највише као регрути страдали прелазећи Албанију, добили битку на Кајмачалану, пробили Солунски форт и најзад стигли до слободног Београда. И још даље: до Босне и Сарајева и Далмације и јадранских градова. Нису имали ту срећу да са француским генералом Гамбетом ослобађају своју Тимочку Крајину, нису видели како цео Књажевац клечећи дочекује ослободиоце молећи се Господу и здушно певајући Марсељезу… Они су хитајући ка слободи намучене отаџбине оставили и Незнаног јунака на Авали, али и своје легендарно војничко гробље у Драгоманцима у Северној Грчкој које су наши открили тек 2003. године… Оставили су ови, најмлађи ратници света, и легетски спомен о страшвичној ноћи 5. на 6. септембар 1914., где је заробљено, убијено и удавило се у

Сави око 6.500 првопозиваца… Какав тужан биланс, толико језив да је и непријатељ, на месту највеће изгибеније, подигао јединствени белег „јуначким Србима“ … Можда би било достојанствено обновити и то обележје као што је народ Срема, заједно са српком државом, више пута обнављао овај горди памјатник на Легету, на левој обали Саве, на ледини највећих заједничких гробница… Јер, Легет ће, убеђен сам, једног дана постати светилиште стотина хиљада младих и старијих из целог света. Јер, овде је, за интерес и коначну победу савезника, изникла и уздигла се прва српска речна „плава гробница“. Овде је, у невиђеном страдању, нестао најмлађи у историји ратовања цео један пук војске, легендарни „Хајдук Вељков“ 13. пук и винуо се у небеске висине...

Завршићу данашње казивање стиховима из моје најновије књиге о легетској трагедији, стиховима о две српске „плаве гробнице“…. ***Гробнице мутне и плаве...***

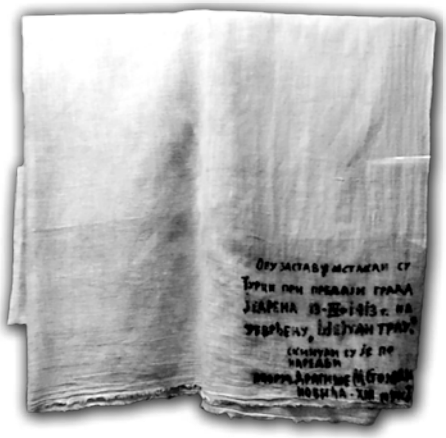
Гробнице две
Сазидаше
Швабе, Угари и Бугари.
Једна мутна
Друга плава
Једна водотајна Сава
Друга морска бесмртна.

С моста у вирове
С брода у висине
С обале речне
У спомене вечне.

О, како језиво,
Доле, у бездану пакла,
Зрачи око људско чежњиво,
Нестварно у праху костију,
Ко у праху стакла.

Воде мутне и плаве,
Крвљу покопане,
Воде које не славе,
Воде чије су душе изроване.

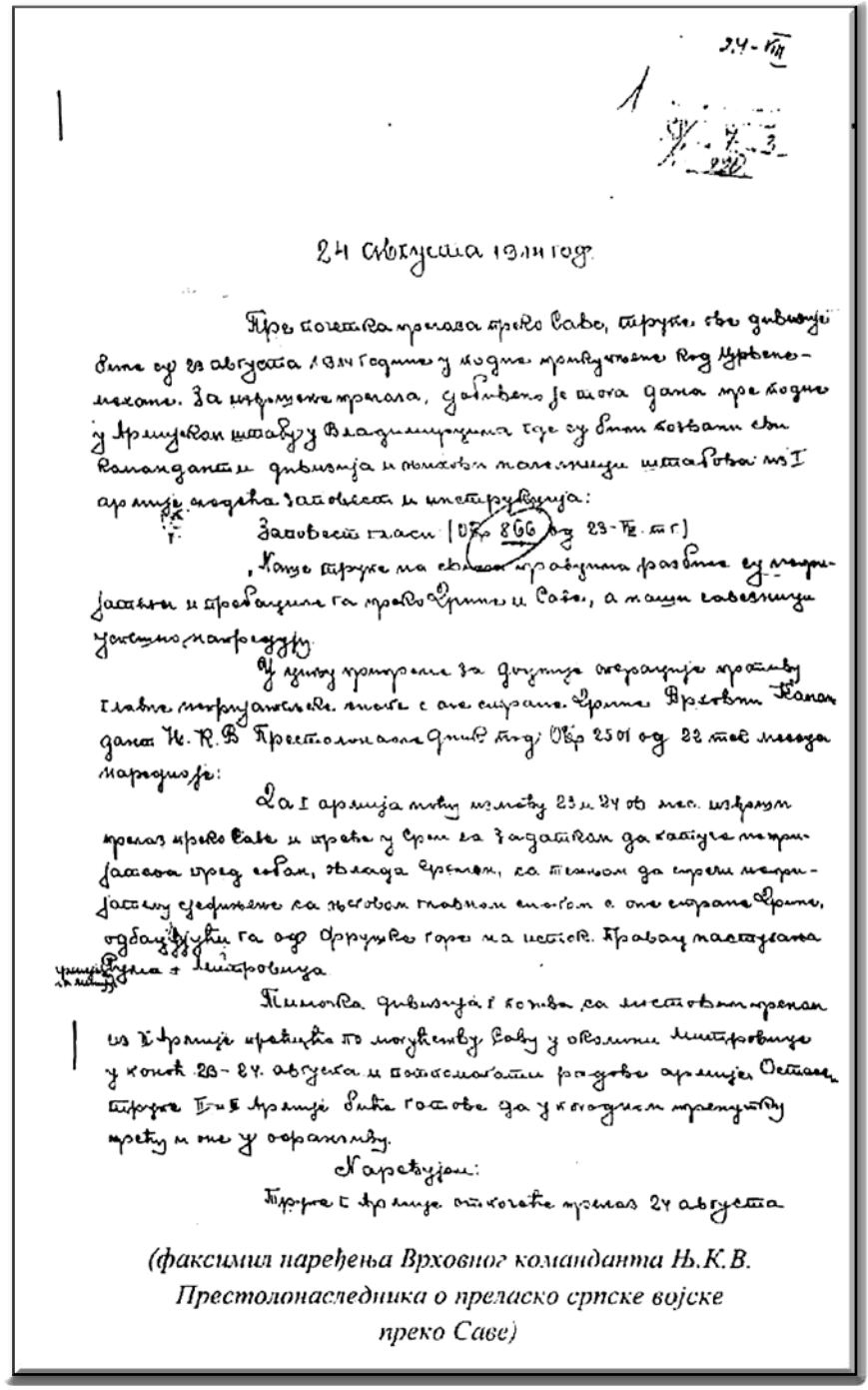
Ову заставу истакли су Турци при предаји града Једрена 13. 3. 1913. на утврђењу Шејтан трау, а скинута је по наредби ађутанта поручника Драгише М. Стојадиновића - 13. пук Хајдук Вељко… Застава се чува у Војном музеју у Београду

Плове венци плавом гробницом,
Савом гробна тишина влада,
Поклонимо се над најсветијом водицом -
Нико и никад тако да страда.

Делегације домаћина и гостију положиле су венце у реку Саву палим Тимочанима. Тај чин учињен је из једног од три чамца из 1914. извађе-

ним 2016. године са дна ћудљиве Саве. Тим истим чамцима, француске израде, тимочки слободари су, пре 103 године, покушали да пређу – и за свагда ослободе - велику реку.

24 августа 1914 год.

Пре почетка преласка преко Саве, пруске две дивизије биле су од 20 августа 1914 године у саставу пруженског Rog Пруског-мекленбуршког. За извршење преласка, одређено је тога дана пре подне у пријевском штабу Владимировцима где су биле састављене све команданте дивизија и помоћни пољски штабови VIII армије следећа заповест и инструкција:

Заповест гласи [Бр 866 од 23-VIII г.]

„Наше пруске на свима правцима развијене су непријатељем и пребациле га преко Дрине и Саве, а наши авангарди успешно напредују.

Ц. краљ. врховна команда за даљнја операција одредила је главне непријатељске снаге с ове стране Дрине. Врховни Војвода данас Н. К. В. Престолонаследник одредио је бр. 2501 од 22 тек. месеца наредио је:

Да I армија ноћу између 23 и 24 ов. мес. извршим прелаз преко Саве и Дрине и буде спремна да напредује непријатељу преко Дрине, заклоњена брегом, са тежњом да стресе непријатељу дефинитивно са његовом главном снагом с ове стране Дрине, одбацивши га од Дрињске горе на исток. Правац наступања Ужице и Ливницу.

Тимочка дивизија која ће бити пребачена из Ваљева пругом по изградњи моста у околини Лиштановице у току 23-24. августа и потпомагати радове армије. Остале пруске IV-е дивизије биће готове да у крајњој нужди прелазе преко и оне у операцију.

Наређујем:

Пруске 5 дивизије отпочеће прелаз 24 августа

(факсимил наређења Врховног команданта Н.К.В. Престолонаследника о преласку српске војске преко Саве)

Генерал Владимир Кондић

Спасао рашну заставу 13. пука др Миливоје Петровић

Пошпуковник Петар Марковић, начелник Шшаба Тимочке дивизије 1. йозива на Леїешу; од 1923. је дивизијски їенерал (Країујевчанин, зајечарски їимназијалац)

Пошпуковник Драїушин Рисшић, команданшт 13. йука Тимочке дивизије йрвоі йозива

Кайешан Сшеван Нешић

Мајор Радосав Сшарчевић

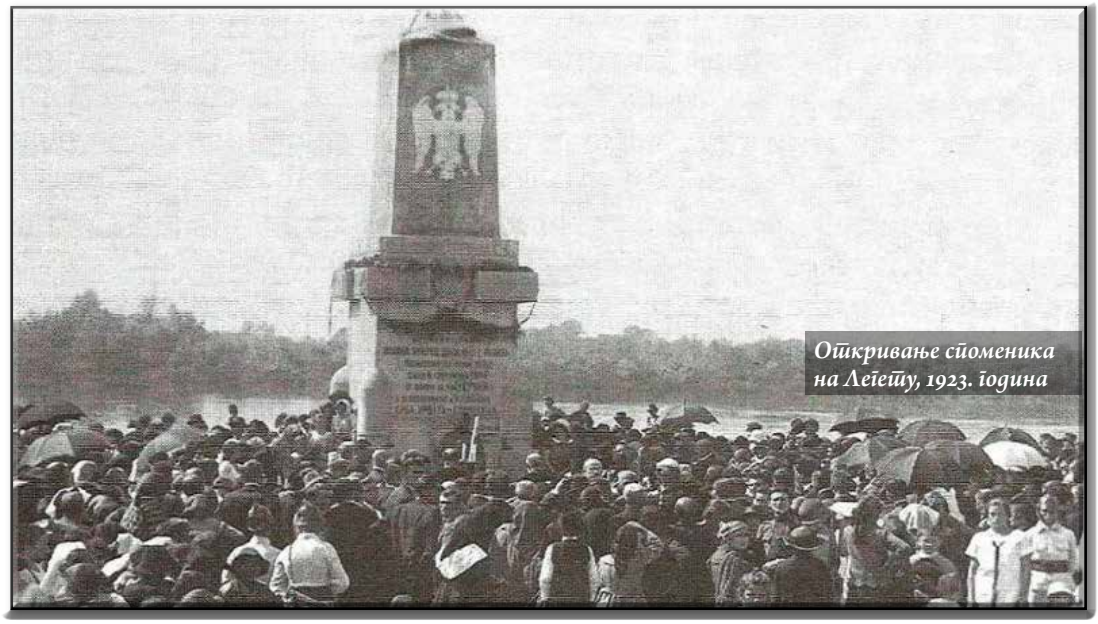

Сачувана ратна застава 13. пука „Хајдук Вељко" чува се у Војном музеју у Београду

Споменик и гробница аустроугарских војника у Сремској Митровици страдалих у јесен 1914. на Дрини и Сави

Откривање споменика на Леґету, 1923. година

Споменик на Леґету, 2014.

СОКОЛСКО ДРУШТВО у Срем. МИТРОВИЦИ

у недељу 23. септембра СВЕЧАНО

Открива Споменик

палим јунацима типочке дивизије I. позива на пољу „ЛЕҐЕТУ" 6. септембра 1914. године.

Соколско друштво позива сво родољубиво грађанство града Митровице и целе околице да тога дана сви без разлике, мушко и женско, велико и мало, узме учешћа у тако ретној историјској свечаности.

Покажимо да смо достојни оних жртава, које падоше за наше уједињење и ослобођење.

ПРОГРАМ свечаности тога дана:

1.) Дочек гостију у јутро у 8. сати на железничкој станици.
2.) Свечана поворка се станице кроз град до соколане.
3.) Скуп свих гостију и грађана пред соколани у 8 ипо сати.
4.) Полазак лађе за „Леґет" тачно у 9 сати.
5.) Свечано откривање Споменика у 10 ипо сати преписком основала певачка друштва Српско Црквено и Стражилово.
6.) Говор — Др ВЕЛЈА ВАЛИЋ.
7.) Брат старешина ЧЕДА ЈОВИЋЕВИЋ предаје споменик на чување општини Шашинце.
8.) Повратак лађе у подне. (За лађу се плаћа 10 динара). Карте за лађу добијају се у радњи брата Стеве Радовановића у великој трафици.
9.) После подне у 3 сати у процесији

СОКОЛСКИ ЈАВНИ ЧАС

10.) У вече у 8 сати:

СОКОЛСКА АКАДЕМИЈА С ИГРАНКОМ

За сво време свечаности

СВИРАЋЕ ВОЈНА МУЗИКА.

Детаљни програм за „ЈАВНИ ЧАС" и „СОКОЛСКУ АКАДЕМИЈУ" објавиће се на сам дан.

Улазнина за јавни час I. место 10,. II. 8, стај. 5 дин.

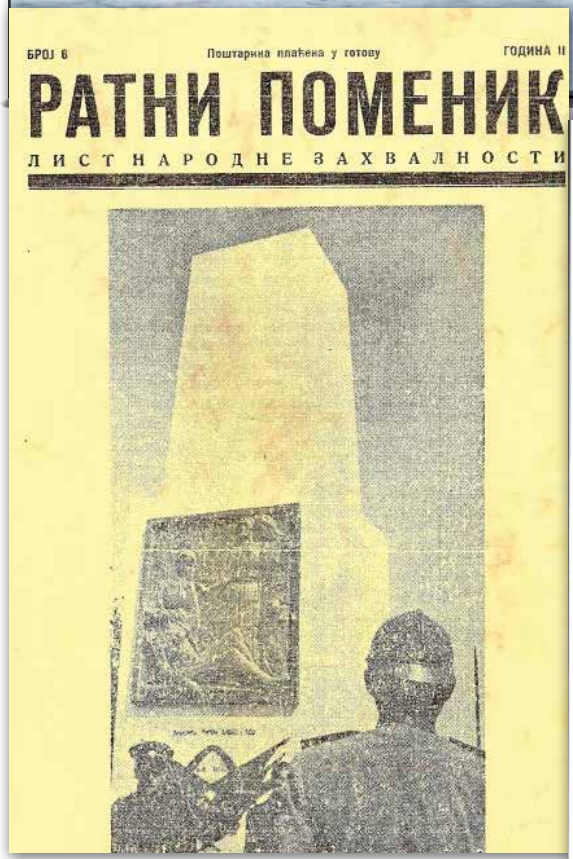
ЂАЦИ И ВОЈНИЦИ У ПОЛОВИНУ ЦЕНЕ.

ЗА АКАДЕМИЈУ ЋЕ БИТИ ДОБРОВОЉНИ ПРИЛОГ.

ОДБОР.

Рониоци су у лето 2016. извадили са дна Саве три чамца из 1914. у којима су тимочки ратници прелазили велику реку код Легета. Те, 2016. године, потомци страдалих Тимочана у истим чамцима су запловили првом српском „речном плавом гробницом"

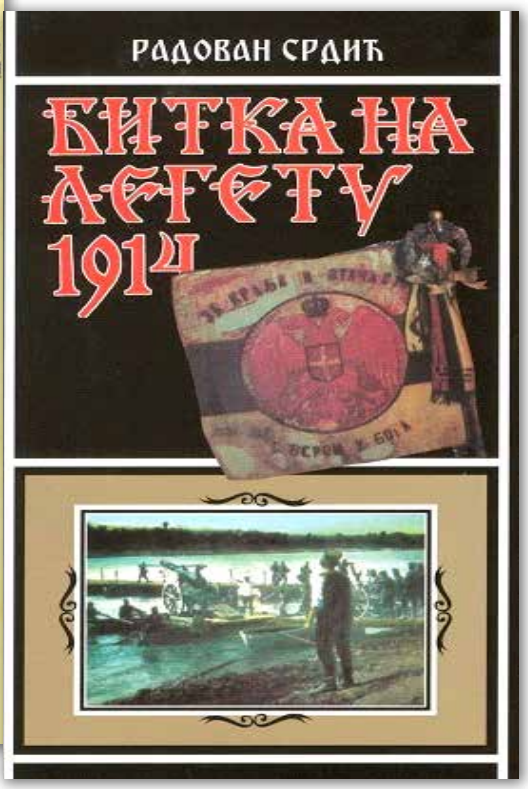

БРОЈ 6 Поштарина плаћена у готову ГОДИНА II

РАТНИ ПОМЕНИК

ЛИСТ НАРОДНЕ ЗАХВАЛНОСТИ

„Ратни поменик" из 1939.

НА ДРИНИ И САВИ 1914.

У извештају генерала Вукомана Арачића, команданта Тимочке дивизије другог позива, стоји „да је непријатељ у селу Јевремовац (прво место од Шапца према Поцерини), током надирања према Церу, починио ужасна зверства и поклао велики број наших војника и официра који су били заробљени". И чувени амерички новинар Џон Рид писао је: „У Шапцу, у дворишту Гашићеве апотеке, „натенане" је стрељано 300 заробљеника, војника 13. пешадијског пука другог позива". Претпоставља се да су егзекутори били Мађари, али се касније испоставило да су у том злочину учествовали и војници Хрвати и Муслимани. Он описује и како је „50 сељака из Јевремовца спаљено у једном подруму". А стрељани заробљени војници највероватније су били из Тимочке дивизије другпозиваца која је имала три пука, један је био 13. пук. Ове примере изнео је наш историчар Васа Казимировић (уз податак да су непријатељи и у шабачкој цркви поморили више стотина невиних грађана и порушили црквени звоник) у тексту *„Нема ѝлаштна за црне барјаке"* од 11. новембра 1998. у *„Истѡријским свескама"*. У књизи „Срби и Србија 1914 - 1918." (три аутора, 2017., Београд) подсећа се да су Аустроугари при уласку у Мачву, Јадар и Посавину убили око 4.000 стараца, жена и деце.

Од 6. септембра до половине новембра 1914. воде се крваве борбе познате и као „Битка на Дрини".

Јединице трећег позива – Равњански одред (највероватние добио име по селу Равањ у Мачви) у пределу ушћа Дрине у Саву, ојачан са два батаљона Тимочке дивизије другог позива, 8. септембра, (након два дана од легетске катастрофе и безмало истовременог преласка Прве армије код Новог Села у Срем и заузимања Земуна, Пећинаца и Нове Пазове), "пружио је паклени дочек непријатељу". Три пута су Аустроугари покушавали да пређу Саву, али узалуд. Тог, 8. септембра, 5. аустроугарска армија изгубила је чак 4.400 војника.

У специјалном издању „Новости" **Церска епопеја** од 17. августа 2020. поводом 106 година од Церске битке, у чланку Бориса Субашића „Судбоносна битка у грмљавини топова и громова", записано је „да се аустроугарска војска први пут срела са трећепозивцима којима достојанство година није дозвољавало повлачење, па су гинули до последњег бранећи обале Дрине и Саве. Ноћна мора бечких солдата били су четници, јунаци страшних прича о герилском ратовању иза османских граница у јужној Србији и у балканским ратовима. Појављивали су се ниоткуда , тукли су се бомбама и бајонетима, у њиховом кодексу могућност предаје није постојала. Немилосрдне и фанатичне борце предводили су искусни официри из балканских ратова: војвода Бабунски, војвода Вук, Воја Танкосић..."

Био је то и основни разлог што командант аустроугарске Балакнске армије, Оскар Поћорек, ништа није предузимао до 13. септембра. Ипак, не-

пријатељска 6. елтина армија успела је да наредних пет дана пређе Дрину код Љубовије и Зворника и дође до Гучева, Борање, Јагодње и Соколске планине. Наша Прва армија била је, већ после 11. септембра, приморана да се повуче из Срема на Дрину. Непријатељ 14. септембра прелази и заузима мачванска села Дреновац, Шеварице и Причиновић нападајући на Узвеће. У тим тешким тренуцима прва у помоћ стиже Тимочка дивизија првог позива, а затим долазе и првопозивци Шумадијске дивизије. Од 17. до 19. септембра Тимочани воде жестоке борбе. Близу 1.900 тимочких бораца избачено је из строја, од којих је око 300 погинуло. После тешких вишедневних борби обе стране остају на истим положајима. Крајем септембра, од Шапца до Соколске планине, обе војске се утврђују и почиње познати "рововски рат", први такав у Првом светском рату. Удаљеност једних од других је 300 до 150, негде и само до 50 метара. Шумадинци и Тимочани се налазе према Узвећу и Причиновићу. Овакво „стање мировања" на овим положајима траје до 24. октобра. И тако, 27. октобра код реона Парошице почиње непријатељска ураганска артиљеријска ватра. Последњег дана октобра, заједно са војском, кренуло је масовно повлачење народа. Цела Мачва, поучена страдањем у почетку рата, пошла је у бежанију. Командант Тимочке дивизије пише у извештају: „Пут од Дубља до Маова био је закрчен становништвом, чија су се кола заглављивала у блату ... Парашчански и Равњајски одред одступали су у страховитом нереду..." Тимочка дивизија другог позива остала је у Видојевици.... Губици само 20. пука Тимочана (*„Историја 20. пешадијског пука", Зајечар*) износили су: погинуло је 127 и рањено 551 редов, каплар и подфицир. У ранама се нашло и шест официра.

Обе тимочке дивизије тих дана су на фронту Шабац – Петковица према Церу. Тимочки првопозивци се већ 14. новембра пребацују преко Колубаре код Лајковца. Другопозивци су већ били на левој обали Колубаре. Иако је било превише мука, па и дезертерства, војска се стабилизовала и крајем новембра спремила се за Колубарску битку.

Јуначко држање Српске војске и "рововски рат", у првим борбеним редовима са Тимочанима и Крајинцима, обележен је и једном од најсуровијих битака Великог рата, битком на Мачковом камену од 19. до 22. септембра, а потом и на Гучеву (крај септембра почетак новембра, у трајању од 55 дана). На Гучеву се, већ од 26. септембра, утврђују наше трупе и спремају за велику, „најстрашнију и најдужу битка прса у прса". Срби су остали без муниције и једино што је уследило била је борба са бајонетима. Историчари су забележили 10.000 мртвих. Због свакодневих јаких киша и густе магле овај крвави окршај упамћен је и као "битка у облацима".

По пројекту архитекте Момира Коруновића 1926. године саграђена је Спомен костурница на Мачковом камену, а дело истог аутора је и јединствена Спомен црква из 1930. у Крупњу. Године 1929. на Гучеву, код виса Еминове воде, попришта битке, подигнута је изгинулим обе војске величанствена Спомен – костурница.

Немогуће је заборавити и злодела „браће" Хрвата, муслимана, па и Словенаца преко Дрине, Саве и Дунава у првим месецима рата у Мачви, Подрињу и Шумадији. Лист „Пијемонт" обајвљује и ову инфромацију: „У овом страшном рату најгори су Словени из Аустрије... Уместо да на аустријску објаву рата Србији одговоре крвавим незадовољством, аустријски Словени пошли су на Србију с ропском мржњом... Једно од дивљања забалежено је у мачванском селу Дубљу (реч је о закланој деци по сеоским кућама, тако да је описивање догађаја невероватно тешко...- а.). Спаљивања живих људи у црквама, извођење жена и са непроходалом децом као живи зид испред њихових јединица, силовања, вешања на кућном прагу, у воћњацима, двориштима, масовна убијања деце..." О тим злочинима свет су упознали чувени страни ратни дописници Анри Барби, Џон Рид, Арчибалд Рајс.

Скупо је плаћена и одбрана Ваљева, првог града ратне болнице; војска и народ су се упутили на другу страну, у правцу реке Колубаре и Сувобора. Колубарска битка трајала је од 16. новембра до 15. децембра 1914. на фронту дугом 200 километара. Исход је познат: непријатељ је доживео ненадани пораз и поново је протеран из Београда у коме је, пре Колубарске битке, 3. децембра, одржао, као поруку застрашивања, војну параду.

Тимочка артиљерија 1914.

Српске јединице крећу према Дрини 1914. Тимочани су на Дрини „заслужили ратну славу", јуначки су поднели данонoћну рововску борбу, гинули су на Гучеву и Мачковом камену, у Мачви и Подрињу, у одбрани Шапца и на Церу. Већ крајем новембра 1914. обе Тимочке дивизије биле су спремне за историјску Колубарску битку

Надежда Петровић са санитетским особљем испред војне болнице у Ваљеву, 1915. година

Поднаредник Љубомир В. Тодоровић (1892 - 1983.), сдесна, Тимочка дивизија, у балканским и Великом рату ратовао са оба брата и оцем и сви се вратили, солунац, одликован Медаљом за храброст

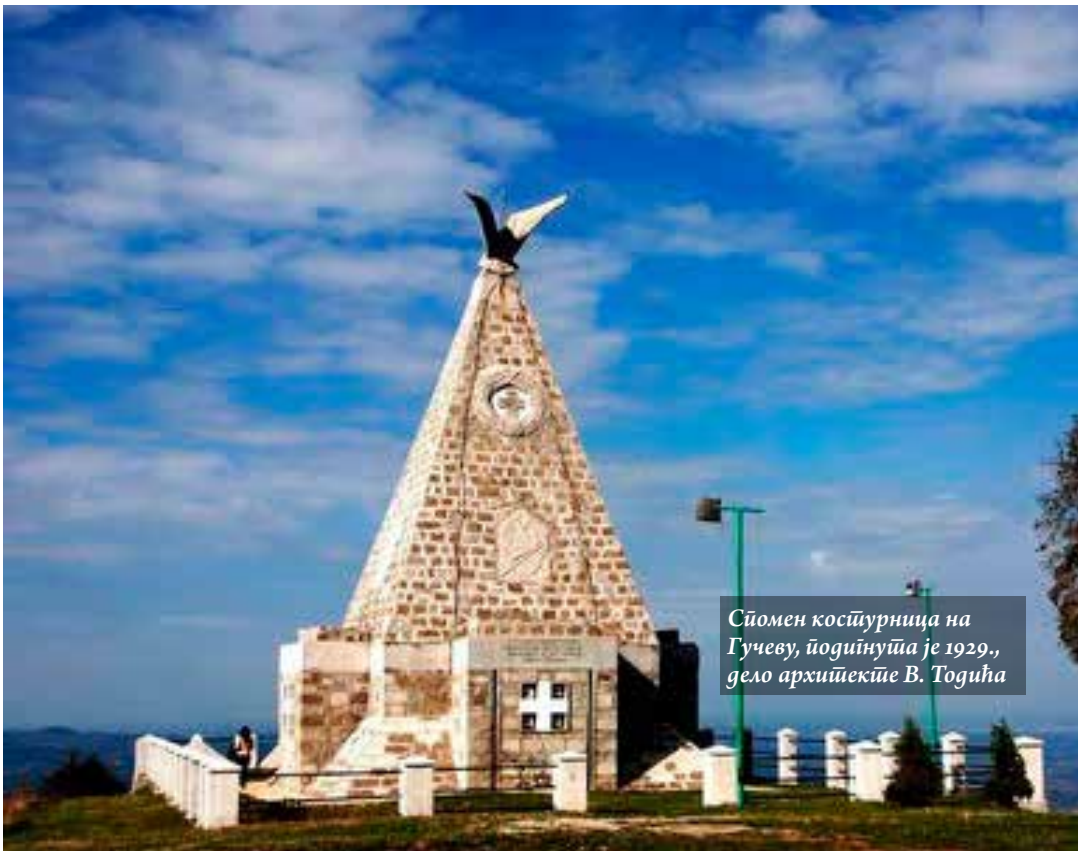

Генерал Петар Недељковић

Арх. Момир Коруновић (1881 - 1969.), солунац, одликован Белим орлом, председник Соколског друштва у Београду основаног 1903.

Спомен - костурница на Мачковом камену, дело архитекте Момира Коруновића, подигнута је 1926.

Спомен костурница на Гучеву, подигнута је 1929., дело архитекте В. Тодића

Драгољуб УзунМирковић, команданат 6. Прекобројног пука на Гучеву 1914.

Солунац Давид Ј. Виденовић, Балта Бериловац, Књажевац, одликован медаљом Освећено Косово, убили га Бугари 1943.

ТИМОЧАНИ БАЈОНЕТИМА БРАНЕ ГУЧЕВО

Бранимир Гинић у својој књизи *„Битка изнад облака – Цер, Гучево, 1914”* (Музеј Јадра, Лозница, 1989.) издваја сећање команданта 6. Прекобројног (Тимочког) пука о борбама на Гучеву, Драгољуба УзунМирковића:

- Било је то до тада незапамћено хрвање две војске прса у прса, приморане и на очајничко клање... Од 19. септембра до 26. октобра, свуда где се могло приближило се непријатељу. Сваке се ноћи грозничаво копало, а нарочито на Еминовим водама, где је сваке јутро освануо нови ров ка непријатељу док се најзад није пришло толико да се више није могло напред, и на тај начин прешло се у рововску војну... Мада се и мени и дивизији јављало да даљина између наших и непријатељских ровова не прелази десет метара осећао сам да то није тако... Када је непријатељ пребачен преко Дрине први је на Еминове воде са батаљоном дошао мајор Чеда Гаћановић. Званично је утврдио да на том најближем делу ровова нема ни пуних седам метара...

У првом батаљону Прекобројног пука, пише Гинић, био је наш познати народни гуслар Перун Перуновић који је имао леп и јак тенор. Он би често у време најјаче пушчане паљбе запевао и борба се мало помало стишавала. Перун је певао патриотске песме и позивао наше народе да се дигну против туђина. И тако је било све док га једног дана непријатељ није јаком ватром тешко ранио и он је пао у ров. Трајале су данонoћне борбе, углавном ноћу. У току 25/26. септембра у јуришу на Еминове воде грудобрани су били прекривени аустро-угарским војницима. Главно оружје за обе војске тада је био бајонет... Оскудевали смо у муницији, храни, одећи. Непријатељ је у свему био у неупоредиво бољем положају. Бројно стање наших јединица нагло је почело да опада. Зато је командант Комбиноване дивизије, генерал Михаило Рашић издао наређење:

- Потпуно сам свестан стања Шестог Прекобројног (Тимочког) пука на Еминовим водама и терета који тај пук подноси овако јуначки и саможртвовањем. На држање положаја Гучева цела наша војска гледа са дивљењем и највећим интересовањем. Преузео сам енергичне мере за појачање које ће омогућити повремене одморе мојим јунацима Шестог Прекобројног пука”.

Шестог октобра настављен је још снажнији јуриш непријатеља уз минску и артиљеријску борбу. Настала је борба прса у прса. Севали су бајонети. Тимочани се грчевито боре. Војници су се хватали у коштац. Многи су и остали тако да леже у Еминовим водама. „Мачков камен био је сав црвен од крви”... Пала је кота 708. Као бујица крећу непријатељски војници на Еминове воде. Наши употребљавају и последњу резерву од 80 војника. Еминове воде су опкољене. Постојао је само један излаз кроз јаругу између 5. и 6. Прекобројног пука. Делови 6. пука извлаче се уз помоћ бајонета и бомби.

Најзад се одступа на нову одбрамбрену линију Кулиште – Рибничко брдо – Главица. Већ 9. новембра је ново повлачење војске и народа према Ваљеву.

Амерички ратни репортер Џон Рид је, након пола године од велике битке, у својим записима *„Земља смрти”* и касније *„Рат у Србији 1915”* подсетио: „Тамо је вођена једна од најстрашнијих битака у целом Великом рату – Битка на Дрини... На Гучеву смо ходали по мртвима, толико их је много било... Понекад би нам ноге упадале у јаме трулог меса дробећи кости... Пуних десет километара дужином врха Гучева мртви су били тако наслагани – 10.000 њих”.

Тимочки ратници, у кратком времену, остављају расејане кости на падинама неосвојивог Цера, на крвавој Дрини, на стравичном Легету, у одбрани Шапца и Мачве, Београда па у рововима Гучева и Мачковог камена, спремни да се херојски уздигну и у најсуровијим биткама на Колубари, на Космају, у одбрани Београда. Несхватљиво жртвовање у 1914, а тек су надолазила нова, до тада невиђена ратна искушења.

У првом реду, на гробљу у мачванском селу Глушци, у близини цркве, подигнути су споменици изгинулим на Сави, на Легету. Највећи споменик, у средини, је команданта 15. пука "Стеван Синђелић" Васе Стојановића

У ЗИДОВИМА ЦРКВЕ ИМЕНА ПОГИНУЛИХ

Најкрвавије борбе у целом Првом светском рату водиле су се 16. до 22. септембра 1914. на планини Јагодњи, а врхунац на Мачковом камену. Из строја је избачено 115, а рањено 175 српских официра, рањен је и принц Ђорђе Карађорђевић. Српски губици 15.000, аустроугарски 18.500 војника.

Запамћена је и страшна изгибеније 4. пука првог позива „Стеван Немања" Ужичке војске (остало их је само 1.000) на челу са чувеним командантом, потпуковником Душаном Пурићем. Тог 22. септембра 1914. Пурић је смртно пао предводећи у јуришу своје Ужичане. Пао је тог дана и Мачков камен.

На овом крвавом бојишту нашао се и пуковник Петар Мишић, Неготинац, командујући Рогатичким одредом Ужичке војске.

На Мачковом камену сграђена је Спомен капела. У центру Крупња подигнута је црква – спомен костурница Светог Вазнесења, задужбина Карађорђевића. Грађена је од 1921. до 1931. године.

На Мачковом камену, највишем врху Јагодње, 20. септембра 2018, у присуству више хиљада грађана овог краја и Републике Српске, одржана је величанствена свечаност поводом стогодишњице од завршетка Првог светског рата. У зидовима нове цркве – спомен костурнице уграварана су имена јунака изгинулих на Мачковом камену. Црква је сграђена за само годину дана. Српски патријарх Иринеј са епископима, шабачким Лаврентијем и ваљевским Милутином, и свештенством СПЦ, одржао је беседу у част палих српских ратника. Патријарх је подсетио да се и за Косово и Метохију, као и за Мачков камен, треба јуначки борити и не дозовлити непријатељима да уништавају српску историју и српске светиње.

Неоспорно је да је велики број погинулих из битака на Дрини, Гучеву и Мачковом камену из Тимочке Крајине. Неки су успели у ранама да стигну у најближу Ваљевску болницу. Многи су ту, на бојишту, скончали живот. Има и оних који су сахрањени у Војничком гробљу у Ваљеву, као што је редов Јосиф Ф. Симоновић, тежак из борског села Злот. Он је по прописној документацији коју је његова родбина 2010. године донела у борски Савез ратника и потомака 1912 – 1920. био припадник Четврте чете Првог батаљона 20. пешадијског пука Тимочке дивизије. У књизи умрлих записано је да је „погинуо у околини Ваљева, стар 26 година, ожењен". Провером је установљено да је Јосифово име на споменику под бројем 115.

Срйски војници у рововима на Мачковом камену

ТИМОЧКА ВОЈСКА 1914. И 1915.

Ево и конкретног кретања ратних формација Тимочана у почетку рата 1914. и током 1915. године.

Тимочка дивизија првог и другог позива 13/14. август 1914. године била је у околини Аранђеловца, како би 16. августа, по наређењу Врховне команде, стигла у Ваљево одакле се упућује у Лазаревац, па на Уб. У ноћи 17. августа тимочки првопозивци из Уба пристижу у Велики Бошњак, а другопозивци се концентришу у атару Уба одакле, истог дана, крећу према Церу и Текеришу. Припадници ове дивизије се 18/19. август распоређују и према Шапцу. Првопозивци се усиљеним маршем упућују према Дрини. Они, после заморног марша, 19/20. августа, долазе на одредиште, али Аустроугари већ одступају. Тимочка дивизија другог позива 20. августа директно треба да крене у ослобађање Шапца. То се и чини 20/21. август. Већ 24. августа, након жестоких броби, Шуамдијска дивизија првог позива и Тимочка дивизија другог позива улази у разрушени Шабац и наилази се на ужасне призоре у околним селима у Поцерини, Мачви, Подрињу – непријатељ је починио невиђене злочине. Арчибалд Рај пише о масовном силовању жена и девојака (Расен, *Страдање Шапца у Првом и Другом светском рату*). Убрзо стижу нове наредбе од Врховне команде на челу са војводом Радомиром Путником - започиње прелазак наше војске преко реке Саве у Срем, прво код Новог Села и Купинова, а 5/6. септембара и на потезу Чеврнтија – Легет. Наши успешно извршавају први задатак и ослобађању више места и Земун, али се битка на Легту завршава катастрофом Тимочке дивизије првог позива - 13. пук „Хајдук Вељко" „прогутала" је набујала Сава. Непријатељ је већ после дан, два отворио нови фронт на Дрини, реци која се брани у најкрвавијим борбама. Почетком октобра воде се борбе прса у прса за одбрану Београда. И уместо повлачења под новим налетима оснаженог непријатеља, 8. октобра мајор Гавриловић држи чувени говор и наређује противудар. Четири дана деца, старци и жене узимају оружје од погинулих војника бранећи Аду Циганлију. Врховна команда шаље Тимочку дивизију другог позива стационирану у Сопоту као појачање одбрани Београда. И Тимочани, као и цела одбрана, трпе огромне губитке. Шестог новембра у зору јаке трупе противника крећу на Гучево и Борању. Наши су приморани да одступају према Ваљеву. Београд се напушта, окупатор тек 2. децембра улази у главни град без борбе. Ускоро ће и судбоносна Колубарска битка и јунаштво тимочких бораца које се и данас памти у тим крајевима. Престоница је, у завршним борбама Колубарске битке, 15. децембра, поново слободна.

Како су се Тимочани борили на Колубари и у околини Београда пре 15.децембра? Осамнаестог новембра, након десетодневног повлачења и груписања војске, почиње први окршај и напад на Тимочку дивизију првог позива. Тимочки другопозивци кренули су у борбу 21. и 22. новембра на Врачем брду. Последње недеље новембра вођене су најтеже борбе на простору

распореда тимочких дивизија. На брду Камаљ код Љига гине командант 13. пука другог позива Тимочана, Неготинац, пуковник Живојин Д. Бацић о коме се у овој публикацији постоји посебан запис. Уочи одлучујућег напада у контраофанзиви, командант Тимочке дивизије првог позива, пуковник Војислав Воја Живановић обратио се војницима и официрима саопштавајући низ мера како би се повартио морал и спречило дезеретерство, јер је био последњи тренутак да се заустави „непријатељ слабог квалиетта". Тачно 3. децембра уследила је снажна артиљеријска припрема. Тимочани првог позива наступају у две колоне, док су другопозивци под командом пуковника Мирка Милосављевића чекали нове наредбе. Првопозивци 5. децембра избијају на Кременицу. Истог дана стиже наређење војводе Путника: „Тимочку дивизију првог позива одмах упутити у одбрану Београда". Касније се испоставило да је ова одлука била одлучујућа за исход Колубарске битке, јер је „пребројена тешка криза на одсеку Косамј – Варовница"... Артиљерија тимочких другопозиваца, 6. децембра, снажно удара на непријатеље на Врлаји. Првопозивци се у одбрани Београда распоређују у Космајски одред... Тимочани су у борбама прса у прса скршили непријатеља и заузели Космај и Маловањ. Космајске падине биле су прекривене лешевима обе војске. Последња нада Поћорека да ће преокренути битку – остала је само пуста жеља. Тимочани првог позива, 10. децембра, гоне непријатеље према Београду, другопозивци хитају ка Обреновцу. Тимочки другопозивци, 11. децембра, у Убу заробљавају 228 војника и старешина, узимају пет топова, 68 кара, 90 кола, три чамца, велике количине муниције и разног материјала. Следећег дана креће се ка Парцанском вису. Наставља се изгибенија и заробљавање непријатељских војника и официра и тек се застаје код Мале Иванче. Другопозивци, у склопу 3. армије, заузимају Обреновац. Непријатељ се повлачио ка Авали и Торлаку. Тимочки првопозивци 14. децембра налазе се у „марш маневру ка Београду". Дан касније, 15. децембра, ослобођен је Београд. Већ 16.децембра Тимочка дивизија првог позива распоређује се на простор Раља – Влашко поље, а други позив је око Парцана.Ту их је затекла и 1915. година.

Књижевник и ратни извештач Српске војске, Младен Ст. Ђуричић (Шабац, 1889 - 1987), сећа се у књизи Антонија Ђурића „Солунци говоре": „Писало се о основној Колубарској бици, 54.000 заробљених непријатељских војника, а још нико није записао ратно чудо: знатан део тих војника заробила је чета резервног поручника Игњата Стефановића из 13. пука „Хајдук Вељка". Његових 35 јунака - толико их је остало у животу после крвавог окршаја - пресрело је аустроугарске пукове и приморало их на предају."

Година 1915. дочекана је са епидемијом тифуса. Центар епидемије био је у Ваљеву. Епидемије се проширила и на Тимочку Крајину. У војној болници лежало је, 3. априла, 1.013 војника, како би у мају, на овим просторима, епидемије сасвим ишчезла.

Начелник санитета Врховне команде од 1912 - 1916. је Зајечарац, др Лазар Генчић. Студије је завршио у Бечу и одмах је у својој земљи оснива Прво

одељење Хирушке болнице у Крагујевцу. Године 1904. произведен је у чин потпуковника. Осмог априла 1909. постављен је за начелника Санитетског одељења војног министарства. Био је и дописни и редовни члан Српског лекарског друштва. Одликован је Орденом Светог Саве, Таковским крстом, Медаљом за војничке врлине, Карађорђевом звездом, Белим орлом, највишим француским одликовањима. Крајем јануара 1916. смењен је са положаја под неразјашњеним околностима. Пензионисан је 1921. године не бавећи се друштвеним пословима. Умро је у Београду 1942.

СЕВЕРНИ И ЗАПАДНИ ФРОНТ

Ојачани Аустроугари, након дужег застоја, спремају нову офанзиву. Наше трупе 3.октобра 1915., по одлуци Врховне команде, иако уморне и исцрпене од претходних битака, чекају нове ратне операције. Како пише портал „Први рат", ево распореда тимочких формација.

Крајински одред (Штаб у Петровом селу), командант је п. пуковник Драгутин Димитријевић, начелник Штаба, мајор Богољуб Илић. Линија фронта је од Сипа до Бољетинске реке. Састав: 4. пук првог позива, 13. пук трећег позива, 14. пук трећег позива (три батаљона), 3. пук трећег позива (два батаљона). Укупно: 13 батаљона и 47 топова.

На располагању Врховне команде – Тимочка дивизија 2. позива (Штаб у Сопоту). Фронт – околина Сопота. Командант, артиљеријски пуковник Мирко Мислосављевић, начелник Штаба, ђенералштабски п. пуковник, Радисав Крстић. Састав: 13, 14. и 15. пук другог позива, Коњички дивизион, Тимочки артиљеријски пук. Укупно 12 батаљона, 20 топова и два ескадрона.

Одбрана Београда (Штаб у Пожаревцу). У саставу Браничевског одреда је и 5. и 6. батерија Тимочке дивизијске области у првој линији одбране.

Дунавска дивизија првог позива (Штаб у Осипаоници) у армијској је резерви у околини Мијаиловца. Командант је ђенералштабски пуковник Никола Стевановић, а начелник Штаба, ђенералштабски пуковник Радоје Лазић, родом из зајечарског села Рготина (зато и спомињемо Дунавску дивизију).

ИСТОЧНИ ФРОНТ

Тимочка војска (Штаб у Зајечару). Фронт: Миџор преко превоја Св. Никола до ушћа Тимока. Командант, ђенерал Илија Јанковић, начелник Штаба, ђенералштабски п.пуковник, Драгутин Димитријевић. Састав: Неготински одред (Штаб у Мокрању). Командант, пуковник Ђуро Докић, начелник Штаба, коњички капетан Петар Јуришић. Фронт: од Табановачког потока до ушћа Тимока. Састав: 8. пук првог позива, једна батаљон 13. пука трећег позива, један батаљон Последње одбране, један вод коњаника, једна брза батерија и четири топа, Тимочка позадинска батерија и шест топова. Укупно: шест батаљона, десет топова, један вод коњаника.

Комбинована дивизија првог позива (Штаб у Зајечару). Фронт: од Три кладенца до Табановачког потока. 1, 2, 5. и 6. Преко-

бројни пук првог позива, један ескадрон коњице, Моравски брз. дивизион, пољски брз. дивизион и осам топова, 16 Дебанжових топова, једна брдска Дебанжова батерија и две хаубичке батерије. Укупно: 16 батаљона, 44 топа и један ескадрон.

На располагању команди Тимочке војске у Зајечару је и 3. и 4. хаубичка батерија и 3. градска батерија.

У Моравској дивизији првог позива је и Тимочки коњички пук првог позива од два ескадрона. Фронт: од речице Мурговице до Нишаве.

Тимочка дивизија првог позива. Фронт: од Нишаве до гребена Мицор – Бабин зуб до Брестовачке чуке. Командант, ђенералштабски пуковник Војислав Живковић, члеником Штаба, ђенералштабски мајор Петар Косић. Састав: 13, 14, 15 и 20. пук првог позива, четири батаљона, два пука трећег позива, три хаубичке брз. батерије. Први и трећи дивизион Тимочког артиљеријског пука првог позива (шест батерија), Кругова брдска батерија (четири топа), Дебанжова батерија Пиротског градског одреда (шест топова). Укупна снага: 17 батаљона и 44 топа.

Тимочка војска на Источном фронту (Стара српско-бугарска граница) располагала је са 42 батаљона, 4 ескадрона и 88 топова.

А према писању портала АМАНЕТ о *„Операцијама Друге армије, Тимочке војске, Власинског одреда и трупа Нове области 16. октобра 1915.”*, ратне операције у тој години почеле су на Северном фронту 6. октобра. На бугарској граници распоређена је новоснована Тимочка војска са Штабом у Зајечару и под командом генерала Илије Гојковића (Од Дунава до Мицора). Начелник Штаба био је Драгутин Димитријевић Апис (1876-1917.).

Штаб Врховне команде извештава 14. октобра 1915. Министарство војно Краљевине Србије да је бугарска војска почела напад на Србију у правцу Зајечара. У телеграму из Крагујевца бр. 124 дословно пише:

„Бугари врше нападе од Св. Николе и Кади-Богаза. Нападају према Зајечару са североистока. Пред фронтом Друге армије нападају Ђурђеву главу, узели су Д. Кладенац и Црни врх. Нападају Девер-Баир, Вожидарицу и Рујен. Према Радовишту нападају на Доњи Липовик. Наређено је нашим трупама на целом фронту да енергично одбијају ове нападе и да важне тачке заузму. У потпису: Обр. 22261. По заповести начелника Штаба, начелник, Драг. Милојевић.

Због повлачења Шумадијске дивизије другог позива око поноћи 15/16. октобра са положаја на граничном фронту, командант Тимочке војске издао је 16.октобра у 2,50 сати диспозицију: „Непријатељ је данас продужио нападе са својом 6. девизијом на Комбиновану дивизију код Зајечара (командант ове дивизије био је истакнути генерал са Цера и Гучева, Михаило Рашић) , а са 9. и деловима 8. дивизије на Шумдијску дивизију другог позива. Према резултатима досадашњих борби, наређујем: Да Шумадијска дивизија другог позива упорно брани Књажевац, а са остатком дивизије Калну. Командант ове дивизије обезбеђиваће и правац Кадибогаз – Краљево село (Минићево); да Комбинована дивизија првог позива упорно брани Заје-

чар; да Неготински одред упорно спречава наступање непријатеља према Неготину. Резервна муницијска колона и интендански воз Тимочке војске је код Бољевца, Штаб војске је у Зајечару"...Кадибогадски одред се током дана повлачи на положаје за непосредну одбрану Књажевца. Коњиички дивизијон са батаљоном Последње одбране држи линију Вардиште - Ошљане – Јаношица и штити прваце ка Краљевом селу одржавајући везу са Комбинованом дивизијом на Ветерну. Штаб дивизије је у Јаловик Извору. Како је 16. октобра дејствовала Комбинована дивизија? Непријатељ обнавља напад на Свињски вис једним батаљоном 52. пука. Наши су били опкољени, али су се „у борби ножевима и бомбама пробили и повуки на десну обалу Шашка". Непријатељ - ипак - у једном налету са два батаљона 10. пука заузима Бабин нос. Наше трупе повукле су се на линију Ветрен – Црни врх – Горуновац. Како је дејствовао Неготински одред тог 16. октобра? Непријатељ је прешао Тимок на три места, али је задржан јаком ватром код Мокрањске железничке станице. .. Моравска дивизија другог позива, по наређењу Врховне команде, из Одбране Београда улази у састав Тимочке војске. Наређење је и да Крајински одред затвори правац у долини Пека и Црнајке ка Брзој Паланци, с тим што остатак одреда треба да оде у Неготин, где ће се стављати под команду Тимочке војске.

Трупе Тимочке дивизије првог позива 16. октобра заузеле су нове борбене линије. Непријатељ је покушао око 2 сата поподне код Рођене чуке да заузме Крагујевац, али је одбијен. На левом одсеку љути противник наступа према Прокупљу, наши га јаком ватром задржавају до мрака. На Топлодолском одсеку око пола три непријатељска пешадија спуштала се од карауле Крваве баре ка Топлом долу. Наша једна чета код Браткове стране заробљава 16 војника 17. пука. Током овог дана предало се неколико бугарских војника са Мицора. Они нису могли, рекли су, да издрже хладноћу на тамшњим положајима. Међутим, под снажном ватром непријатеља Тимочани се 20.октобра повлаче уз велике губитке. Последњег дана октобра сви буагрски напади на Тимочане били су одбијени, али Врховна команда наређује повлачење на моравске положаје. Повлачење траје од 1. до 4.новембра. Тимочки другопозивци из Одбране Београда крећу ка Морави и код Трстеника наилазе на јаке непријатељске снаге. Претрпљени су значајни губици. Када се стигло на десну обалу Мораве, два пука имала су једва 3 до 4.000, а један пук око 1000 људи. Није било добро ни на фронту Тимочке дивизије првог позива. Тимочка војска се тих дана налазила око Прокупља и Куршумлије.Већ 20. новембра уследила су нова повлачења Тимочана. Цела војска креће ка југу Србије и Косову, како би Врховна команда 25. новембра наредила повлачење преко Албаније и Црне Горе на Јадранско море.

Остају у отаџбини, у ропству, најмилији; остају и гробови ратних другова расејани од Дрине и Саве, Цера и Гучева до Колубаре, Београда, Ваљева. Мало се зна да су умрли рањеници са Цера и Колубаре, а потом и преминули у епидемији тифуса 1915. сахрањивани у првом српском војничком гробљу (основано 1868.) у Шумарицама, у Крагујевцу. У том раздобљу у вој-

ним болницама у Крагујевцу умрло је 3.449 војника, лекара и осталих здравствених радника.

(„Глас Шумадије", 25. септембар 2020.)

Срйски заробљеници на железничкој йрузи у Руми, 10. децембар 1914.

Покреш йред биш̄ку са Буīарима на Морави, 1915.

Срйски официри йосле Колубарске биткe

Пуковник др Лазар Генчић (1868-1942.), Зајечарац, начелник санитета Врховне команде 1912-1916.

Драгутин Т. Димитријевић - Аџис

Генерал Илија Гојковић на челу Тимочке оперативне војске при повлачењу 1915.

Ђорђе Генчић био је ратни дописник за руске новине

Београдски соколи код споменика Незнаном јунаку на Космају, 1938.

ДИПЛОМАТСКО ПИСМО ИЗ БЕЧА НИКАД НИЈЕ СТИГЛО ПАШИЋУ У НИШ

И док су српска војска и народ већ напуштали отаџбину под снажним ударима здружених непријатеља потпомогнути Бугарима „с леђа", у ратној престоници аустроугарске царевине, у Бечу, одстрањен је и последњи наш дипломата. Како се то догодило, и шта се у седишту непријатеља збивало, сведочи документ који је сачувао дугогодишњи главни и одговорни уредник НИН-а, главни уредник и дописник „Политике" из Варшаве, Драгољуб Миливојевић Уча, родом Књажевачнин. У његове руке доспело је 1975. године дипломатско писмо из децембра 1915. послато из нашег конзулата у Бечу. Писмо је било упућено председнику Српске владе и министру иностраних дела са седиштем у Нишу, Николи Пашићу, које му, стицајем ратних околности, никад није стигло. Овај редак документ прво је дошао до Рудија Јанхубија, дугогодишњег директора љубљанског Дела, а онда га је овај, с посветом, поклонио дописику „Политике" из Словеније, Сл. Нешовићу. Дописник Нешовић пише за свој лист:

„Уочи избијања Првог светског рата, српско посланство у Бечу чинили су: Јован М. Јовановић (спомиње се у почетку, у тексту „Први рат је дуго планиран"), изванредни посланик и пуномоћни министар, Милан Ђорђевић, секретар прве класе (син Владана Ђорђевића, председника Владе Србије из доба владавине Обреновића) и Војислав Антонијевић, секретар друге класе, дипломата од каријере, касније посланик у Риму. Управо Антонијевић је и аутор писма које није могло да стигне „у Србију које више није било". Он је писмо, после најхитнијег, принудног напуштања Аустрије, понео у Швајцарску, а потом и у Рим. Руди Јанхуба је, након постављања за југословенског политичког представника у Риму одмах после Другог светског рата, пронашао избледели рукопис у подруму зграде посланства.

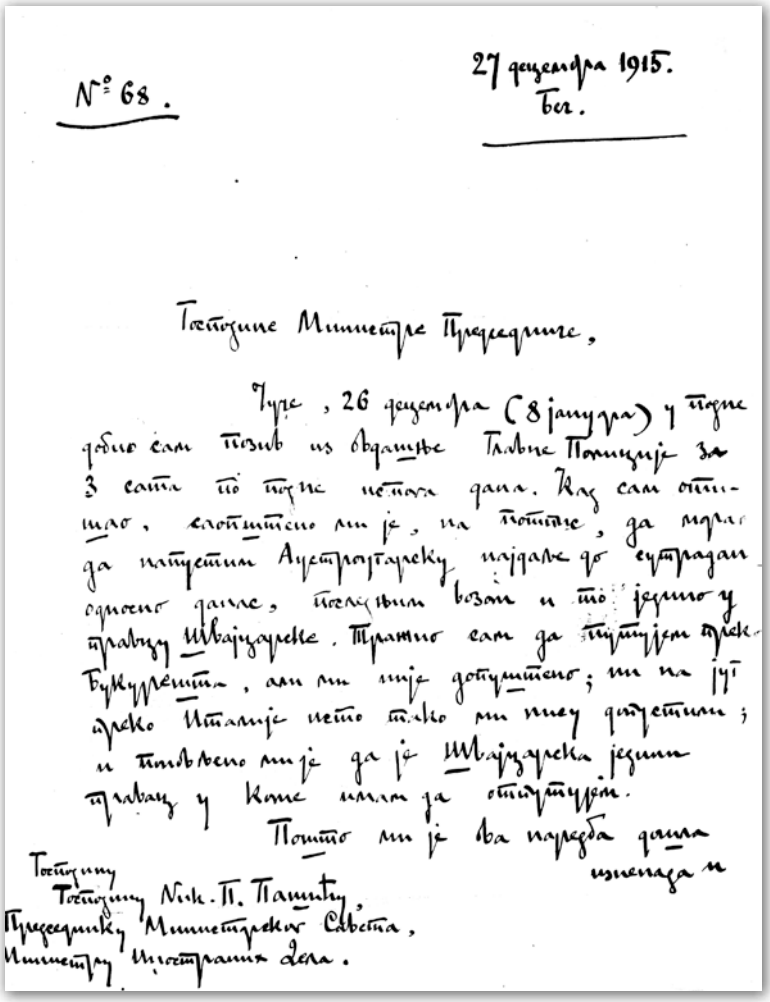
После напада Бугара на Србију средином октобра 1915. српска влада морала је, заједно са војском и народом, да напусти Ниш и крене преко Албаније и Црне Горе. Антонијевић још незнајући за крајњу злу судбину и голготу Србије одлучио је да пошаље писмо Пашићу и укаже на одлуку аустроугарских власти да га склоне из Беча. Писмо је с датумом 26. децембар 1915. по старом календару. Ево већег дела садржаја писма.

„Господине министре, председниче,

Јуче 26. децембра (8. јануара) у подне добио сам позив из овдашње Главне полиције за 3 сата поподне истог дана. Када сам отишао саопштено ми је на потпис да морам да напустим Аустроугарску најдаље до сутрадан, односно данас, последњим возом и то једино у правцу Швајцарске. Тражио сам да путујем преко Букурешта, али ми није допуштено; ни на југ преко Италије исто тако ми нису допустили; и поновљено ми је да је Швајцарска

једини правац у коме имам да путујем. Пошто ми је наредба дошла изненада и усред највећих послова, молио сам био и Амбасаду и полицију да ми се допусти да останем још три дана да урадим и своје приватне и службене послове, који су били огромни јер је на мени било старање о 7000 наших интернираних поданика, али ми то није допуштено. На тај начин морам да напустим Беч, и цео посао да оставим, данас увече возом у 7 сати и 50 минута, немајући времена чак ни своје приватне ствари да спакујем и да их бар спаковане оставим у Бечу. У последњем тренутку сазнајем да је ова наредба дошла из бечког Министарства војног као једна чисто превентивна мера због њихових врло обимних и грозничавих припрема против наше отаџбине..."

Драгољуб Миливојевић Уча је после 1945. године био партијски секретар у Зајечару и Бору, а његов дневник са наше прве савезне радне акције „Црни врх 45" једини је такав писани и сачувани документ са те радне и ратне епопеје једне слободарске, градитељске младости.

N° 68.

27 децембра 1915.
Бег.

Господине Министре Председнице,

Јуче, 26 децембра (8 јануара) у подне добио сам позив из одељења Главне Полиције за 3 сата по подне истога дана. Кад сам отишао, саопштено ми је, на моје тражење, да могу да путујем Аустроугарском, пругом до Сутраидан одмах даље, последњим возом и то једино у правцу Швајцарске. Тражио сам да путујем преко Букурешта, али ми није допуштено; ни на југ преко Италије нећу такође ни моћи путовати; и тако остаје ми једино да ја Швајцарска једини правац у коме имам да отпутујем.

Пошто ми је ова наредба дошла изненада и

Господину
Господину Ник. П. Пашићу,
Председнику Министарског Савета,
Министру Иностраних дела.

Факсимил писма Јована М. Јовановића из 1915. које никад није стигло Пашићу

СРПСКИ ПУКОВНИК СЕ НИКАД НЕ ПРЕДАЈЕ

Пуковник Бацић рођен је 9. јануара 1872. у Неготину. Грађани Љига подигли су му 1992. године спомен бисту. Тридесетих година његови посмртни остаци пренети су са обале Колубаре у темеље нове цркве Светог Јована у Љигу

Крај је новембра, непријатељ надире. Почињу нове борбе на Колубари, Сувобору… Неготинац, пуковник Живојин Бацић, командант 13. пешадијског пука другог позива „Цар Лазар“ у Колубарској бици, на Гукошу (атар Љига) држи одступницу. Негде око 14 сати, 28. новембра, у неравноправној борби, рањен је у руку. Себи привија завој, остаје са својим војницима. Добија битку. Касније се попушта под швапаским ураганом, Бацић је поново рањен, у ногу. Неће да одступи. Ипак, сутрадан, пет аустријских пукова против тимочког другопозивског 13. пука слама сваки отпор. Почиње повлачење. Не, Бацић остаје на положају, уз њега су само двојица до смрти оданих војника. Непријатељски официр долази, виче: – Где ја ваш пук? – То сам ја. – Предајте се… Пуковник крвав, у ранама, нагиње се на двојицу својих сабораца и заповеда: – Ватра… У том часу запуцаше Швабе, падоше сва тројица. Аустријски генерал прилази, пита још живог пуковника: – Зашто се нисте предали? – Јер се један срспки пуковник никад не предаје – једва одговори Бацић и издахну, писао је у ратним забелешкама чувени француски репортер, Анри Барби.

Аустријанци су га сахранили оставивши натпис на немачком: *„Овде лежи пуковник Живојин Бацић, командант 13. пука. Херојски је погинуо на Гукошу“*. Наредних дана наши војници су наишли на војничко гробље у Гукошу, на имању Михаила Рулића. На видном месту био је и гроб са крстом на коме је писало име и чин Живојина Бацића. Године 2010. подигнут је и споменик војницима Тимочке дивизије, дело оца и сина, Милана и Љубинка Јанковића… Овако је Љубинко говорио пред спомеником на једној од последњих годишњица :

-Велика заједничка гробница мало је даље од споменика. Спомен-костурница је, не знам због чега, у Лазаревцу, мада се цела Колубарска битка

одвијала у љишком крају. Од наших старих слушали смо како су се Тимочани јуначки борили, легенде се приповедају о храбром Неготинцу, пуковнику Бацићу. Тимочка дивизија десеткована је на Дрини и Сави. То је био први разлог што смо самоинцијативно подигли овај спомен. Желели смо да се лично одужимо ратницима са Тимока. Сваке године, на дан Колубарске битке, овде долазе свештеници и држе опело…

Српска војска је у Колубарској бици заробила 323 непријатељска официра и 42.215 подофицира и војника и запленила 43 ратне заставе, 142 артиљеријска оружја, 60.000 пушака, два авиона, 3.500 кола са муницијом, 4000 коња... Живојин Мишић унапређен је у чин војводе, а начин на који је битка вођена нашао се у војним уџбеницима.

Тимочка дивизија другог позива под командом пуковника Мирка Милосављевића, заједно са Дринском другог и првог позива и Комбинованом дивизијом, пред почетак Колубарске битке, у саставу је Треће армије (65.000 војника). Командант је легендарни генерал, лужички Србин, Павле Јуришић Штурм.

Иако је често заборављан и никад није достигао звање војводе, Штурмов значај у српској војсци је немерљив. Дошао је у нашу војску као добровољац у чину поручника 1876. године. Исте те и наредне године, у српско - турском рату, успешно командује Шабачким и Посавотамнавским батаљоном народне војске и заслужује одликовање – Таковски крст. И касније, у свим ратовима до 1918., био је на челу Дринске дивизије и Дунавске дивизије првог позива, те командант Треће армије у Великом рату. Једно кратко време командовао је и тимочким другопозивцима.

Љубинко Јанковић крај свог споменика Тимочкој дивизији код Љига

„НЕЗНАНИ ЈУНАК" НА АВАЛИ ЈЕ ДЕЧАК СА ТИМОКА

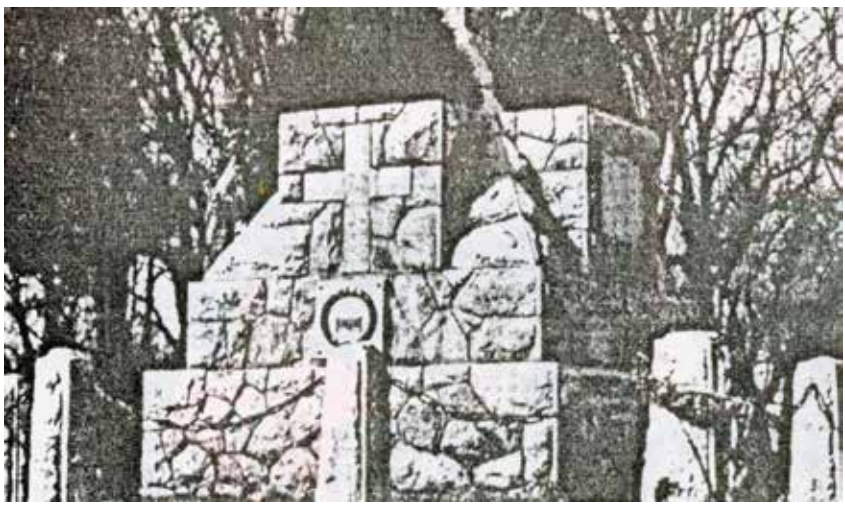
- У одбрану Београда, крајем септембра 1915, враћа се и води тешке борбе 13. пук тимочких бораца. Од 4.400 војника који су бранили Торлак и Авалу спасило се само њих 1.200, остали су погинули или рањени пали у руке непријатељу. Последња одбрана била је на врху Авале, где су била два митраљеза, једним је руковао водник Ђорђе Николић из Рогљева, другим водник Богдан Миловановић из Петровог Села. Два митраљеза придодата су батаљону мајора Свете Ђукића који је штитио железничку пругу… Из распореда наших трупа види се да је „незнани јунак" припадао некој од јединица 13. пука. Он је највероватније из Тимочке крајине или са Косова, јер су Косовари служили војску у Неготину. Након пропасти 13. пука „Хајдук Вељко" на Легету, 6. септембра 1914, основан је нови пук од оно мало преживелих из те битке и војника дирнских јединица. И тај нови, 13. пук, преполовљен је у одбрани Шапца, али је поново попуњен. Зато се „незнани јунак" може сматрати припдаником свих српских крајева у предратној Србији (*Баштиник, Неготин, 2000. бр. 3*).

Према писању Блица од 18. септембра 2011., „испод зидина средњовековне српске тврђаве Жрнов на Авали (по Елвији Челебији једно од шест најзначајнијих утврђења у Србији), у борбама 1915. године погинуо је 15-годишњи дечак – војник. Сахранили су га немачки окупатори и на дрвеном крсту написали: Ein unbekannter serbischer soldat". После ослобођења, 1922. године, мештани оближњих авалских села подигли су споменик, мањи камени крст са урезаним речима: *Овде почива непознати српски јунак*. А онда је, 1934. године, из непознатих разлога, краљ Алескандар одлучио да се Жрнов минира и на том месту подигне споменик незнаном јунаку. Познати архитекта, Иван Мештровић, осмислио је, а 1938. године откривен је на 511 метара надморске висине (од јабланичког црног гранита) споменик незнаном јунаку. Мистерија о рушењу утврђења остала је до данас, као и мистерија о томе ко је заиста непознати млади војник. Ову непознаницу до краја није утврдила ни државна комисија основана након ескумације 23. новембра 1921. Јер, за разлику од старијих војника који су око врата носили амајлију са ознакама и пуковским обележјем, млађи војници су најчешће умирали без имена. Тако је било и у овом случају. Идентитет није утврђен, а комисија је, поред тела у гробу, пронашла муницију, тешке цокуле увезане телеграфском жицом, две паре и парче папира. Све је пребачено у Војни музеј, а кости почивају испод садашњег споменика који је сасвим другачијег изгледа од првобитног. Тадашњи београдски новинари писали су да је „безимени српски војник био ситан човек, скоро нежан, млад и тек убачен у строј". Постоји и сведочење Светозара Вићентијевића, председника општине Бели Поток 1921. године и прекаљеног ратника, по коме је „дечак припадао 7. пуку Другог батаљона Дунавске дивизије". Овај исказ није узет као веродостојан.

На том, првом споменику (требало је да буде меморијал жртвама балканских и Великог рата) писало је: *Александар, краљ Југославије, Незнаном јунаку*. Комунисти су доласком на власт након 1945. године овај натпис састругали претворивши споменик у елитно државно церемонијално место. Тако је и данас.

Недалеко од Авале, на Космају, налази се још један споменик незнаном јунаку из Великог рата. „Корени" су 27. јула 2019. објавили чланак насловљен „Споменик Незнаном јунаку на Космају, споменик са душом". Године 1938. Соколско друштво из Београда – Вождовац, захваљујући лугару Ђорђу Цветковићу, открило је код основне школе у Неминкућама гроб војника из борби у јесен 1914. године. У гробу је нађено и „парче шајкаче и доста чаура и шаржера од руске пешадијске муниције". Београдски соколи подстакнути причама мештана Неминкућа и села Кораћница и свештеника Милана Ракића подигли су леп и јединствен споменик незнаном јунаку који и данас посећују потомци старих ратника овог краја и Београда.

С обзиром да су се Тимочани на Космају и у одбрани Београда баш почетком децембра 1914. борили на живот и смрт и да је 20. зајечарски пук добио нове руске пушке после церске битке у мачванском селу Липолисту (погледати текст с почетка „Ратни пут тимочких дивизија"), оправдано се може сматрати да је овде реч о војнику из Тимочке Крајине.

Први споменик незнаном јунаку на Авали подигла је аустроугарска војска. На споменику је писало: „Овде лежи један незнани српски јунак". Споменик данас има другачији и препознатљив изглед. Недалеко од Авале, на Космају, и београдски соколи су подигли споменик незнаном српском ратнику. Верује се да је страдали војник са тимочких простора

ЂЕНЕРАЛ НИКОЛА ЦОЛОВИЋ – СЕДАМ РАТНИХ ОДЛИКОВАЊА ЗА ХРАБРОСТ

Стара војна касарна у Гарнизону војске Србије у Зајечару

Генерал Никола Цоловић

У књизи записа и сећања генерала Николе Цоловића "*Са бојних ūоља 1912 – 1918.*"(Зајечар, Историјски архив Тимочке крајине, 2016.), посебно се, под насловом "Ослобођење града Пожаревца", сведочи о том несвакидашњем, недовољно познатом догађају. Мало је данас Пожаревљана који знају да их је у Великом рату, 1918, ослободио управо он, Зајечарац, прослављени генерал српске победоносне коњице са Цера и Солунског фронта и једини наш ноислац чак седам ордена за храброст у ослободилачким ратовима Србије, Никола Цоловић.

– На дан 29. октобра 1918. избила је на Дунав Прва коњичка бригада – тада је ослобођен и град Пожаревац. Коњичка дивизија, која је овим правцем гонила непријатеља, сјашала је задовољно тог дана први пут од Солунског фронта… Велико одушевљење народа за ослобођење од непријатеља манифестовало се на сваком кораку и дању и ноћу. Чим би Немци отишли народ би у масама излазио на пут, отварао своје домове и позивао на весеље и гостовање. Од села Породина па до Пожаревца био је шпалир од сељака који су доносили хлеб на колима, јела и печено месо. Младе девојке у лепим народним ношњама дочекивале су и послуживале војнике на сваком кораку. Била су изнета и велика бурад вина и ракије да пије колико ко хоће и може. Сељаци и сељанке били су толико гостољубиви и наметљиви да сам наредио да браним пиће официрским патролама, што је била велика увре-

да за гостољубље наших сељака. Народне банде свирале су на све стране и одушевљење је било неописиво. Француски официри, др Пеше и Дисер још код Жабара беше готови са пићем и покварили су своје стомаке од прасетине и суве пастрме. Њих је народ највише нудио и товарио пићем, разним мезетлуцима и поклонима: пешкирима, чарапама … Штедљиви Французи са чуђењем су посматрали ово велико богатство пожаревачког округа и овај лудо весели народ. Пеше ми је после рекао да је од Врања до Дунава сасвим други начин живота у народу, него онај у јужној Србији. Тамо нема ништа, а овде има све – подсећа Цоловић настављајући у својим "Рукописима генерала" преточеним у обимну књигу "Са бојних поља 1912 – 1918":

- Код села Лучице на Миловом брду сломљен је последњи отпор непријатеља и бригада је пред мрак придошла Пожаревцу, с тим што су пукови са батеријом задржани на преноћишту код села Пољана како би се избегле уличне борбе… Око поноћи непријатељ је нечујно напустио варош. Наше официрске патроле са командиром претходничког ескадрона, мајорем Чемеркићем, ушле су у Пожаревац управо када се на мах десила осветљена и избуђена цела варош. Отпочело је весеље на све стране… У Пожаревац је, тог, 29. новембра, ушла цела Коњичка дивизија, а предњи делови избили су на Дунав још пре подне. Дивизијом је командовао ђенерал Ђ. Ђорђевић, првом бригадом, пуковник Н. Цоловић, другом бригадом, пуковник В. Чолакантић, а пуковима, првим: М. Ранђеловић, трећим Јован Швабић и четвртим В. Милићевић. Коњичком артиљеријом командовао је И. Петковић. Начелник Штаба дивизије био је мајор М. Јанковић.

-Дочек наше војске у Пожаревцу био је величанствен, окупило се народа ко листа у гори. После кратке молитве и благодарења на пијаци, наставља у својим записима генерал Цоловић, одржани су поздравни говори Српској војсци и њеном врховном команданту, наследнику престола, Н.К.В. Александру. У име народа говорио је председник општине, г. Душманић, а у име жена, г-ђа Л. Петковићка, госпођа команданта Моравске дивизије, П. Грујића. Она је у име официрских жена поздравила официре и предала команданту бригаде диван букет јесењих ружа и кризантема. Затим је команданту Коњичке бригаде, пуковнику Цоловићу, најстаријем при уласку у Пожаревац, предата "Застава ослобођења". Изванредно лепа и скупоцена застава на небо плавој свили са амблемима свих наших савезника, и траци на којој златом беше написано: "Храбрим ослободиоцима Србије, захвални Пожаревљани".

- Ову заставу ослобођења урадиле су, г – ца, др Софија Лешевић, г-ђа, др Олга Манојловић, г-ца Ана Цветковић, г-ца Мица Ђурић, г-ђа Мара Матић, г-ђа, др Косара Јакшић – Лукић и г-ђа Драгица Чолаковић. Рад на застави почет је 1916. године на дан пада Кајмакчалана, а довршен оног јутра, на дан ослобођења Пожаревца. У оним тешким и опасним временима под бугарском окупацијом, идеја и тајна израде ове заставе представља велико дело ретке смелости и пожртвовања. То само може да учини безгранична љубав према Отаџбини и слободи.

Сутрадан увече је, у част коњичких официра, град Пожаревац приредио велики банкет са многобројним здравицама Њ.В. Краљу Петру и наследнику престола Њ.В. Александру, Отаџбини, војсци и народу.Ко је, заправо, писац мемоара "Са бојних поља 1912-1920.", ослободилац Пожаревца у Великом рату, коњички бригадни генерал, Никола Цоловић? Рођен је у Зајечару 12. јуна 1874. у угледној трговачкој породици. У родном граду завршио је основну школу и Гиманзију, а Војну академију у Београду. Рат против Турака затекао је Цоловића у чину мајора и команданта Дунавског коњичког пука 1. позива. Приписују му се и огромне заслуге у оба балканска рата. Још у Колубарској бици – за претходне заслуге на Церу, постављен је за команданта Прве коњичке бригаде Српске коњиичке дивизије и све време до демобилизације, априла 1920., непрекидно је командовао овом формацијом. Наставио је неустрашиво ратни пут како би на Солунском фронту показао изузетне војничке врлине које се и данас изучавају на војним академијама широм света. Одликован је највишим српским и страним војним одликовањима: Француске, Италије, Панаме и Енглеске. Изабран је за почасног члана Британске легије. Посебно му је била драга Медаља за храброст од Њ.В. Краља и то за "гоњење и пребацивање непријатеља пре времена преко Дунава 14. и 15. октобра 1918. на потезу Свилајнац – Жабари – Пожаревац, Дубравица и В. Градиште". Са својом бригадом окупирао је и део Баната са Темишваром и Арадом, чиме је завршен последњи период ратних операција Великог рата. После рата имао је још неколико одговорних војних постављења како би 1927. био пензионисан. Живео је у Зајечару до 1928. Написао је више књига, бавио се и преводилаштвом. Био је од 1931. до 1936. председник Удружења Тимочана и Крајинаца у Београду, те председник Суда части Удружења Карађорђеве звезде са мачевима, добротвор Друштва "Српска мајка"; унапређивао је задругарство у Тимочкој Крајини, објављивао је текстове у тадашњој штампи, посебно у "Ратнику" и "Политици". Објавио је и део сећања о Дунавском коњичком пуку у Балканским ратовима. Задивљују и његови стихови из збирке „Са бојних поља" Битка на Јадру.

Војвода Петар Бојовић, командант Прве армије, о Цоловићу је написао: "*Он је оставио поколењу дубоку и светлу бразду једног неуморног радника, доброг војника и великог родољуба, који се потпуно одужио Краљу, Отаџбини и народу свом". Краљ Александар за њега је говорио да је „најпоузданији српски коњаник"*. Умро је у Београду 1939. уз све војне почасти.

ЗАКЛЕТВА У КУЋИ ЂОРЂА ВАЈФЕРТА

"Политика" је 13. новембра 1927. године објавила текст у коме се, пред полазак у Први Балкански рат, описује "заклетва Николе Цоловића заједно са официрима Дунавског коњичког пука у дому Ђорђа Вајферта и пред српском заставом да ће за 20 дана ући у "Душаново Скопље". Случај је да славни ратници за 20 дана, не да су ушли у Скопље, него су стигли до Солуна. Од-

мах је послат поздравни телеграм Вајферту у Београд који је, захваљујући доброти једног енглеског официра лађе, преко Лондона, стигао до одредишта.

"Коњички дунавски пук, који је био тако срећан да после битке на Куманову, преко Св. Николе, Штипа, Демир Капије, Ђевђелије, Дојрана и Кукоша до Солуна, први донесе својој браћи слободу, поздравља вас 20. дана из Солуна – командант, мајор Цоловић".

Уследио је Вајфертов одговор: "Уз вагон пива које сам вам данас испратио шаљем срдачне поздраве и топле жеље да осведочене јунаке победоносне српске војске увек прати добра срећа…"

За овај подвиг Цоловић је одликован Карађорђевом звездом са мачевима и ванредно у чин потпуковника.

Ево мале прегршти стихова из Цоловићеве поеме „**Битка на Јадру**"...

Кликну вила са планина,
Изнад града Косанина,
Шири крила бела вила,
Са врх Цера зове Јадар:
Држ се брале, буди кадар.
Па се вину пут Тополе,
Да искаже јаде, боле,
Милој братској војсци српској,
Александру дичном своме,
команданту врховноме.
Врх Опленца вила стаде,
Александру завет даје:
За слободу своме роду,
На олтар ћу живот дати,
Али никад робовати...

Ђорђе Вајферт је био индустријалац, оснивач Борског рудника бакра и велики српски родољуб. Радници РТБ Бор подигли су Вајферту овај споменик у центру свог града

АДАМОВИЋИ – ТИМОЧКИ ЈУГОВИЋИ

Хриситна Ђорђевић из књажевачког села Доње Зуниче, још као дете, остала је без мајке Еглике. Отац јој умире у заробљеништву у Бугарској. Она, 1915. са хиљадама српских избеглица стиже у Македонију. Тамо је чека супруг на служби, подофицир Михајло. Преживљава албанску голготу. У Солуну, 1916, под војним шатором, рађа близанце, Љубицу и Љубишу. Брзо по рођењу Љубиша умире, мајка га тешка срца сахрањује далеко од родног Зунича. Растанак је био стравичан, претежак. Неко је рекао да дете треба сахранити у „плаву гробницу" са многим умрлим војницима. Мајка се жестоко успротивила: - Не дам моје дете у морске воде, ви тако сахрањујте вашу децу, ја ћу се са мојим Љубишом растати по мојим обичајима... Супруг Михајло, носилац Албанске споменице, дуго је живео у свом селу, Христина га је надживела. Умрла је 2000. у 105. години живота, сахрањена је на Новом гробљу у Бору, граду где је, са другом ћерком Христином, провеле последње године живота.

Занимљиво је да је бака Христина, и пред смрт годину, две, разговетно говорила грчки. Крајем деведесетих година прошлог века, председник општинског Удружења ратника и потомака 1912 – 1920. Бор, Миодраг Адамовић, потомак ратничке браће Адамовића из борксог Шарбановца, предао је тадашњој директорици Народног музеја у Зајечару Гордани Живковић Христинин поклон – јелече које је носила све године Великог рата.

Наредна белешка везана је за судбине наших ратника након доласка слободе 1918. Сава Стојановић из борског Кривеља, након Солунског фронта, као и многи наши борци, брзо се обрео у Француској. Пошао је у нови живот са француским саборцима уместо да се врати у своје сиромашно подхомољско село. Покаткад се јављао кући, у Србију. Писао је како је било све године ратовања од 1912. када је мобилисан и како је заволео Французе као рођену браћу. Запослио се код неког француског индустријалца у граду Марсељу. Послодавац га је искрено заволео видевши да је послушан и добар радник. И, удао је ћерку за Саву Србина. На свет су стигла два сина. А путеви судњи кренули су својим током. Долазећи на сахрану оцу Пауну 1927. године задржала га је љубав према завичају. Убрзо се оженио Косаром из оближњег села Горњана. Добили су три сина и ћерку. Овде се дружио са француским инжењерима који су руководили борским рудником. Они су били одушевљени његовим познавањем француског језика. Није им говорио и да је њихов зет, мада се кришом дописивао са супругом из Француске.

- Када је дошао Други светски рат крио се од четника по хомољским шумама. Некако је прегрмео и тај период и чим је дошла нова власт нашао се у немилости: узели су му најплоднију земљу и механу. Са Француском је изгубио сваку везу. И тако ни ми, његова деца од друге жене, нисмо никада упознали своју праву француску браћу. Умро је 1949. и наша жарка жеља

да се бар једанпут видимо са браћом из пријатељске земље није се испунила. Остала је нада да ће једног дана доћи и до тог сусрета. Сад ми је 80. година и још се надам да ћу загрлити браћу из далека – причао је новинарима Савин син Петар 2002. године.

Петар није имао срећу да за живота упозна браћу по оцу. Остале су урамљене фотографије из 1919. са параде сила победница Великог рата у Паризу на оронулим зидовима очеве куће склоне рушењу у центру Кривеља.

- О славном војевању Тимочке дивизије у балканским и Првом светском рату ни до данас нису изречене праве речи – писала је „Политика“ 19. марта 1995. – Тек о деветорици браће Адамовића, припадника те чувене дивизије, мало се ко сећа. Немају ни достојан споменик. Деветорицу „српских Југовића“ из борског питомог села Шарбавновца изродили су Марија и Паун Адамовић. Уметничко решење споменика Адамовићима (само дотле се стигло) браће Радовић из Подгорице и данас је у кући једног од потомака, пензионера Миодрага Адамовића. Постоји публикација – споменар на славну браћу (*„Девет Адамовића – девет Југовића”, Брана Филиповић, Бор, 1999.*) од којих су Павле и Првул погинули, остали су рањавани, петорица се опоравила и вратила кући до смрти бавећи се земљорадњом. Они су и јединствен пример заједничке жртве, незабележен у ослободилачким ратовима не само Србије. Ево и неколико стихова из поменуте књиге о браћи Адамовић.

ДЕВЕТОРИЦИ БЕСМРТНИХ

Девет Адамовића,
један Паун, једна Марија,
Цер им жива амајлија,
крв им врелог Ђорђа Петровића.
912. - девет рођених браћа
целивало праг и кућна врата,
и с вером у Бога,
бранећи до последњег свог свога.
Тимок се ули у Дрину,
Адамовићи закрилише отаџбину,
Исток и Запад ватра жива,
И Адамовић Првул на Церу почива.
Девет браћа,
девет старих сваћа...
На грудима отаџбине
љубав јаче сине...
Адамовићи никад не умиру,
912. - букну извор на увиру...!

ЦРКВА ИЗГИНУЛИМ ШУМАДИНЦИМА НА СТАРОЈ ПЛАНИНИ

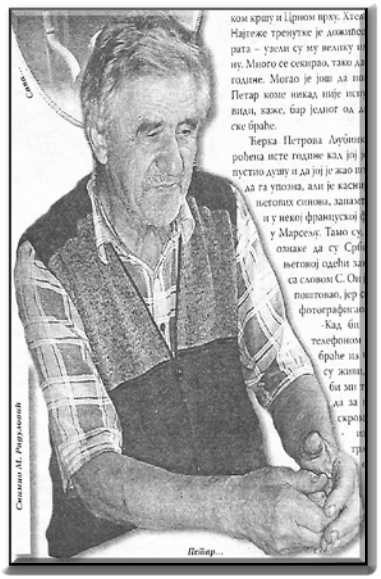

А у крипти цркве и околини сахрањено је око 3.000 ратника Шумадијске дивизије.

Каплар Никола Ђорђевић, у јеку церске битке, негде у атару Липолиста, рањава непријатељског војника. Овај, сав у крви, моли за милост. Никола узима свој завој и превија га, ставља на коња и носи до наших рањеника. Када је рањени потпоручник фон Рајнгахаус оздравио у нишкој болници желео је да види спасиоца. Дао му је своју фотографију за успомену на дан спасавања и 20 круна. Никола је узео слику одбивши новац: – Не могу новац да примим, ви сте заробљеник, ја сам у својој земљи, вама ће то више требати … Обојица су преживали рат, Аустријанац је некако доспео у Беч и постао банкарски службеник. Често се јављао спасиоцу у Србију, у Бољевац. У ствари, каплар Никола се скрасио у свом родном Валакоњу, подно горостасног Ртња.

Аутор ове књиге посветио је Христини Ђорђевић, једној од јунакиња из ових записа, песму „**У осињаку голготе**".

Христина,
жена у осињаку голготе,
с децом у утроби гребене беле гази,
одмичу колоне босе, голе и сироте,
Зејтинлик гробље нејач њену пази.
Расподредила црна мајка
хумке у тућини,
део себе није мору дала,
без зрачка, век у мрклини,
у самоћи успомене на Острво
слала.
Твоја милост, Свемогући,
и њена жртва,
слога што спасава,
свака реч јој саткана од срдства,
опаћ родољубља
несебично распламсава.
О, Христе васкрсли,
има ли те негде,
колико само Срдкиња може
срце да стегне!

Петар Стојановић

СРБИ ИМАЈУ СЛАВНУ И ХЕРОЈСКУ ПРОШЛОСТ

Швајцарац Карл Шпителер, добитник Нобелове награде за књижевност, у беседи „Наше швајцарско гледиште" 1914. написао је:

…„Срби заслужују поштовање. Они имају славну и херојску прошлост. Њихова народна поезија је по лепоти равна свакој другој, а њихово епско песништво чак је и супериорно. Такве дивне епске песме као што су српске, није створио ни један народ, све од Хомеровских времена - записано је у књизи Живка Марковића „Швајцарци о Србима".

Паун Адамовић

Миле Адамовић, потомак славне отаџбинске браће

Михаило и Христина Ђорђевић

У ТРИЛОГИЈИ ПРИКАЗАО ГОЛГОТУ ВОЈСКЕ И НАРОДА

Сѓеван Јаковљевић

Стеван Јаковљевић учесник је балканских и Великог рата и писац чувене „Српске трилогије”, рођен је у Књажевцу 1890. у чиновничкој породици, тако да је још у раном детињству упознао многа места и градове у којима је његов отац Јаков службовао. Живео је скромно са сестрама и браћом. Основну школу и Гимназију завршава у Крагујевцу, где се први пут сусреће са нашим књижевним класицима Лазом Лазаревићем и Милованом Глишићем, али чита и дела Достојевског, Чехова, Толстоја, Жила Верна. Упознаје се и са капиталним делом Чарлса Дарвина “Постанак врста”, што га усмерава ка билогији која, уз књижевност, постаје његово животно опредељење. Уписује студије билогије. Године 1912. избија Први балкаснки рат, Јаковљевић одлази у добровољце и постаје болничар 11. пука у Крагујевцу. Годину касније некако успева да дипломира биологију и већ 1914, почетком Првог светског рата, прво наступа у редовима Тимочке дивије, а потом, у време затишја 1915, враћа се у Шумадијски артиљерисјки пук. Посебну храброст и издржљивост показује на Солунском фронту.

После ослобођења, 1918, прво је асистент ботанике на Београдском Универзитету, како би 1925. постао доктор наука. Изучава хидробиологију, али се успешно бави и политиком и синдикалним радом. За време Војног пуча 27. марта 1941. са још петорицом војника заузима Радио Београд. Други светски рат издржава у немачким и италијанским логорима. Од 1945. до 1950. је ректрор Београдског Универзитета. Написао је већи број уџбеника за средње школе и Универзитет. Био је и председник Удружења књижевника и још неких удружења, а 1947. постаје почасни доктор Универзитета у Прагу. Носилац је више одликовања, као и Оредна рада првог реда.

Изузетно је важан период од 1935. до 1937. када оставља значајне научне радове из области билогије не запостављајући књижевност. Објављује непоновљиву "Српску трилогију", хронику о удесу српске војске и народа у Великом рату ("Девесточетрнаеста", "Под крстом" и "Капија слободе").Вредни су и романи: "Смена генерација", "Велика заблуда" и "Ликови у сенци". Сем што је врстан писац, Јаквољевић је и редовни професор и члан САНУ. Умро је у Београду 1962. године.

Критика и данас "Српски трилогију", уз Ћосићево "Време смрти", сматра капиталним делом које је на најбољи начин представило голготу српског народа у Великом рату. Увек је био на бранику отаџбине дајући свима до знања да је искрени српски националиста који неизмерно воли своју земљу и свој народ.

И Миријана Јаковљевић – Мир Јам, рођена Стеванова сестра, била је у своје доба једна од најпознатијих новинарки и књижевница у Београду. Њени љубавни романи и данас се радо читају и по њима се снимају изузетно гледане тв серије.

(*Стеван Јаковљевић је у јеку страшне битке на Леґету био на десној, нашој обали реке Саве; био је артиљериски поднаредник у 5. пољској батерији Тимочке дивизије првоґ позива. Ево како је описао неке детаље из тоґ боја у „Српској трилоґији"...*)

... ПЕТАР нишанџија обрглио цев и укочено гледа у даљину. Темпиран лежи потрбушке, обухватио је шакама лице и гледа у земљу. Помоћник нишанџије искривио главу и отворених уста блене у ноћ. И остали су претрнули.

Неко уздахну и ми се пренусмо. Војници се погледаше.

-Е, људи, шта ово би.

-Од почетка наопако...

-Да, грдне несреће. Све их поробише...

-Их, их... - лупи се Рајко пунилац. Кроз кукуруз, према месечини, угледасмо нашег командира. Прилазио је лагано. Позвао је нас воднике. Био је сломљен. Али се прибра и поче тихим гласом:

-Чули смо и видели све. Непријатељ је заробио пук и по пешадији и ову нашу батерију. Сада он поседа обалу. Наредите да се одмах ископају заклони и будно осматрајте мост. Ако приметите ма какав покрет на њему не чекајте моју наредбу већ гађајте одмах. Ја ћу бити на осматрачници.

Из позадине појави се стрељачки строј и пешаци прилазе лагано, као да се прикрадају. Само звецкају фишеклије и светлуацају бајонети. Зауставише се на самој обали. Неко им наређује да се журно укопавају.

У даљини, према Фрушкој гори, зачуше се пуцњи. Сви оставише посао и сулушају. Обала је поседнута аустријским војницима...

Ко би могао бити тамо? Паљба је доста брза и већ прилично дуго траје... сада малаксава и нагло престаје... Још оџекнуше два пуцња.... Као из неке дубине зачу се глас трубе...

Звуци су језиво парали ноћну тишину. Занемели војници стоје непомично и слушају...

-Шта је ово... - питају Јову, старог штабзначара.

-Сигурно су неки наши залутали... па су се сад сударили. Ово је „позив парламента" за предају... Из очију старог нарадника скотрљаше се светле и блиставе сузе.

АМЕРИЧКИ НОВИНАР ЏОН РИД У „ЗЕМЉИ СМРТИ"

Председник српске владе Никола Пашић, по препоруци нашег почасног конзула Михајила Пупина, 19. априла 1915. из Ниша шаље позив младом и већ познатом америчком новинару Џону Риду да дође у Србију и да се на лицу места увери у аустроугарске злочине и патњу нашег народа. Домаћин му је новинар „Политике" и дипломата Вук Драговић који америчког колегу, по његовој жељи, из Београда упућује у разорени Шабац. Тамо објективни и непристрасни Американац, љути противник ратовања, у августу 1915, објављује текст у свом месечном њујоршком „Метрополитену" на више страна (3 – 9 и 53 – 57) насловљен „Србија између битака". Ту је и језива прича о стрељању 300 војника 13. пешадијског пука другог позива Тимочке дивизије (детаљи су на почетку књиге), дивизија која је изгарајући, јуначки бранила Шабац и Мачву. Џон Рид је ужаснут:

„У Јевремовцу је (прво насеље до Шапца према Церу) 50 особа било сатерано у један подрум и живо спаљено. Пет небрањених вароши сравњено је са земљом, 42 села су разорена, а већи део становништва масакриран. Тифус, који су донеле аустријске трупе, још је дивљао у Шапцу и целом крају. А овде није било ни лекара ни болнице..."

-У време прве инвазије Аустроугара многи су остали у Шапцу. Окупатори су насртали по граду као дивље звери палећи, пљачкајући, силујући. Видели смо опустошени хотел „Европа" и поцрнелу и унакажену цркву у којој је 3.000 људи, жена и деце било сабијено без хране и воде и држано три дана. Потом су једни отерани у заробљеништво, други су терани испред њихове војске која је гонила Србе на југ...

Американац је описао и рововску битку на Гучеву и Мачковом камену („где се газило по мртвима"), мучне призоре у Ваљеву и Нишу, али и у мањим местима називајући Србију „земљом смрти". Сабрани текстови су

објављени априла 1916. у књизи „Рат у источној Европи". До књиге је у САД било изузетно тешко доћи, а и кад би се нашла у некој књижари превише је коштала. Његове истините приче о Србији и Србима с пролећа 1915. у Србију стижу тек 1975. године када Вук Драговић објављује три књиге о Риду и његовом изузетно вредном ратном извештавању.

Џон Рид је касније написао култно дело „Десет дана који су потресли свет" о Октобарској револуцији у Русији и - отишао у легенду. Са непуне 33 године сахрањен је у зидинама Кремља 19. октобра 1920. године.

Још један странац је, и пером и фото апаратом, али и уметничким сликарским изразом, упознао свет са голготом Србије у Великом рату. Био је то Јеврејин руског порекла и француски држављанин, Самсон Чернов. Дошао је у Србију 1912. са својих 25 година и остао до 1919. Био је дописник француског „Илустратиона" и руског „Новог времена". Као доказани пријатељ доспео је до Врховне команде и пионира нашег филма, сниматеља Ђоке Богдановића, што му је омогућило да направи чувене фотографије рушења Шапца, окупације Београда, битака на Дрини и Сави, у Посавини и Мачви. Његова је и чувена фотографија Драгутина Матића, српског извиђача на Дрини „Око соколово" која је обишла цео свет. Познаат је и снимак „Краљ Петар на бојишту" и слике с пута кроз Албанију. Посебно се трудио снимајући фронт од Кладова до Београда. Тимочане је овековечио и у бици на Легету. У стопу је пратио Српску војску и с њом прелази Албанију и стиже на Крф. У јуну 1916. у Краљевској галерији у Лондону организује грандиозну изложбу „Срби, децембра 1915". Изложбу је отворио велики књаз Михаил Романов, а стигао је и Никола Пашић. На Крфу прелази у православну веру, а кум, генерал Божа Терзић, министар војни, даје му име Александар по српском регенту Александру Карађорђевићу.

Џон Рид није био пожељан после текстова о Србији објављених у њујоршком „Метрополитену"

РАТНИ ДНЕВНИК ПЕТРА РАДОВАНОВИЋА

Петар Радовановић

И још један знаменити Тимочанин, ратник и револуционар, прегрмео је оба балканска и Први светски рат, закачио га је и Други светски рат, рударски радник и раднички трибун, Петар Радовановић, рођен 1882. у Злоту код Бора, оставио је писани траг о стравичној ноћи на Легету. Др Петар Милосављевић, његов биограф, сачинио је белешке из Радовановићевог дневника и објавио у посебној публикацији. Дневник је завршен 2. маја 1916. на Крфу. Ево и тог сећања.

-У атару Прњавора (Мачва) чекамо дуго и дуго. Ту пронађем и нашег омиљеног друга Димитрија Туцовића и са њима разговарамо о окупацији коју је он, још тад, оценио како ће се завршити. Увек је разговор завршавао са „ово ће дуго, дуго трајати"... Даље описује кретање свог пука наглашавајући да су вођење огорчене борбе око Лознице, Лешнице и на Гучеву, где је погинуо и његов братанац Рајко Радовановић... -Ту је погинуо и наш друг Јован Николе Трујић. Наставак забелешки сведочи о о погибији „свог кума Патра Жункеума код Дренка". „Ту је много наших изгинуло, међу којима и мој други братанац Јован П. Стојко"... А око половине лета 1914. имали смо дуге маршеве... Возом смо путовали од Младеновца до Ћуприје, где маса све-

та кличе: „Нека вам је срећан пут". Следе Ниш, Пирот, Пештер... Првог октобра 1915. загрми први бугарски топ, Бугари нам објавише рат. Ми смо одмах бачени у прве борбене линије...

За Петра Радовановића историчари су написали „да је био једна од најхрабријих у балканским и Великом рату, прешао Албанију пешке, нашао се на Крфу, војавао у свим биткама на Солунском фронту". Носилац је Албанске споменице и више ратних одликовања. Од 1920. године из Бора и Мајданпека пише за „Радничке новине". Више пута одлази у Москву. Почетком Другог светског рата сарађује са револуционарима, Љубом Нешићем, Бобијем Радосављевићем и Светозаром Вукмановићем Темпом. До краја рата остаје прикован уз постељу и тешко болестан. Године 1947. потпуно слеп подлеже болести у родном селу, у подножју Малиника.

Данас је у центру Бора, близу рудника и металургије РТБ-а, величанствени споменик Петра Радовановића. То је инспирисало песника и новинара Брану Филиповића да му посвети песму насловљену *„Рудар из улице Кестенова" (Тимочки борац, 15. фебруар 2012.)*.

„СМРТ ЈЕ БЛАГО НА ДАНАШЊЕ ВРЕМЕ"

Милош Перовић

Милош Перовић је рођен крајем 19. века у Петровом Селу код Кладова насталом досељавањем Црногораца, племе Цуца. Отац му је засновао могобројну породицу – задругу. Имао је четири брата. Још као дете истицао се интелигенцијом и васпитањем. Завршио је, као и већина деце тог времена, само четири разреда основне школе. И он, и браћа, гајили су јако развијено осећење родољубља и љубави према отаџбини.

Подноси све ратне страхоте од 1913; у Великом рату, након борби на Дрини и Церу, стиже у логор Ђер Мађар. У логору му, од свих мука, највише уносе немир вести које сустижу једна другу: два брата, Никола и Марко, погинули су, трећи, Мило, тешко је рањен, погинула су му и два синовца, сестрић је умро у Тетову, брат од стрица гине на Космају, гину и три брата од ујака. Сем вести о изгибенији у рату, страдају и чељад остала код куће. Умиру му сестре, жене његове браће... Ове вести доводе га до очаја; излаз, колики толики, налази у писању. Реље стихове: *"Можеш мислиш како ли је мене, смрш је благо на данашње време..."* Ови стихови су само делић писма у десетерцу послатог кући у Петрово Село. Писмо одише спремношћу на жртвовање уз дирљиво наглашавање бриге за свој народ и своју породицу. Из логора се вратио прекаљен болом, оплемењен, искуснији за цео један претежак живот, али сломљен и изнемогао. Ево неколико Милошевих стихова...

ЈА САМ СРБИН И СРПСКОГА ЛИКА

Ја сам Србин и српскоīа лика,
и представљам ратноīа војника,
зато сеjо послушај ме сада,
ја имадох још четири браīа,
рекоше нам да пођемо слави,
Аустрија нам рат објави.
Најстарији браīац савеī нам даде,
из њеīовоī ока суза јадна паде...
Никола и Марко пођоше ка Нишу,
па ће отуд писмо да нам пишу,
Драīи и Михајло у позиву друīом,
а ја селе у позиву првом...

Један од многиī споменика српских лоīораша у месīу Јиндриховице на чешко-немачкоī īраници

ХЕРОЈИ ИЗ „АЛБУМА СЕЋАЊА”

Милош Перовић је смао један од оних који су преживели страхоте Великог рата. Многи су, нажалост, пали на бранику отаџбине не дочекавши слободу и победу златну. Они који су прошли албанску голготу, стигли у Грчку и на Солунски фронт и најзад дочекали ослобођење Србије, називани су солунцима. И они, и сви остали српски ратници из тог доба су наши највећи хероји којима дугујемо бар дужно сећање и помен.

Савез потомака српских ратника 1912 – 1920. на свом порталу „Албум сећања на наше претке из Првог светског рата 1914 - 2014” поседује биографије са фотографијама више хиљада солунаца. Податке су доставиле подружнице Удружења носилаца алабанске споменице 1915 – 1916. (Удружење је основано 1967.) или их је родбина презентовала.

Издвојили смо само један број – као пример - ових хероја из тимочких дивизија или Тимочана који су се нашли у другим ратним формацијама. Било је и бораца из осталих крајева Србије у саставу тимочких дивизија. Понегде су биографије оскудније, али је, како где, довољно података да се установе главне одреднице.

Јован Данковић, рођен 1891, Велики Извор код Зајечара, редов Артиљеријски, учесник рата 1913-1919; Дража Д. Живадиновић, 1895, Дебелица – Књажевац, каплар, 10. „Таковски пешдаијски пук” – Чачак, 1915 – 1920; Стојадин К. Живадиновић, земљорадник, редов, Ласово – Зајечар, 4. пешадијски пук првог позива „Стеван Немања” – Ужице, 1914-1920; Стеван Дикић Мишић, 1893, редов, земљорадник, Рготина – Зајечар, 13. пешадијски пук „Хајдук Вељко” – Неготин, 1912 – 1919; Милан М. Димитријевић, 1896, Купузиште – Кладово, редов, земљорадник, 13. пук „Хајдук Вељко” – Неготин, 1915-1920; Станоје П. Димитријевић, 1886, Глоговица – Зајечар, поднаредник, земљорадник, 15. пук „Стеван Синђелић” – Ћуприја, 1912 – 1919;

Милан Ј. Добрић, 1896, Радујевац – Неготин, редов, Нишке резервне трупе, 1914-1918; Јован Д. Жетић, 1896, Радујевац – Неготин, 1914 – 1918; Живојин И. Драгић, 1896, Вајуга – Кладово, Крушевачке резервне трупе; Данило М. Драгишић, 1896, Петрово Село – Кладово, редов, 12. пешадијски пук „Цар Лазар" Крушевачки; Мирко Н. Драгишић, 1898, каплар, Петрово Село – Кладово; Паун Ј. Драгојевић, 1893, Николичево – Зајечар, редов, 14. п. пук Књажевац, Златна медаља за храброст; Јован С. Дурлановић, 1892, Кобишница – Неготин, 13. пук „Хајдук Вељко", 1914 – 1918; Живан Ђерговић, 1890, Вратарница – Зајечар, редов, земљорадник, 21. пешадијски пук, Златна медаља за храброст, 1912 – 1919; Радосав С. Ђокић, 1896, Књажевац, добровољац у Одреду војводе Вука, Златна и Сребрна медаља за храброст, 1912 – 1916; Будимир Ј. Ђорђевић, 1892, Параћин, 20. пешадијски пук – Зајечар, 19156 – 1918; Владимир М. Ђорђевић, 1887, Трњане – Неготин, 1914 -1918; Илија Ђурковић, 1896, Давидовац – Кладово, земљорадник, 13. пук „Хајдук Вељко", 1914 – 1919; Драгомир В. Ђорђевић, 1891, Сокобања, каплар, 14. п. Пук – Књажевачки; Живан М. Ђорђевић, 1892, Чепуре – Параћин, 20. п. пук , 1915 – 1918; Живко М. Ђорђевић, 1897, Бор, редов – Аутокоманда, 1915 – 1920; Марко Р. Ђорђевић, 1893, Градиште - Књажевац, каплар, Комбиновани пук, 1913 – 1918; Милутин С. Ђорђевић, 1891, Рогљево – Неготин, 1914 – 1918; Радомир Р. Ђурић, 1899, Неготин, редов, Крушевачка резервна пруга, 1915 – 1920; Никола Ј. Ђорђевић, 1894, Зајечар, поднаредник, 2. пешадијски пук „Књаз Михајло" – Нишки, Моравска дивизија, 1914 – 1919; Павле С- Ђорђевић, 1896, Мариновац – Зајечар, 13. пук „Хајдук Ваљеко", земљорадник, 1915 – 1919; Паун Ђорђевић, 1891. Николичево – Зајечар, земљорадник, 13. пук „Хајдук Вељко", 1914 – 1919; Радомир Р. Ђорђевић, 1899, Зајечар, редов, пешадија Тимочке дивизије; Александар Ђ. Ђурковић, 1895, Слатина, редов, 14. п. пук – Књажевац, 1915-1920; Божидар С. Ђурић, 1892, Неготин, редов, Шести прекобројни пук, земљорадник, Златна медаља за храброст, 1912 – 1918; Коста Ј. Спасић, рођен 1889. у Балановцу, Књажевац, умро 1971, земљорадник, солунац. Петар А. Павловић, рођен у Књажевцу 1887, умро 1935. године, наредник у 14. пешадијском пуку, солунац, учесник и балканских ратова, одликован Србрном медаљом заслуга за Краљев двор; Војислав Ј. Спасић, земљорадник, Балановац, Књажевац, 1892-1982., редов 14. пешадијског пука; Никола Н. Анђелковић, Неготинац, поднаредник 3. пешадијског пука, ноислац Албанске споменице; Новак Михаиловић, наредник, рођен 1892. у селу Злот, Бор, као млад отиснуо се у печалбу: у Бугарску, Турску, па Русију. Вратио се 1911. и одмах се пријавио у војну службу у своје село које је тада било регрутно подручје Тимочке дивизије. Учесник оба балканска и Великог рата. После ослобођења радио у пограничној служби у Цариброду (Димитровград). Подаци и документа праунука Михаила из Канаде; Артиљеријски потпуковник Коста Ј. Филиповић, рођен 1858. у Саранову, Крагујевац, на служби у Тимочком артиљеријском пуку 1915 – 1917, био две ратне године на дужности при Врховној команди, одликован најзначајнијим војним одликовањима у ратовима са Турцима, Бугарима и Немцима и Аустроугарима; Давид Ј. Виденовић, Балта Бериловац,

Књажевац, рођен 1893, Бугари га стрељали у родном селу 1943., учесник балканских и Великог рата, носилац Албанске споменице и Ордена Освећено Косово; Марко И. Ристовић, Петрово Село, Кладово, носилац Албанске споменице, учесник и Балканских ратова; Јован Сурдуловић, рођен 1894, село Шарбановац, Бор, учесник балканских и Великог рата, ноислац Албанске споменице и Ордена Светог Саве...

Године 1922. објављен је први *„Албум Фотографија хероја Тимочана 1912 – 1918."* који су уредили војни свештеник Бошко Аћимовић и књижар зајечарски Сретен Диковић. У предговору ове двојице приређивача написано је: „Ратови од 1912. до 1918. за ослобођење и уједињење нашег троименог народа дали су многе жртве. Из наших редова пало је много хероја чији се гробови знају и незнају. Да би се одужили својој савести и за вечна времена задржали у успомени на оне који су своје животе дали за ову слободну Краљевину, и латили смо се овога посла и прикупили из Тимочког округа фотографије у колико их је било и овим путем жеља нам је да очувамо трајну успомену на те хероје из минулих ратова. Нека је света опомен светим палим жртвама Тимочана у ратовима 1912 – 1918. године. Слава им. Зајечар, маја 1922."

У албуму је 286 фотографија са именима палих родољуба и местима рођења. Сви су из зајечарског, књажевачког и бољевачког краја. Историјски архив „Тимочка Крајина" из Зајечара штампао је 2014. године репринт издање у 100 примерака.

ЂАК НАРЕДНИК САВА МИКИЋ ПОЧАСНИ ГРАЂАНИН ПАРИЗА

Сава Микић, рођен у Београду, ђак наредник, 1. чета 14. п. пука Тимочке дивизије, вођа бомбаша на Црним чукама 1916.

- Сто пута сам гледао смрти у очи. Једном ми је живот спасао мој друг Јован Карамата из Михајловца код Неготина. То се никад, и никад не може заборавити - испричао је Сава новинару Антонију Ђурићу и тако стигао у култну књигу „Солунци говоре".

Микић је носилац више од 30 високих војних и мирнодопских одликовања, међу којима и француске Легије части. Почасни је грађанин Париза.

Лазар Петровић
прота, капелан Књажевачки. Убијен 13. дец. 1915. на путу Књажевац - Зајечар.

Миленко Гајић
свештеник Великоизворски, окр. тимочки. Убијен 12. нов. 1915. год. у вагру своја кола на месту званом Шотуково.

Живојин Тасић
свештеник Крављеселски. Убијен 12. нов. 1915. г. у вагру кола В. Навора на месту званом Шотуково.

Доброс. Миленковић
свештеник Беловрочки, окр. тимочки. Убијен 13. децембра 1915. г. на путу Књажевац — Зајечар.

Војислав Марковић
свештеник Винички. Убијен 13. децембра 1915. г. на путу Књажевац — Зајечар.

Коста Костић
свештеник Балиновачки. Убијен 13. децембра 1915. год. на путу Књажевац — Зајечар.

Ђорђе Живановић
свештеник Врбички, окр. тимочки. Убијен 28. децембра 1915. год. и бачен у њужник школе Врбичке.

Петар Бисић
свештеник Књажевачки. Убијен 13. дец. 1915. на путу Књажевац — Зајечар.

Милија Бисић
свештеник Књажевачки Убијен 13. дец. 1915. г. на путу Књажевац — Зајечар.

Јеромонах Ђорђе
старешина манастира Ћувобоља.
Убијен 28. децембра 1915. г. и
бачен у кужних школе Рибичке.

Ђорђе Петровић
цвећетника Члан Дух. Суда из
Зајечара, убијен од Бугара.

Јован П. Бацић
поручник — Зајечар.

Данило В. Миковић,
фотограф из Зајечара.

Урош. Т. Милошевић
рез. поручник — Зајечар.

Живан Ј. Живановић
поднаредник — Вражогрнац.

Жив. Р. Миленковић
поз. пешад. капет. 2. кл. Зајечар.

Дражa Жикић
подпоручник Кнежевац.

Арсеније Ј. Лазић
мајор погинуо
1914 год. код Лазаревца.

И ВЛАДАР СА НАМА НАПУШТА ОТАЏБИНУ

Паун Страиновић

Солунац Паун Страиновић, родом из села Горњане, тадашња општина Мајданпек, у свом ратном дневнику бележи:

-Када смо, 15. октобра 1915, изашли из Крушевца и кад сам погледао назад, изгледало је као да сва та варош плаче, а највише рушевине некадашњег Лазаревог града… Мени навалише сузе на очи сећајући се како сам некада читао полазак српске војске на „Бој на Косово“ и „Пропаст српског царства“. А, ево, баш ја са својом генерацијом доживљавам да кренем истим путем… Пут је био закрчен, ни пешак није могао проћи… Путујући тако зачу се звук мотора. Погледам како један виши официр виче и маше: - Људи, отворите пут. Иза њега је милио аутомобил. Погледам, кад оно тамо седи краљ Петар. Тада се још више уверих да се нећемо скоро вратити у отаџбину, јер и владар са нама путује…

Тако пише у свом дневнику Паун Страиновић, ратник у балканским и Великом рату, подсећајући на још неке детаље: – Цео дан смо путовали. Око четири сата поподне наиђосмо на клисуру, рекоше да је то Јанкова кли-

сура. Било је ту и кућа. Заноћисмо. Место се звало Ћелије. Неки од наших попадаше од умора на голу земљу тражећи воде. Помислих у себи: - Боже, ал сам срећан са мојим господином пуковником Савом Милосављевићем у колима, не идем пешке. Није ми на ум пало да ће то бити први и последњи дан вожење до поласка на море, у Валону…

У старој цео један век свешчици, тачно, у дан, у најкраћим цртама, описује се невиђена у историји ратовања одисеја једног народа и војске. Двеник се завршава 1. јануара 1919.

Паун је био писмен, први пут је регрутован у лето 1912., али је брзо враћен кући. Године 1913., 15. марта, коначно облачи војничку униформу. Постаје припадник болничке чете 12. Пешадијског пука у Нишу. Дневник је започео 15. октобра 2015.

-Када се рат окончано долази у Горњане и затиче разрушено домаћинство. Бандити, хајдуци, убили су му оца и мајку тражећи дукате. Отишао је у Хомоље скривајући се како би најзад стигао у оближњу малу варош Велики Криваљ. Купио је кућу, потом и воденицу. Желео је да воденица храни целу породицу. Прелазећи албанске гудуре видео је и доживео глад и немаштину. Касније, 1928. пушта у рад вуновлачару и млин за бело сејано брашно. Био је то први млин у целом крају. Иако је имао много мука са влашћу , већ 1945. на Кривељској реци гради малу хидроцентралу. Постаје први индустријалац свог краја који се и данас радо спомиње. Умро је 1961. у 71. години живота – казује унук Паун, машински инжењер из Кривеља.

На изложби у борском Музеју рударства и металургије „ Успомене из 1912 – 1918“ , поводом 100 година од почетка Првог балканског рата, нашла се и Паунова Албанска споменица. Унук Паун је донео и дедино одење, фотографије, дневничке белешке.

-На отварању изложбе осећао сам се поносно. Пред очима заиграла је алабанска пустош, стоврио се и Солунски фронт, чинило се да сам један од тих славних јунака. Као да је мој Паун, наш ратник, оживео – причао је имењак деде Солунца дајући рукописе са фронта и фотографију на чијој је полеђени дословно писало:. „Паун Страиновић, прва фотографија у свом животу 1913. по доласку из бугарског рата као кадровац болничар у Зајечару“.

У администрацију града Бора, средином 2018., стигао је на расписани оглас предлог да се улица у Кривељу у којој је Паун живео назове његовим именом. Предложено је и да једна улица у родном Горњану носи име Пауновог брата Петра, солунца и одважног борца у балканским и Великом рату, аутора стихованог писма „Сину негде са фронта“. Ето, требало је да прође цео један век и да се сетимо оних који су нам, не жалећи животе, подарили слободу и одбранили достојанство и част. Боље икад....

„ ТО СУ СЕЉАЦИ, ТВРДИ НА МУЦИ, ГОРДИ НА СЕБЕ, СЛОБОДНИ ЉУДИ"

У јубиларној, 2018, у Бору и Зајечару посебно свечано обележен је 15. септембар – Дан пробоја Солунског фронта полагањем цвећа и венаца на споменике палим српским и француским родољубима у Првом светском рату (споменик у центру Бора и Француско спомен гробље и споменик на скверу у Зајечару).

- Солунски фронт почео је 14. септембра 1918. ураганском артиљеријском битком савезника. Наша Друга армија кренула је на фронт Сушица – Соко сутрадан у зору. На првој линији налазила се Шумадијска дивизија са 17. Француском колонијалном дивизијом и 12. Фарнцуском дивизијом. На другој линији била је Тимочка дивизија , део 17. и део 122. Француске дивизије, као и Југословенска војска. Командант Српске војске, војвода Живојин Мишић одржао је тада говор који се овако завршава: *„У смрти, само не стајте! С непоколебљивом вером и надом јунаци напред у отаџбину"*! Пробој је трајао само један дан. Историчари су забалежили и речи команданта свих савезничких снага, француског маршала д Епареа о Српској војсци, а самим тим и припадницима Тимочке дивизије (реорганизацијом су обједињена оба позива са укупно 15.564 војника и официра):

-То су скоро сви сељаци, тврди на муци, то су слободни људи, горди на себе и господари својих њива. Али, дошао је рат. И ето како су се за слободу земље ти сељаци без напора претварали у војнике, најхрабрије, најистрајније, најбоље од свих. То су те сјајне трупе због којих сам горд што сам их водио раме уз раме са војницима Француске у победоносну слободу њихове отаџбине.

Дан пробоја Солунског фронта, 15. септембар, од 2020. постао је празник Србије и Републике Српске и слави се као дан српског јединства, слободе и националне заставе.

Тимочани крећу на Солунски фронт, 1916.

У Горничевској бици (12-16 септембра 1916.), прве победе српске реорганизоване војске на Солунском фронту, уз Дунавску, бориле су се против Бугара и Немаца и Вардарска и Тимочка дивизија

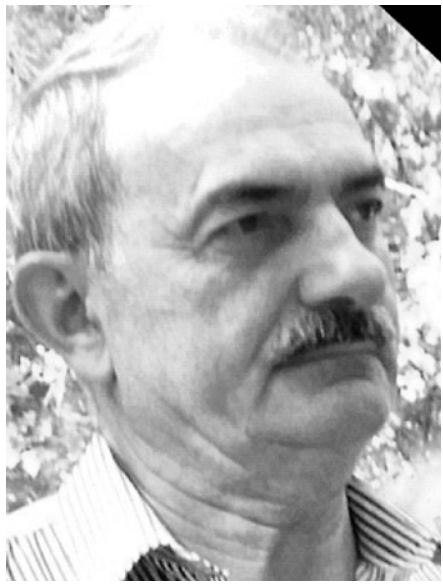

Бивак Тимочке дивизије на Солунском фронту

Ратник и родољуб, војвода Јован Стојковић Бабунски прима орден француске Легије части од генерала Гијона у близини Преспанског језера, марта 1918. Њему је Јован Грковић Гатон посветио песму „Спремте се, спремте… или „Српска ми труба затруби". Неки од потомака Бабунског живе у Бору

СТОЈАДИНОВИЋИ И СТОЈИМИРОВИЋИ – ЈУНАЦИ ИЗ ЈАСЕНИЦЕ

Генерал Љубиша Стојимировић

Драгиша М. Стојадиновић

Тамнавац Стеван Јовичић (рођен у Бањанима код Уба, 1936.године), дугогодишњи филмски архивиста у Југословенској кинотеци у Београду, и њен повремени директор, деценијама је заљубљен у Тимочку крајину и Тимочане. Као историчар филма и филмски сценариста, најпре је трагао за Драгишом М. Стојадиновићем (1885 – 1968), шефом Кинематографске секције српске војске на Солунском фронту и о њему сачинио изузетно занимљиву књигу „С камером и пушком". Неготинцима је, пре тога, још 1991. на једној изложби, и званично говорио о чувењу њиховог суграђанина из села Јасенице. Они су тада били веома затечени. Није ни чудно јер је знаменити Србин из малог неготинског села увелико био заборављен у завичају. Баш као и његов две године млађи брат Милутин- Мића, храбри коњички официр, одликован у Првом светском рату са две Карађорђеве звезде. О њему и сада готово нико ништа не зна, изузев популарног Тамнавца Стеве. Још га проучава. А већ је помогао да се о јунаку Драгиши сними и узбудљив документарни филм, чији је Стева сценариста, а редитељ Миомир Мики Стаменковић. У потрази за Милутином, Стеван Јовичић дознаје је да је и овај „анонимац" „био у првој послератној генерацији савезничких официра који је у Сан Сиру похађао чувену француску војну академију". Тамо му је друг академац био, нико други, него чувени државник Шарл Де Гол, писао је у "Политици" 26. марта 2013. године Стојан Тодоровић.

Прича из неготинске Јасенице се ту не завршава. Пре десет година, на Војној академији у Београду, Стеван Јовичић, сасвим случајно, упознаје браћу Стојимировиће – Љубишу и Славољуба. И гле чуда: и они су из Јасенице. Љубиша, у чину генерала, био је тада начелник Војне академије, а брат Слевољуб, пуковник и доктор географије, професор у истој установи. Браћа су, преко „Застава филма", својим великим утицајем, помогли сценаристи Јовичићу и редитељу Стаменковићу да сниме документарни филм о нашем чувеном генералу Петру Бојовићу.

А када је, пре две деценије, отварајући у Неготину изложбу о сто година српског филма, и званично ступио на тле Неготина, Стеван Јовичић није ни слутио да ће му се ово подручје тако обилато посрећити. Био је усхићен када је дознао да је јуначина Драгиша Стојадиновић (завршио гимназију у Зајечару, а Правни факултет у Београду) био инструктор Гаврилу Принципу (заједно са комитским војводом Танкосићем) у руковању оружјем, пре него што је Принцип извршио атентат у Сарајеву. Инструктор Драгиша из Јасенице био је и две деценије апсолутни првак Југославије у гађању војничком пушком.

О Драгишином брату Милутину Јовичић је сазнао да је био ађутант краља Александра, био је ожењен најлепшом руском кнегињом и, по повратку са академије у Сан Сиру, постаје главни инспектор југословенске коњице. На том положају, млад, леп и храбар, умро је изненада 1930. када је имао само 43 године.

Проучавајући филмацију из Јасенице, Тамнавац Стеван Јовичић открио је да један од његових најбољих пријатеља у младости био и Тимочанин Миомир Миленовић (1882-1944.), свештенички син из Злота код Бора, познати новинар и дугогодишњи уредник „Политике". Драгиша и Миомир били су гимназијалци у Зајечару и студенти на Правном факултету у Београду када су, као добровољци, одлазили у комите на Косово и у Македонију да бране српску нејач од Турака и Арнаута. Правдољубиви Тимочанин Миленовић, први новинар у „Политици" са факултетском дипломом, почев од 1907.године, оставио је снажан утисак на истраживача Јовичића. Британ на перу и оштар на језику није се свиђао режимима, али ништа му се никада није могло порећи. Ни то да је 1914.године сам самцијат писао, уређивао и издавао „Политику", док су Швабе немилосрдно бомбардовале Београд. Остале су, утврдио је Јовичић, и две драгоцене књиге Миленовићевих ратних бележака из Балканских ратова о којима се мало зна.

Дружио се Стојадиновић, пре него што је као политички активиста и посланик 1936.године доспео у затвор и тамо остао три године, и са Тимочанином, др Миланом Гавриловићем.То је онај новинар, адвокат, политичар и дипломата (био је и министар у емигрантској влади у Лондону) који је завршио гимназију у Зајечару и био директор „Политике" од 1924. до 1930. године. Пре доласка у „Политику" докторирао је права на Сорбони и био лични секретар Николе Пашића.

Недавно пензионисани официри српске војске, браћа Стојимировићи из Јасенице радо долазе у родно село насељено Шумадинцима још почетком 17. века. Ово насеље је још витално, у сваком погледу. Јасеница има 534 становника у 166 домаћинстава. Одавде потиче пет доктора наука, а дипломе факултета и виших школа поседује 55 садашњих и бивших житеља.

Јасеничани се диче својим јунацима. Импонује им храброст коју су у одбрани отаџбине, последњих година прошлог века, испољили Љубиша и Славољуб. Личе им на јуначку браћу Стојадиновиће од пре сто година.

Године 2000. генерал Љубиша, на месту начелника Војне академије и Дома војске Србије у Београду, свим срцем је са својим пријатељима из Удружења Тимочана и Крајинаца, као и истакнутим спортским радником и директором „Звездиног" стадиона, Неготинцем, Милом Петровићем, организовао промоцију књиге Бране Филиповића "Стравична ноћ Тимочке дивизије". Била је то, брзо после НАТО бомбардовања Србије и Југославије 1999, једна од најузбудљивијих, незаборавних промоција са тематиком из Првог светског рата у Дому војске. О књизи су говорили највиши официри наше војске, новинари из Београда и Шапца и потомци старих ратника. Глумци Народног позоришта из Београда говорили су делове из књиге.

СТОЈАДИНОВИЋЕВА ЗАОСТАВШТИНА

Драгиша М. Стојадиновић предао је Југословенској кинотеци списак филмова са насловом : „Филмови Кинематографске секције за приказивање на Солунском фронту и у новоствореној држави Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца", које је Кинематографска секција носила са собом и приказивала војницима на фронту да би могли да виде какав је живот савезничких војника на другим фронтовима, али су ту и филмови о значајним догађајима Солунског фронта и српске војске. За нас су најзначајнији филмови који се односе на нашу војску, а за неке од њих може се тврдити да их је снимила Кинематографска секција Српске војске: *Живописна сликовита Грчка – Грчки предели (95 м); Солун (95 м); Француско-енглеска војска у Солуну (185 м); Изглед Солуна (129 м); Сједињене (Француске) трупе у Србији (130 м); Савезници у Солуну (135 м); Енглеске трупе (чете) заузимају тврђаве Солунског залива (200 м); Ђенерал Махон на Оријенту (85 м); Око ойкопаног логора код Солуна (180 м) На путу од Солуна до Битоља (Манастира) (175 м); Новости (Актуалитети) са Оријента (150 м); Војска са Оријента: У логору енглеског надзора (управе) (250 м); Једна импозантна церемонија у енглеском логору или На Оријентском фронту: Једна важна церемонија у енглеском логору (150 м); Новости (Актуалитети) са Оријентског фронта (150 м) Српска војска се искрцава у Солуну (250 м); Солун: Енглеска војска на путу ка фронту (150 м); Једна српска војна светковина (150 м) Српске чете (трупе) у Солуну (150 м); Анамити на Оријентском фронту (150 м); Предели из Грчке; Француски Црвени крст на Оријенту (200 м); Руске трупе у Солуну (150 м); Пристање Венизелоса у Солун (150 м); Срби се враћају у Србију (150 м); Бојно поље код Кајмакчалана (150 м); Српска војска на Црној реци (150 м); Заузеће Битоља (Манастира) (250 м); Зимски поход на Оријентском фронту (200 м); Француске и руске трупе на планини Ашосу (150 м); Православна (ортодоксна) Нова година Савезници на Оријенту (255 м); Биоској војницима (200 м); Вежбање бомбаша (150 м).*

ДРАГИША СТОЈАДИНОВИЋ

1935

Гласај за човека који је једини у целој вељи смео да потера лопове који покрадоше државне паре и који једини може да спасе земљу од пљачкаша.

Живео сељачки народ.
Живела слобода и правда.
Жив[illegible] Крајина.

Летак посланичког кандидата Драгише М. Стојадиновића из 1935. године. Већ следеће 1936. Стојадиновић је народни посланик из Среза Крајинског и жестоко се борио за правду, истину и просперитет целе Србије, посебно Неготинске Крајине

У ПОРЕЧКОМ СРЕЗУ КУЋЕ У ЦРНО ЗАВИЈЕНЕ

У књизи Велимира Владића "За слободу и част отаџбине" (*Доњи Милановац, 2012., посвета стрицу Милану Владићу и деди Стевану Тенки Милосављевићу, погинулим на Церу и код Тетова у Македонији у Великом рату*) налазимо да је из некадашњег среза Поречког (Доњи Миалновац и Мајданпек са селима), у ратовима од 1912. до 1918, погинуло 1.385 бораца, више од 80 одсто мобилисаних. Готово да није било куће која није била у црно завијена. У Владићевој публикацији објављена су, засебно по местима, имена свих изгинулих. Они су, углавном у ратним операцијама, били припадници Тимочке дивизије другог позива.Велики број их је остао у старшној бици на Легету, мада их је доста и заробљено. Мало је познато, наглашава Владић, да је Милановчанин, пуковник, др Ђорђе Владиисављевић у време Солунског фронта био члан Врховне команде Српске војске. Био је и на изузетно одговорној дужности наачелника Војног санитета. Након ослобођења брзо је добио чин генерала и био први српски санитетски лекар са генералским чином. На дужности начелника Санитета Врховне команде од 1912. до 1916. био је Зајечарац, пуковник, др Лазар Генчић. Од истакутих Поречана у Великом рату посебно се спомиње име Петра Страиновића (1880-1970), припадника 13. пука Тимочке дивизије првог позива, родом из села Горњана, који, 13. новембра 1918, из Сплита шаље писмо сину Душану (1900-1981.) у своје село. Писмо опширно описује шта га је све "стрефило у животу" и ратном путу саветујући га како да поступа са буагрским окупаторима и остане жив. Писано је у стиховима, у десетерцу. Ево, с почетка писма, неколико стихова.

... И јеси ли ми подрастао сине,
јербо сине ја сам остарео,
подрастао и до снаге дошо,
те да дођеш мене да замениш,
па не могу више ратовати,
Јербо сине ово није шала
ићи пешке около Балкана.
Шест година пешице сам ишо,
цео Балкан и Крф сам обишо,
обишо сам исток до запада,
од Тракије све до Далмације,
од Београда до града Солуна...

Петар Страиновић

По местима ево и броја страдалих Поречана у Великом рату. Бољетин – 64, Влаоле 118, Голубиње 80, с тим што су бугарски окупатори стрељани 11 мештана, Горњане 243, Дебели Луг 32, Доњи Милановац 81, Јасиково 102, Клокочевац 63, Лесково 72 уз седам стрељаних од стране Бугара, Мајданпек 89,

Крај споменика у Доњем Милановцу - почасти славним прецима, 2010.

Мироч 51, Мосна 27, Рудна Глава 98, Танда, процењује се око 60, Тополница 17, Црнајка 124. У знак захвалности жртвама рата у свим селима подигнути су скромни споменици и спомен обележја. Споменик у Мајданпеку подигнут је 1925, у Доњем Милановцу 1929. године. На свечаности откривања споменика у Доњем Милановцу било је посебно лепо и дирљиво. У име краља Александра скуп је увеличао његов изасланик, пуковник Душан Панић, командант 9. пешадијског пука. Народно весеље трајало је до у зору.

И овај детаљ везан за Д. Милановац је значајан. Арчибалд Рајс у својој књизи „Шта сам видео и преживео у великим данима" (Београд, 1928.) описује у јесен 1915. долазак у Тимочку Крајину и како се „после Градишта улази у долину Пека"... Потом описује и долазак у Мајданпек, па на Дунав и у Д. Милановац, посебно у село Мироч, као и у Брзу Паланку и одлазак путем у Кладово... „Да постоји нада у боља времена, уверио сам се у току величанственог ручка заливеног најбољим вином из овог краја код сеоског првака Милана Рајковића, чије сам девојчице касније прихватио у Солуну после повлачења, како би после тога остале код нас у Швајцарској до завршетка рата".

Октобра 1918. у Доњи Милановац ушле су ослободилачке трупе француског генерала Гамбете. Народ их је дочекао као најрођеније.

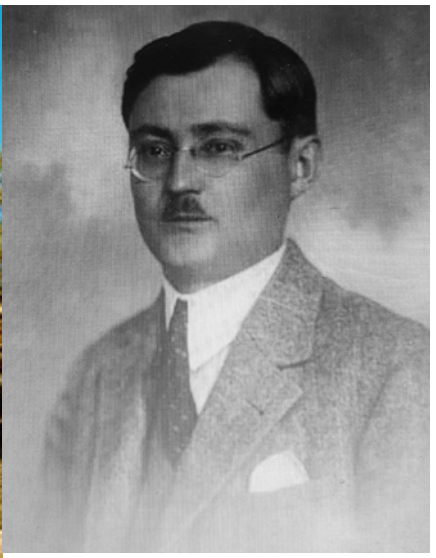
И ЦРНОРЕЧЈЕ У ЦРНИНИ

Велики српски патриота, Мика Рајковић, с поносом је 19. октобра 2018, на Дан ослобођења Бољевца у Првом светском рату, говорио о томе како је 2.200 грађана некадашњег Црноречја из састава тимочких дивизија дало животе за слободу и како су споменици у Бољевцу и у порти цркве Лозице код Кривог вира неми сведоци бола и поноса. Бољевачки споменик подигнут је 1922., а тридесетих година и споменик у Лозици на коме су уграверена имена 220 погинулих мештана Кривог вира и околине. Споменик у Лозници реконструисан је 2017. захваљујући бољевачкој општини и држави Србији.

ОД БОЉЕВЦА ДО „ЛОГОРА СМРТИ”

Споменик ослободиоцима у Кривом виру, 2020.

Др Никола Ристић

Након балканских ратова, Србија је ушла у Први светски рат исцрпљена и готово без санитетске службе. У почетку је, према војним изворима, у Војном санитету било 409 лекара од којих 214 резервних официра. Потпомогло их је и сто студената медицине и 144 апотекара. Српско лекарско друштво саопштило је да је рат започет са 595 лекара и 213 медицинара. Од заразних болести оболело је 400.000 људи, а половина их је умрло, највише од тифуса. Крајем 1914, на позив српске владе, стиже један број добровољаца лекара и медицинара из савезничких земаља. Дошли су хуманитарци из 45 земаља. Пегави тифус је косио хиљаде војника и цивила, највише у Ваљевској болници (град – болница) од децембра 1914. до средине априла 1915. Након албанске голготе, прво у Скадру, па на Крфу и острву Видо остаје се без основних средстава. Реформисањем војске на Крфу поткрај 1916. оснивају се три српске војне болнице, а крајем 1917. подиже се још девет болница и једна резервна. Њихова улога на Солунском фронту била је изузетно важна и за савезнике. Прва болница основана је у Драгоманцима 22. септембра 1916., (званично: Прва хирушка пољска болница Врховне команде) имала је 120 постеља (направљених од прућа) и у њој је било највише рањеника из Тимочке дивизије. Оснивачи и први лекари били су наши чувени хирурзи др Војислав Суботић, др Михаило Мика Петровић, др Леон Коен...

Током Великог рата умрла су или погинула 143 лекара и 21 медицинар, као и 25 страних лекара из хуманитарних мисија (постоје и извори по којима је 157 ових лекара изгубило живот). Неки од наших лекара стигли су и у аустроугарске злогласне заробљеничке логоре. Један од њих био је и др Никола Ристић (1876 – 1960, у неким изворима година рођења је 1878.), рођени

Бољевчанин, припадник Тимочке дивизије првог позива. Заробљен је у бици на Легету и отпремљен у логор Нејмејер, а касније у Бологасоњ. После ослобођења долази у Србију и најпре добија посао у Министарству здравља (био је и начелник), па у Општој државној болници у Београду. Оставио је вредну грађу о свом ратном путу.

Др Ристић је Гимназију завршио у Зајечару, а 1904. године Мадицински факуллтет у Бечу. Враћа се у Неготин за лекарског помоћника, с тим што убрзо постаје лекар Брзопаланачког среза. Године 1907. лекар је у родном Бољевцу.

У балканским ратовима добија златну и сребрну медаљу за храброст и медаљу "Милош Обилић". У рату учствују и његова два брата, Александар и Драгутин. Први светски рат дочекује као резервни санитетски капетан прве класе и трупни лекар Тимочке дивизије првог позива – 13. пешадијски пук "Хајдук Вељко" са којим се прво нашао у Церској бици.

Вредни су његови записи објављени у књизи *"Српски санитет 1914 – 1918." Пројице аутора: Гордане Буловић, Мирка Пековића и Бранислава Станковића (2015., Нови Сад)*.

-Добровољац болничар, ђак неготинске Учитељске школе, неки Миљковић, опоменуо ме је на рањенике поред пута за Текериш. Угледао сам велики број непријатељских војиника у ранама, киша им је спирала крв. И наших рањеника било је у близини и то на стотине. Пожурио сам да превијем десетак Чеха у најгорим мукама. Сутрадан сам чуо да су двојица умрла... - бележи др Ристић додајући. - Са 13. пуком на Легет прешао је и санитет. Од 11 до 16 сати прикупљали смо већином рањене у галву. Један болничар донесе ми материјал за превијање јер га је већ понестајало. Дошао је и рекао да ми је мајор Петровић поручио да се вратим на обалу, тамо је много рањеника. Непријатељ је лако могао да осмотри наш положај и одмах је осуо паљбу. Сви се разбежаше, поред мене остаде само болничар Јован Петковић из села К. код Брзе Паланке. Рече: - Капетане, па сви побегоше. - Бежи и ти, рекох, ја ћу полако. Он не хтеде поћи. Овде је много рањеника. Дадох се журно у превијање јер је већ падала ноћ. Ускоро ми прије др Миливоје (Петровић) и рече да је ситуација опасна и да морамо бежати...

Међу 4.800 заробљеника на Легету нашао се и др Ристић. Преузео је бригу о српским заробљеним рањеницима.

-На обали Саве њихов лекар обећао је да ће све наше рањенике опремити као што је и мајор Вељковић (командант 2. батаљона, рањен у обе ноге и заробљен, пренет у Шашинце где је и преминуо). Сутрадан ми је њихов штабски лекар наредио да лакше рањенике одржавам а остале шаљем даље. Истог дана наши најтежи рањеници смештени су у болницу у Руми...

Др Ристић је на путу за логор у Новом Саду размештао рањенике по болницама, а и сам је био лекар у петроварадинској тврђави. Онда је упућен у Естергон, а потом у Нејемејер. Године 1916, почетком априла, премаштају га у логор Болгодстоњ и тамо остаје све до ослобођења.

-У логорима сам провео 50 месеци. Прегледао сам болеснике, по потреби радио у канцеларији сређивајући спискове заробљеника. Било их је 4.000. Све је спремано за Црвени крст – бележи др Никола.

По доласку у Србију др Ристић прво ради при команди Дунавске дивизије у Сомбору и тек 6. маја 1919. ослобађа се војне обавезе.

Након девет ратних година добија Орден Светог Саве 4. реда, Орден Белог орла и Орден југословенске круне, те Медаљу Црвеног крста, Златну и Сребрну медаљу за ревносну службу и ртане споменице. Уследио је чин резервног санитетског мајора. Пуковник Драгутин Ристић, командант 13. пука "Хајдук Вељко", за њега је рекао: "Показао је највеће пожртвовање и савест лекара бринући о најтежим рањеницима и зато га предлажем за одликовање".

И ЧУВЕНА ЛЕКАРСКА ПОРОДИЦА НЕДОК МЕЂУ ТИМОЧАНИМА

Мајор Српске војске, др Стефан Недок, начелник санитета Тимочке дивизије и начелник санитета Дринског корпуса још из српско-турских ратова, један је из вишечлане породице знаменитих војних лекара, родољуба и хуманиста. Био је први словеначки лекар у српској војсци. Завршио је Војну хирушку медицину у Бечу, а потом започео и студије у Прагу. Године 1861. дошао је у Србију по конкурсу тадашње Владе. Био је трупни лекар у Топчидеру код артиљерије и коњице, као и лекар у Војној болници у Београду. Унапређен је у чин потпуковника, највиши у то време у санитетској војној служби. Носилац је Таковског крста.

Његов син Јосиф Недок рођен је у Београду 1870., завршио је медицину у Бечу одакле је донео први рентген апарат у Крагујевац. Учесник је балканских и Првог светског рата. Прво је био прирпадник Шумадијске дивизије. Потом је са чином мајора био командир Другог завојишта Тимочке дивизије на Солунском фронту. Касније је унапређен у чин потпуковника. Носилац је Ордена југословенске круне и Оредена Светог Сава. До смрти, 1940. године, радио је као лекар у Врњачкој бањи.

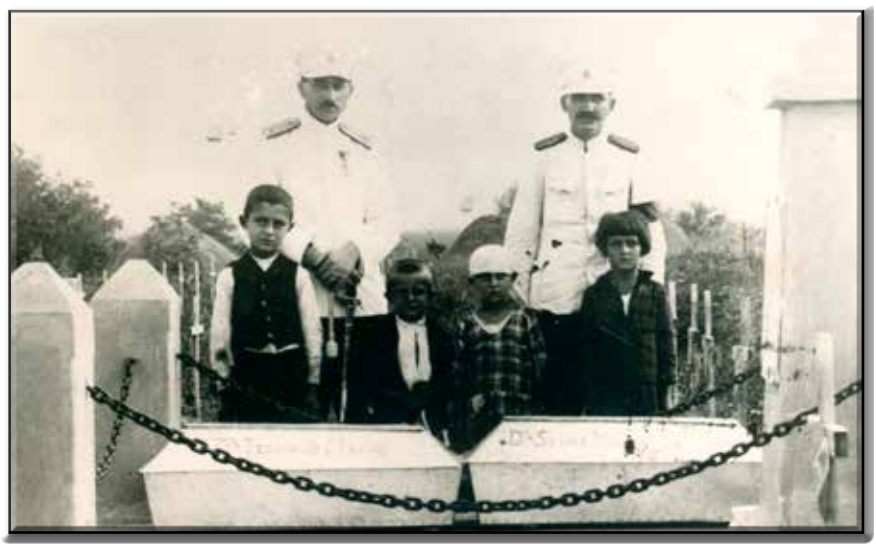
Јосифов унук, др Александар Недок, познати наш стручњак, највећи је познавалац српског војног санитета од његових почетака 1822. године и посебно 1912 – 1918. Оснивач је Прве српске коронарне јединице у Београду 1970., директор болнице која се данас зове Свети Сава, академик, научни саветник Медицинског факултета, оснивач и начелник Одељења ургентне кардиологије Ургентног центра Србије. Аутор је многих научних и стручних радова код нас и у свету. Године 2017. промовисао је своју књигу „Ваљево – српски ратни хирушки центар и град болница у епицентру велике епидемије 1914 - 1915". Вредне су му и књиге „Ко је ко у српском санитету од 1822. до 1918" , „Балкански ратови 1912-1913" и „Рад српског војног санитета".

Александров отац Светозар (Параћин 1899-1960.), још као 16-годишњак, постао је, са братом Чедомиром, 1915. српски добровољац. Радио је као телефониста при Врховној команди, прошао албанску голготу и кас-

није евакуисан на Корзику. Чедомир је са Крфа пребачен у Ницу, у Француску, одакле се након ослобођења вратио у Србију и радио на одговорним местима у држави.

ТИМОЧКЕ ратнике, заједно са осталом српском војском, лечили су и странци медицинари, добровољци пристигли из многих земаља света. Као вредан пример јесу Шкотлађанке пристигле крајем 1914. године. Оне су основале јединствену здравствену установу у историји медицине „Болницу шкотских жена" у којој су лечени искључиво добровољци са британског Острва. Оваквих болница у Србији 1915. било је четири: у Крагујевцу, Младеновцу, Ваљеву и Лазаревцу. Била је и једна у Добруџи и три њихове болнице на Солунском фронту, као и две амбуланте у Француској за збрињавање српских рањеника. Више од 20 Британки у време Великог рата умрло је у Србији, три су сахрањене на Градском гробљу у Крагујевцу. Међу њима је и најпознатија, др Елизабет Рос. На њеном споменику пише: „Она је дала своје срце српском народу". Незаборавна је и легендарна Флора Сандес која је одликована Карађорђевом звездом и која је једина жена британски официр у Првом светском рату – добила је чин наредника у Српској војсци. Књижевница из Шкотске, Луз Милер, написала је биографску књигу „Живот капетана Флоре Сандес".

Изузетна личност је и академик, проф. др Коста Тодоровић (1887 - 1975.), рођен у Београду, одрастао и завршио Гимназију у Зајечару. Сматра се пиониром српске и југословенске епидемиологије. У балканским ратовима распоређен у 3. пољску болницу Тимочке дивизије, у Великом рату као добровољац радио у Централној војној лабораторији на Солунском фронту. Важио је за народног, најпознатијег лекара 20. века у целој Југославији. Од 1920 - 1924. управник је Тимочке стална болнице у Зајечару.

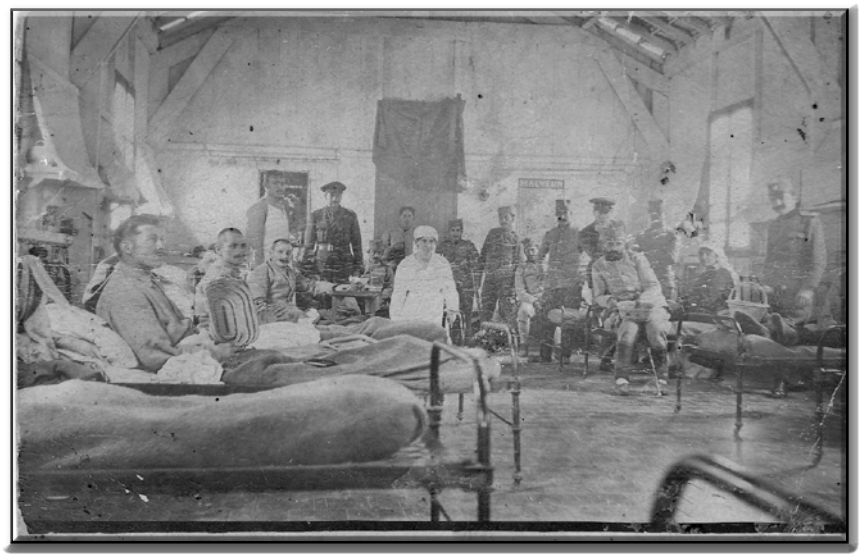
Сахрана белгијских лекара Селме Елиасберга и Фердинанда Мазајев у Неготину 1915. умрлих од пегавог тифуса

Руска болница у Нишу

Песник Милутин Бојић у болници у Солуну, 1918.

Наши рањеници са болничким особљем на опоравку у Бизерти, 1917.

Фотографије добијене од Драгана Благојевића, Минићево

СОКОБАЊА НЕ ЗАБОРАВЉА ЗЛОЧИНЕ БУГАРА

У Сокобањи је, у главној улици, у близини цркве и конака књаза Милоша и турских купатила, споменик ослободиоцима 1912-1918. Овде је, 18. октобра 2018, на Дан ослобођења и 100- годишњице од завршетка Великог рата, одржана скромна свечаност на којој је речено да се, из непознатих разлога, годинама и деценијама није посвећивала дужна пажња том, изузетно важном датуму некадашњег сокобањског среза иако је народ овог краја претрпео најтеже муке и невоље под бугарском окупацијом. Посебно је по злу упамћена 1917. година. У књигама о бици на Легету 5/6. септембар 1914. пронашли смо да је у саставу славног 13. пука Тимочке дивизије првог позива било, по храбрости упамћених, и младих Сокобањаца. Пример је мајор Милан Вељковић, командант 2. батаљона 13. пешадијског пука коме је на Легету, у сред битке, митраљез пресекао обе ноге. Заробљен је и након три дана подлегао ранама. Сахрањен је 9. септембра у румском православном гробљу. Породица је часном ратнику подигла леп, највећи споменик који и данас доминира на улазу у обновљеном Војничком гробљу у Руми (крајем 2016.) 55 -торици изгинулих тимочких првопозиваца. Сећање мајора Вељковића на легетску катастрофу обајвљено је у „Ратном поменику" 1937.

У Албуму сећања на наше претке из Првог светског рата, ћерка Јелена Милојковић Ђурић написала је о свом оцу Бориславу А. Милојковићу, судском мајору и учеснику балканских и Великог рата, родом из Сокобање, како је био један од главних актера Војног суда на Солнском фронту, како је преживео албанску голготу и стигао на опоравак у Бизерту. Тамо, у Бизерти, постао је предавач на новооснованој Академији за подоцифире. По повратку у отаџбину у Нишу је био на месту заменика главног војног судије Моравске дивизије. Демобилисан је, након осам ратних година, 1920. Носилац је Албанске споменице бр. 7.517 и више других одликовања. Његов ратни албум страдао је при бомбардовању Београда 6. априла 1941. Од две сачуване фотографије једна је Борислављевих родитеља коју је све године ратовања носио и брижно чувао. На фотографији је написао: *Ову сам родитељску слику носио кроз ратове 1912 – 1918. Прошла је и алабанску голготу, Африку и Солунски фронт. Бор. А. Милојковић, судија*.

Добро је што је остављен траг и о бугарском терору у сокобањском крају 1917. године. О тим „невиђеним зверствима" опширно је писао у својој књизи „Хроника села Врбовца" професор Духомир Цветковић. Ево краћег садржаја из те књиге...

-Целом свету било је познато да су Бугари окупирали југ и исток Србије, али и да га нису потпуно добили. Први светски рат није био завршен, ни прилике на фронту нису им биле од користи.

У фебруару 1917.бугарске „народне комисије" почеле су, након невиђене тортуре, невероватну регрутацију. Народ је кренуо у збегове, у шуме.

Војвода Коста Пећанац објавио је устанак, који је народ у целој Топлици радо дочекао. И у Сокобањском срезу, од 11. до 21. фебруара 1917. године, почиње окупљање око устаника. Диже се народ подно Озрена и Ртња, дозлогрдио им је, видело се на сваком кораку, бугарски зулум.

Рано изјутра, у четири сата, 25. фебруара, дигао се народ бањски. Истога дана српски устаници су почели да наступају и нападају варошицу. Целим фронтом управљао је војвода Милан Дечанац, помагали су му Алекса Матејић, Михајло Антић и Данко Матејић. У борбама за ослобођење Сокобање било је великих жртава на обе стране. Нажалост, устаници нису успели, тако да су Бугари наставили злодела и убиства. И још горе и црње: пљачкали су где год стигну, скидали одела и обућу са беспомоћних људи и такве их остављали. Крвава и рањена тела нису сахрањивали. Памти се бугарски крволок Тенећецијев. Пошто му је мало било крвопролића у бањи, кренуо је да „умири" и околна села. У среду, 1. марта, бугарски зликовци упали су у село Језеро на Озрену: кроз вејавицу, маглу и јаук нејачи чула се једино команда: „стрели!" Један сат трајао је покољ и пљевина. На знак трубе бугарска војска напустила је село. За њима остало је више од 30 жртава. Иста судбина задесила је и сељаке у Преконози. И ту је остало 25 жртава. Истога дана, дивљачки и нехришћански, запалили су цркву Св. Николе. Иста слика са десетинама жртава догодила се и у селима Рсовци, Раденковац, Блендија, Дуго Поље и Читлук.

Средином марта 1917. кад су бугарски кољачи дошли у Врбовац, не оклевајући, пребили су на кућном прагу Гаврила Стојановића. По њиховој дозволи сахрањен је у сеоском гробљу. И Жуковац није остао без жртве у време устанка. Рајна, жена Будимира Милетића, пошла је на појату на Озрен и изненада наишла на бугарске војнике, који одмах отоворе пушчану ватру, ране је остављајући је у најближем јарку. Ту се мучила три дана и умрла. Село Ресник на домаку Сокобање имало је 40 жртава. И суседна села нису ништа боље прошла. Велики број жртава имао је и локалитет „Игриште" у атару Ресника, а поружничка костурница постала је најстрашније мучилиште.

И док су у Бањском срезу ницала мучилишта и губилишта, многи наши људи су интернирани по целој Бугарској. О њиховом страдању не треба посебно говорити, били су то дани пакла и ужаса.

Када се завршио Први светски рат 1918. Врбовац је дочекао ослобођење у беди и великом сиромаштву. Из ратних страхота није се вратило 94 ратника – сељака. Није било више ни окрутних, зверских бугарских окупатора.

Споменик палим ратницима 1912-1918. у центру Сокобање

Отац и мајка судије Бориславa А. Милојковића - фотографија која је прошла оба балканска и Први светски рат

Јуначина са Леђета - мајор Милан Вељковић

НАРОД КЛАДОВА БЕЖИ У РУМУНИЈУ И РУСИЈУ

Кладовољани су 1914. мобилсани у склопу Тимочке дивизије и у 13. пук "Хајдук Ваљеко". Они су, након легетске битке и пропасти 13. пука, учествовали у обе његове обнове борећи се и 1915. у највећим биткама у одбрани Београда, Шапца, Космаја. Током те, 1915. у Кладову је стационирана наша војска под командом потпуковника Драгутина Димитријевића Аписа. Истовремено се на том подручју Дунава налазила и Руска царска морнарица обезбеђујући пловни пут. Када је у другој половини 1915. у Кладово стигао хуманитарац и криминолог светског гласа, Арчибалд Рајс, у пристаништу се налазила и велика Црноморска ратна флотила. Они су се убрзо повукли са простора Ђердапа. У тим данима, сем др Рајса, са српском војском и Тимочанима је и чувени ратни репортер, Јеврејин руског порекла и француски држављанин, Симон Чернов (1887-1929.). Дошао је у Србију још 1912. да пише за највеће француске и руске новине и ту остао до 1919. стигавши да својим фотоапаратом овековечи и битке на Дрини и Сави, одбрану Београда, албанску голготу, Солунски фронт, а нашао се и на фронту од Београда до Кладова.

Корпус војске маршала Макензена, према летопису цркве Свети Ђорђе, 13. октобра 1915., прелази Дунав код Текије и заузима Кладово. Настаје бежанија народа. Већи број цивила лађом "Србија" пребацује се у Румунију. Неки се од њих, током 1916, враћају назад под бугарску окупацију, али остаје 850 људи који, предвођени јерејем Раденком Анђелковићем прелазе у Русију. Они, септембра 1916, налазе уточиште у Јелисовет граду који је 200 година раније био искључиво насељен Србима. Руска влада обезбеђује им помоћ у новцу. Друга група је из Текије прешла у Румунију, па у Русију и то су били мештани Петровог Села. Треће група из Доњег Кључа прешла је чамцима преко Корбовског острва у румунско село Иново, како би се после 20 дана скрасила у Турн Северину.

Утврђено је да се јуна 1919., а потом и маја и септембра 1920. у свој крај вратило 93 житеља Петровог Села, 19 их је умрло. Ова одисеја је из Румуније водила преко Владивостока, Шангаја, Сингапура, Суматре, Бомбаја, Адена и Порт Саида до Дубровника. Свештеник Ђорђе Поповић је о том путу оставио писане трагове. Треба знати и да је у Русији од августа 1914. до фебруара 1917. конституисан Српски добрвољачки корпус у коме су биле и наше избеглице. Овако је писао Ранко Јаковљевић у "Историји Кладова" издатој 2010, настављајући:

-Када су Аустроугари окупирали Кладово заузели су и цркву и у њу сместили 30 коња како би постала штала. Пре тога црква је до темеља опљачкана. Скинута су и сва три звона и послата у фабрику оружја у Будимпешту. Тек касније када су стигли Бугари настала је још већа драма за преживљавање с ташким данима познате бугаризације.

Гледајући фотографије и документа својих предака, др Драган Николић написао је роман „Од Текије до Текије: преко Русије и Сибирије" који је промовисан 23. августа 1919. године у кладовском Дому омладине. Како је речено на промоцији, аутор је дошао до сазнања о збегу више од 800 Кладовљана октобра 1915. преко Дунава у Турн Северин. Напредовање аустроугарских снага приморало их је даље у бежанију. Пут је водио у Самару и Сибир до кинеског града Харбина. Остављајући умрле збег се 1918. обрео у Владивостоку. Тек у пролеће 1920. године враћају се у отаџбину, али другом маршутом – преко Јапана, па Сингапура до Индијског океана и коначно до Дубровника. У Текију стижу септембра 1920.

Почетком осамдесетих година већ прошлог века у Кладову је одржан велики скуп родољубља у организацији Удружења Савеза ратника 1912 – 1920. и потомака Србије на коме је промовисана књига Вишеслава Живановића о Кладовљанима у Првом светском рату. Неготински новинар Драгиша Радуловић тада је рекао: - Не памтим да је овде скоро потекло толико родољубља као овај дан. Овај час историје никад нећу заборавити.

Након много година, па и деценија, јавно се саопштило да је мала кладовска општина у Великом рату, по имену и презимену, дала 1040 жртава. У књизи "Срби златног срца" Бране Филиповића (2005, Бор) објављена је песма тог аутора о "1040 васкрслих" са моћног плавог Дунава. Ево неколико стихова...

...У успомени,
на белом дану,
крај плавог свеца,
на алату врану,
првопозивци и деца.
Не стој, јуришај Дунаве,
наш златни панциру,
одај почаст
пуковнику Бацићу,
најхрабријем српском официру.
И целом јату
1040 сокола,
и Вељковом 13.
и Стевином 15. пуку,
ово је реко векова
љубав до бола...

Поднаредник Милисав Радојевић (1882 - 1936.), Јасеница - Неготин, 13. кадровски пук, носилац свих споменица 1912 - 1918. Одликован је Карађорђевом звездом, Белим орлом, медаљама за храброст и војничке врлине, Југословенском круном 5. реда

Први споменик жртвама балканских и Великог рата из кладовског краја у центру Кладова

Споменик у Брзој Паланци са уклесаним стиховима родољуба (доле, лево)

Албанска споменица солунца Николе П. Цинцалашевића из Кладова

ЂАЦИ ИЗ КЛАДОВА И НЕГОТИНА ЛУТАЈУ И УЧЕ ПО БЕЛОМ СВЕТУ

- Од свих европских земаља највише наших ђака у време рата било је у Француској – између 5 и 6.000 у 150 школа, међу њима и Раде Драинац, Станислав Винавер, Растко Петровић, Душан Матић, Марко Ристић, док је Ване Живадиновић, чувени борски и српски сликар, тамо добио и надимак „Ване Бор". По надимку је добио и улицу у граду Бору.

У Историјским свескама (Андрићев институт, 2014.) у тексту „Наши ђаци у Русији" објављен је извештај проф. Милоша С. Московљевића, родом из Варне код Шапца, носиоца Албанске споменице, о српским ђацима у време Првог светског рата. Изводи из овог документа сведоче о мукама ђака – ратне сирочади избегле из кладовских и неготинских места пред окупацију у Великом рату.

У септембру 1915., кад је српска војска пред налетима Аустро - Немаца и Бугара била принуђена да напусти Крајински округ, један део становништва Текије, Кладова и неготинских села са Дунава прешао је у Румунију и настанио се у Турн Северину. Ту су, на домаку својих домова, доста добро проживели готово годину дана, а издржавао их је један руски одбор на челу са пуковником Ратмановим. У истој вароши постоји и стална српска основна школа, па су избегличка деца посећивала ову школу. С њима су радили избегли учитељи. Било их је више од десет.

Кад је Румунија заратила, августа 1916, наше избеглице морале су да напусте Турн Северин, па се отишло чак у Русију. Око 2000 избеглица настањено је у Јелисаветграду који су основали српски насељеници у 18. веку на око 300 километара на северу од Одесе. Варош је била здрава, богата, благог климата и српска колонија је ту провела до годину и по дана. Још пре одласка избеглица из Румуније, око 100 деце разних узраста одведено је у Одесу...Већина деце је била без родитеља...Наш конзулат за њих није могао ништа да учини, јер није имао ни гроша, али, пошто је генерални конзул Г.М. Цемовић послао цару телефонски поздрав деце, цар је наредио да се за српску децу оснује посебан интернат. Тако је помоћу добровољних прилога, заузимањем неколико племенитих Руса и Рускиња, у Одеси образован „Српски пансионат", који је доцније пао на терет тзв. Татјанског комитета. Поред деце која су раније дошла из Румуније, у пансионат су послата и деце из Јелисаветграда, већином сирочад или без родитеља. Број ђака у пансиону варирао је између 70 и 150 од којих је скоро петина основаца, а друга половина је средњошколаца са неколико ученика занатских школа. При крају је у Одеси било 50 до 70 основаца, као и 60 до 80 средњошколаца... Број ученика се мењао зато што су једне узимали родитељи и водили у Јелисаветград, а нови су ступали у пансионат.... Управник пансионата био је Светислав Николић, учитељ из Књажевца. Наставници и васпитачи у мушком одељењу били су Константнин Замуровић и Милован Гавранчић, учитељи из Војводине, који

су као аустријски заробљеници ступили у Добровољачки корпус, па их је командант корпуса упутио у српски пансионат на рад. У женском одељењу наставнице и васпитачице биле су Анка Величковић и Живка Петровић, које су за децу биле праве мајке, а треба имати на уму да је било неколико сирочића од 3 до 6 година. При пансионату је радила пуна српска основна школа са 4 разреда, а остала деца посећивала су 1., 2. и 4. разред гимназије у Одеси, реалку Св. Павла и занатске школе. У пансионату су добијали стан, храну, одело, васпитање и националну наставу: српски језик, српску историју са земљописом, певање и гимнастику.

У Јелисаветграду, о руском трошку, такође је установљен пансионат у којем су сви ђаци добијали храну, а сирочад и деца сиромашних родитеља и становали у њему. Остали ђаци становали су код родитеља. Пансионатом је управљала госпођа Живковићка, учитељица из Неготина. И тамо је радила српска основна школа са око 160 ђака. Старијих ученика у Јелисаветграду било је мало – десет ученика и пет ученица, а посећивали су тамошњу реалку.

У фебруару 1918. Аустро-Немци почели су нагло продирати у јужну Русију, тако да су се наша војска и колонија морале уклањати из Одесе. Заједно са тзв. „Допунским батаљоном" и војном организацијом 15. или 16. фебруара кренуо је и „Српски пансионат", а истовремено кренуле су и српске избеглице из Јелисаветграда, па су се сви састали у Самари на Волги. Дошавши тамо избеглице су биле у врло јадним приликама: натрпани као сардине њих 1.200 у 40 теретних вагона, без новца, без хране, рђавог здравственог стања не знајући куда ће и шта ће. У то време стигла је из Петровграда југословенска колонија у којој је био и проф. Милош С. Московљевић. Како се тада у Самари налазила и управа америчког друштва Young Mens Christian Associaton, проф. Московљевић, знајући енглески, заједно са П. Никезићем, чиновником филијале њујоршке банке, обратио се Американцима за помоћ. Они одреде неколико хиљада рубаља за основне потребе, а за даљу помоћ обрате се америчком Црвеном крсту и они обећају, ако не све избеглице, онда бар ђаке да приме у Америку. После дугог чекање избеглице су 25. марта кренуле на исток, у Сибир, а са њима и наш представник и представници америчког Црвеног крста... Уследили су преговори са америчким властима да се у тој земљи збрине бар 500 деце, али су наши тражили да и остале избеглице пођу у Америку. Тек када је амерички конгрес променио закон могло је да дође до пута 1.500 српских избеглица и ђака, али судбина је одлучила другачије. Чак нису сазнали да им је одобрен долазак и да је у Америци све било спремни за њихов пријем. Након много сметњи стигли су у Владивосток када је њихова отаџбина била већ ослобођена. Сви су, после 50 дана, енглеском лађом стигли у Дубровник.

Ма колико да је ова путујућа школа, вађда јединствена у историји наше просвете, била непотпуна и кратковремена, она је имала бар неки васпитни утицај на ђаке. Учило се пажљиво, нарочито енглески језик, надајући се одласку у Америку. Дошли су у своју земљу и након трогодишњег лутања по свету наставили школовање.

Споменица српској деци у Француској, 1916.

Михајло Заставниковић (1879 - 1927.), 14. пук Тимочке дивизије, неговински учитељ и песник, аутор чувене песме „Креће се лађа француска", настале 1916. на Солунском фронту

Живко Стевановић (лево) из Петрової села, након 12 година рада у Америци, 1917. добровољно је ступао на Солунски фронт и приступио српској војсци. Исцелио је ране у рату и заједно са земљаком Шолетом Радовићем вратио се кући у своје село. Живко Ђикановић (у средини), шестогодишњи избеглица из Петрової села основно образовање је стекао у Русији. Са породицом је прешао Дунав и нашао се у Румунији, а 1915. у Русији, како би се тек 1920. вратио у Србију. Капетан прве класе, Димитрије Адамовић из Горњана био је народни посланик и српски официр на Солунском фронту

„ЗАШТО ЈЕ БОГ ТАКАВ ПРЕМА НАМА СРБИМА"

Илија Јовановић рођен је у Корбову код Кладова у породици 12-сторо деце. У Велики рат је кренуо са братом Димитријем и братанцем Јованом. Стално је водио дневник у коме је постављено основно питање: „Зашто је Бог такав према нама Србима?". Одликован је и у рату и у миру. По повратку из рата бавио се пољопривредом и развојем задругарства. Његов дневник посебно је приказао време од напуштања отаџбине, поткрај 1915. и све до почетка 1919. и последњих дана на борбеним положајима. Он, 24. новембра, 1915. пише:

„Стигао сам у Скадар. До Скадра куповао сам пројy од Арнаута и плаћао врло скупо, 2,3 динара пола кила, а то се једва могло јести... Кроз ове гудуре, негде – негде остависмо по једног коња, волове смо предали једном поручнику у Спас, остало их је само за клање нашим пешацима, и само смо са коњима путовали до Скадра. Када сам стигао у Скадар имао сам шта и видети – пуно народа, војска, хране нема, ако се види негде на некој фуруни онда морамо да се гурамо да добијемо хлеб, око њега се војници туку. Жандари црногорски ударају, да Бог сачува од такве невоље и чуда. Једног дана морао сам да пораним да заузмем место до фурунциских врата да добијем хлеб, и опет нисам прошао на чисто гурајући се. Дводинарку држах у једној руци како би пекару пружио новац и хлеб да примим, и гурајући се до врата и на вратима беше један прозор који притисох и прозор се разби и одсече ми један прст...И тако смо се хранили ја и моји другови 18 дана... Пролазећи кроз Скадар видео сам војнике како штрче испод стреха, дремају, не могу да говоре, мртви гладни, жалосни. Кад га питаш како ти је, друже, одговара: „Гладан сам, дајте ми хлеб", а од војника нико му га није могао дати јер га није имао... У Скадру је владала глад.

Пошли смо 13. децембра ујутро из Сакдра за Драч, 14. децембра стигли смо у Љеша. До Љеша и Албаније свуда смо наилазили на стоку, а нарочито на коње, како су у глиб упали, слаби и више нису могли изаћи из глиба. Арнаути их деру и то само горњу страну, а доњу са опремом остављају у блату... 17. јануара 1916. страшно беше. На путу од Драча видео сам у шибљу где су наши војници ложили ватру, војник или дечко како је ложио ватру тако је и душу испустио. Благо оном ко се смирио овако па више не пати и мучи се. Где, где, види се гроб и над главом мали крстић од чамове даске... Ето, тако је засејан српски војник где год је ишао – прошао, трагове гробља и костију оставио... На Крф смо стигли 24. фебруара. И овде смо боравили до 20.априла. За ово време почели су организовати Српску војску, и дадоше нам довољно хране. Одело добро, и опреме довољно... Много је људи помрло, нарочито на малом острву Виду, где су били у логорима. Наши младићи који су остали живи од Валоне, а већина их је умрла на том острву. Од 30.000 који су пошли од Призрена, 5 – 7-000 остало је живо и здраво. Остали су умрли од глади, изморе-

ности, неке су убили Арнаути. Незамислива жалост... Првог септембра наишли смо на Бугаре са дводневном артиљеријском припремом, и у име Бога отерасмо их са свих положаја. Дођосмо у село Горничево. Преноћисмо на накој висини и сутрадан продужисмо борбу и гоњење ка Битољу... Од 8. до 30. августа јака топовска и пушчана борба. На овом положају Острво – Језера међу војницима је владала зараза – грозница и то изазвана водом коју смо пили из језера , јер је на другом месту није било. Жега је била велика, много војника је погинуло, у мојој батерији погинуо је командир мајор М. Стаменковић и поручник М. Миленовић у осматрачници... Рањено је четири, пет војника, погинуло 5 коња, било је доста штета. Муке смо патили од непријатеља и заражене воде. Поред тога сталнио сам био болестан, грозничав, једва ишао... 7. марта 1917. кренули смо за село Бач, где смо преноћили... 25. априла од моје батерије лепо се види Кајмакчалан... Издржао сам пошteду од болесне ноге и пошао на положај, да помажем ћати и будем ордонанс са још једним мојим другом Милисавом из Метовнице. На овом месту био сам целе 1917. године... Биле су страшне борбе, и у мају, и августу... Од 1. јануара до 16. маја 1918. био сам на Мотрињи. Напустио сам осматрачницу, јер нас је тукла једна неприајтељска тешка батерија... Првог септембра почела је офанзива у 8 сати на Солунском фронту. Видим, на Солуну већ се узпалила земља, и тресе се од велике пуцњаве...14. септембра пошли смо рано из Станчева на Рајчански вис, данас је слава Петковица а ја путујем данонoћно за Србију. На Рајчанском вису добро смо прошли, Бугара не овом правцу нема... 15. септембра пошли смо за варош Кочане... 16. септембра западно смо од села Бигла. Поново смо у саставу дивизиона. Моја батерија уопште није дејствовала. На овом положају погинуо је Живко Жикић из В. Врбице, рекао ми је Шолкота.... 17. септембра били смо у Цареву селу... До 4. јануара 1919. у Дебру, 5. јануара, баш на Крстовдан, добио сам извештај од куће да су мој отац и сестра Илинка умрли. Послата ми је и вест да сам добио ћерку Вилму и свако вече се крсти да дођем кући. Па сад замислите, није ни да плачем, нити да се радујем, шта ти се све није десило за време свих ратова"...

Илија је умро после Другог светског рата, сахрањен је у Корбову.

Изгинулим ратницима Кладова и околине и Брзе Паланке подигнути су споменици у традиционалном стилу. На споменику у Брзој записано је:

Крв и живот дасте
За срећу и добро
Отаџбине драге

Речи нек ућуте
Јер дела вам зборе
И потомству вашем
указују путе

Витези другови
Бесмртноја краља
И њему и вама
И слава и хвала

Слика са освећења Корбовске цркве 1938, Илија Јовановић стоји (слева) у првом реду до жена које су живописале цркву

ИСТОРИЈА 20. ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА

У Зајечару, Бору, Неготину, Сокобањи и на Војној академији у Београду, у марту и априлу 2019, у издању зајечарске Народне библиотеке "Светозар Марковић", промовисане су три књиге посвећене 100 - годишњици од завршетка Првог светског рата. То су публикације: "На фронту и у позадини: народ Тимочке Крајине у ратовима 1912 – 1918.", "Историја 20. пешадијског пука:1914-1920. (репринет издање из 1921.) и "Французи и ослобођење Зајечара 1918.године, кроз илустрације Срђана Тодоровића, по тексту Јелице Илић". И године 2014., поводом једног века од почетка Великог рата, у Зајечару су објављене значајне публикације: "Албум фотографија хероја – Тимочана", репринт из 1922., "Поменик хероја из Округа Тимочког", репринт из 1922, и "Споменица поводом откривања и освећења споменика палим борцима Тимочке Крајине у ратовима за ослобођење и уједињење", репринт из 1929.

Поводом једног века од почетка Великог рата у Зајечару је одржано и репрезентативно предавање историчара Боре Димиријевћа „Тимочка дивизија у Првом светском рату – од мобилизације до споменика". Обухваћен је период од атентата Гаврила Птинципа на Франца Фердинанда у Сарајеву, преко војевања Српске војске, славних битака и војсковођа, до коначног завршетка рата, демобилизације 1920. и подизања споменика палим ратницима на градском тргу 2. јуна 1929. пред 12.000 грађана (Зајечар је тада имао 10.000 становника). Димитријевић је, извештавали су локални медији, с посебним пијететом говорио о најхрабријим војницима Тимочке дивизије, као и о славним Зајечарцима, Николи Пашићу и Николи Цоловићу.

У Солуну , 1917., ђенералштабски пуковник Радоје Лазић, ђенералштабски пуковник Миливоје Зечевић, пуковник Николић, пуковник Јеша Лазић (у првом плану, сдесна)

Центар Зајечара после 1930. године са Споменником ослобођења и уједињења 1912-1918.

У борској "Бележници" бр. 38 -39, године 2019. историчарка Јелица Илић, Народни музеј Зајечар, посебно је писала је о историјату славног 20. пешадијског пука подсећајући да од 1883. године у Краљевини Србији постоји редовна војна обавеза. Државна територија је, почетком 20.века била подељена на пет дивизијских области: Дринску, Дунавску, Моравску, Шумадијску и Тимочку. Свака је имала по једну кадровску пешадијску дивизију. И градови у долини Велике Мораве и села са источне стране, по војнотериторијалној организацији, припадали су Тимочкој дивизијској области са штабом у Зајечару. Свака дивизија састојала се од четири пешадијска пука. У подручју Тимочке дивизијске области основани су: 13 пешадијски пук "Хајдук Вељко" Неготин, 14. пешадијски пук Књажевац, 15. пешадијски пук "Стеван Синђелић" Параћин и 20. пешадијски пук Зајечар.

Уочи Првог светског рата мобилисани Зајечарци распоређени су и у 6. Прекобројни пук у склопу Комбиноване дивизије. Сви пешадијски пукови нису имали 2. позив – дивизије другог позива имала су само три пешадијска пука. Тако се Тимочка дивизија 2. позива састојала од 13, 14. и 15. пука, док је 20. пешадијски пук имао само први позив.

Ова публикација садржи три целине: Преглед догађаја до мобилизације 1914, битке исте године, период мировања у Шепшину, борбе у јесен 1915. и повлачење преко Албаније и Црнер Горе све до реорганизације војске на Крфу. Пук је расформиран 28. јануара 1917. - људство је прекомандовано у преостала три пука Тимочке дивизије. Овај пук је поново формиран 1919. У другој целини су имена погинулих и умрлих 1914 – 1920. Највише је страдалих 1914. - 592, па 1915. - 539;1916 и 1917. - 58. Овде су и комплетни подаци о личностима, као и детаљи о обележавању славе, једног од најзначајнијих датума јединице: 20. пук је од 1912. године славио догађај из 1.283. "у знак победе над Грцима и Татарима". Цело једно поглавље посвећено је говору команданта пука, Властимира Д. Николића на дан пуковске славе 7. априла 1916. на Крфу (следећи запис „Слава општег васкрснућа српства"). На крају су похвалне наредбе из којих се може сагледати дух времена, понашање, шта се ценило – од истрајности на положају (без смене и одмора) до малих згода и незгода. Значајан је, истиче Илићева у свом тексту у „Бележници", и предговор др Слободана Ђукића који „може да послужи младим официрима и кадетима Војне академије као помоћна литература за изучавање тактике". Др Ђукић подсећа да се књига „препоручује не само истраживачима и љубитељима српске војне историје, већ и широј читалачкој публици", с напоменом да су објављени и „драгоцени подаци у списковима умрлих и погинулих".

Публикација „На фронту и у позадини: народ Тимочке крајине у ратовима 1912-1918" посвећена је – речју - учешћу становника Тимочке Крајине у ратовима 1912-1918., али и страдању на ратним поприштима, животу под окупацијом, великим епидемијама и материјалним разарањима. Ауторка књиге, Јелица Илић, како је истакнуто и на промоцији у Неготину крајем 2018, успела је да прикупи и „до сада непознату историјску грађу".

На пример, о оскудици која је владала у 20. пуку крајем 1915. и почетком 1916, записано је у војним извештајима: „Од 16. децембра па све до 2. јануара пук је остао на биваку у Брдици. За то време није се ништа значајно десило. Снабдевање пука било је врло хрђаво. За то време примљено је свега: 2.324 хлеба, 1000 кг. двопека, 5.782 кг. кукурза у зрну... Стока је била такође пропала услед велике изнурености, слабе хране и великог рада. Здравље код војника било је хрђаво, мада заразних болести није било..." Двадести пук је 15. јануара кренуо за Љеш, где је остао пет дана, а одатле се запутило у Драч.

Тек 13. фебруара 20. пук је „завршио своје тешко повлачење кроз албанске кршеве извршивши и последњи марш од реке Војуше и до пристаништа у Валони, где се одмах укрцао у бродове". Сутрадан се кренуло на крфско пристаниште, где се стигло истог дана поподне. Бројно стање пука било је следеће: 56 офиицира, три чиновника, 107 подофицира, 800 каплара и редова, четири митраљеза и 545 пушака. Од 14. октобра 1915, од када је бугарска војска отворила прву артиљеријску ватру на положајима источно од Пирота, изгубљено је: више официра, 190 подофицира, 3.640 каплара и реова, те 421 коњ, 68 кола и 3.470 пушака.

Крајем јануара 1916.Тимочка дивизија првог позива имала је укупно 5.840 војника и каплара, 286 официра, 690 подофицира, 60 чиновника, а од опреме двоја кола, 17 митраљеза и 2.135 пушака. Тимочка дивизија другог позива почетком фебруара бројала је 4.653 војника и подофицира, 250 официра, 58 чиновника, а од наоружања 818 пушака, 218 карабина, шест митраљеза, 69 сабљи, 426 бомби и 54.000 пушчаних и 12.250 митраљеских метака.

СЛАВА ОПШТЕГ ВАСКРСНУЋА СРПСТВА

Командант 20. пешадијског пука, пуковник Властимир Д. Николић, на дан пуковске славе 25. марта (7. априла) 1916. на Крфу, одржао је дужи, надахнути говор. Крај говора односи се на последње ратне страхоте.

Јунаци,

Ваше борбе на Бурову, Дрену, Космају, Парцанском Вису и Разбојишту биће записане у историји не само српској, већ и у историји светској бриљантним словима. Потомци наши поносиће се именима нашим и јуначким делима нашим. Истеравши Аустрију из наше земље, створивши од наших груди брану против надирања западних варвара на исток, ми смо наш задатак у колу наших моћних савезника довршили, и имали смо само да чекамо нашу коначну победу наших савезника над непријатељима, па да заслужни плод наших славних победа поберемо. Имали смо да чекамо да се оствари наша заветна мисао – ослобођење и уједињење васколиког Српства.

Јест, али наша слава и јуначка дела, нису дала мира нашој словенској небраћи Бугарима. У њима узаври татарска крв, и чекали су згодни момент па да издајнички нападну. Њима својственим лукавством заваравали су наше савезнике како су им пријатељи док се нису спремили и када су били готови

удружише се са варварима са запада и истока, удружише се са непријатељима нашим, издадоше словенство и нападоше нас једновремено, они са истока а Немци и Аустријанци са запада и севера. Наша јуначка војска није могла да се одупре тако бројним силама и морала се повлачити. Напустисмо нашу дивну отаџбину. Остависмо своје најмилије и најдраже у ропству, али смо ипак успели да се извучемо из чељусти непријатељу. Извукосмо се и не падосмо у гробове које су нам Бугари ископали, остављајући их њима да се сами сахране. Какве смо све патње претрпели за време повлачења и свима Вам је познато. Још вам је у живој успомени тегобан и мучан пут преко ледених албанских планина. Гладни, голи, боси. Ви сте све то надчовечанским напорима издржали чиме сте задивили цео свет, јер је ово пример у историји света редак. Божјом помоћи наши племенити савезници прихватише нас и ми се овде, далеко од наше дивне отаџбине, прикуписмо. Ето тако далеко од наше драге отаџбине, тугујући за наше миле и драге ми са поносом прославимо славу то обележје Србиново, што доказује да смо достојни имена Србиновог. Овде смо извршили реорганизацију, наоружали смо се, оденули смо се, нахранили се и сада се само спремајмо и у име Бога и у његову правду кренимо унапред да ослободимо нашу отаџбину и наше миле и драге из ропства. Нека би Бог дао да се приближи дан када ћемо у друштву наших савезника заузети своје место на бојном пољу на коме смо стекли толику славу. Кренућемо напред да се наше славне и победоносне заставе залепршају на обалама Дунава, Саве и Дрине. Да наш двоглави бели орао, који је сада спустио своја крила, прне са београдског дворца у висину и објави нашој потлаченој браћи да је постигнут наш идеал - уједињене југословенске државе под скиптром Њ.В. Краља Петра Првог.

Тимочки борци - резање колача за Св. Николу, на Солунском фронтu, 1917. Војислав Сiасић из Балановца код Књажевца, 14. йук (йрви сдесна)

ПОХВАЛНЕ НАРЕДБЕ ОФИЦИРА, КАПЛАРА И РЕДОВА

У књизи „Историја 20. пешадијског пука" (Зајечар, 2018.) последњи одељак је насловљен „Похвалне наредбе официра, подофицира, каплара и редова 20. пешадијског пука 1914 – 1917." Налазимо наредбе из 1916. и 1917. године. Ево неких.

-Командир 1. чете батаљона активни пешадијски капатан прве класе г. Тодор Б. Илић, почев од 6.августа 1916, иако је изевсно време боловао у болници од маларије, кад год је био на положају као командир улагао је труда око утврђивања положаја за што упорнију одбрану. Био је увек опрезан и зајемчено готовост за одбрану и евентуални напад. Сваки задатак извршавао је савесно и предано. Поред ове ревносне службе неуморно је подизао морал код својих војника, те су ови у овим мучним данима очували морал на достојној висини.

Водник 3. чете 1. батаљона активни пешадијски поручник г. Благоје Голубовић за време боловања командира 1. чете 1. батаљона заступао је команданта те чете пуних два месеца. Са својом четом увек се старао да за своје положаје утврди што упорнију одбрану, а и евентуални напад. Увек је и у свакој прилици добијајући задатак употребио своје знање и труд да би га што потпуније извршио.

Водник Митраљског одељења 3. батаљона, активни поручник г. Велимир А. Радојевић са енергијом до пожртвовања израдио је и утврдио лежишта за оруђа. Са пуно воље старао се да одржи дух и морал код војника на достојној висини. У више прилика заступао је командира одељења и показао велико старање о млађима и њиховом добру.

Наредба команданта 20. п. пука за 30. јануар 1917:

-Водник 4. чете 1. батаљона, резервни пешадијски потпоручник г. Никола Р. Брчиловић три пута је ишао као командир извиђачког одељења и увек успео да донесе тачне податке наносећи при томе непријатељу губитке. Нарочито се истакао 7. новембра 1916. у извиђању својом личном храброшћу предњачећи осталим и том је приликом непријатељ био принуђен да открије своју јачину и распоред.

- Каплар 4. чете 1. батаљона Владимир Станковић славно паде 7. новембра 1916. за спас своје отаџбине. Тог дана било је одређено да се непријатељ силом извиди и нападом привеже за своје положаје, каплар Станковић је неустрашиво пришао непријатељском рову, у њега убацио једну бомбу, после чега је ров био празан јер све што оста побеже. Видевши да се приближава непријатељска резерва као појачање, он спрема другу бомбу, но тада га погоди напријатељско зрно и он погибе. Слава му јер је био велики Србин.

- Каплар 4. чете 1. батаљона Илија Ивковић, видевши да непријатељ покушава да погинулог каплара Станковића однесе, који је био пао на 15 метара од непријатељског рова, дошао је у друштву са редовом Јованом Плеће-

раном до места где је било тело каплара Станковића и успео је да каплара извуче иако је непријатељ на њих бацио две бомбе.

- Редов 4. чете 1. батаљона Јован Плећеран одликовао се као врло храбар војник, јер се сам много пута јављао за одлазак у патролу. За то се похваљују каплар Ивковић и редов Плећеран.У поптису, командант, пуковник, Властимир Д. Николић.

НАРЕДБЕ КОМАНДИРА РОВОВСКЕ БАТЕРИЈЕ ТИМОЧКЕ ДИВИЗИЈЕ (1916 – 1918.)

„Књига наредби Рововске батерије Тимочке дивизије 1916 – 1918." обилује уобичајеним заповестима и наредбама о томе како се санкционишу кривци. Неке од тих наредби засноване су на необичним детаљима или ситницама које живот значе. Тако су од 1916. до 1918, командири Рововске батерија Тимочке дивизије, Чедомир Копчалић, Драгутин Ракић, Димитрије Ђорђевић, Лазар Брајковић, Новак Душанић, и највише капетан прве класе, Димитрије Кановић, „делили" казне за необазриве и опуштене припаднике војске или оштро их упозоравали на евентуалне опасности и догађаје. Наредбе и заповести долазиле су и од команданата Тимочке дивизије, пуковника Миливоја Зечевића, команданта Тимочке дивизијске артиљерије, пуковника Обрада Н. Јовановића и пуковника Милана Пејовића, команданта 15. пешадијског пука „Стеван Синђелић", пуковника Василија Мацаревића и п. пуковника Владимира Милојковића, команданта Прве пешадијске бригаде Тимочке дивизије, пуковника Николе Ђ. Јорговановића, команданта Артиљерисјког левог одсека Тимочке дивизије, пуковника Јована Петровића. Ево неких од тих наредби (нису по редоследу).

Димитрије Кановић

Наредба бр. 57, 20. септембар 1918.

„Редов Петар Петровић учинио је овог месеца кривицу када је терао своје коње на водопој и коњ му се убо на леву задњу ногу. Он, Петар, неводећи рачуна о својим коњима па није ни видео док ја лично нисам видео да коњ кривље. Када сам га упитао од када коњ кривље он је одговорио да не зна. За овако лабаво вођење рачуна о својим коњима (а као сејиз код истих требало је да обрати бољу пажњу, што није учинио), казнићу редова Петро-

вића са десет дана притвора коју ће казну одмах почети да издржава. Ову наредбу саопштити свим војницима ове батерије са науком да се оваквих грешака клоне".

Наредба бр. 58, 21. септембар 1918.

Каплар ове батерије Михајило Стевановић и редов Драгутин Милојковић учинили су следеће кривице: „Каплар Михајило је 18. овог месеца приликом марша батерије одређен на послу од стране наредника ове батерије Милана Николића, а каплар Стевановић није хтео одмах наређење да изврши већ је приговарао „Зар баш њега нађе да одреди" на посао што то он као старешина каплар није смео урадити. Редов Драгутин коњоводац код једног мазгова не водећи рачуна да га напоји на време када се остала стока пои већ он неколико пута задоцњава. За овако лабаво вршење службе и рђав углед осталим војницима каплара Стевановића и редова Милојковића кажњавам са по десет дана притвора, с тим да почну ову казну одмах извршавати".

Наредба бр. 59, 23. септембар 1918.

„Редов ове батерије Павле Новаковић учинио је кривицу пре кратког времена што је бацио своје старе чакшире које је имао код себе. Редов Антоније Добросављевић пре кратког времена изгубио је једну зимску цокулу, а на њено место обуо је летњу, па када сам га ја командир батерије упитао где му је зимска цокула и зашто је на једној нози зимска а на другој летња цокула, он је одговорио да му је друга зимска цокула у колима, па када сам му наредио да иде да је донесе да на место старе прими нове он је онда одговорио да је другу зимску цокулу изгубио и тиме је слагао свога командира. Редов Гаврило Симић 22. овог месеца био је стражар у коњушници и том су се приликом одрешила два коња и ушли су међу остале коње и потукли се. Он као стражар није то видео већ је командир батерије морао видети и притрчати и викнути да се коњи ухвате и вежу. За овако лабилно вршење службе и упропашћивање државне спреме сву тројицу кажњавам са по десет дана притвора коју ће казну почети одмах да издржавају. Ову наредбу саопштиће дежурни официр у батерији војницима пред стројем са поуком да се оваквих грешака клоне".

Наредба бр. 60, 27. септембар 1918.

„Каплар ове батерије Милорад Матијашевић учинио је кривицу када је 25. овог месеца када је батерија маршировала он је скинуо свој ранац и метнуо га на магаре и поред мог издатог наређења да приликом марша сваки носи своју опрему. За овакво непоштовање наређења и самовољу кажњава се каплар Матијашевић са десет дана притвора, с тим да почне казну одмах да извршава. Ову наредбу саопштити капларима и подофицирима ове батерије да се оваквих грешака клоне".

Наредба бр. 6, 23. јули 1916.

„Да би се што пре и што успешније спречило ширење болести маларије барске грознице наређујем: да се сваког дана по једно зрно кинина издаје свим војницима, капларима и поднаредницима пре ручка и при примању хране из казана. Дежурни официри у батерији лично ће настојати да

се ово моје наређење најтачније извршава, тако да ни један војник ма кога чина у батерији не остане а да није ма и једног дана прогутао по једну пастилу – зрно кинина, зашто ће ми лично бити одговоран дежурни официр у батерији. Напомињем војницима да ћу сваког онога који намерно буде избегавао употребу кинина најстроже казнити. Читали: п. поручник, Драгослав Савић, п. поручник Драгутин А. Ракић, п. поручник, Добросав Стојковић.

Наредба бр. 25, 21. јун 1917.

„Редов ове батерије Јован Пантелић, 9. овог месеца при изношењу људске хране од воденице на положај код 15. пешадијског пука просуо је једно дневно војничко следовање масти. Због његовог невођења рачуна и немарљивости тог дана остао је казан незапржен. За ову грешку казним га са три дана затвора имајући у виду да је до сада био добар и ваљан војник, а за сваку поновну грешку тражићу да се најстроже казни. Скрећем пажњу како њему тако и свима осталима да се оваквих грешака клоне и добро воде рачуна о својим дужностима".

ДОБРОВОЉЦИ СРБИ И ДОБРОВОЉЦИ РУСИ

После окупације Србије крајем 1915. последњу и једину попуну Српске војске чинили су српски добровољци, држављани Аустроугарске. Након битака на Церу, Дрини и Колубари део Срба из редова аустроуграске војске предао се Српској војсци. Штавише, 29. септембра 1914. тачно 470 аустроугарских заробљеника српског порекла јавило се у наше добровољачке јединице. Године 1916, 23. марта, у логору Гувија на Крфу, Српски добровољачки одред бројао је 1.894 борца од којих је 708 Срба регрутованих у Аустроугарској. Пишући о овој теми, др Милан Мицић, у чланку „Српски добровољачки покрет 1914 – 1918" у Војно-историјском гласнику из 2018, наглашава – да је Добровољачки одред, под командом војводе Вука, прва српска јединица која је на Солунском фронту ступила у борбу против Бугара и то од 17. до 28. августа 1916. у чувеној Горничевској бици. Била је то прва победа Српске војске на овом фронту. Добровољачки одред је најтежу битку извојевао на Кајмакчалану у саставу Дринске дивизије када је погинуо неустрашиви Војин Поповић – војвода Вук. Рођен је у Сјеници 1881. године. Учествовао је у најтежим борбама за Македонију, у балканским и Првом светском рату, од Куманова до Цера, Гучева, Мачковог камена, Колубаре, прешао Албанију и стигао до Солуна и Кајмакчалана. Завршио је Војну академију, добио је чин потпуковника у Српској војсци, командовао је и Јадарским четничким одредом, постао је још за живота легенда и оличење храбрости и јунаштва. Године 2019, 20. августа, портал „Корени" објавио је опширан текст насловљен „Војин Поповић – Војвода Вук – заборављени јунак Кајмакчалана". Чувени војвода Вук има споменике у Београду и Нишу.

Прва Српска добровољачка дивизија основана је 16. априла 1916. и имала је 18.868 војника и упућена је на фронт у Добруџу, Румунија, где се,

Српски добровољци из Америке, држава Илиноис, спремају се за Солунски фронт, Видовдан, 1917.

Васа Стојановић, командант 15. пука „Стеван Синђелић" Тимочке дивизије 1. позива. Погинуо је на Чевртији у току битке на Легету

Анка Тодоровић, прва жена српски добровољац из Америке са супругом, 1917.

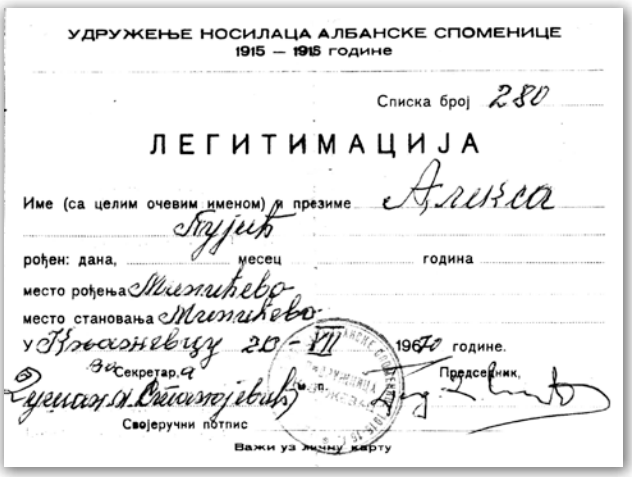

заједно са руским и румунским ратницима, борила против здружених немачких, бугарских и турских јединица. Због губитака у људству оснива се и Друга Српска добровољачка дивизија од које се убрзо формира Добровољачки корпус на челу са генералом Михаилом Живковићем и седиштем Штаба у Одеси. Касније на Солунски фронт из Русије стиже 12.500 добровољаца који 14. јануара 1918. са Вардарском дивизијом оснивају Југословенску дивизију.

У Добруџи је 7. септембра 1926. године откривен споменик – бела пирамида од венчанског мермера борцима Прве српске добровољачке дивизије. Ту је сахрањено 3000 српских војника и официра. Ова дивизија имала је током целог рата 8.539 погинулих и рањених бораца.

Др Милан Мицић посебно подсећа да је руска власт 1920. године захтевала од наше тадашње државе, Краљевине СХС, да евидентира гробове руских војника, доборовољаца који су се нашли у аустроугарском заробљеништву на нашој територији. Тај посао је обављен у границама могућности, а гробови су означени у Пећи, Београду, Великој Кикинди, Новом Саду, Чачку, Нишу, ЗАЈЕЧАРУ, Призрену и Ариљу. До средине 1930. године у Београду су уређена савезничка француска и италијанска, и непријатељска, аустроугарска и немачка гробља. Дошло се и до података да је на подручју Југославије погинуло 10.000 руских доборовољаца, као и 7.000 на Солунском фронту (највише их је заувек остало на тлу Грчке). Крајем маја 1935. откривена је и освећена Спомен костурница изгинулим рускум ратницима на Новом гробљу у Београду. Тог дана су пренети и земни остаци незнаних руских војника из Гораждa, а августа 1936. и двојице руских морнара страдалих 1918. у одбрани Кладова.

Добровољачки покрет прво се јавио међу нашим исељеницима у Америци (био је и значајан број Тимочана), а потом међу Југословенима, аустроугарским ратним заробљеницима у Русији. Крајем 1916, од добровољаца у Русији, основан је Добровољачки корпус који се смањио током Октобарске револуције 1917. године. Остаци овог корпуса пребачени су преко Далеког истока на Солунски фронт.

УДРУЖЕЊЕ НОСИЛАЦА АЛБАНСКЕ СПОМЕНИЦЕ
1915 — 1916 године

Списка број 280

ЛЕГИТИМАЦИЈА

Име (са целим очевим именом) и презиме Алекса Пујић

рођен: дана, месец година

место рођења Миниће во

место становања Миниће во

у Књажевцу 20 - VII 1967 године.

За Секретара,
Душан Н. Стојковић

Председник,

М. П.

Својеручни потпис

Важи уз жиžну карту

Алекса Пујић из Миниће ва, један је од 185 носилаца Спомените из општине Књажевац. Ово је Пујићева Албанска спомените - легитимација Удружења Албанске спомените 1915 - 1916.

ЂЕНЕРАЛИ АРАЧИЋ, ГОЈКОВИЋ И „ГВОЗДЕНИ", И РЕДОВ СТРАИНОВИЋ

Међу јунацима са Тимока је и ђенерал Вукоман Арачић. Од 1890. до 1903. командант је Дунавске дивизијске области. Године 1902. био је и почасни ађутант краља Александра Обреновића, као и професор, све до 1903. на Војној академији. Написао је више књига о ђенералштабској служби и Балканском полуострву. Један је од утемељивача Шумадијског кола јахача „Кнез Михајло". Године 1912., након пензионисања из политичких разлога, поново је активиран и у чину резервног ђенералштабског пуковника постављен за команданта Тимочке дивизијске области. Мобилисао је, 1913, други и трећи позив Тимочана с којима је зауазео Кулу и Белоградчик стигавши да опседне Видин. После тих успеха, Зајечарци су га прогласили почасним грађанином. У његовој биографији посебно је назначено да је, командујући Тимочком дивизијом другог позива, „нанео тешке ударе противнику на дринском ратишту, на крвавој Парашници".

Иако је командовао и Тимочком дивизијом другог позива у Церској бици и у ослобођењу Шапца, данас је пао у заборав. У Колубарској бици био је командант Ужичке војске. Ђенерал Арачић рођен је 1850. године у селу Ланиште код Јагодине. Умро је од пегавог тифуса 12. фебруара 1915. Сахрањен је у Ужицу, а породица је након ослобођења пренела његове посмртне остатке у породичну гробницу на Новом гробљу у Београду.

Једна улица на Палилули у Београду носи име генерала Арачића.

И његов син Петар (1885 – 1958.) пошао је очевим стопама и достигао га у војној хијерархији – године 1937. стекао је чин дивизијског генерала. Учесник је балканских и Првог светског рата. Највећу војничку славу стекао је на месту команданта Пешадијског пука „Књаз Михајло" с којим је први прешао на територију ондашње аустроугарске монархије, у Војводину. Са својом јединицом ослободио је Панчево 8. новембра 1918. и у том граду има улицу. После ослобођења, између два светска рата, био је професор на Војној академији, писац је више књига и носилац највиших војних одликовања. Други светски рат провео је, као и већина наших официра, у немачким логорима у заробљеништву.

Петар Страиновић, 13. пук Тимочке дивизије, земљорадник из борског села Горњана, на крају рата, 13. новембра 1918, шаље писмо „из далека", стихове у десетарцу, нејаком сину Душану . Јер, тек тада је сазнао да су му бугарски окупатори зверски убили оца и мајку…

Чувени француски ратни репортер и аутор књиге „Са српском војском", Анри Барби, описао је реаговање генерала Михајла Живковића, команданта одбране Београда, у време када је 1914. аустроугарска царевина напала Србију. Из Беча је тада стигла понижавајућа наредбе: – Предајте

Београд! С друге стране стигао је, кратак и јасан, одговор генерала Живковића познатог и као „Гвоздени“: – Идите у п…. материну!

Михајло Живковић (1856 – 1930.) био је српски генерал и министар војни, с очеве стране пореклом од рода Хајдук Вељка Петровића. Учествовао је у српско-руским, српско-бугарским, балканским и Првом светском рату.

Међу припадницима тимочких дивизија (први позив: 13, 14, 15. и 20. пук, други позив: 13, 14. и 15. пук) био је и велики број образованих људи, просветитеља, готово цео наставнички кадар чувене зајечарске Гимназије на челу са дугогодишњим директором и професором српског и руског језика, научним радником и неуморним сакупљачем народног блага, Маринком Станојевићем. Овај знаменити Тимочанин, родом из села Јаковац код Минићева, по повратку из рата написао је „Успомене из 1915. године“, али и капитално дело „Зборник прилога за познавање Тимочке крајине“ у четири књиге. Његов колега, Стеван Станковић, био је у то време први и једини Зајечарац са дипломом београдске Уметничке занатске школе. Као војник пешадинац прешао је Албанију и стигао на Крф. Године 1917. одређен је за ратног сликара Тимочке дивизије. Из рата се вратио с највишим одликовањима за храброст. У миру постаје гимназијски учитељ и оснива Друштво за неговање уметности које оставља дубок траг у културној историји Зајечара.

Генерал Илија Гојковић, командант Тимочке војске 1915, рођен је 1850. у Дреновцу код Параћина. У Кумановској бици командовао је Моравском дивизијом првог позива, где је унапређен у чин генерала. Командовао је Моравцима и у првој фази Колубарске битке. Године 1915, после теже болести, преузима Тимочку војску у повлачењу и истиче се у борбама код Качаника. По повратку са Солунског фронта, 1917. године, немачка подморница потопила је брод којим је путовао у близини Сицилије. Није хтео да се преда и зато је убијен у чамцу за спасавање. Какав пример части и војничке врлине и храбрости. Два пута је одликован.

Анри Барби са српском војском

Генерал Михајло Живковић „Гвоздени"

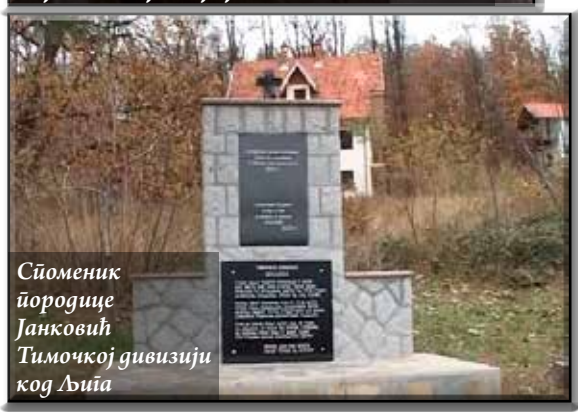
Генерал Вукоман Арачић

Маринко Станојевић, знаменити Зајечарац, научни радник, секретар српске Скупштине у Солуну

Породична спомен чесма у Јасеници код Неготина, подигнута у спомен на мајора Димитрија Пантића, команданта Добровољачког батаљона у бици на Кајмакчалану

Споменик породице Јанковић Тимочкој дивизији код Љига

ЂЕНЕРАЛШТАБСКИ ПУКОВНИК РАДОЈЕ ЛАЗИЋ САХРАЊУЈЕ МАЈКУ НА КРФУ

Ђенералштабски пуковник Радоје Лазић (лево) са братом, пуковником Јевремом - Јешом и мајком Милком

Начелник Штаба Дунавске дивизије у Великом рату и једини преживели сведок на обновљеном Солунском процесу 1953, помоћник начелника Штаба Српске војске у Солуну, један је од оснивача и утемељивача Удружења Тимочана и Крајинаца у Београду, ђенералштабски пуковник Радоје Лазић, рођен је 1875. године у селу Рготина код Зајечара од мајке Милке и

оца Милоша. У свом селу завршио је Основну школу, а Гиманзију у Зајечару. Године 1890. уписује Војну академију коју завршава на време, а потом и ђенералштабску припрему. Други је у класи, а трећи прослављени потоњи дивизијски генерал Михаило Рашић. Прва тројица имала су право да бирају место службе. У Војној служби брзо напредује. Године 1915. унапређен је у ђенералштабског пуковника Српске војске. Истицао се у струци, посебно је био везан за нераздвојног друга и пријатеља Драгутина Димитријевића Аписа са којим је, и још неколико официра, 1917, осуђен на познатом Солунском процесу. У главном граду дочекао је 1941. окупацију и четири године касније ослобођење земље. Одликован је са две Карађорђеве звезде, два ордена Белог орла, Медаљом за војне врлине, руским орденом Свете Ане и француским Ратним крстом.

Мајка Милка имала је посебне заслуге у одгајању и васпитању и Радоја и другог сина, официра Српске војске, Јеше Лазића. Након пуно мука на сељачком имању у Рготини, одлучила је да оде у Београд и остатак живота проведе са Радојем. Ни 1915., иако у позним годинама, не растаје се од Радоја – прелази Албанију пешке и стиже на Крф. И ту, под климом Мадитерана, добија тешку болест и умире. Сахрањена је, далеко од родног села, заједно са нашим страдалим војницима и избеглицама, негде на Крфу.

Рготски учитељ Душан Лукић остављајући записе о Радојевом животу забележио је и последњи растанак Милке и Радоја у туђини:

-Мати моја, можеш ли да издржиш бар још мало, још који дан, свануће једном и нама и нашој Србији?

-Радоје...Радо...је, Радоје...

Није сузу пустила, скаменила се. Остала се очи отворене, дубоке и плаве као грчко море, као да су оне, очи хтеле да говоре. Срце се умирило, утихнуло је.

-Мајчице моја, гледај, тамо је, преко мора, које си први пут срела и видела, наша душа, наше село... и твоја увек бистра Бела река...

Док је мајка непомично, отворених очију стремила тамо далеко, Радојеви другови, официри и војници, мало подаље, ћутали су у ставу мирно. Један од официра тихо је зајецао. Радоје поскочи, подиже глас као из сна:

-Војско, Срби моји, јунаци – вољно је... и за вас и за мене, и моју Милчицу.Овај рат је дуг, неће бити и једини. Нисам ја усамљен овог часа: чека и мене, и вас, друга мајка – наша јединица Србија...

До краја живота Радоје остаје у Београду. Само два пута долазио је у родну Рготину. Негде осамдесетих година срушена је, под теретом времена, његова родна кућа.

Његов сабрат, Драгутин Димитријевић Апис, са још двојицом официра, осуђен је на Солунском процесу на смрт и стрељан због наводне издаје, док је Радоје, након више жалби, добио 20 година робије коју није издржао – помиловао га је регент Алекснадар.

На ревизији Солунског процеса 1953. остало је упмаћено сведочење пуковника Лазића:

-Мени је мило што ми је судбина доделила дужност да једини од осуђених браним овде у Суду, и пред овим светом, правду и истину које су на Солунском процесу 1917. свирепо згажене. Али, с друге стране, ја сам очајан што осећам да не могу да их браним онако како желим, како би требало, а не могу због тога што су ми тешке болести, поред далеко одмакле старости – имам 77 година – ослабиле снагу, те немам више поуздања у себе. Ја ћу се, износећи појединости и догађаје, молим вас да ми верујете, понекад спотицати, бити сложен, али, молим вас, да ми верујете да ћу оно што овде изнесем, изнети с пуном искреношћу. То сам хтео да изнесем пред овим Судом и пред овим светом.

Председник Суда, Светолик Лазаревић: - Изволите одговарати на оно што је рекао тужилац:

-Све оно што смо чули овде, оно је изнесено на Солунском процесу, све је скроз и скроз исконструисано, све то нема никакве основе. Све су то речи рекла – казала лажних сведока, речју - галаматијас. Ја нисам био превратник ни атентатор, а ни мој другови. Ја се питам: - Како су озбиљни људи могли да се баве овим лажима, да не кажем неку другу вулгарну реч. Могу да кажем смао то – по мом најдубљем убеђењу и сазнању - да је Солунски процес био исконструисан, не да се дође до истине, да се испитају чињенице, да се дође до конкретних закључака, него са једним циљем да се Димитријевићу Апису скине глава. Тај процес имао је једини циљ – да се Апис ликвидира. Што смо и ми били обухваћени тим процесом, дошло је зато што је било потребно да се исконструише прави блеф, да се формира нека законска процедура и да се неупућени свет споља, који не зна ствари и догађаје, обмане као да је заиста нечег било.Тај процес створио је Александар Карађорђевић, његово је дело. То је била његова идеја, његова мисоа, његово дело. Он је имао помагача, помагала га је Влада. Пашић и Протић имали су много штошта против Аписа, само ја мислим, да они не би узели Аписову главу, али је Алекснадар то хтео пошто пото.

Одлучна је и Радојева завршна реч:

-Три месеца пре хапшења имао сам прилике да се насамо нађем са Аписом, да заједно ручамо, да говоримо о свему и свачему, и на крају кад сам га питао, Аписе, да немаш ти неке политичке идеје евентуално у овим приликама, одговорио је: - Радоје, Бог с тобом, зар у овим приликама? Овде је сад дужност да сви својим силама подржимо морал наших људи да не попусте, да не малакше". Да је имао неку идеју, ја сам сигуран да би ми је саопштио. Па, ево, и сад, пред овим Судом свечано изјављујем да ни ја, као и моји остали другови, нисмо били ни атентатори, ни превратници, нити смо могли бити, ако смо имали само атом памети. Ситуација у којој се наша држава, а нарочито наша војска тада налазила, нисмо могли ни помислити на преврате и на узимање власти у свој руке. То је тако луда ствар да не заслужује да се о њој говори... Читава војска изашла је из земље, није било никаквих средстава ни за борбу ни за живот, све је било у рукама наших савезника, они су војску држали, хранили, одевали, мунуцијом и оружјем снабдевали и што је главно

– командовали. Ми смо били под врховном командом француском укљештени у фронт између француске и енглеске војске. Како смо могли од војске да узмемо власт у руке? Осим тога, та војска је имала команданта армије, команданта дивизије. Дакле, уопште једна луда ствар. Ја мислим да сваки паметан човек кад прочита те оптужбе може видети да је то неозбиља ствар. Али, Суд и законске форме су нешто друго – говорио је Радоје, настављајући:

-Апис је био централна личност у Солунском процесу, био је централна личност и у историјским догађајима од 29. маја 1903. Не може се говорити о Апису и донети праведан суд о њему и колико је он био заслужан или штетан за наш народ, ако се не погледа на догађаје од 1903., а такође и на раздобље од тога до Солунског процеса – у врмену у коме је он живео и радио и који, због личног престижа и динамике свог карактера, има велики утицај на људе и догађаје тог доба.

-Друга централна личност у Солунском процесу био је Александар Карађорђевић са својим двојником Петром Живковићем, командантом гарде. Петар је медиокритет по интелегенцији, али је недостижан мајстор у интригама. Он је, сем тога, био и амбициозан. И тај амбицозни интигрант успео је да се додвори Александру (Алекснадар је уживао у интригама) да је постао његов двојник у правом смислу речи. Он је чак у неким односима био и моћнији од самог Александра, јер Александар је имао какву-такву одговорност, мада је диктаторски владао Југсолавијом, али и овај је живео у његовој сенци апсолутно без одговорности и могао је да ради шта је желео... Они су све важније ставри заједнички смишљали и заједнички радили. Не може се говорити о величини штете коју је та злокобна двојка учинила нашем народу убиством Аписа, а да се не баци поглед на време од Аписове смрти до пропасти Југославије. Они су, ослобођени контроле Асписа, кога су до тада осећали над главом својом, не зато што је Апис располагао влашћу и силом, већ због динамике његовог карактера. Ослобођени те контроле они су вршљали по злосрећној Југославији до миле воље не одговарајући никоме ни за шта. За непуне две деценије срушили су Југославију у амбис. Гледајући то доба ми добијамо појам о штети коју су Александар и Петар Живковић Солунским порцесом нанели нашем народу.

Врховни суд Србије, пресудом од 16. јуна 1953. године, укинуо је обе солунске пресуде и све осуђене ослобдио сваке кривице. У образложењу пресуде речено је да се "оваквом одлуком удовољава захтевима човечности, правде и правосуђа", мада је поништавање поступка тражено после 36 година када је у животу остао смао један од осуђених. И тај један, ђенералштабски пуковник Српске војске, Радоје Лазић, умро је само после шест месеци. Сахрањен је у Београду уз највише војне почасти.

Пуковник Апис, највећи Радојев пријатељ, сем што је имао једну од главних улога у чувеном „Мајском преврату" 1903., и један је од челника патриотске Тајне организације „Уједињење или смрт", познатије као „Црна рука". Био је и у миру и рату и први човек наше Војне обавештајне службе. Командујући заштитницом у искрцавању војске у Драчу последњи је српски

официр који је са војском пребачен на Крф. Био је начелник Штаба Ужичке војске и новоосноване Тимочке војске крајем 1915., помоћник начелника Штаба Треће армије на Солунском фронту. Главни је актер намештеног Солунског процеса 1917. Године 1953. рехабилитован је са своја два ратна, стрељана друга. Нове српске власти 2012. године рехабилитовале су га по други пут. Носилац је више војних одликовања, између осталих и три Карађорђеве звезде и два „Бела орла".

ПАШИЋ – ПРВИ ХЕРОЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Никола Пашић (1845 – 1926.) је засигурно највећи и најзначајнији српски политичар 20. века, али и једна од најконтраверзнијих личности наше новије историје; чак 25 пута био је српски и југословенски премијер. Један је од оних који је на својим плећима изнео оба балканска и Први светски рат.

Школовао се у почетку у Зајечару, потом је похађао Гимназију у Неготину и Крагујевцу, студирао техничке науке у Београду и Швацарској, живео у Бугарској после неуспеле Тимочке буне 1883., службовао у Русији. Цео живот бавио се политиком. Говорило се да је он за Србију и Југославију исто што и Бизмарк за Немце, Гледстон за Енглезе, Жорж Клемансо за Французе, Џорџ Вашингтон за Американце, Гарибалди за Италијане... Дочекао је да га председник владе Енглеске, Лојд Џорџ, прогласи "најхеројскијом фигуром Првог светског рата" и да га Њујорк тајмс назове "великим српским старцем", а да му његови непријатељи у Аустрији, Немачкој и Мађарској признају "да је један од највећих државника Европе".

Под утицајем зачетника социјалистичких идеја, земљака Светозара Марковића (рођен у Рготини код Зајечара), потом и лидера радикално – социјалистичке групације у Србији, Адама Богосављевића (најобразованијег сељака тог доба и посланика, рођеног у Копривници код Зајечара), био окренут социјалистичким стремљењима, касније је био демократски опредељен и најзад се показао као конзервативац. Године 1881. постао је оснивач и вођа Народне радикалне странке.

Био је председник српске Владе у најкритичнијим, најтежим годинама за земљу. До Првог светског рата четири пута је био премијер Србије. За то време изашо је као победник у Царинском рату са Аустроугарском и у Балканским и Великом рату. У два мандата налазио се на челу Београда и упамћен је по првим поплочаним улицама. У спољној политици ослањао се на Русију, а после Октобарске револуције на Француску. Са војском и народом, заједно са великим пријатељем, Краљом Петром, прошао је албанску голготу 1915. Одликован је са чак 35 највећих наших и страних одликовања.

Када је умро 1926. године у Београду на величанствену сахрану дошло је 300.000 људи.

У Београду је, у центру престонице, Трг Николе Пашића са његовим спомеником. У Зајечару главна улица и споменик легендарном државнику и дипломати, Баји Пашићу, красе гардско средиште Тимочке Крајине. У лепом, скровитом здању некадашњег великана српске политике, у близини центра Зајечара, налази се и Задужбина Николе Пашића. У Бору једна од три главне и највеће градске улице носи Пашићево име. И још многе установе, улице, трговци, знамења широм целе Србије зову се – Никола Пашић.

****

Још један Тимочанин, тик уз краља Александра, оспораван и хваљен, кућен и слављен, личност која је пресудно утицала на историју српског и југословенског друштва прве половине 20. века, јесте генерал **Петар Живковић** (1879 - 1947.). Родом Неготинац, Гимназију завршио у Зајечару, војне школе у Београду. Био је командант Краљеве гарде, оснивач официрске организације Бела рука, председник Владе, министар војске и унутрашњих послова. Умро је у Лондону, сахрањен је у Паризу.

УЧИТЕЉ СА ОРДЕНОМ ОБИЛИЋА

Јован Поповић, учитељ и поштуковник у резерви

Јован Поповић (1887-1959), рођен је у Балта Бериловцу (Буџак), књажевачки крај, незаборавни је ратник из најтежих времена за Србију и српски народ. Познат је као учитељ, официр, учесник у балканским и Првом светско рату, солунац, носилац више цивлиних и војних одликовања, ратни заробљеник; године 1941. командант је пука у Царевом селу у Македонији. Нижу Гимназију учио је у Пироту, Учитељску школу у Јагодини. Прво учитељовање је у селу Јања (књажевачки Буџак) 1906., где остаје до 1912. и мобилизације.Те године, у јесен, у борбама код Битоља, уз набујалу реку Шемницу, дошла је наредба да се пређе на другу обалу. Његов посилни Арса Стојановић рекао је: -Сад ћу ја тебе, господине потпроручниче, на леђа па преко реке... Тако је и било, и тај детаљ увек је радо препричавао. И 1913. наставио је војевање по Македонији. Није изостао ни 1914, борио се на Церу и Колубари, прелази Албанију пешке, долази на Крф, преживљава и Солунски фронт. Здраво и живо, са већином својих ратника, враћа се у отаџбину. По наређењу Врховне команде од 13.децембра 1918. наставља учитељску службу. Убрзо је демобилисан са чином капетана прве класе, а две године касније добија и чин пешадијског мајора. Године 1925. постаје потпуковник и командант пука у Неготинској крајини. Носилац је високих војних одликовања, од Златног оредна Обилића до два Бела орла са мечевима и Оредна Светог Саве. Носилац је и грчког престижног војног одличја.

Пред почетак Другог светског рата распоређују га, као истакнутог родољуба, на дужност комесара 381. пука у Царевом селу код Радовиша у Македонији. Долазе Немци и заробљавају га, стиже у логор у Нирберг, а потом у Хамбург. Тамо је, при борбама савезника 1945., тешко рањен. Тек касније стиже у свој Пирот.

-Често сам пред Други светски рат одлазио у Царево село да ажурирам документацију. Било је пуно измена у списковима, упустава војне команде. Добијем и плави коверат који је требало да отворим тек кад почне рат. Размишљао сам: какав сам ја то командант пука а да не знам шта у коверти пише. Закључам врата, узмем оловку и лепило – отпечатим коверат. Кад оно – изненађење. Кратко пише како и с којим распоредом морам да предам пук Немцима. Јасно: издаја! - испричао је након ослобођења најбољим друговима.

Јован је био дете богатих родитеља, са вереницом Славком се оженио по доласку са Солунског фронта.

- Све време, од 1912. до 1918, носио сам у војничком коферу Славкине вереничке дарове. То ме је одржавало – често је говорио подсећајући да му је супруга подарила највећу срећу, сина Предрага и кћер Надицу.

У школској документацији села Јаловик Извор, где је службовао до 1932. године, надзорник Светомир Ђорђевић записао је: "Наставник Поповић је савесно вршио своју наставничку и васпитну дужност. Примеран је грађанин. Коректног је владања. Оцењен је оценом одличан 5".

У Јовановом родном селу Балта Бариловцу, у школској згради, отворено је Одељење књажевачког Завичајног музеја (етно кућа). У припреми је и спомен соба ратника и борца, народног учитеља и прегаоца, Јована Поповића, записано је у "Књажевачким новинама" 2012.

УСПОМЕНЕ МЕДИЦИНАРА ТИМОЧКЕ ДИВИЗИЈЕ МИЛОРАДА ДРАГИЋА ИЗ 1915.

Описујући пролазак кроз тесну, Руговску клисуру, кратким, упечатљивим реченицама, Милорад Драгић, медицинар у Тимочкој дивизији, одсликава бол и патњу његових ратних другова у тренутку растанка са најнеопходнијим, најубојитијим оружјем (када су морали да бацају, закопавају и уништавају најефикасније оружја како би могли да наставе "пут голготе" у зиму 1915.).

"Спушта се ноћ. Огроман снежни зид наднео се изнад Пећи. То су огранци Проклетија. Пећ се прибила уз тесну Руговску клисуру коју пробија хучна Пећка Бистрица. Бивакујемо у пољу крај Пећи. Палимо ватре које нас греју само са предње стране. На леђима осећамо ледени дах Руговске клисуре и Проклетија"... И наставља: " У хладној ноћи одјекују удраци секира. Бајонетима се секу штранге са запрега. Бацају се точкови на ватру и поломљена кола. Диже се високо пламен. Све је свршено. Погреб и опело сјаног оружја српске војске са Куманова, Брегалнице, Цера, Сувобора, Рудника. И само наговештај: свиће ледена зора"...

"Нема више ни топова, ни митраљеза, ни муниције. Само војници са пушкама и дубоко навученим шајкачама преко ушију и коњи који су до јуче вукли топове и запрежна кола... На домаку Немањићке патријаршије одјекнула је снажна детонација. А ту, око Бистрице, видимо откинуте руке и ноге са поцепаним цокулама и комадима војничке одеће... Војници су овде провели ноћ, ложили ватре и загревали земљу под којом је раније била закопана муниција. Захваћена ватром муниција је експлодирала и разнела војнике".

Тако млад, суочен са смрћу на сваком кораку, схвата колико је све тужно и озбиљно.

"Ћути се, немо, и млади и старији, као роботи корачају, иду даље, преко. .. оштре кречњачке шкрапе и мале зелене вртаче – то су Кастрати. И коњи и ми једва се пробијамо. Срећа те није хладно. Има сунца...Да би све то издржали, чешће се одмарамо. А то чинимо и да би се колико толико спасили од напасти: скидамо копоране – ко их има... Четири наша војника на својим раменима носе ћивот са телом Стевана Првовенчаног. Носе га још из Студенице да га тако на рукама и својим раменима однесу у Црну Гору и оставе у манастиру Морачи".

Само даље и даље. Вукући се и ратници и избеглице, стари и млади, сви имају само једну мисао на уму – хлеб. А њега нема. Иду даље и стижу у Скадар на Бојани.

"Уморни, гладни гледамо у лепе камене зграде и затворене дућане. Катаолички је Божић и Скадрани – католици одлазе у цркву". Ко у неверици, Драгић се пита: - Зар и тога има? Зар још свет живи, зар нису сви гладни и исцрпени као и ми? И даље развија своје дилеме, и пита се: - Да ли неко од њих иде доктору? Немоћан себи одговара: - Код нас ни доктори, ни медицинари, изгледа, нису никоме више потребни. Потребан је смао хлеб".

Наставља: "Зла коб је раширила крила, вране гракћу. Уморни и гладни идемо даље. Бивакујемо код Каваје испред Љеша, надомак Медуанског залива"...

Као што је познато, уз војску су се повлачиле и масе жена, деце, старих људи.

Запажа: - „Поред нас промичу избеглице. Гледају да дођу до пристаништа светог Јована Медуанског... Видиим и поздрављам свог професора историје, др Мику Поповића, отменог професора и господина... сад је ослабио, иде полако, подштапа се, о врату му виси платнена торбица пепељаве боје. Биће добро ако се у њој налази нека конзерва или пексимит"...

Драгић је у Балкански рат ступио као добровољац и сећајући се тог времена говорио је како се тада у првом и потпуном сусрету упознао са нашим човеком, сељаком, са оцем породице, са младим човеком. И уједно, осетио је и увидео величину пожртвованости наших људи...

Говорио је Драгић и писао како се у Првом светском рату упознао са војницима и ратницима из источне Србије и да је заједно са Тимочанима прешао преко Албаније све до Валоне, потом до острва Крфа и све до Солунског фронта.

"Тако, у вечерњим сатима, поред малих шатора наших Тимочана из Вражогрнца, Рготине, Звездана, Грљана, Мариновца, влашког села Валакоња и других села за која дотле нисам ни знао да постоје, почео сам да упознајем душу наших сељака... ту, на домаку бугарских ровова, до наше границе тада од непријатеља окупиране земље, разговарао сам са овим скромним, измученим и честитим сељацима. Слушао сам их како причају о својим селима, о њиховим домовима, о њиховим женама и деци... питали су се да ли ће се икада вратити кући да виде своје... бринули су се да ли њихови имају хлеба... јесу ли здрави... има ли ко да их лечи... јер, знали су да су сви лекари позвани

на ратну дужност... Тако сам чуо да помињу доктора Лазу Илића... и изненадило ме је са колико су поштовања и симпатија ови сељаци – ратници говорили о његовом понашању, о доброти и поштењу овог доброг човека. Када се рат завршио растао сам се од мојих ратних другова... Доцније, почео сам с времена на време да долазим у Зајечар и источну Србију...

Драгићу су ратови отели 11 година живота.

(Овај текст је, са мањим изменама, објављен у зајечарском "Развитаку" 2004., стране 212 – 218.).

Солунац Јован Сурдановић из борскоī Шарбановца, учесник је раīова 1912 - 1918. Због рањавања оīорављао се у Марсељу. Одликован је Орденом Свеīоī Саве

После рата, легенда светског филма, Џон Форд је рекао: „Срби имају једну фотографију која је готов филм. То је фотографија из Првог светског рата старог краља Петра како се 1915. године са воловским колима повлачи преко Косова. И када би се тај кадар одмрзао и покренуо, пред нама би био прави првацати филм о великој драми српског народа и његовог краља".

Видоје звани Влауца (слика у средини) у логору Тимочке дивизије у Грчкој, 1917.

Др Лаза Илић

ТИМОЧАНИ НА КРФУ И ВИДУ

Шестог октобра 1915. кренула је нова офанзива Аустроугара и Немаца на Србију, заузимају се предели преко Дрине и Саве, 15. октобра улази се у напуштени Београд, окупирају се и Смедерево, Пожаревац, Голубац. Српске снаге су пред неупоредиво јачом војном силом биле приморане да се повлаче према југу земље. Бугари, управо 15. октобра, без објаве рата, наредних седам дана заузимају Куманово, Штип, Скопље и онемогућују Србима пут према Грчкој и Солуну. Срби су на Косову и Метохији, преостаје им једини излаз преко Албаније. Врховна команда 24. октобра одлучује о повлачењу преко Албаније и Црне Горе на Јадранско море. Предлог генерала Живојина Мишића да се пређе на контраудар није прихваћен јер се проценило да не постоје релани услови да се одупремо многоструко снажнијем непријатељу.

Прва колона са краљем Петром, Врховном командом и Владом кренула је 24. новембра из Призрена према Скадру преко Љум Куле. Најкраћи, али и тежак пут дуг 115 километара. Глад, зима, албанска племена и убијања; на хиљаде је страдалих. Друга колона, 30. новембра, полази од Пећи и преко Рожаја стиже до Андријевице и Подгорице (13. децембар) и коначно до Скадра. На путу дугом 300 километара нашле су се све три армије и трупе Одбране Београда. Глад и смрзавање односе много живота, највише на планини Чакор. Трећа колона полази из Призрена преко Љума ка Дебру и Струги, али Бугари заузимају Стругу, па се запутило преко Елбасана, Тиране и Драча до Валоне. Био је ово најтежи правац упамћен по највећим страдањима: заједно су, по ужасном невремену, пешачили регрути, непријатељски заробљеници и војници Тимочке дивизије. Од 33.000 регрута преживело их је само 4.000. Велики број страдалих су Тимочани и Крајинци. Тачан број укупних жртава остао је непознат.

Од 15. до 21. децембра Срби се концентришу у околини Скадра, Драча и Валоне. На јадранску обалу стиже 110.000 војника и 2.500 официра. У повлачењу живот је изгубило, претпоставља се, најмање 72.000 војника и цивила. И у албанским лукама у Скадру, Медови и Љешу наставља се, највише због глади и изнемоглости, умирање и војника и цивила. Савезници због близине аустроугарских трупа не могу да шаљу помоћ, превасходно у храни. Транспорт споро одмиче. Председник Комисије пуковник Кушаковић, 13. јануара, жали се Врховној команди: „Све је дозлабога споро, ако овако потраје остадосмо овде још годину дана". Почиње, по најгорем времену, још једна масовна одисеја – марш сувим до Крфа дуг 220 километара (због ужасних временских услова, глади и исцрпености умире 10 до 12.000 људи). Тих дана Тимочка војска броји 26.400 војника и официра..

Председник српске владе Никола Пашић 15. јануара 1916. шаље телеграм руском цару Николају 2. и упознаје га (уколико се најхитније не интервенише) са „коначним крахом" избеглог народа и војске. Николај 2. одмах реагује и захтева од краља Велике Британије и председника Француске

да се Српска војска најхитније спашава или Русија са њима раскида ранији војни савез. Помоћ брзо стиже, Италија даје дозволу за улазак савезничких бродова у Валону. Први, 18. јануара, на Крф долазе чланови краљевске владе, а дан касније искрцавају се и прве српске трупе: око 4.500 регрута. Пре њих су, из Медове и Драча, у Бизерту послати најтежи рањеници. Први, јачи француски транспорт Срба на Крф, Острво спаса, креће 28. јануара. Тамо се смаштају на четири локације, прва је острво Лазарет. Много је болесних и изнурених, они се шаљу на острво Видо. Штаб Врховне команде је на Крфу 6. фебруара, а транспорт војске завршава се 20. фебруара 2016 – искрцано је 122.025 људи. Преостало је још 10.000 војника Коњичке дивизије. На острво Видо укрцавају се најтежи рањеници. Од 23. јануара до 23. марта на Виду, острву смрти, умрло је 4.847, у море је спуштено 5.400 умрлих. Међу њима је и велики број Тимочана.

Први ешалон Тимочке дивизије другог позива укрцао се у брод „Данте Акигијери" на коме су се већ налазили војници Вардарске дивизије првог позива. Брод је испливао из Валоне 15. фебруара и у 3 сата ујутри стигао на Крф. Истог дана други ешалон је укрцан на брод „Рецина Елена" и следећег дана стигао је на острво. За смештај дивизије првобитно је одређен, не баш задовољавајући, логор у Горњем Ипсосу. Преостали делови јединице стигли су на Крф 20. фебруара и смештени су на истом месту.

У Доњем и Горњем Исосу улогорила се Тимочка војска и обе тимочке дивизије. Од 18. фебруара тимочке дивизије се пребацију у нови логор у области Матијас. Обе дивизије, првог и другог позива, убрзо се, од 9. до 30. марта, спајају у једну Тимочку дивизију. Нова дивизија добија и бољи логор код села Стронгили у који се пресељава 14. марта. Током целог марта Тимочани су у логру Стронгили. Исхрана војника стално се побољшавала, чак се два пута недељно у војничком оброку налазило вино. Пуковник Војислав Живановић извештава „да је стање здравља војника непромењено, исхрана је добра и „дух војника је добар". Са реорганизацијом целе војске почело је и попуњавање ратним материјалом пристиглим из Француске. Из редова Тимочке дивизије било је, у две групе, одређено 500 људи за одлазак у Француску и пријем недостајуће опреме. За обе групе командант је био мајор Милисав Банковић. И баш тог дана када се кретало за Француску, 12. марта, командант Тимочке дивизије, ђенералштабски пуковник Војислав М. Живановић одлази на нову дужност за начелника Штаба Друге армије. Нови командант је пуковник Љубомир Милић. Живановић је тада, 30. марта 1916., одржао чувени опроштајни говор од „својих храбрих Тимочана"(говор се може прочитати у овој публикацији, страна 175).

Постепени прелаз српских трупа на Солунски фронт почео је 12. априла и завршио се крајем маја 1916. Реорганизација војске завршена је 26. априла. У другој армији војводе Степе Степановића је Тимочка и Шумадијска дивизија. Опорављена и добро наоружена наша војска спремно је чекала одлазак на Солунски фронт. На Солунском фронту, у августу 1916., Тимочка дивизија броји 12.245 војника од којих је 499 официра, 1501 подофицир,

100 чиновника. Током лета непријатељ је често из ваздуха бомбардовао логоре. Другог августа је, како стоји у извештају команданта Тимочке дивизије, рањено девет војника и 15 коња. Знатно је оштећена и опрема. Било је и борбених окршаја са Бугарима. Почетком септембра дошло је до новог прегруписавања наших снага, па је Тимочка дивизија распоређена према Дудиц и Преслопу. До Горничке битке дошло је 14.септембра када Тимочани освајају јаке бугарске положаје. После битака на Кајмакчалану и заузимања Битоља, цела 1917. и прва половина 1918. пролазе у рововском рату.

Др Александар Недок, у "Политици" од 25. септембра 2018, пише: „Умирање на острву Видо било је толико велико, дневно по 200 и више несрећника, махом младих регрута и трећепозиваца. Тек од 22. јануара 1916. када је стигла ојачана Моравска стална болница, смртност је смањена. Нико не зна тачно колико је људи умрло и спуштено у "плаву гробницу". Утврдио сам да је од регрута умрло 1.182, већина је спуштена у море. Процена је да је у "плавој гробници" укупно између 4 и 5.000 војника и цивила. На Крфу је укупан број умрлих 9.500 до 10.000, цела једна дивизија јунака".

У Рготини и околним зајечарским селима солунци су, након ослобођења, Крф замењивали речју „крв": е, овако је било на острву „Крв"...

Успомена са Криве чуке 1918. Милош П. Божиновић (трећи сдесна, први ред) из Јаковца, 14. пук - Књажевац. Носилац Албанске споменице, одликован Медаљом за храброст

Официри и чиновници Тимочке дивизије у логору на Крфу, 1916.

Полазак за Крф из луке Драч

Српско - краљевска државна штампарија 1916 - 1918. издавала је „Српске новине" на Крфу. Главни шеф штампарије био је Зајечарац Бранко Ђ. Лазаревић

„ПОСЛЕДЊИ ПОЗДРАВ ОТАЏБИНИ" ПУТОВАО 22 ГОДИНЕ

И експортовање страним лађама и бродовима са јадранске обале, након албанске голготе, било је у страху од дејства немачких подморница. У „Гласу јавности"(аутор Славица Марковић, новинарка из Зајечара) од 15. марта 2008. налазимо како су у ноћи 11. и 12. децембра 1915. четворица наших ратника са италијанског брода „Епир", пловећи за Бриндизију у Италији, послали „последњи поздрав отаџбини Србији". Њих четворица: професор Мирко Дамњановић из зајечарског села Врбица, свештеник Милан Степановић, свештеник Милан Милутиновић и судија Александар Андрејић напислаи су поруку на папиру, ставиле је у боцу и пустили у море. На цедуљици је писало: „Живела Србија. Драч – Бриндизи". Када је рат завршен, после 22 године, и догађај из 1915. падао је у заборав, у редакцију „Политике" изненада стиже писмо чак са Корчуле необичног садржаја. Уз писмо је била и цедуљица пронађена у флаши на жалу увале на Завлатици, крај места Ачара. У потпису био је Мојмир Радимир, апотекар из Блата. Може се само замислити какво је то изненађење било за четири ратна друга са брода „Епир" и како су све то прославили у њиховом омиљеном састајалишту, познатој београдској кафаници „Сотировић".

Мирко Дамњановић је након Великог рата био угледни професор и књижевник и први је у емисијама Радио Београда учио Србе француским језиком.

Занимљиво је и то како је настала и једна значајна публикација у Зајечару 2004. - „Књига наредби Рововске батерије Тимочке дивизије 1916 – 1918" у издању Народног музеја у Зајечару. Публикација се појавила тако што је историчар Бора Димитријевић највише оригиналних докумената (сакупио их је и сачувао командир рововске батерије, Димитрије Кановић) пронашао у - архивама Краљева. Како су наредбе командира Рововске батерије Тимочке дивизије из тог периода доспеле у Краљево, а не, рецимо у Београд или Зајечар, нема поузданих инфромација.

ОПЕРАЦИЈЕ 1. АРМИЈЕ И ТИМОЧКЕ ВОЈСКЕ НА КРФУ 9. ФЕБУАРА 1916.

ПРВА АРМИЈА и заштитница Дринске дивизије другог позива повукла се у току ноћи 8/9. фебруара (6. пук другог позива, жандармеријски пук и 4 топа) преко р. Арзена Раштубублском логору. У току 9. фебруара укрцани су и последњи делови Прве армије у бродове. (Све операције су под командом команданта Тимочке војске).

Команда Прве армије и Тимочке дивизије (15. ешалон) на Крфу 9. фебруара 1916. прима важне извештаје:

Од начелника Драчке војне:

„Сву заосталу храну и имовину станичну укрцао сам по дозволи комисије на брод „Епир".

Извештај команданта Дринске дивизије 2. позива:

„ Овог месеца био сам на заштитничком положају обе дивизије на десној обали Арзена код Базар Шијака. До 13,35 часова о непријатељу нема никаквих података".

Врховној комади, шефу енглеско-јадранске мисије у Драчу, п. пуковнику Дартнелу, делегацији у Валони, пуковнику Пешићу:

„Коморе трупа Прве армије и Матског одреда из Тимочке војске, укупно 3.993 човека и 3.612 коња крећу се у току 9. фебруара сувим из Каваје. Овај ешалон пријављен је италијанском команданту трупа а под командом мајора Вел. Атанасијевића, мада ће због постепеног укрцавања ове коморе бити одвојено прикупљени по дивизијама". Друго: тек. 10. текућег месеца кренуће из Елбасана као 18. ешалон 5.641 човек 1.199 коња. Треће: у току 8. текућег месеца и ноћу 8/9. укрцало се у Драчу 4.066 људи, међу којима и 875 избеглица".

ВРХОВНОЈ КОМАНДИ...

„Са оперативним одељењем штаба ове војске, пошто је евакуисање Драча потпуно извршено, полазим данас, 9. фебруара, у 15 часова за Крф... Пошто је био наређен покрет и последње јединице, која је штитила марш ка Валони на положајима елбасанским, заштита Драчког пристаништа предата талијанским трупама, укрцан и последњи српски војник у Драчу и сасвим евакуисано убојно драчко слагалиште, то се и Штаб Тимочке војске укрцао 9. фебруара у 15 часова на талиајнску помоћну ратну крстарицу „Чита ди сасире". Штаб је 9/10. фебруар преноћио на броду који је целе ноћи остао на драчком пристаништу".

Делегат на пристаништу у Крфу у свом извештају бр. 39 од 9. фебруара:

„ Војници, који су до сада употребљени на радове код команданта пристаништа на острво Видо, из резервних су трупа и сада одлазе у своју команду. Стога ми је част молити да се на њихово место одреди других 50 људи из које друге команде са два официра који говоре француски. Од ових људи који су сада на раду у овоме пристаништу не може се одвојити ни један човек".

Извештај председника комисије за укрцавање у Валони, п.пуковника Калафатовића 7. фебруара:

„6. фебруара укрцано је 204 официра и 2.953 и осталих људи који већином припадају Шумадијској дивизији првог позива, а делом и Дунавској дивизији другог позива и Шумадијској другог позива".

НАРЕЂЕЊЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ бр. 27.540 командантима све три армије, Одбрани Београда, трупама Нове области и Тимочке војске:

„У циљу постпупног прикупљања обвезника у одговарајуће јединице, а према добу њихове старости, наређујем да се сви обвезници последње

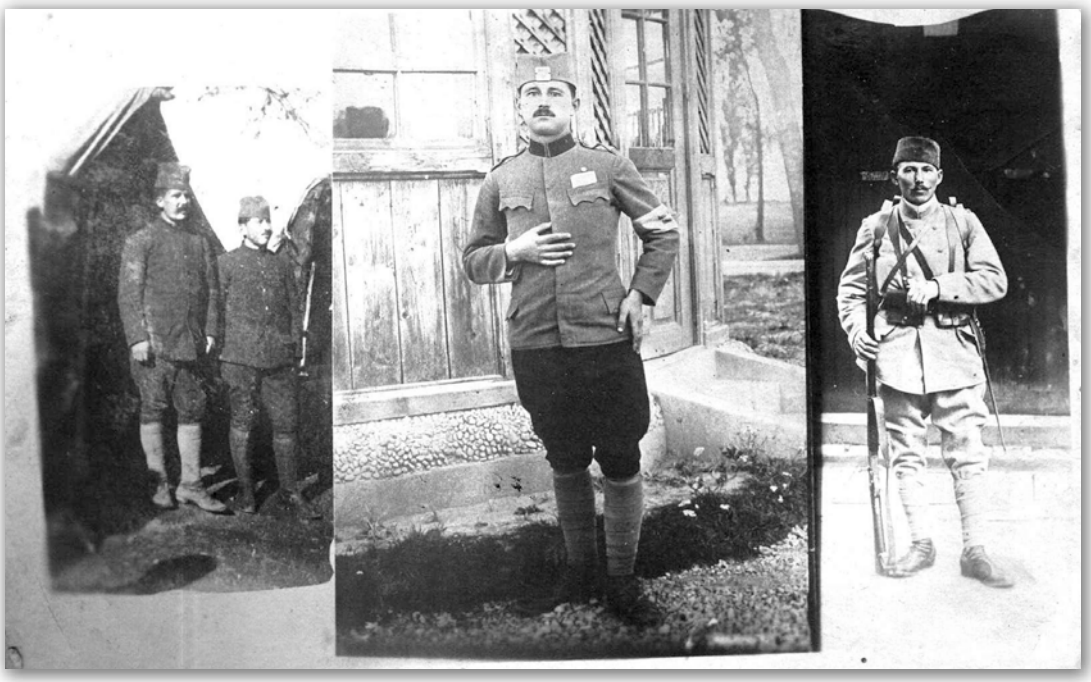
одбране стараца одмах упуте по територији у одговарајуће пешадијске пукове 3. позива уколико су сада прикомандовани код других јединица и да се сви обвезници последње одбране младићи који са навршених 18 година старости уколико ових има по командама, упуте одмах као регрути у резервне трупе. Изволиће командант наредити потребно по овоме".

(„Политика", 26.9. 2018.)

Ђенерал Бошковић - први српски геодета

Дивизијски ђенерал, Стеван Бошковић (1868 – 1957.), рођен је у Зајечару, учесник је балканских и Првог светског рата. У његовој биографији пише да је најпознатији српски геодета, топограф и картограф. После Војне академије у Београду усавршавао се у Русији, у Петрограду и у чувеној Николајевској академији. Био је начелник Војно-географског института и српски академик.

Живојин Ђерговић из Минићева, Солун, 1917.

ЗАУВЕК СУ ОСТАЛИ У БИЗЕРТИ

После повлачења преко Албаније 1915. већи део војске упућен је на Крф одакле су најтеже оболели и исцрпени евакуисани у француске војне базе у Северној Африци. Ту се нашао и мањи број цивила. Срби су у Бизерту долазили у три наврата: децембра 1915. и почетком 1916., после повлачења кроз Албанију и након првих сукоба на Солунском фронту и најзад почетком 1917. када су пристизали добровољци. Укупно више од 60.000 војника.

Французи су према Србима били веома предусетљиви, посебно гувернер Бизерте, адмирал Емил Гепарт, који је при доласку први пут у Београд 1930. године доживео да га раздрагани народ носи на раменима од Железничке станице до хотела Славија. Улица којом је прошао Герпарт добила је његово име, а он је у народу постао познат и као „Српска мајка".

Последњи контигент опорављених Срба напустио је Бизерту 16. августа 1919.

У болницама Северне Африке лечило се 41.153 српска војника.

У 24 војничка гробља у Тунису, Алжиру и Мароку укупно је сахрањено 3.005 војника (ранама је подлегло 3.600 ратника).

Наше власти су реконструисале војничко гробље у Бизерти 1980. године када је стигло и 16 бивших српских војника излечених у овом граду (гробље је обновљено и 2018. на стогодишњицу завршетка Великог рата). Они су на зидовима спомен костурнице могли да прочитају и податке о 600 умрлих и овде сахрањених српских ратника. Остали се бележе као непознати. У том тужном списку је и један број Тимочана и Крајинаца. Захваљујући публикацији Будимира Швабића "Старим трагом" из 1929. штампан је списак са основним подацима стрдалника. И на први поглед може се запазити, бар кад су у питању припадници тимочких и крајинских пукова, да има грешака у презименима и местима рођења, понегде и нема места рођења.

Ево тих имена...

Атанасије Шајзије, Гамзиград, Тимочки, умро 1916, Кристо Бошковић, Петрово село, Крајински, 1916, Милорад Видаковић, Жубитин, 1916, Милосав Ђурић, Бољевац, 1918, Добросав Живковић, Бољевац, 1916, Богдан Златковић, Дебелица, 1916, Стојан Илић, Крајински, 1916, Милисав Јовановић, Леново, 1916, Димитрије Марковић, Тимочки, 1916, Танасије Мијаиловић, Рогљево, 1916, Никола Миленковић, Тимочки, Вино, 1916, Драгутин Милић, Тимочки, Бучје, 1916, Миловановић, Тимочки, 1916, Михајло Милојковић Тимочки, 1916, Рајко Милојковић, Тимочки, 1916, Димитрије Недељковић, Крајински, Кладово, 1916, Светислав Пепић, Неготин, 1916, Милош Радовановић, Тимочки, 1916, Никола Рајић, Рогљево, Неготин, 13. пук, 1918, Станоје Рцановић, Радујевац, Крајински, 1917, Милоје Спасојевић, Тимочки, 1918, Драгољуб Станојевић, Оштрељ, Тимочки, 1918, Драгутим Станојевић, Тимочки, Маљинац, 1918, Павле Стекановић, Тимочки, Злот, 1916, Ђорђе Табак, Радујевац, Крајински, 1916, Петар Грајиловић, Ртково, Крајински, 1917.

И око спомен костурнице и у средини налзи се најмање десет споменика сахрањених српских ратника подлеглих ранама. То су споменици од камена и са крстом при врху какви су у то време прављени у Србији. Један од таквих белега подигнут је солунцу Добросаву Стојановићу из књажевачког села Каличина. Ова дирљива прича о солунцу Добросаву забалежена је у „Тимочком борцу" 2003. године. Ево те репортаже…

УГАСИ СЕ „ЖИВИ ОГАЊ" У БИЗЕРТИ

У репортажи „Грумен златиборске земље на гробљу у Мензел Бургиби", објављеној 19. августа 2003. у листу „Данас", записано је и ово: „А сем написа о српским војничким гробљима у Тунису, Војислав Ђурђевац понео је и фотографију споменика из гробља у Бизерти на којој пише: „Овде почива тело Добросава Стојановића из села Каличине, Среза Заглавског, Округа Тимочког. Рођен 1889. год. Умро 1918. године".

Професор Ђурђевац, који је крајем маја 2003. био са делегацијом Савеза Удружења ратника и потомака ослободилачких ратова Србије 1912 – 1920. у обиласку српских војничких гробаља у Тунису позвао је – у споменутом запису – Добросављеве потомке да се јаве. Била је то драгоцена вест за потомство те старе српске фамилије из околине Књажевца, из села Каличина, родног места 11 солунских ратника.

Драган Стојановић, по струци агроном, живи у Каличини, у срцу чува успомену на прадеду Добросава и чукундеду Маринка и све јуначке претке.

- Чули смо за споменик и гроб Добросављев. Пре 30 година један од бивших директора „Црвина" био је у Бизерти и сликао се поред тог споменика. Фотографија, нажалост, није допрла до нас. Не верујем ни да је сачувана. Има оних који су је видели, ми нисмо, касно смо сазнали. Према сећању прабабе Данице и бабе Кристине, тачно је да је Добросав рођен 1889. Са 25 година отишао је у рат, сахрањен је четири године касније далеко, у туђини. Био је рањаван, па је пребачен на лечење у Бизерту. Тамо је потпуно излечен. Ипак, десило се, бар за данашње време, нешто невероватно. Када се приближавао пробој Солунског фронат и слобода већ била на прагу – међу Србима у Тунису настао је неописив метеж. У Бизерти је завладало и неописиво славље. У тој еуфорији Добросав добија напад слепог црева. Хитно је оперисан. Сутрадан су дошли саборци да га обиђу. Лепо се осећао. У тренутку је затражио воде. Жеђ га је опасно умарала. Један од бораца донео му је чашу хладне воде и – то му је пресело. Убрзо је умро. Каква несрећа – прича Драган настављајући казивање како је и Добросављев отац Маринко погинуо на Солунском фронту.

Међу стотинама потпуно истих споменика са сабљом налик на крст у облику какви су тада прављени и подизани у Србији, нашао се и Добросављев белег. Добросав је имао нешто уштеђевине коју је увек носио са собом. Стојановићи су пред Велики рат били међу најимућнијим у заглавском

крају. Чувао је пуну кесу дуката. Чим се разболео дукате је предао најбољем другу, а овај је под заклетвом, у случају да се деси најгоре, био дужан да подигне споменик. Тако је и учињено.

Драган и брат му Драгиша Стојановић, чим су чули за текст из новина, заинтересовали су се да се објави књига о солунцима из Каличине. Они су и данас спремни да испуне обећање. Јер, они су, говоре у Каличини, и најславнији део историје овог народа, историје у којој су Књажевчани у свим ратовима за слободу отаџбине давали највише и највредније што су имали од своје муке и сиротиње – младалачке животе.

У Каличини је до данас остала и прича како се све време Првог светског рата, свих тих тешких година, ни у једној од 11 кућа солунаца – није гасила ватра. Жене ратника данонoћно су бдиле над огњем. Жар се није гасио ни једног тренутка, јер се веровало да се, самим тим, неће угасити ни живот њеног вољеног. И не само то. Ни једна жена погинулог солунца из Заглавског округа, па и даље, од Тимока до Нишаве, никада за живота није скинула црну мараму. Ни једна се није ни преудала. Жалост и верност остали су до гроба. Ово нам је испричао Драган Марјановић, новинар у пензији, родом из Каличине. Драган је 1996. године са потомцима старих ратника из Бора и Зајечара посетио споменик на Текеришу, где је свом деди, погинулом на Церу 1914., запалио свећу. Пред целим скупом је рекао:

-Ова свећа је за мог деду, и за Добросава и све солунце и ратнике из Каличине који оставише кости од церских брда до Солуна и Бизерте. Питање је да ли ћу икад више стићи да их „обиђем“. До неба им хвала за нашу слободу часну.

Споменик Добросаву Стојановићу у Спомен гробљу у Бизерти

Тимочки рањеници на опоравку у Бизерти, 1919.

***Драгош Ђелошевић (1884 - 1935.)**, Књажевац, године 1905. завршио Војну академију, године 1915. унапређен је у чин капетана прве класе, године 1918. постаје мајор, после рата постаје бригадни генерал. У почетку војне каријере служио у Зајечару, Књажевцу и Нишу. Од јула 1914. до септембра 1919. командант је Дринског инжењеријског полубатаљона прволг позива. Био је и командант Которског одреда. Посебно се истакао храброшћу у борбама на Гучеву, у Мачви, око Шапца и Смедерева, на Соколу, Крвавици, на Добром Пољу. По тврђењу његових потомака Ђелошевић је спречио рушење Петроварадинске тврђаве у Новом Саду. У миру се бавио науком, био професор у Вишој војној школи, сарађивао у војним листовима. Одликован Карађорђевом звездом са мачевима, Орденом Свете Саве, Белог орла, Југословенском круном и Златном медаљом за храброст.*

***Михаило Михаиловић (1893-1942.)** пореклом је из Врбице, Зајечар, мобилисан је у Тимочку дивизију као резервни пешадијски поручник. Био је у Филмском одсеку Врховне команде, заједно са Зајечарцем, киноаматером, Душаном Михаиловићем. Највише је снимао на Солунском фронту, али је највећи део његовог материјала пропутао велики пожар у Солуну. Остало је, ипак, неколико вредних документарних*

филмова, првенствено посвећених активностима Друге српске армије. Мика, познат и као Мика Африка, син је универзитетског професора и оснивача и управника Сеизмолошког завода у Београду, Јеленка Михаиловића, рођеног у селу Врбица. (Подаци - "Завичајна књига Тимочана и Крајинаца", Јеврем Дамњановић, 2006.).

Драгош Ђелошевић (десно), Михаило Михаиловић

ДОПИСНЕ КАРТЕ ТИМОЧКИХ РАТНИКА

Поткрај ратне 1914. године и стравичних битака на Дрини, Церу, Легету, Гучеву и Мачковом Камену, Колубари и Сувобору, Српска војска исцрпљена и стално нападана од неупоредиво снажнијег непријатеља повукла се дубље, у позадину, како би предахнула… Било је времена и за јављања кући, најближима. Стизале су ратне дописнице родбини и са фронта, из Француске, са лечења по савезничким војним болницама широм Африке, из Алжира и Марока, Туниса, … највише из туниског лучког града Бизерте.

– Ово је дописна карта српских ратника од 8. јула 1915. на којој пише: „Писати се могу само приватне ствари. Карта ће бити уништена ако се излажу војничке ствари". Адреса: госпођицама Секи и Кици М. Димитријевић, трг Доњи Милановац, Рудна Глава… Девојке су живеле у селу Рудна Глава између Бора и Мајданпека, а карту је послао војник "негде са положаја", њихов ујак Никола. Ову дописницу и прегршт осталих "ратних писама" чува Момчило Мома Јовановић, "жива легенда" Борског рудника бакра и најстарији хроничар Бора и околине. Читамо карту с лепим рукописом писаним мастилом на чијој полеђини су државна обележја Краљевине Србије:

"Ујкине девојке, ујка вам пише сваког дана, али се ви не јављате. Слушајте маму и бабу, немојте да идете босе по води. Немојте да скитате у селу и у Црнајки. То не смем да чујем. Сека нека пише тати, ујки како уме, не треба да се стиди. Баби љубим руке, а маму и вас грлим и љубим. Ваш ујкица".

-Био је то Живојин Мицић. Вратио се после 1918. са чином потпуковника. Дуго је био срески начелник у Зајечару. Умро је 1932. – прича Мома подсећајући да је дописница била издање Инспекције пошта српских армија.

Из 1915. издвајамо "разгледницу" на чијој полеђини је преморени српски војник поред оронулог зида, највероватније у сну. Уз њега је и пушка наслоњена на зид. (То је једна од многих изванредних фотографија чувеног француског ратног репортера Самсона Чернова о коме опширније пишемо у одељку о амричком новинару Џону Риду).

Читамо даље. Јелица Петровић писала је извесној госпођи Даници Божидаревић:

"Драга Секо, хитам да се и теби јавим, да би одмах лађом добила пошту. Надам се да ћемо се скоро видети. Пиши ми. Твојој мами и твом тати шаљем рукољуб. Тебе воли Јелица".

Године 1916. само је Сека остала жива од целе те фамилије. Седморо деце је умрло од заразних болести – говори Мома Јовановић пружајући разгледницу француског града Крезоа на којој брат Васа, 16. маја 1916, пише брату Мити Божидаревићу у Сип код Кладова.

Краљевина Србије је тада у Крезоу имала војну фабрику која је након ослобођења пренета у Југославију. Васа је тамо радио одакле се и јављао родбини:

"Драги мој Мито, ево стигосмо прекјуче овде да би смо, хвала Богу… (нечитко). Нека ти мајстор Коста издејствује карту и нека те пошаље овамо као курира да се видимо. Сада сам добро. Анкици се још познаје да је тешко болесна. Она се тешко опоравља. Поздрави много Косту и све остале. Теби срдачан загрљај од твојих Ане и Васе".

Ту је и прегршт дописница и разгледница из Солуна, из француског града Турса, где је Србија имала Војнотехнички завод и где се радило за војску на фронту. У овим дописима често се није могло схватити о чему је реч, јер је владала строга војна цензура.

У марту 2010. године Музеј рударства и металургије и Савез потомака старих српских ратника из Бора приредили су изванредну изложбу "Успомене из туђине" историчара Вукашина Јовића. У каталогу је написано: – Изложба је покушај да се непосредно каже о нашим људима из ратног вртлога 1915. – 1918, о онима који су далеко од својих домова, расути у савезничким земљама: Грчкој, Француској, Тунису, на Крфу, у рововима на Солунском фронту, у болницама широм Африке и Француске. Упркос несрећи која је снашла Србију и њих лично, кад је људски живот био безвредан и ништаван – нису клонули. Њихова писма о томе јасно сведоче… Из сваког писма зрачи другарство и пријатељство. Поздрави се исказују поименце свима – из бојазни да неко не би био изостављен. Нема бусања, хероизма, заслуга. Изложена грађа осветљава и прилке у Бору под окупацијом бугарске, аустроугарске и немачке војске. Изложено је 60 фотографија, десетине разноврсних предмета: шлемови, делови униформи, фишеклија, чутурица, официрске сабље, одликовања… Највише премета је сакупљено из околних села, посебно из Кривеља. Било је предлога да ова и ранија поставка посвећена тимочким дивизијама у Првом светском рату постану сталне, али за тако нешто, нажалост, није било разумевања.

Верољуб Иба Ђерговић из Минићева дао је 2011. године новинарима на увид неколико ратних дописница, писама и фотографија из времена Великог рата. Верољуб је само један од многих потомака ратника тимочких дивизија који и данас брижно чувају успомене на своје славне претке.

Срйски борци у Бизерйи 1919. славе Ђурђевдан

Дописне карте тимочких ратника „негде са положаја" (сва пошта је била строго контролисана)

ТАМО ГДЕ ТИМОК ПОЗДРАВЉА ВЕЉКОВ ГРАД

Тридесет година након смрти композитора Ђорђа Маринковића (1891-1977.) пронађен је документ који сведочи о стварном аутору најчувеније српске песме „Тамо далеко". Те, 2007. године, отклоњене су све дилеме о аутору овог култног дела. Додуше, ауторско право на песму „Тамо далеко" признато је у Паризу још пре девет деценија Ђорђу Маринковићу, пореклом из кладовског села Корбово, бившем музичару у оркестру Краљеве гарде, познатом и по томе што је, иако самоук, свирао све жичане инструменте и још – флауту. У Србији су на исто право претендовали и Михаило Заставниковић (највероватније је да је Заставниковић, неготински учитељ и песник, написао стихове), др Димитрије Марић и Милан Бузин.

У „Тимочком борцу" од 10. априла 2009. године пише да је Ранко Јаковљевић, сарадник у неготинском Архиву, у Завичајном фонду Јована Јовановића пронашао документ који ће потврдити ауторство Маринковићу и који ће се наћи у његовој будућој монографији.

- Маринковић је готово заборављен у родном крају. Из многих земаља, првенствено из Француске, Шпаније, Немачке, Енглеске, чак из Јапана траже се његова издања. О целокупном опусу овог Кладовљанина постоје записи у зборницима Историјског архива у Неготину. О Маринковићу, нажалост, одавно није имао ко од ближих сродника да сведочи, једино је, 2008., остало казивање у листу „Тимочанин" унука Миодрага Маринковића који је тада иамо 76 година – причао је новинарима Јаковљевић.

-У овој кући брвнари, у месту Кључ у Корбову, рођен је и одрастао Ђорђе. Још у младости био је склон музици. Највише је волео гитару, волео је и своје село и цео овај крај. Како је живео и скончао у Француској чува се као тајна у нашој фамилији. Он је отишао у Француску као и многи Срби

после Солунског фронта. На Крфу је био омиљен, његову свирку волели су сви наши ратници – оставио је казивање Миодраг напомињући да је у Корбово после рата долазио смао два, три пута.

Новинари су пронашли и композиторову праунуку Наташу и њеног супруга Игора Милановића који су 2008. године изјавили да је њихов славни предак заиста неоправдано заборављен. Они су веровали да је Ђорђево ауторство славне песме намерено скривано, јер од тога је неко имао користи.

Како било да било, Маринковић је у Француској стекао велику музичку популарност и зато су се његове композиције нашле на порталима диљем целог света.

- Из Корбова је у свет отишао у опанцима, тек у Паризу, „тамо далеко", стекао је име – поносно су изјавили Наташа и Игор и, с посебним значењем, препоручили стихове из химне солунских ратника „Тамо далеко"... *„Тамо иде Тимок поздравља Вељков град, тамо ми сиалише цркву у којој се венчах млад... Тамо далеко, далеко од мора, Тамо далеко крај плава Дунава..."*

КРАЈИНЦИ ПЕВУШЕ СВОЈУ ХИМНУ „ТАМО ДАЛЕКО"...

При преласку беспућа Црне Горе, касније и Албаније, масовно се смрзавају и сахрањују изнемогли војници, али и – оружје. Закопано је 300 топова и много осталог наоружања. Тај немили чин уништења победничког оружја са Цера и Колубаре, Дрине и Космаја, Сувобора, био је толико болан да су војници и официри наглас плакали. И војвода Степа пустио је сузу... До почетка фебруара 1916. сва српска војска је на Крфу, обе Тимочке дивизије стижу 2. фебруара, како би се, од 9. до 30. марта, сјединиле у једну Тимочку дивизију. Острво Видо постаје српска „плава гробница" у којој је, због недостатка простора, у морским водама сахрањено између 5 и 7000 умрлих војника, међу њима велики број Тимочана. Преживели, након обуке и опоравка, од 12. априла, пребацују се у Солун. Тамо настаје и чувена песма, више химна, „Тамо далеко". Тимочани је, уз „Креће се лађа Француска", сдушно певуше у шаторима незнајући да су аутори њихови земљаци, неготински

Споменик у градском парку у Неготину, 2017.

учитељ и песник Михајло Заставниковић и музичар у оркестру Краљеве гарде, Ђорђе Маринковић, родом из кладовског Корбова. Неки стихови су и директно везани за завичај: *„Тамо иде Тимок поздравља Вељков град, Тамо ми сталише цркву, у којој се венчах млад“*…

Некако тих дана док се рађала чувена песма међу тимочким ратницима и ширила даље, командант Тимочке дивизије, ђенерал штабски пуковник Војислав Живановић одлази на нову дужност и опрашта се у Солуну од својих војника. Овај говор је, у тим данима, много значио војницима и зато је остао упамћен и до данас препричаван. Чврсто је подсетио и на дотадашње јунаштво Тимочана.

- … Јунаци, част ми је и понос што сам командовао вама који сте се онако храбро борили у Мачви, у Поцерини, код Лазаревца и Дрена, на Космају, на Парцанском вису и Ковиони, на Авали, Торлаку, Разбојишту и код Београда, око Пирота и Лесковца, код Бојника и Лебана, у планинама на старој граници и у раније зватој старој Србији. Ја се поносим вашом издржљивошћу и истрајношћу приликом пробијања кроз алабанске кршеве, где смо се борили са глађу, зимом и дивљим арнаутским племенима, која су нас сачекивала и мучки из заседа нападала. Пре него што вам кажем “с Богом”, сматрам за дужност да вам се најтоплије захвалим: официрима на свесрдном потпомагању, а подофицирима и војницима на храбром држању у борбама и ревносном вршењу своје дужности. Имам и једно да вам ставим у аманет. Јунаци, у борбама на које вас мало час подсетих и преласком преко Албаније, пао је велики број наших другова. Многи су од њих оставили старе родитеље, ситну децу и нејаке браћу и сестре. Сећајте се често тих својих другова и, када се будете вратили својим домовима, укажите њиховој сирочади помоћ колико год будете могли, и сматрајте их исто онако као да су и ваша породица. Тим ћете чинити најлепши помен својим палим друговима и то нека им буде од ваше стране најскупоценија воштаница.

Јунаци!

При растанку, препоручујем вам да се и убудуће покажете храбрим и да најсавесније потпомажете и извршујете наређења вашег новог команданта дивизије и да посведочите лепо мишљење које сам о вама дао представљајући вас као достојне потомке Хајдук Вељка и Стевана Синђелића. Имајте на уму да је већи део наших мука прошао, наши непријатељи нису више онако силни и јаки као што су раније били. Нама остаје да још једаред напрегнемо своје силе, те да заједно са нашим савезницима сломимо душмана. Само уздањем у Бога и пуним поверењем у нашег дичног врховног команданта. Да живи наш врховни командант, Његово краљевско височанство, престолонаследник Александар. Због Тимочани!

Команду над већ славном дивизијом после освојеног Кајмакчалана преузима пуковник Љубомир И. Милић (дивизија броји 12.245 војника). Овај говор у моралном смислу највише је значио тимочким војницима, јер су Неготинска и Тимочка Крајина као нико и никад пропатиле под бугарском окупацијом.

ЛОГОРИ СМРТИ ЗА СРБЕ...

У књизи Ласла Варге „Царски и краљевски заробљенички логор и гробље у Нејмејеру (1914-1918)", у издању Прометеја, Удружења Срба у Словачкој и РТС-а, 2014. године, записнао је „да су први заробљеници Срби и Руси на територији аустроугарске монархије стигли у септембру 1914. Број се стално увећавао. Последње ратне Нове године, 1. јануара 1918., у целој монархији евидентирано је 1.309.394 ратна заробљеника. То је 220.000 више него годину раније. У тадашњој евиденцији стоји да је у логорима било 852.853 Руса, 97.712 Италијана, 97.072 Србина, 38.327 Румуна, 5.595 Црногораца... Према званичним подацима, за време целог рата кроз аустроугарске логоре прошло је око 200.000 Срба.

НЕЖИДЕР – УМИРАЛО СЕ У НАЈТЕЖИМ МУКАМА

Нежидер је месташце на сверу Аустрије. Био је то само један од логора смрти у почетку Првог светског рата, логора који су ницали у Аустроугарској, Немачкој, Бугарској, Туској, Румунији, у почетку и у Тузли, Босанском Броду и Срему. Кад је рат већ био на помолу, најпре су похапшени сви Срби затечени у Аустроугарској. У августу 1914. уследила су хапшење и одвођења у ропство Срба на окупираним подручјима у Подрињу и Мачви и на крају, од септембра до децембра исте, 1914., после битака на Дрини и Колубари, велики број цивила доспео је у логоре у Нежидеру и Болдогосању. Српски војници - заробљеници одвођени су у логоре Нејмејер, Маутхаузен, Болдгосањ, у Горњу Аустрију и Словачку. У 1915. главни логори смрти били су у Аустрији, Немачкој, Бугарској и Турској., а од 1916. до 1918. настала су нова мучилишта Јиндриховице, Брумов, Ашах и Гредиг. Према званичним подацима, у време целог рата, кроз аустроугарске логоре прошло је близу 200.000 Срба од којих 153.000 подофицира и војника и 1031 оофицир. У Немачкој је укупно за цео рат било 28.746 војиника и цивила у 47 логора. Умрли су, сем Немачке, сахрањивани и у Пољској и Холандији на 285 локација. Према извештајима Централних сила, у Бугарској је, закључно са 1. фебруаром 1917. године, - 28.865 заробљених припадника војске и 37.647 интернираних цивила. У Турској је било укупно 72.553 војника и цивила од којих 2.600 умрлих. Најмањи проценат умрлих је у Немачкој – 7 одсто, у Аустроугарској чак 33 и у Бугарској 17 одсто. Крајем 1917. Аустроугарска је Турској испоручила још око 5.000 српских ратних заробљеника. О тој трагедији најуверљивије сведочи књига Исидора Ђуковића „Српски ратни заробљеници у Турској 1917-1918.", Војноисторијски гласник, Београд, 2001.

У више од 30 земаља Европе, Азије и Африке налазе се гробља и гробови, као и спомен обележја српских војника и избеглица из времена Великог рата. Ова места најбоље сведоче о страдању српске војске и народа. Јер,

немогуће је заборавити и већи број војничких гробаља и гробова у местима широм и Албаније, Италије, Данске, Шкотске, Енглеске, Швајцарске...у Алжиру, Тунису (Бизерта и Мензел Бургиба), у БиХ (Зеница и Добој), у Македонији је више десетина гробаља, издваја се Војно гробље у Битољу (сахрањено 1.320 војника) и гробље у Скопљу (3.200 сахрањених), у Хравтској, у Загребу је заједничка гробница српских затвореника и Аустроугара, тек у Грчкој. У Долно Каласаре, недалеко од легендарног Кајмакчалана, налази се спомен костурница у којој је 1913. године сахрањено више од 1000 Тимочана умрлих од колере. О овој теми постоји научни рад Мирчете Вемића „Помор Срба ратних заробљеника и интернираних цивила у аустроугарским логорима у време Првог светског рата 1914-1918" који је објавила САНУ. У овом опширном тексту наглашава се „да коначан број логора са српским ратним заробљеницима и интернираним цивилима, као и број умрлих и преживелих, до сада није утврђен". Ова констатација се понавља и у тексту Соње Бојић написаном на основу Вемићевог истраживања на порталу Удружења ратних војних инвалида Србије из 2017. године.

У нашој историјској литератури постоји огроман веродостојан материјал из ове области. Један податак из тог опуса је истина „да је фебруара 1915. објављен списак 5.188 заробљених војника, поглавито из 13. и 15. пука Тимочке дивизије првог позива и они су имали најтежу судбину" (С обзрим да је легетска битка дуго скривана од јавности, претпоставља се и да је било тешко доћи до овог целовитог неславног списка). Познато је и да Црвени крст Аустрије и Немачке, иако се верује да је био у могућности, није по том питању желео ближе да сарађује са нашим институцијама. Наши публицисти који су опширно писали о легетској катастрофи напомињу да је Тимочка дивизија првог позива уочи битке имала спремних 25.000 војника, али да их је реку Саву прешло око 6 и по хиљада од којих је 4.800 заробљено. Према подацима Црвеног крста Аустроугарске достављеним нашем Црвеном крсту, у почетку рата заробљено је 7.647 српска војника и подофицира и 154 официра, убедљвио највише са Легета.

О трагедији српског народа 1914. и у јесен 1915, Габријело Д Анунцио објављује „Оду народу српском" у којој, у 150 стихова, описује страдање и „голготу каква се не памти". Иако није лако разумети све песникове поруке, суштина је – страдање Србије. Ево неколико стихова.

... На Церу, у Ваљеву, на Гучеву,
који се наїутао воде са Дрине,
и краљ їоузданих синцира
тражећи їрелаз сїасоносни,
и сад док їоследњи сїиже,
и баїрїа жесїоко у Сави омче,
са їоследњим док се Хајдук Велько
їоносни,
дављењем, у їомоћ, из хира,

дрско смејо на ветру и призива
против тебе луђежу,
оштром као некада
неготинска..., педесет на једнога,
везиру, а твоја звона,
да ти врат намакну гују,
звонила Христу и твојих топова омчу.
Маркова Србијо,
ђрме ли са Бановог брда,
ђде су сада твоји перната
над Београдом белим од искона
буздовани?
Зар те нико не чује?

Последњи српски солунац Алекса Радовановић (умро је 2004.) открио је 2003. споменик ослободиоцима 1912 -1918. у Корбову код Кладова

У логору смрти, Нежидер, на површини од 29 хектара, према аустријским оригиналним документима из 1939. (појављују су не толико велике грешке у именима, местима рођења, болестима од којих се свакодневно умирало), уписано је 4.763 логораша од којих је 4.423 из Краљевине Србије. Из Црне Горе уписано је 118, Војводине 9, Хрватске 6 и БиХ 2. За све остале нема поузданих података. За цео ратни период кроз овај логор прошло је 17.000 интернираца, у јануару 1918. било их је 11.876. Највернији документ о овом логору јесте књига Ненада Лукића и Исидора Ђуковића *„Нежидер – аустроугарски логор за Србе 1914 – 1918.", (Историјски архив, Београд, 2017)*. И још једна публикација изузетно је садржајна и вредна, књига Исидора Ђуковића „Нећмећер – аустроугарски логор за Србе 1914 -1918", Београд, 2002.

Попис страдалника у логору сачињен је на основу оригиналне књиге умрлих логораша. Већина их је умрла од заразних болести и посебно туберкулозе; неки, како је написано, и од срца. Од око 6000 имена, у огромној већини Подринаца и Мачвана, те сељака из околине Шапца, Љубовије, Крупња, Лознице, нашао се и један број Тимочана. Ево њихових имена, места рођења и године смрти, с напоменом да је могуће да се нека села називају истим именима и изван Тимочке Крајине (као Врбица, Љубичевац, Шарбановац).

Тодор Ковачевић, Бољевац, 1914, Димитрије Васиљевић, Текија, 1915, Милојко Васиљевић, Честобродица, 1915, Милош Станимировић, Чубра,Властимир Јанковић, Књажевац, 1916, Јанко Рајић, Боговина, 1915, Коста Мускић, Текија, 1916, Марјан Гушати, Љубичевац, 1916, Аврам Јовановић, Сокобања, 1916, Станоје Крсмановић, Штубик, 1916, Михаило Недељковић, Кладово, 1916, Сретен Патровић, Зајечар, 1916, Ђорђе Трифуновић, Црнајка, 1916, Петар Траиловић, Текија, 1916, Милош Вучић, Радујевац, 1916, Добрица Симовић, Врбица, 1916, Тома Јевтић, Сокобања, 1916, Милан Тодоровић, Неготин, 1917, Маријан Здравковић, Брза Паланка, 1917, Властимир Петровић, Врбица, 1917, Станислав Адамовић, Штубик, 1917, Станоје Живадиновић, Васиљ, 1917, Војко Станов, Клокочевац,

1917, Никола Цојић, Штубик, 1917, Коста Радовановић, Неготин, 1917, Симон Митровић, Црнајка, 1914, Иља Ивковић или Живковић, Ошљане, 1916, Петар Мусилановић, Горњане 1916, Велисав Јовић, Шарбановац, 1915.

НЕЂМЕЂЕР – ДОЛИНА СМРТИ

Нећмећер је први аустроугарски логор основан за Србе и трајао је од августа 1914. до расформирања октобра 1918. Укупан број логораша је 21.000 од којих је само Срба било између 6 и 7000. Налазио се на Дунаву у близини вароши Нећмећер, данашњи Велики Мећер у Словачкој. Бележи се да су заробљеници до јуна 1915. брзо умирали од заразних болести – просечно 80 на дан. Услови живота и принудног рада били су - очајни. У више мањих логора у саставу Нећмећера и у централном логору, према писаним документима, умрло је 5.927 Срба и 73 Руса, мада се сматра да је тај број доста већи. Пре тог пописа изгорела је целокупна архива тако да се тешко долазило до валидних података. Логораш Ристо Ковијанић је први писао о тој теми и сачинио први списак умрлих од 5.135 војника и 312 цивила. Он је објавио публикацију „Нећемећер – долина смрти - на гробовима 6000 српских мученика". Последњи наш логораш у Нећмећеру Богдан Николић сахрањен је 29. октобра 1918.

Многа гробља су од 1938. до 1945. више пута оскрнављена. Након Другог светског рата ово гробље је преорано, док су посмртни остаци пребачени у Градско гробље. Део гробља у Нећмећеру једно време је, под мађарском влашћу, изнајмљиван Кинолошком друштву које га је претворило у терен за вежбање паса. После су чехословачке власти озбиљније преузеле бригу, а након осамостаљења Словачке 1992. долази до обнављања. И улица поред гробља добила је име Српска. Ове, 2020. године, 6. априла, била је заказна свечаност поводом комплетне обнове гробља српским логорашима (у организацији словачке и наше државе и Удружења Срба у Словачкој), али је манифестација одложена због пандемије коронавируса.

Ево још једног примера злих судбина наших заробљеника. У публикацији „Српски војници умрли у Холандији 1917 – 1919.", изадте у Пожаревцу 2018, три аутора, налзимо да је у девет општина те државе умро 91 српски војни заробљеник. На споменику у гробљу у Гардерену исписана су имена 29 умрлих. Они су подлегли опасном шпанском грипу 1919. Почетком априла 1937. извршена је есхумација и остаци српских умрлих војника пренети су у маузолеј у Јиндриховце у данашњој Чешкој. Тачан списак свих наших умрлих бораца у Холандији налази се у Архиву Србије.

АРАДСКА ТВРЂАВА: „НИ ДАНТЕ НИЈЕ ВИДЕО ТАКАВ ПАКАО"

Још једна државна комеморативна свечаност поводом страдања Срба у Великом рату, овог пута инетрнираца цивила и ратних заробљеника, завређује најширу пажњу – 16. октобра 2018, у румунском граду Араду, код спомен обележја у гробљу Поменireа, представници Републике Србије положили су венце и цвеће на скроман бетонски споменик. Делегацију је предводио помоћник министра за рад и борачка питања Зоран Милошевић у пратњи кадета Војне академије Београд, студената Полицијске академије Србије, удружења наших борачких организација, нашег конзулата и званичника Румуније.

- Арадска тврђава била је од 1914. до 1918. аустроугарски логор за интерниране Србе, највише из БиХ, али и осталих делова Србије. Међу зидинама тврђаве умрло је 4.317 Срба. Године 1932. подигнут је мали камени споменик изнад Спомен костурнице. Године 2006. румунска држава и наш конзулат обновили су спомен обележје – рекао је Зоран Милошевић.

У Пожаревцу, 2007. године, објављено је друго издање публикације *„Арадска тврђава – аустроугарски логор за истребљење Срба 1914 – 1918."* коју су потписала четири аутора и рецензент, др Славенко Терзић. Издавач је Савез потомака ратника Србије 1912 – 1920. Пожаревац, побратим сродној организацији из Бора. Постоје и посебни записи о „арадском паклу" у „Црној књизи" Владимира Ћоровића и роману"Вазнесење" Војислава Лубарде. О српским мученицима у арадском казамату писао је и познати спортски новинар Радио Београда, Радивоје Раћа Марковић, (рођен у Штитару код Шапца, чији је стриц страдао у арадској тврђави) под насловом *„Ни Данте није видео такав пакао"*. Најстарији умрли Србин у логору у Араду био је Јаков Вујичић (101 година), а најмлађи једногодишњи Тома Спремо, обојица Херцеговци. Од 400 деце логораша већ почетком 1915., остало је 30, највише 40.

За зверства у арадском мучилишту прво се сазнало у јесен 1915. када је румунски посланик и правник Штефан Чичо Поп обзнанио истину у свом парламенту, а потом је интервенисао и у мађарској и аустријској влади. Преживели Срби никад му нису заборавили ту доброту – ни хлеб који им је пребацивао преко зидина логора. Срби су се Чичо Попу јавно захваљивали и одавали признања. И њему и његовој ћерки Ани Биртолон у чијим „Сећањима" снажно провејава реченица: „Мој отац није имао мира ни дању ни ноћу. Мучила га је трагична судбина тих људи, Срба". И Анина мајка прикупљала је храну и одећу у родном крају, у западним Карпатима, за српске интернирце. Београдске новине су након рата годинама похвално писале и о осталим, хуманим Румунима, Арађанима.

У румунском месечнику Хисторија од новембра 2011., Ромулус Карлеску записао је: *„Током векова, од свих суседа Румуније, једино са којима наша земља никад није била у оружаном сукобу, били су – Срби. Румуни имају само три пријатеља – Дунав, Црно море и Србе"*.

Аустроугарска је, према званичним документима, између 1914. и 1918. послала у своје логоре 197.677 људи из Србије. Процењује се да их је тамо умрло око 70.000 од којих је 50.000 ратних заробљеника, остало су цивили.

Наш историчар Жарко Видовић написао је: *„Историја наша је историја наших логора о којима нико ништа не говори. Српски народ је логорашки народ. Логораши су последња српска национална елита".*

ЧУВАР „СРПСКОГ ЗЕЈТИНЛИКА" У ЧЕШКОЈ: ПРОНАШАО САМ 100 СПОМЕНИКА МОЈИХ ТИМОЧАНА

Године 2005, након много лета, на Видовдан, у сеоцету Јинжриховци, 25 километара од Карлових Вари, у Чешкој, епископ Рашко – призренски Артемије служио је парастос за 7.381 Србина и 189 Руса страдалих у највећем аустроугарском логору од 1915. до 1918. у време Првог светског рата. На том месту, на граници са Немачком, у шумама Кршне Горе, некдашњем „заробљеничком паклу око 40.000 мученика" са 170 до 180 обејката у које су двођени Срби из свих крајева Србије, краљ Александар је, 1931, подигао Спомен – костурницу. Године 1932, 8. јула, ово војничко спомен гробље (називају га и маузолејем) освештано је под покровитељством председника Чехословачке Томаса Масарика и краља Југославије Александра 1. (*Најлепша улица у центру Шајца и данас носи име Масарикова*). Недалеко од маузолеја изникла је бујна шума у којој се и данас могу пронаћи расејани српски гробови са каменим плочама и високим крстовима од камена. Овако 16. октобра 2005. пише „Политика" додајући да о овом, нашем „Саверном Газиместану", брине Дејан Ранђеловић из Карлових Вари, пореклом из зајечарског краја. Он је, игром случаја, 1995. године, пешачећи по Кршној гори са чешким пријатељима, наишао на већи камен, споменик на коме је писало име Србина из околине Пожаревца.

-Моји Чеси нису дуго размишљали, одвели су ме до оближње Спомен костурнице. После два дана био сам у Прагу у нашој амбасади. Знали су да је тамо био највећи заробљенички логор Аустроугара. Добио сам кључ и документа како би могао да бринем о целом простору. У то време изабран сам за председника Православне омладине, тако да сам од тада, заједно са младима из Украјине, Русије, Чешке сваког викенда одлазио у Јинжирховце. Почистим, уредим, помолим се Богу. Нажалост, био је то запуштен споменички простор. На самој граници нашо сам гробове 1.600 Срба и 64 Руса, али и 100 споменика, по имену и презимену, мојих Тимочана – прича Дејан Ранђеловић не заборављајући да напомене како је порекалом са Старе планине.

Дејан је успешан човек у чувеним Карловим Варима. Од када је тамо, од 1990, радио је више послова да би последњих годиина успео у производњи и продаји препарата на бази бањске лековите воде. Пре него што је стигао у родни крај уговорио је са супругом Рускињом велики посао у њеној домо-

вини. Тај бизнис помоћи ће, вели, да помогне и поправку Спомен костурнице (маузолеја) и обнову српског гробља.

- Било је чешких и немачких бизнисмена који су хтели да откупе целу шуму, али чешка држа то им није дозволила. Јер, Чеси су 1926. овај објакат (преуређена зграда некадашњег водоводног предузећа) поклонили Краљевини Југославији. Чеси из околине одувек су викендом, заједно са српским радницима, на овом светом месту одавали пошту страдалим логорашима. Сваке године на Видоводан долази и делегација потомака старих српских ратника из Пожаревца на челу са Славољубом Стојадиновићем Регрутом – подсећа Ранђеловић.

-Дејан је велики Србин и човек. Бориће се са својом крхком Рускињом до последњег даха да сачува маузолеј и гробове својих предака. Исто тако као што истрајава и чувар Зејтинлика у Солуну, остарели Ђорђе Михајловић. Уосталом, то и јесте, и по броју страдалих, други српски Зејтинлик, само у чешкој држави – уверава Стојадиновић напоминући да је у логору било и више стотина српске деце старости од осам до 15 година.

Логорски свештеник Љубодраг Јовановић и преживели заробљеници сведочили су да је крај рата дочекан са 2000 деце.

Дејана смо, након разговора у његовом дому у Зајечару, подно Краљевице, оставили да се спреми за обилзак родног Јаловик Извора на Старој планини, где је, пре неку годину, обновио напуштену и оронулу цркву. Кућа у Зајечару остаће усамљена да чека поновни (редак) долазак газде који разапет између Тимока – Карлових Вари – Јинжриховаца и Русије – не зна где ће пре.

- Издражава тај све. Па он је, верујте, понајвише поносни потомак славних тимочких ратника – испрати нас тихим гласом праведника љубазна Рускиња, Људмила Ранђеловић.

На стогодишњицу завршетка Великог рата, 2018, 28. априла, званична делегација државе Србије положила је венце и одала пошту страдалницима логора у Јиунжриховцима.

Страдање око 90.000 српских заробљеника током Првог светског рата у аустроугарским логорима на подручју данашње Чешке, од којих се 7.000 њих никад није вратило својим кућама, тема је филма „Седам хиљада душа", чији редитељ и сценариста Сања Мирић каже „да га је инспирисао Маузолеј у Јиндриховицама". Филм је 28. јуна 2020. премијерно приказан на РТС-у.

- Податке сам најпре тражио у литератури чешких историчара, али најверодостојније су приче чешких и српских потомака. Право благо су сећања преживелих логораша, ратника и цивила. Њихова казивања забележио је холандски новинар Анри Абер још 1919. у брошури „Иза бодљикаве жице" која је преведена на српски језик 2018. године.... Филм је посвећен свим заробљеницима који се нису вратили својим кућама... - изјавио је Мирић подсећајући да је највише наших заробљеника помрло од туберкулозе, глади и хладноће.

„ЗАСПАНКА ЗА ВОЈНИКЕ" – ФИЛМ О ТИМОЧКИМ РАТНИЦИМА

„Српским херојима, и страдалницима, из тог крвавог Великог рата, Европа је клицала, а ми, њихови потомци, умало да их заборавимо" – порука је режисера филма „Заспанка за војнике" Предрага Антонијевића објављена 23. октобра 2018. у Српском телеграфу. Аутор још напомиње да је филм и „патриотска читанка за Србију". Филм је премијерно приказан 1. новембра 2018. године, на Дан ослобођења Београда у Првом светском рату.

Дело је снимано по мотивима „Српске трилогије" Стевана Јаковљевића, једно време припадника славне Тимочке дивизије, родом из Књажевца (у „Трилогији" је описана и страдалничка битка на Легету 1914.). Јаковљевић је, иако професор биологије, ненадмашно исписао ратне дане и судбине својих сабораца, у првом реду војних формација којима је припадао. Лако је закључити да је овај филм, захваљујући Јаковљевићевој „Трилогији", највећим делом подсетио на ратнике Тимока и Крајине. Филм је након београдске пројекције брзо приказан и у борском биоскопу „Звезда".

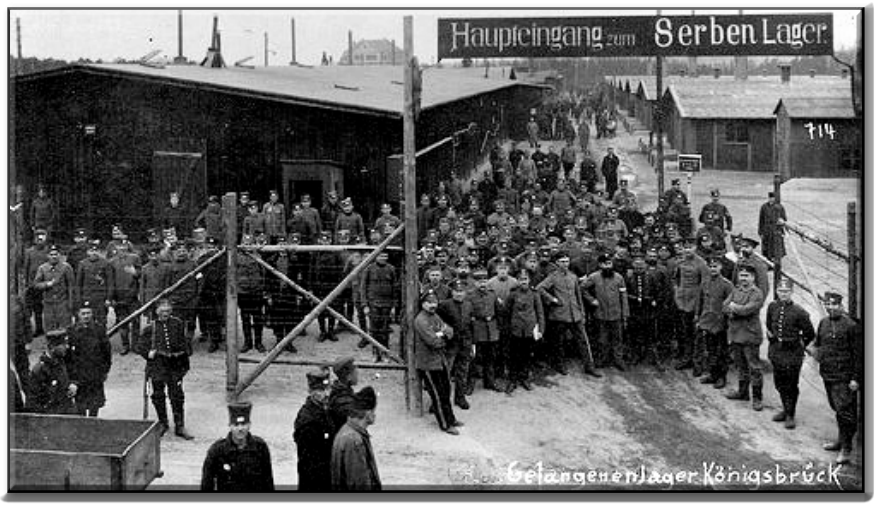
У „Новостима" од 4. новембра 2018., наш познати филмски критичар Божидар Зечевић, у тексту насловљеном „Како до душе", написао је о „Заспанки":

- Јаковљевићево моћно сведочанство о судбини целог јендог народа у рату просто се нудило кинематографском оку, јер је некако филмски и писано, све у серији снимака који плене аутетичношћу. У великом прегнућу да ову слику и уобличе, ствараоци и продуценти дали су допринос вредан хвале у готово свим сегментима филсмког посла... свуда се осетило присуство једне визионарске режије... То што је „Заспанка" остала негде на пола пута, ствар је најтеже боље српског филма која се и овде показала у довољном светлу танког и недомишљеног сценарија... У овом филму нема драмске целовитости, све је расуто и готово насумично. Влада нека неразумљива забуна и тешко се мотивише велики одбранбени рат једног народа, те иста уверљивост непрестано губи на снази упркос великом зарицању. Онај ко не зна историју, могао би се на многим местима запитати – ко је водио овај Велики рат и зашто? Највише смета неки малокрвни пацифизам, у смислу „боље да нема рата него да има" и „што се ми убијамо као животиње". Тога није било у „Српској трилогији", а богме слабо и у целом Великом рату: српски војник добро је знао за шта се бори, а ратна осећања исказивао је углавном својом одбраном на живот и смрт. Уопште, накнадна памет данашњих сценериста потиче од неке постмодернистичке моде да се историја, која се догодила, претвара у фикцију, која се никад и није могла догодити. У Великом рату нисмо видели српског војника који убија заробљенике, него их је водио са собом и хранио преко Албаније и кад сам није имао шта да једе. Прави Стеван Јаковљевић није напустио своје другове у одлучној бици, него се није мицао са јежевих леђа пет страшних година. Пошто се већ именом и презименом тако зове у

овој фикцији, питање је како би се данас осећао у новој улози коју су му наметнули његови потомци?

На другој страни, у „Блицу" од 4. новембра, Ранко Пивљанин, након београдске промоције „Заспанке", опширан текст завршава констатацијом: „Све може да слаже, али суза ретко кад (мисли се на публику са промоције – н. а.). „Заспанка" је процветала на најлепши начин и постала споменик људској трагици, херојству и жртви, већи од свих бетонских постамената овог света".

Заспанка је цвет за који се верује да живи на гробљима војника.

Логор за српске заробљенике у немачком граду Конисбургу, 1915.

Споменик костурница српских логораша из Великог рата у Јинжриховцима у Чешкој

Свечаност код градске тврђаве у Араду, бившег логора за Србе. Делегација из Пожаревца је и 2018. положила венац на споменик жртвама злогласног логора

Дејан Ранђеловић у Зајечару, 2015.

Расути споменици српских логораша по шумама Крајине горе, Чешка

„ХРАМ СЛАВЕ“ ТИМОЧАНИМА СА КАЈМАКЧАЛАНА

Бригадни генерал, Властимир Николић (1869 - 1942.), командант 20. пука Тимочке дивизије, после рата командант Жандармеријске бригаде, витез Карађорђеве звезде са мачевима

Дивизијски генерал, Милутин Недић (1882 - 1945.), помоћник начелника Штаба Тимочке дивизије 1. позива и начелник Штаба Дринске дивизије, носилац Карађорђеве звезде са мачевима

Александар Бисић Лека (1891 - 1965.), рођен у Штрпцу, Књажевац, 14. пук Тимочке дивизије, носилац Албанске споменице

Ђенерал Владимир Милојковић (1876 - 1955.), рођен у Књажевцу, одликован медаљама за храброст и војничке врлине, витез Карађорђеве звезде

Од 9. јануара 1916. до 1919. оболели и изнемогли српски војници пребацују се на север Африке, у Тунис, Алжир, Мароко, неки у Француску. У Африци је на вечној стражи остало 3.226 српских ратника. Они су сахрањени у 24 гробнице од којих данас постоје само три. У касарни Ламберт у Бизерти било је смештено 60.000 српских рањеника. Међу њима био је и један број Тимочана… У Тунису, након албанске голготе, нашао се и Димитрије Гинић, родом из Кладова, глумац, редитељ и оснивач првог Српског путујућег позоришта.

На другој, ратној страни на Солунском фронту, српски војници, опорављени и наоружани, уз подршку савезника, прелазе у офанзиву и добијају чувену битку на Кајмакчалану, где се невиђеним јунаштвом, уз осталу српску војску, истиче Тимочка дивизија на челу са командантном, пуковником Ђуром Докићем. Тимочани заузимају Тополац и снажно надиру ка Вардару. Уследила је капитулација Бугарске. Приближавала се коначна победа и повратак – кући, у отаџбину.

Године 2003. стиже вест из Солуна да су локалне власти Хрисе (Слатине) дале сагласност за обнову временом уништеног војничког гробља Тимочке дивизије подигнутог 1927. То је „Храм славе“ подигнут изгинулим Тимочанима у бици на Кајмакчалану. У „Ратном поменику“ број 3, пише: *„Нема дубље просвећеної човека који ће прићи овом спомен-гробљу а да не буде дирнут његовом уметничком лепотом. Реч је о грандиозности целог објекта у коме су сахрањени и пешадијски поручник Јован Глишовић и пешадијски потпоручник Михајло В. Симић, као и један Француз“.*

Овај монумент, након ТВ емисије „Легенда о Драгоманцима“, спасило је од пропадања братство Свете Горе… Из те, 1917., вредан је и фото-албум добровољца Младена Жујовића о ратним болницама у Драгоманцима и Трестини.

У часопису Одбрана бр. 26, у специјалном прилогу Војни меморијали из балканских и Првог светског рата и тексту „У славу јунака” спомиње се и Спомен чесма погинулим војницима Тимочке дивизије 1916. године на Солунском фронту у грчком селу Слатина, Моглени.

„СЛАВА ИМ” И У ДАЛЕКОМ ТУНИСУ

У француске колоније Тунис, Алжир и Мароко пребацивани су бродовима савезника од новембра 1915. до фебруара 1916. српски ратници, рањеници, избеглице и добровољци. Први су пристигли рањеници и избеглице са морских обала Албаније, из Италије и грчких острва у Јонском мору, а потом и са Солунског фронта. Многи нису преживели. Сахрањени су у гробљима у местима где су лечени. У књизи потпуковника Луке Николића „Србијо, мајко и мађехо” (пренео и портал Родослов) налази се и поменик умрлих и сахрањених у три најпознатија туниска гробља у Бизерти, Мензел Бургиби и на Белведеру. Уз имена и презимена унета су и места рођења, понегде и назив округа или среза, војна јединица или чин и година смрти. Неретко се појављују примедбе на тачни назив имена и места. Овде су имена и подаци тимочких ратника које смо успели да пронађемо у овом великом списку. Тамо где нисмо били сигурни да је тачно место рођења нисмо ни убележили податке о личностима.

ГРОБЉЕ У МЕНЗЕЛ БУРГИБИ:

СТЕВАН Ђурић, резервни п.п., Брусник Крајински, умро 19.1. 1916; Петар Санадић, р.п.п., Пореч, 17.1. 1916; Цветко Ђорђевић, р.п.п, Јасеница, 20.1.1916: Аврам Милосављевић, р.п.п, Илино Поље, Тимочка дивизија, 22.1. 1916; Стојан Јоцић, Тимочка дивизија, 16.2. 1916; Иван Ђорђевић, 15. п.п, Бор, 25.10. 1916; Душан Милкић, питомац, Књажевац, 14.1. 1917; Владимир Станојевић, капетан артиљеријског пука, Зајечар, 20.1. 1917; Душан Калинић, каплар, 1.п.п. Зајечар, 2.9. 1917; Ђорђе Ристић, Вратарница, Тимочка дивизија, 21.3. 1917; Мијаило Стојковић, рез. п.п. Неготин, 25.4. 1916; Никола Петковић, наредник, Неготин, 6.10. 1916; Радослав Прерановић, поднаредник, Тимочка дивизија, 24.9. 1916; Ђорђе Хацић (или Илић), поднаредник, Гамзиград, Т. Дивизија, 24.9. 1916; Милутин Јоцић (или Јосић), редов, Шарбановац, Бор, 6.12.

1916; Милосав Марјановић, рез. п.п. Књажевац, 1.5. 1916; Новица Мацић или Манчић, рез. п.п, Зајечар, 1.11. 1917.

ГРОБЉЕ У БИЗЕРТИ:

Атанасије Шајзије, 3.п.п. Гамзиград, Тимок; Кристо Бошковић, Петрово Село, Кладово, Крајина, 23.11. 1916; Иван или Јован Вељковић, 13.п.п. Зубетин, Тимок, 14.3. 1916; Милорад Видановић, Жубетин, Тимок. 14.3. 1916; Душан Голубовић, арт. Пук. Сокобања, Нишки, 24.3 1916; Милисав Ђурић, Ком. Пук. Бољевац, 12.12. 1916; Богдан Златојевић, 3.п.п. Дебелица, Тимочки, 10.4. 1916; Светолик Илић, 1.п.п. Крајински, 16.2. 1916; Стојан Илић, Комб. Пук. Крајински, 17.11. 1916; Милисав Јовановић, 2.п.п. Леновац, Тимочки, 17.2. 1916; Стеван Лазаревић, Голубиње, Крајински, 10.4. 1919; Драгољуб Миленковић, Кладово, Тимочки, 11.11. 1918; Драгутин или Миленко Милић, Бучје, Тимочки, 12.5. 1916; Никола Милић, 14. п.п. Вина, 13.3. 1918; Михајило Милојковић, 3.п.п. Маљевац, Тимочки, 5.3. 1916; Димитрије Недељковић, 3.п.п. Кладово, Крајински, 7.2. 1916; Светислав Пепић, 2. п.п. Неготин, 8.3. 1916; Станоје Рацановић, каплар, Радујевац, Крајина, 16.1. 1917; Драгољуб Станојевић, 2. п.п. Оштрељ, Тимочки, 19..4. 1916; Драгутин Станојевић, рез. пу. Мањинац, Тимочки, 26.2. 1918; Павле Степеновић, 8.п.п. Злот, Тимочки, 17.9. 1916; Добросав Стојановић, Каличина, Књажевац, 2.4. 1918. (о њему је посебна прича у овој књизи под насловом *„Уїаси се „живи оїањ" у Бизерши*).

ГРОБЉЕ НА БЕЛВЕДЕРУ:

Посмртни остаци српских ратника из гробља „Баб ел Кхадра" на Белведеру есхумирани су на француско гробље Гамархт у Тунису. Тамо су сахрањени: Ђорђе Ристић, комора, Штубик, Тимочки, 1.11. 1917; Милан Пауновић, 4. п.п. Јаковац, Тимочки, 2.11. 1916; Риста Николајевић, Тимочка дивизија, Кладово, 27.10. 1916; Милан Милошевић, 14. п.п. Врнца, Тимочки, 14.9. 1917; Петар Илић, 13. п.п. Злот, 16.3. 1918; Јанко Братић, 15. п.п. Кривељ, Бор, 30.12. 1916.

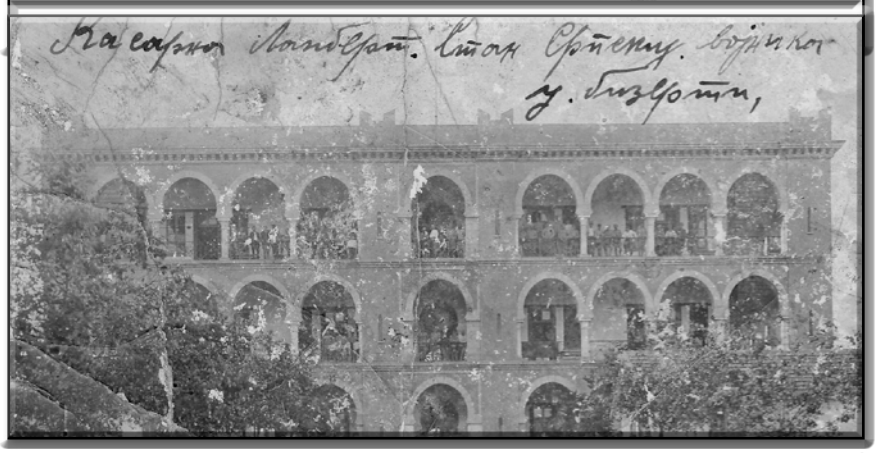
Сїомен каїела са мошшима 833 срйска јунака, їробље у Бизерши, 2008.

Српско гробље у близини Кајмакчалана настало после чувене битке. Истиче се споменик Миленка Ј. Жикића из Вражогрнца код Зајечара, округ Тимочки

Српски рањеници на опоравку са особљем болнице у Бизерти, 1918.

Касарна Ламберт, стан Српској војсци у Бизерти

ЗЛАТНО СРЦЕ КАЈМАКЧАЛАНА – У ЗАЈЕЧАРУ!

Ево како се Зајечарац, тв сниматељ, Живојин Здравковић, 2006. године, одужио Швајцарцу, великом пријатељу српског народа, др Арчибалду Рајсу, који је, на позив Николе Пашића дошао у Србију 1914. и први упознао свет са злочинима Аустроугара у Мачви и Србији, и који је, због љубави према Србима, наком смрти, своје срце завештао „својим српским ратним друговима". Рајсово срце је похрањено на врху Кајмакчалана, у Спомен костурници изгинулим српским војницима, али су, игром судбине, у Другом светском рату бугарски окупатори уништили урну. Остала је несвакидашња прича о неустрашивој бици (12 септембар – 3. октобар 1916.) коју је тв стваралац Здравковић, уз причу о др Рајсу, преточио у једноипочасовни документарно-играни филм. Основа сценарија била је *„Споменица др Рајсу, од срца – срцу"* коју је 1930. године приредио Сава Ђорђевић. Ова обимна књига појавила се највише захваљујући Јоли Фаври из Горњег Милановца која је била законски заступник целокупне Рајсове заоставштине. Јола је, заједно са амбасадором Швајцарске Ервином Хофером, била и на промоцији филма у Зајечару. Била је то, 25. фебруара 2010, сетна и за памћење светковина у позоришту „Зоран Радмиловић" коју су, сем протагониста филма, увеличали и потомци старих ратника из целе Тимочке Крајине, градски челници, представници војске и патриотских организација.

-Идеја о филму *„Завети́на жеља, чујте Срби"* родила се након прве награде за репортажу „Златно срце Кајмакчалана" на 24. Фестивалу Удружених радио станица Србије. Тада се јавило више десетина наших грађана са материјалом за наставак приче. Посебно је било занимљиво како је настао Рајсов запис „Чујте, Срби" који је и данас актуелан и радо читан. Дошло се и до сазнања да је у Горњем Милановцу отворен Музеј Арчибалда Рајса. Касније се кренуло у снимање у Шавјацрску, у родно место др Рајса, па у Ниш, у Мачвански Прњавор, Београд. Занимљив је и Рајсов животни пут после Солунског фронта у Београду и његов рад на оснивању српске криминаологије и жандармерије – изјавио је Здравковић „Политици".

Др Рајс је долазио и у Тимочку Крајину после Колубарске битке и затишја и писао не само о страдањима народа и ратним страхотама, него и о природним лепотама овог дела Србије. Најузбудљивији су његови текстови са дринског ратишта, о злоделима окупатора у Мачви (села Липолист и Прњавор) и Подрињу, где су се тимочке дивизије лавовски бориле против неупоредиво јачег и војно опремљенијег непријатеља.

Гледајући из дана у дан те храбре људе, др Рајс је у свом новинском извештају написао: *„Србија је и земља дивних и узорних сељака. Ја сам имао ча́сти бити са њима за време то́ја ра́та, ја сам их видео у скоро свим бита́ма и ја се дубоко клањам ти́м јунацима који су у исто́ време и људи са злати́ним срцем. Ја сам их видео, те́ сељаке из Шимадије, СА ТИМОКА, из Мачве и други́х*

крајева како изгледају на Мачковом камену када дођоше први аустроугарски заробљеници... Како ће сад ти српски војници, ти сељаци, дочекати немилосредне и тешке непријатеље. Хоће ли са њима поступати како су они поступали са српским женама и децом? Не, ти сељаци, та велика деца са златним срцем нежно извлаче из својих торби свој последњи залогај хлеба и дају га гладном непријатељу...”

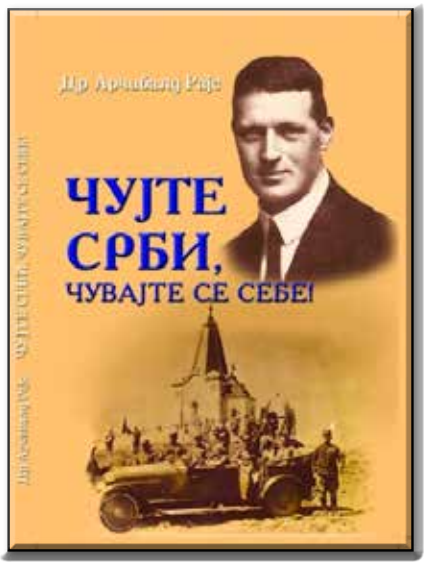
У бици на Кајмакчалану погинуло је 4.600 Срба, укупан број страдалих је 10.000. После 1920. године на врху Кајмакчалана подигнута је Спомен костурница која је, на стогодишњицу великог боја, 2016. године, прописно обновљена.

Др Рајс је, по меродавним оценама, „за Србију више учинио него што може да учини једна дивизија у ратним операцијама”. Више него довољан разлог да му аутор ове књиге посвети објављену песму у више публикација и новина.

СРЦЕ АРЧИБАЛДА РАЈСА

На врх студеног Кајмакчалана
Срце Србина Арчибалда наглас куца,
У гори, међ стенама и вихоровима,
У каменом белегу где душа пуца,
Срце из груди ишчупано боговима.
Однекуд си међ гранама шљива и лозама,
Скривен у недрима сељака и шајкачама,
Цвет у саксијама и букет у вазама,
Златник у божићним погачама.
Ој, Србине, ратниче и у миру губитниче,
Говорио си чисто, бистро и братски,
Белих орлова и белих анђела заштитниче,
И прашњава дубоког ко вир Лепенски.
Ој, Србине, белих орлова
и белих анђела сапутниче.

По последњој жељи, после смрти 1929. године, срце Арчибалда Рајса пренето је у малој урни у Спомен костурницу на врх Кајмакчалана (слика горе). Корице културне књиге „Чујте, Срби” (слика доле)

ТИМОЧКА КРАЈИНА ПОД БУГАРСКОМ ВЛАШЋУ

Од 1. јануара 1916. Србија је подељена између окупатора Аустроугара, Немаца и Бугара. Наши суседи, Бугари, добили су Моравску и Македонску област. Моравска област обухватала је целу источну и јужну половину Србије. Прво су дошли учитељи из Бугарске како би најлакше спровели познату бугаризацију. Други важан задатак био је преузимање Борског рудника бакра. Рудник је остао неоштећен и чак са тонама произведене руде. После много несугласица договорено је да Немци добију две трећине производње, док је остатак уступљен Аустроугарској. Радило је 1000 заробљеника. Приликом ослобађања у јесен 1918. нанете су само мање штете. Руднике у Боговини и на Ртњу закратко су преузели Бугари како би их брзо предали у руке Немцима. У погону је био и рудник Вршка Чука. Штавише, Немци су обновили 13 километара Белгијске пруге од Вршке Чуке до Вражогрнца. У Зајечру су уништене фабрике, оштећена је и хидроцентрала Гамзиград. Овако пише у публикацији *„На фронту и у позадини - народ Тимочке Крајине у ратовима 1912 – 1918”*, аутора Јелице Илић, Зајечар, 2018, уз следеће податке и забелешке...

- Због терора окупатора у народу је стваран све већи бунт. У јесен 1916. појавиле су се прве оружане чете скривене по шумама. Те, комитске чете биле су у пределу Ртња, Кучаја, Тупижнице и тукле су се са бугарском војском. Овај четнички покрет, на челу са Тошком Влаховићем, нагло је јачао половином 1917. После пробоја Солунског фронта Бугари беже, али и носе или уништавају све што могу.

За три године окупације претрпљени су огромни губици и штете, настало је масовно сиромаштво. Бугарске власти нарочито су биле окрутне према свештеницима. Књажевачки прота Сима Жикић спасао се бежањем у аустроугарску област. Он је писао: „Причали су ми за старог попа Павла Јовановића из Јасикове, који се тек вратио из Арада, где је био интерниран, како су га чим се вратио кући отерали преко границе, па за попа Радисава Пешића из Грљана како су га стрељали ... И што Турци нису успели за 500 година Бугари су за месец дана, почевши од свештеника, чувара народнних обичаја... Иако се крило, нису се могли сакрити толики лешеви поред пута, видели су се лешеви наших свештеника слабо затрпани”... И сећање свештеника Драг. В. Комарчића из Зајечара, који је 1922. године написао: „Када су Бугари 1915. окупирали свето српско огњиште, прво су се зауставили на српском свештенику. Они су боље ценили моћни и благородни утицај свештеника на народ. Знали су да је он стожер око кога се купи народ. Знали су да он одржава националну свест.... Бугари су желели да нас асимилирају. То је немогуће, ту је српски попа који је увек са народом. Лако ће одвојити народ од свештеника, побиће их... одводили су свештенике у Видин наводно код њиховог владике. Ни један се није вратио”... И свештеник Миодраг Ста-

менковић записао је сећања у пубилкацији *„Сенима свештеника – мученика у 1915. году"*.

Међународна комисија за испитивање злочина бугарских власти у Србији, основана у октобру 1918, утврдила је да су прве жртве Бугара били свештеници и то њих више од 150 убијаних у околини Зајечара, Ниша и Сурдулице. Убијани су по групама, а потом бацани у јаме претходно масакрирани бајонетима. Можда су још горе пролазили Срби у бугарским логорима. Страшан пример је логор код Софије за 3000 људи, где је показана „ужасна мржња према Србима".

Много је примера бугаризације, од оснивања бугарских школа до погубљења најугледнијих Срба. Доктор Лаза Илић из Зајечара био је најомиљенија личност у народу. Бугари су га позвали да потпише изјаву како Тимочка Крајина потпада под Бугарску и дали му 24 сата да размисли. Отишао је кући и отровао се. Народ га је, упркос застрашивању, масовно ожалио. О геноцидном понашању Бугара писао је и др Арчибалд Рајс. Након капитулације Бугарске у Србију се вратило 52.000 интернираца.

Милован Писар је објавио књигу *„На балканском фронту: рат и злочини над цивилним становништвом 1914 - 1918.* (преведена на италијански), у којој детаљно описује зверства Бугана на југоистоку Србије. Он напомиње и да је у Бугарској било укупно 18 логора са 100.000 логораша.

ЗАШТО СУ БУГАРСКИ ОКУПАТОРИ МУЧИЛИ И УБИЈАЛИ СВЕШТЕНИКЕ ИЗ ОКРУГА ТИМОЧКОГ?

Први октобар 1915. Топови се чују са Вршке Чуке. Наши мисле, Богу хвала, стиже помоћ од браће православне, можда ће се отаџбина спасити. Авај, браћа забадају „нож у леђа", Српска војска одступа, нема се куд. Остају народ, жене, старци, најач. Ко ће да их брани, чува, испомаже. Држава је прибегла једином решењу: наређено је да свештаници остану уз народ, да брину о роду своме. Но, чим су Бугари окупирали исток Србије прво су се обрушили на свештенике знајући да је то „стожер око којег се народ окупља". Бугари су жарко желели да окупиране крајеве задрже за себе, а народ да асимилирају. План је скројен. Један по један свештеник је позиван у Видин код бугарског владике на „усавршавање". Не, нису тамо стизали, нестајали су под окриљем ноћи. Уместо Видина „видели" су своје гробове, како који, на Краљевици, неки на Вршкој Чуки, други између Зајечара и Великог Извора и Књажевца и Зајечара.

На зверски начин мучени и убијани остављали су наши свештеници своје животе за српство и Србију... Нису, дакле, једино страдали војска и народ у повлачењу, у збеговима и бежанији, слободу су скупо платили и они који су остали на кућном прагу. На свом огњишту, и са својим народом. У Поменику хероја Округа Тимочког 1912 – 1919.(Бошко Аћимовић, 1922.

Зајечар, штампарија Сретена Диковића) налазимо имена тих стрдалника из Округа Тимочког.

Подаци о свештеницима...

Миленко М. Гојић, свештеник Великоизворски, Живојин Тасић, свештеник Краљева села (Минићева), погубљен код Вршке Чуке, место „Шантлово", Владимир Рашић, свештеник Вражогрначки, Ђорђе Петровић, члан Духовног суда, Сима Јовановић, капелан и Павле Јовановић, свештеник Великојасиковачки побијени су код источне Краљевице и затрпани у ров одакле су после ослобођења пренети и свечано сахрањени код цркве у Зајечару. Следе: Лазар Поповић, Рготски, Радисав Пешић, Грљански и Петар Савић, Слатински побијени су на путу Зајечар – Извор и затрпани у ров, али је то неко приметио, тако да су их Бугари пренели у непознато место. Надаље: прота Лаза Петровић, Књажевачки, Добросав Миленковић, Белопоточки, Војислав Воја Марковић,Ински, Петар и Милијан Бисић, Књажевачки и Синђел Василија – сви побијени иза Вршке Чуке на путу за Кулу. Гроб им се не зна. Уз њих су и: Ђорђе Живкоцић и Пера Димитријевић, Великоврбички и јермонах Ђорђе, старешина манастира Суводол. Сва тројица побијени су у подруму у Краљеву селу (Минићеву) и бачени у фекалну јаму одакле су, после ослобођења, извађени и сахрањени у минићевском гробљу. У књизи др Миодрага Јеленкоића „Од Гургусовца до Књажевца" (издање аутора, 2016.) на 123. страни спомиње се и Константин Поповић, свештеник из Балинца.

У монографији „Бор и околоина" Слободана Јовановића (Центар за културу, Бор, 2019.) налазимо да је, из састава Српске војске, „већ у почетку рата погинуо злотски парох Мата Кривокапић". Из истог извора наводи се да је за време трогодишње бугарске страховласти на подручју Тимочке Крајине убијено и 25 српских свештеника. У свим сеоским и варошким црквама Бугари су уништили црквене књиге, протоколе, летописе и осталу документацију. Српски свештеници замењени су бугарским који се нису пуно разликовали од бугарских војних и цивилних власти. Бугари су свуда у овом делу Србије завели терор са свим карактеристикама етноцида.

- Бугари су мислили да њиховом смрћу заплаше народ и да га лакше побугаре. Постигнут је супротан ефекат – пише 1922. у „Поменику хероја" свештеник Драг. В. Комарчић, посебно подсећајући на трагичаре и несрећнике као да су живи: *„Одрасли сте у српском народу и познајте га добро. Можда ће вас ваши савременици заборавити, можда вам неће одати дужну пошту и признање, али ће доцнија покољења знати о вама и вашим делима, исто онако као о Хаџи Миленгију, Хаџи Ђери и Хаџи Рувину".*

Године 1915. бугарски окупатори су – не треба заборављати – срушили и однели у Софију споменик изгинулим војницима у Српско-турским ратовима 1876 – 1878. у Књажевцу. Споменик до данас није враћен, претпоставља се да је претопљен у оружје.

Срйски официри у заробљенишйву у Буїарској, 1918.

Сйоменик свешйенику Живојину Тасићу у Миниħеву. Буїари су їа зверски убили 1915.

Проїа Књажевачки, Сима Жикић

ПОМЕНИК ЗНАНИМ И НЕЗНАНИМ ТИМОЧКИМ ХЕРОЈИМА

Светозар Грујић

Александар Стојковић

Живојин Завишић

У „Поменику хероја из Округа Тимочког 1912 – 1919. године", објављеном 1922. у Зајечару, (ауторизовао војни свештеник Бошко Аћимовић) налазимо записе посвећене изгинулим Тимочанима у балканским и Првом светском рату под насловом „У славу плаим Тимочанима". У тим патиротски, емотивним и надахутим текстовима одаје се дужна почаст палим сељацима, свештеницима, учитељима, ђацима, речју – ХЕРОЈИМА.

- Вама херојима, наглашава се у споменутом чланку, чије су кости разбацане по белом свету, где се гробови знају и незнају, вама се тужна и скршена срца обраћамо и на овај начин... А „тај начин" је спомињање њихових имена, заслуга и биографија у књизи која је и јединствен, својеврстан спомен за сва времена. Они су добијали највиша војна признања и одликовања, али су у наорду остали само хероји чија ће се дела увек памтити. Њихова имена су, сем хиљаде других из овог дела Србије, и писаном речју овековечена... На пример: у „Поменику Округа Тимочког" спомињу се...

Јован П. Николић, резервни потпоручник, машински техничар четврте године, рођен у Зајечару 1891., од Петра и Јелене из Планинице, погинуо код Приштине где је и сахрањен. Боривоје Љ. Ивановић, суплент зајечарске Гиманзије, рођен у Зајечару 1889., у Београду завршио Филозофски факултет, погинуо 5. августа 1916. као резервни коњички поручник у борби испред Битоља. Коста Љ. Ивановић, трговачки помоћник, рођен 1892. у Зајечару, умро 1915. као војник од тифуса. Душан Љ. Ивановић, трговачки помоћник, рођен у Зајечару 1894., умро је као војник сталног кадра 1915. од тифуса. Михајло Ђ. Милијашевић, активни пешадијски мајор 14. кадровског пука, погинуо 1915. приликом мучког упада Бугара у Владанову, сахрањен на

Струмичкој станици. Непријатељи су му гроб уништили. Прока Н. Каралић, пешадијски мајор, ађутант Вардарске дивизије, умро 20. јуна 1916. од тифуса на Солунском фронту. Сахрањен је на Српском гробљу на Зејтинлику. Андра К. Грујић, пешадијски мајор, погинуо из заседе са својим штабом код Скопља 1915. Михајло А. Димитријевић, капетан прве класе, умро у Скопљу 1913. од тифуса. Душан А. Димитријевић, капетан прве класе, погинуо на топу код Шапца 1914. (обојица Димитријевића су синови мајора у пензији Алексе Димитријевића). Недељко Андрић, капетан прве класе, умро у Кладову 1914. Александар П. Вујић, бивши шеф Вражогрначке станице код Зајечара и резервни пешадијски капетан друге класе, као командир чете Друге комбиноване дивизије тешко је рањен 1914. на Гучеву. После је одликован златном медаљом и унапређен, погинуо је 17. новембра 1915. код села Ораша, недалеко од Призрена. Александар Николић, редов, рођен 1896. у Зајечару, у пчеларској породици, погинуо је код села Церово 6. августа 1916. од Бугара. Милан С. Мијовић, резервни капетан прве класе, трговац из Зајечара, истакао се у балканским ратовима, борио се 1914. и 1915. и на Солунском фронту, био командир чете у Дринској дивизији. После битке на Кајмакчалану разболео се и умро 24. новембра 1916. Сахрањен на Зејтинлику. Првослав Слава Вавричек, студент фармације, рођен у Зајечару 1893. Из Прага, са студија, међу првима се јавио за мобилизацију 1914. Умро је 6. фебруара 1916. од пегавог тифуса у Доњем Ипосу, где је и сахрањен код манастира. Ђорђе И. Ничић, професор у пензији из Зајечара, сдушно је, као челник тимочког Црвеног крста, помагао српске ратнике. Сломљен губитком два сина у Великом рату умро је 1920. у кругу породице и у слободној отаџбини „коју је тако силно волео". Угљеша Ђ. Ничић, студент медицине, чим је рат букнуо стигао је директно из Берлина са студија у Зајечар. Лечио је рањене и оболеле војнике до своје смрти марта 1915. Станоје С. Симић, артиљеријски капетан прве класе, рођен 1881. у Београду, 1913. био ађутант Тимочке бригаде при ослобођењу Куле и Белоградчика. Умро је 15. маја 1914. од запаљења плућа. Одликован у оба балканска рата. Никола Миленковић, пешадијски капетан, рођен у Зајечару 1881. Завршио агрономију у Штутгарду. Учествовао је у ратовима од 1912. до 1914. Сретен Јов. Симић, резервни коњички поручник. Борио се у балканским ратовима, погинуо 8. новембра 1914. на Врапчјем брду код Лазаревца, пренешен и сахрањен у Зајечару. Станко Гр. Станојевић, резервни пешадијски потпоручник, учитељ у Вражогрнцу, где је и рођен 1869. Погинуо у Албанији 19. новембра 1915. Стеван К. Ђорђевић, војник, рођен 1882. у Зајечару, умро на Солунском фронту 24. марта 1917. Сахрањен, са многим Тимочанима, у месту Слатина, Грчка. Урош Т. Милошевић, резервни коњички потпоручник Тимочке коњичке дивизије, рођен у Зајечару, погинуо у селу Дреновац у Мачви 1914. Први је са својим водом ушао у Шабац гонећи Швабе преко Саве. Миодраг Стоиљковић, каплар Петог артиљеријског пука. Јуначки је погинуо на топу код Пирота при нападу Бугара 4. октобра 1915. Тамо је и сахрањен. У „Албуму фотографија хероја – Тимочана 1912 – 1919.", издатом у Зајечару 1922. године, налазе се, примерице, и хероји из борског краја: Сер-

гије С. Јовановић из Бора и Спасоје Борановић и Владимир Кржановић из Брестовца. Јединствен је случај да је из Бора у Велики рат, сем 79 овдашњих домаћина, отишло и 15 Француза од којих је 12 на споменику изгинулим од 1912. до 1918. у центру града.

У овим кратким белешкама назначава се и фамилија која је остала иза страдалника. Понегде је и дужи опис ратних заслуга појединих војника и официра. Могао би да се доносе и закључак – да су сви поменути брижљиво одабирани и да је свако имао велике ратне заслуге које су се углавном заснивале на храбрости, истрајности, солидарности, оданости краљу и отаџбини.

А било је тимочких ратника и заслужних слободара и у добровољачким одредима у иностранству. На пример, у оснивању Српске добровољачке дивизије 1915. био је укључен и потоњи генерал Југословенске краљевске војске, Војин Максимовић, рођен у Кладову 1876. Максимовић је завршио војне академије у Београду и Русији. Био је начелник Штаба Прве српске добровољачке дивизије у Добруџи. Он је забележио да је 23. маја 1916. руски цар Николај II Романов, велики пријатељ Србије, лично извршио смотру српских трупа у Одеси. „Праћен непрекидним ураганским покличима „живео", цар је понављао „Очјен харашо" („Блиц", 3. октобар 2009.).

Занимљиво је „да се Српска добровољачка дивизија руског цара Николаја II Романова, која се уочи убиства монарха и његове породице, јула 1918, нашла у Јекатеринбургу и имала је изузетну прилику да их спаси. Акција је спречена у последњем тренутку". Овај, званичној историји до сада непознати детаљ, пронашао је Ранко Јаковљевић из Кладова у заоставштини Кладовљанина Јована Јовановића, припадника српских добровољачких формација у Првом светском рату, објавила је „Политика" 14. априла 2006. године. Ова дивизија бројала је 13.000 људи, а Ранко Јаковљевић је у својој монографији „Руси у Србији" описао сведочанства о околностима убиства цара.

Из Америке су српски добровољци највише стизали на Солунски фронт 1917. и пре него што су САД ушле у рат. Чувени српски наученик Михаило Пупин платио је пут једном броју добровољаца, мада је пут за „12.500 америчких добровољаца" платила и наша влада. Уз Пупина био је и владика Николај Велимировић. Сви они, долазећи у Солун, били су распоређени у пет наших дивизија дуж Солунског фронта, значи и у Тимочку дивизију. У књизи Тодора Ерцега „Хроника добровољаца из Америке 1914 – 1918", издатој у Индијани 1995, опширно је описано „како је хиљаде америчких и канадских Срба напустило своје домове у Северној Америци да би се борили за Србију".

ПОДИГНИТЕ СПОМЕНИК СРПСКОМ И ВОЈНИКУ И ВОЛУ

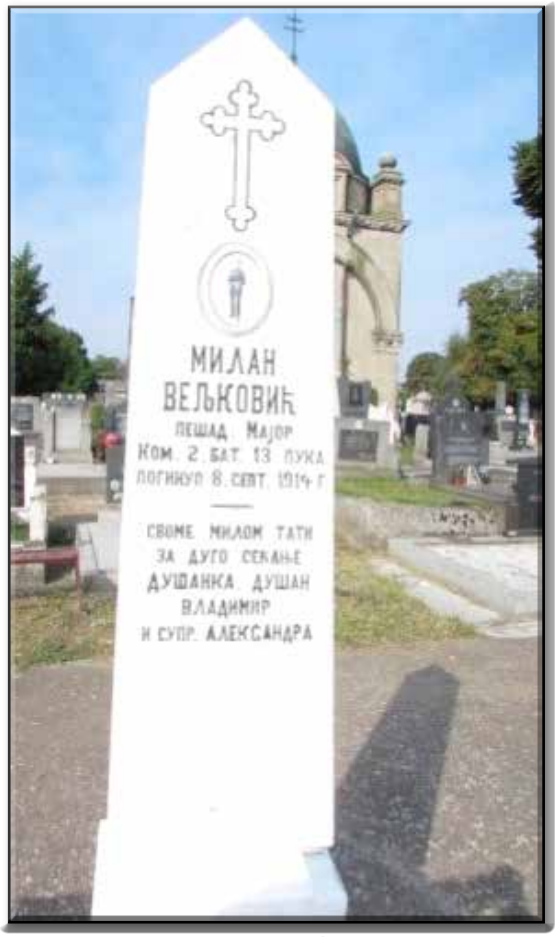
Енглески потпуковник Филипеон, према сећањима војводе Живојина Мишића, рекао је 1913:

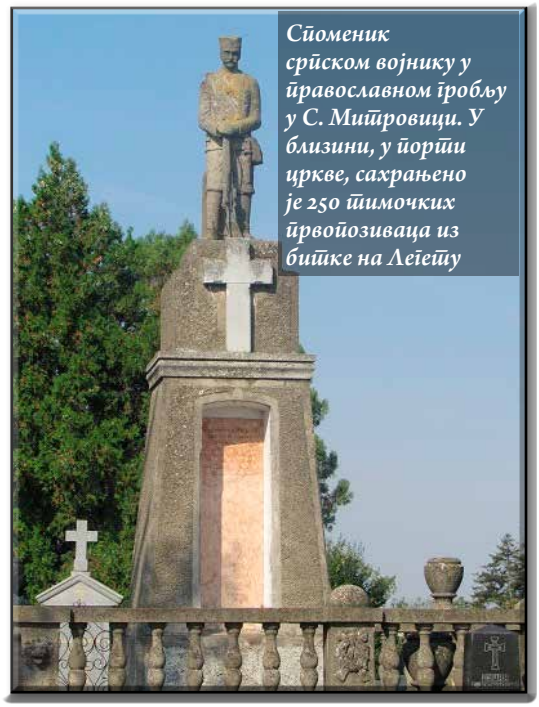
„По завршетку рата, у знак признања за велике заслуге за успешан исход овог рата, треба на Теразијама у Београду подићи споменик и српском војнику и српском волу". Величанствене заслуге имали су, и једни и други, и у предстојећем, Великом рату.

Обновљено војничко гробље Тимочана у Руми изгинулих и подлеглих ранама после легетске битке

Споменик у православном гробљу у Руми храбром мајору, Сокобањцу, Милану Вељковићу

Споменик српском војнику у православном гробљу у С. Митровици. У близини, у порти цркве, сахрањено је 250 тимочких првопозиваца из битке на Легету

ВЛАДИКА ТИМОЧКИ ЕМИЛИЈАН ОСВЕШТАО ЈЕ 1936. ЗЕЈТИНЛИК

Епископ Тимочки Емилијан са Николом Цоловићем на прослави 100-годишњице ослобођења Тимочке крајине 1933. године у Зајечару. Факсимил у овом тексту је телеграм министру војном о нападу Бугара у правцу Зајечара, 1915.

Велики је број споменика и спомен обележја, војних гробаља и спомен костурница подигнуто у част тимочких ратника. Колико им је поштовања давано свуда и у свакој пригодној прилици сведочи информација да је 13. новембра 1936. године освећење капеле и спомен костурнице на Зејтинилику у Солуну обавио владика тимочки Емилијан уз чинодејствовање сереског владике Константина Генадија. Говоре су одржали, поред српских и грчких министара војних, и владике Емилијан и Константин.

Владика Тимочки Емилијан Пиперковић био је на челу ове епархије од 1922. до 1970., наследио је Иринеја Ћирића (1919 – 1921). Цело освећење било је „веома свечано и дирљиво". (Браничевски светионик, бр. 6, Пожаревац). Цео комплекс Зејтинлика простире се на 7000 квадратних метара. У костурници је 7.880 српских војника међу којима су на најпочаснијим местима и храбри Тимочани изгинули на Солунском фронуту од 1916. до 1918. године. У Солуну је и српска црква Светог Саве.

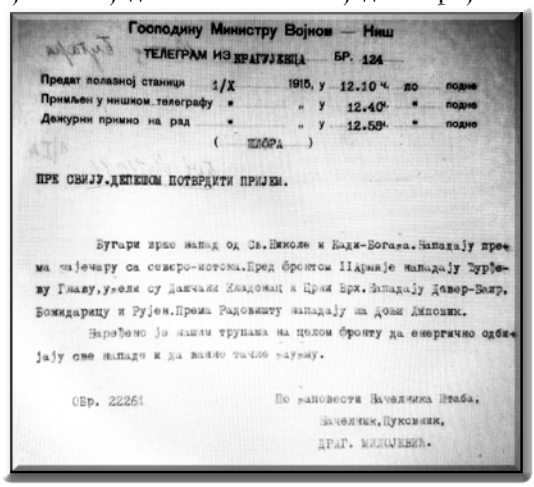
(Емилијан Пиперковић рођен је 1886. у Липљану. Школовао се у Атини, Солуну и Халеу. Године 1919. постао је доктор наука. Одликован је са два ордена Светог Саве и Румунском круном првог реда).

У Грчкој, у Едеси, постоји обележје подигнуто у спомен на војнике Тимочке дивизије страдале између 1912. и 1918. године. Тимочани су, када је

реч о Грчкој, добили, заједно са осталим нашим ратницима, величанствено, архитектонски јединствено војничко спомен гробље у Хрисини (Слатина). У време Солунског фронта у том месту био је и Штаб Друге армије на челу са војводом Степом Степановићем који је са Тимочанима, уз Драгутина Димитријевића Аписа, прошао целу „албанску голготу". Спомиње се у историјским записима и Спомен чесма Тимочкој дивизији из 1916. у селу Слатина, Моглени (цео градитељски опис чесме, у детаљима, објављен је у „Књизи наредби рововске батерије Тимочке дивизије 1916-1918." на три стране).

У Грчкој је много успомена на Србе из периода 1916-1918. У центру града Крфа је „Српска кућа", јединствен музеј са изложбеном поставком „Срби на Крфу 1916 – 18." У луци Гувија 1975. године постављена је Спомен плоча, подсећања на искрцавање Срба 5. априла 1916. На Крфу, једном од седам грчких острва у Јонском мору, налази се споменик Дринској дивизији, а 2017. подигнут је и споменик чувеном „Гвозденом пуку" Моравске дивизије. Наша држава је, у знак захвалности за поклоњену земљу за српско гробље, подигла споменик Јанису Јањулису, сељаку из тог места. Остала су и сећања на српске ђаке и гимназијалце, на позориште, штампане новине и књиге, на оркестар Станислава Биничког, на побратимства, склапање бракова, на седиште наше владе у хотелу „Бела Венеција"...

Прво српско војничко гробље у Првом светском рату на тлу отаџбине изграђено је и уређено у Руми и посвећено је тимочким ратницима. Настало је након легетске битке и дуго је било запуштено. „Тамо је, почетком септембра 2016, пише у књизи *„Прва српска плава гробница" (Неготин – Бор, Б.Ф, 2017, 51-52 стр.)*, већ било постављено 55 белих мермерних крстова у чијем седишту је бели обелиск с именима од тешких рана умрлих Тимочана у румској болници. То је и први објављени јединствени списак једног броја тимочких страдалника у бици на Легету.

Господину Министру Војном — Ниш

ТЕЛЕГРАМ ИЗ КРАГУЈЕВЦА БР. 124

Предат полазној станици 1/X 1915, у 12.10 ч. до подне
Примљен у нишком телеграфу " " у 12.40 " подне
Дежурни примио на рад " " у 12.58 " подне

(ШИФРА)

ПРК СВИЈУ.ДИПЕШОМ ПОТВРДИТИ ПРИЈЕМ.

Бугари врше напад од Св.Николе и Кади-Богаза.Нападају према западу са северо-истока.Пред фронтом Шарнаје нападају Турбеву Гмалу,узели су Данчаки Кладенац и Црни Врх.Западају Довер-Бајр, Бомидарицу и Рујен.Према Радовишту нападају на Доњи Дисоник.

Наређено је нашим трупама на целом фронту да енергично одбијају све нападе и да вашо тачно извуну.

ОБр. 22261

По заповести Начелника Штаба,
Начелник,Пуковник,
ДРАГ. МИЛОЈКОВИЋ.

И још на једном величанственом месту, сад у писаном спомену, нашли су се тимочки хероји. Првог децембра 2019., у Дому војске Србије у Београду, промовисано је капитално дело „Попис војних и цивилних губитака Краљевине Србије у људству у Првом светском рату архивске грађе Војног архива". На овом пројекту радили су српски историчари од 2013. до 2018. године и забележили 322.778 имена са потпуним, веродостојним подацима. Пројекат се наставља.

ХРАБРИ, ДОСТОЈАНСТВЕНИ, ПОЖРТВОВАНИ...

На порталу АМАНЕТ посвећеном величанственој теми "Србија и Црна Гора у Првом светском рату" налази се око 1.500 биографија са фотосима истакнутих војних личности из тог времена. Међу том елитом је и већи број Тимочана – или оних који су се борили у тимочким јединицама - који су, као рецимо војник Александар М. Стојковић (1895-1915.), припадник 13. пука "Хајдук Вељко", (погледај фотографију, стр. 196) постали "понос и дика наше војске". Након погибије на Вратницама 1915, за Стојковића је његов командант написао: "Његово достојанство и пожртвовање равно је смрти славног Хајдук Вељка. Изгубили смо једног младог хероја".

Ево још неколико имена са кратким биографијама иузетнх ратника и војсковођа из те велике "збирке" легендарних...

Бригадни ђенерал, Властимир Л. Николић (1869-1942.), командант 20. пука Тимочке дивизије, после рата командант државне Жандармерије. Витез је Карађорђеве звезде са мачевима (види слику, стр. 186).

Дивизијски ђенерал, Драгутин Ј. Ристић (1972-1959.), командант 13. пука "Хајдук Вељко", у 1918. години командант "Гвозденог пука". Носилац Карађорђеве звезде са мачевима, Белог орла и Св. Саве (види слику, стр. 63).

Милисав Радојевић (1882-1936.), Јасеница, Неготин, припадник 13. кадровског пука, командир чете и вода. Носилац све четири споменице 1912-1918. Одликован орденима Белог орла и Карађорђеве звезде са мачевима и медаљама за храброст и војничке врлине. После рата добио је Југословенску круну 5. реда.

Ђенерал Владимир Милојковић (1876-1955.), Књажевчанин, Витез Карађорђеве звезде, носилац медаља за храброст и војничке врлине (види слику, стр. 186).

Арт. капетан 1. класе, Живојин М. Завишић, (1885-1914.), Неготинац, погинуо као командир батерије на Мачковом камену (види слику, стр. 196).

Потпуковник Светозар А. Грујић (1880-1934.), Криви вир, Бољевац, учесник ратова 1912 – 1918. Похваљиван је "за храброст и успешно командовање". Ноислац је Карађорђеве звезде са мачевима, три ордена Белог орла, медаље Милош Обилић. (види слику, стр. 196).

Капетан Бранко Мишић (1893-1982.), Зајечарац, рањаван код Шапца, на Мачковом камену, на Солунском фронту... Командовао батаљоном, носилац две Обилићеве медаље за храброст, две Карађорђеве звезде, Ордена Француске легије части, Енглеског крста, Југословенске круне (слика, стр. 230).

Драгољуб Милутиновић (1892 - 1963), земљорадник, Глоговац, Књажевац. Носилац Албанске споменице. Одликован Карађорђевом звездом.

Петар Косић (1881 - 1949.), рођен у Ваљеву, једно време начелник Штаба Тимочке дивизије 1. позива, 1937. постаје армијски генерал, 13 одликовања од којих три Карађорђеве звезде.

ЊИХОВА ДЕЛА СУ ВЕЧНА

ГЕНЕРАЛ СТАНОЈЕВИЋ СА ЧЕТИРИ КАРАЂОРЂЕВЕ ЗВЕЗДЕ

Један од хероја је и бригадни ђенарал Милутин Станојевић, истакнути ратник у оба балканска и Првом светском рату, рођен 1882. у Неготину, умро 1961. и сахрањен на Новом гробљу у Београду. Један је од ретких спрских старих ратника (данас мало познатих у јавности) чак са 18 домаћих и 12 највреднијих страних одликовања. Од наших одличја најсветлије су четири Карађорђеве звезде; носилац је, између осталих, и два „Бела орла", три ордена Југословенске круне и Ордена Светог Саве, као и ратних одликовања Русије, Италије, Чехословачке, Пољске, Француске и Грчке.

Из Балканских ратова изшао је са чином мајора, истакао се као командир 2. чете Митраљеског одељења 13. пука „Хајдук Вељко" у биткама на Куманову и Битољу. За заслуге у најтежим борбама на Дрини и Колубари унапређен је у чин потпуковника. На Солунском фронту је на челу Другог батаљона 10. пешадијског пука Шумадијске дивизије, а у бици на Ветернику, почетком августа 1916., остаје без ноге и упућује се у Француску на лечење. Године 1920. добија чин пуковника, а 28. новембра 1925. краљ Александар унапређује га у бригадног генерала.

Генерал Станојевић оженио се Видосавом, ћерком трговца Славе Метришића из Неготина са којом је добио ћерку Олгу и сина Владимира.

ГЕНЕРАЛ ПЕТАР МИШИЋ „ЧИНИО ЈЕ ЧУДА ОД ЈУНАШТВА"

Дивизијски генерал Петар Мишић јединствена је појава у војној историји Србије, и хваљен је и оспораван. Рођен је 1863. године у виноградарском селу Рајцу код Неготина, где је завршио основну школу. Нижу Гимназију похађао је у Кладову, вишу у Београду. Године 1.884. завршава Војну акадмију као први у класи, а потом и Војну академију у Русији. Био је врло битан у Мајском превратy 1903. године. Од 1908. до 1912. по-

сланик је у Народној скупштини за Крајински округ. У Балканским ратовима је у чину пуковника у резерви. Године 1914. на Дрини је са Ужичком војском. На Церу и Колубари са својим одредом „чинио је чуда од јунаштва". Преживљава албанску голготу и априла 1916. на Солунском фронту постаје командант Моравске дивизије посебно се истичући у бици за Битољ. Када је у пробоју Солунског фронта био на челу Шумадијске дивизије, генерал Степа Степновић га је похвалио: „Мишић је са Шумадинцима завршио главни задатак какав се ретко налази у историји ратне вештине". Иако с горчином и незадовољством невољно прихвата да 1917. буде судија у чувеном „Солунском процесу" Апису и друговима. У октобру 1918. са својим пуком ослобађа Чачак и добија чин дивизијског генерала. Од 1918. до 1921. командант је Дунавске дивизијске области. Након ослобођења је и уредник „Ратника" где објављује радове са ратном тематиком („Ратник" је покренут јануара 1879. као лист за војну науку, новости и књижевност).

Одликован је са две Карађорђеве звезде, Орденом „Белог орла" и Албанске споменице и одличјима Румуније, Грчке, Француске и Енглеске.

Године 1921. послат је у Беч на лечење где и умире. Тада је стигло сазнање да је био и велики српски добротвор и хуманиста. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду.

ДР КОВАЧЕВИЋ СА ЦЕЛОМ ПОРОДИЦОМ У АЛБАНСКОЈ ГОЛГОТИ

Др Светозар Ковачевић, рођен 1840. у Крагујевцу, први је лекар са сталним боравком у Бору, где га затиче ратна 1915. Не чекајући окупаторе, са целом породицом (супругом и два сина) креће у албанску голготу. Након Крфа одлази са Црвеним крстом у Бизерту да лечи српске рањенике. На Крф се враћа 1918. где се састаје са своја два сина на дужности у санитету Српске војске (један од синова, мр Бранислав Ковачевић први је апотекар у Бору). Исте године на Крфу умире супруга др Ковачевића.

Ковачевићи се по завршетку рата враћају у Бор. Становали су у кући које више нема, на том плацу направљено је здање Касине, касније Дома културе и садашњег Техничког факултета. У близини је била и прва борска бол-

ница (и данас је на истом месту), као и зграда за лекарске станове, данашњи Центар за социјални рад.

Др Ковачевић имао је чин санитетског пуковника, носилац је седам високих одликовања од који се издвајају Карађорђева звезда с мачевима и орден Белог орла. Умро је у Бору 1921. и сахрањен на старом борском гробљу. Његово име налази се на споменику погинулим српским и француским родољубима 1912-1918. у центру града.

МАЈОР КАТАНИЋ ГИНЕ БРАНЕЋИ КАДИБОГАЗ

И пешадијски мајор, Јован Катанић, иако није из ових, тимочких крајева, својим јунаштвом и највећим жртвовањем за ослобођење ових делова Србије, заслужује да се појави у „Поменику хароја". Бранећи Кадибогаз од Бугара 1915. часно је изгубио живот. Био је на месту команданта Првог батаљона Петог пешадијског пука Дринске дивизије првог позива када је тешко рањен. Сутрадан је пренет у књажевачку болницу где је умро и где је у близини цркве у Књажевцу сахрањен.

Мајор Катанић је рођен је 1881. године у месту Бећањ, околина Чачка.

Завршио је 1910. Пешадијску школу у Београду, а као одличан официр послат је у Немачку на усавршавање. У време Великог рата био је и командант батаљона у Лимском одреду.

Одликован је Карађорђевом звездом и Златном медаљом за храброст.

Мајору Катанићу подигнуто је пригодно спомен обележје на Кадибогазу - Ново Корито (мали бетонски постамент на коме је убележено да је на том месту прослављени војвода Живојин Мишић започео војничку каријеру, и дрвени крст са именом мајора и годином 1915.), које и данас сведочи о подвигу великог ратника за одбрану Тимока и Крајине.

Спомен обележје мајору Катанићу на Кадибогазу, граничном прелазу Србије и Бугарске код села Ново Корито

ГЕНЕРАЛ ЂУРО ДОКИЋ ЈЕ ПРОСЛАВИО ТИМОЧКУ ДИВИЗИЈУ

Генерал Ђуро Докић (1873-1946.) био је учесник Балканских и Првог светског рата, краљев почасни ађутант, школовани официр, одликовао се храброшћу, опеван је у песмама, чин армијског генерала добио у Југословенској војсци, једно је од најсветлијих имена српске војске. Син је др Лазе Докића, својевремено председника Владе и академика. У дневном листу „Глас", 5. септембра 2006, Бранислав А. Жорж је написао: „Генерал Докић је на Солунском фронту прославио Тимочку дивизију". Он је као коњички пуковник био командант Тимочке дивизије на Солунском фронту. И, гле зле судбине. Управо на Солунском фронту Милан Недић му је био потчињени официр и одатле је и потекло њихово блиско познанство и пријатељство. Недић га, иако у позним годинама, 29. августа 1941. поставља за министра саобраћаја у својој Влади под немчаком окупацијом. На крају рата проглашен је „народним издајником" и осуђен на смрт стрељањем 1946. године.

Одликован је Карађорђевом звездом са мачевима 3. и 4. реда.

КОМАНДАНТИ КОЈИ СУ СПАСАВАЛИ СРБИЈУ

Иако нису рођени ни одрастали, нити живели у живописној Тимочкој Крајини, ова четворица српских генерала, команданата тимочких дивизија, никад неће бити заборављени. Јер, њихова дела су и за цело српство од огромног, немерљивог значаја.

Војислав Воја Живановић (1870 – 1932.) командовао је Тимочком дивизијом првог позива која се посебно истакла у Колубарској бици и у борбама код Лазеревца. У окршајима са 7. аустроугарском дивизијом, у противнападу, 8. децембра 1915, Тимочани заузимају Космај. Уследило је и гоњење 5. аустроугарске армије према Београду. Живановић на Солунском фронту постаје начелник Штаба 2. Српске армије, а потом и командант Југословенске дивизије. За заслуге у Колубарској бици одликован је Орденом Ка-

рађорђеве звезде са мачевима. Учесник је балканских и Првог светског рата.

Драгутин Милутиновић (1865 – 1941.), био је српски и југословенски дивизијски ђенерал, командант Шумадијске дивизије која се истакла у Колубарској бици, па командант Вардарске дивизије, са Крфа одлази у Бизерту 1917. У Одеси преузима команду над Српском добровољачком дивизијом у Русији од генерала Стевана Хаџића. Године 1918. са својим сакдарским и јадранским трупама ослобађа Скадар и целу Црну Гору. Након мобилизације за кратко време преузео је Тимочку дивизију другог позива. Носилац је највреднијих одликовања у својој земљи. После ослобођења био је министар краљевског двора, професор Војне академије, члан Врховног војног савета... Мало је познато да је ђенерал Милутиновић и аутор дела „Тимочка дивизија другог позива народне војске у 1. и 2. балканском рату 1912 – 1913." У књизи стоји да су то белешке са „једном картом у прилогу" на 104 странице. Издавач је Штампарија „Шкељић" Београд, година 1926. Књига је права реткост.

Један од команданата Тимочке дивизије (највероватније на Солунском фронту) био је и ђенералштабски пуковник **Миливоје Зечевић (1877 – 1946.)**. Био је и начелник Штаба Прве армије и у једној од комисија за искрцавање наше војске на јадранску обалу почетком 1916. Тада је, наређењем Врховне команде од 3. јануара 1916, Тимочка војска добила задатак да организује укрцавање и транспорт из Драча (*Портал: Учионица живота и текст: Прелазак Српске војске преко Албаније 1915-1916., објављено 8. децембра 2011.*). Зечевић је, након рата, у влади Николе Пашића 1921-1922. био министар војске и морнарице (*Портал: Велики рат*). Одликован је Карађорђевом звез-

дом са мачевима. Нејасно је зашто је у доступним документима његова биографија са мало података. Пронашли смо његову фотографију снимљену негде на Солунском фронту са браћом Лазић из Рготине, ђенералштабским пуковником Радојем и коњичким пуковником, Јевремом – Јешом. Уз њих је и официр Николић.

Љубомир Милић (1861-1949.) је генерал „који је спасао Србију". Најзаслужнији је за чувени „Лесковачки маневар"када је командујући групним трупама Моравске дивизије 2. позива и Тимочком дивизијом оба позива, новембра 1915, зауставио одлучујући продор Бугара према главнини српске војске. За тај подвиг унапређен је у чин генерала. Портал „Гвоздени пук" овако описује тај догађај:

„На путу Бугарима је у близини Власотинца најпре стајала само Тимочка дивизија тада са 15.000 изнемоглих војника. На Тимочане је нагртала сила од 195.000 непријатеља са преко 400 топова. Какав однос снага... Тимочани су јуначки издржали први удар, но, морали су да се повлаче да не би били опкољени и заробљени. А онда им је у помоћ стигла нешто старија војска – другопозивци, људи у 4. деценији живота. Били су то Моравци и Шумадинци. Командант Друге армије, војвода Степа Степановић на чело ових нових трупа поставља тадашњег пуковника Љубомира Милића, који је, како зна и уме, морао да задржи вишеструко јачег непријатеља у реону Пусте Реке. Милић је био искусни командант неколико пукова и Моравске дивизије 2. позива, школован у Русији и „као такав" уливао је Степино огромно поверење. Сачинио је стратегију јуриша у три правца три наше дивизије и омогућио једини пролаз војсци и народу на југ преко Куршумлије – Прокупља и Лебана ка Приштини. Бугари су се тог 11. новембра нашли у општој збуњености, а „Лесковачки маневар" је, касније се испоставило, спасао Србију; Србију коју су чекале нове, још веће муке. У овом, судбоносном маневру погинуло је 6000 Срба.

Милић је после ослобођења написао сећања „Бојеви на Пустој Реци код Лесковца" и обимну књигу из два дела „Моравска дивизија другог позива".

Умро је 22. јуна 1949. године и од тада је нестао последњи генерал некадашње славне Српске војске.

ТЕШКЕ РАНЕ ПОРУЧНИКА ЈОВАНОВИЋА

Неготинац Драгиша М. Стојадиновић оставио је више значајних рукописа за српску историју и српски народ. Тридесетих година објавио је публикацију „Чевpнтија" (фрагменти за историју од 24. августа до 6. септембра 1914, 184 стране), те „Србија и Немачка у рату 1914 – 1918", „Одбрана Београда 1915" и „Одбрана Космаја 1914". Познавао је Стојадиновић и све своје саборце, превасходно Неготинце и Зајечарце, па је тако остала упамћена и касније препричавана"не толико јуначка колико мученичка смрт" Зајечарца, потпоручника Димитрија Јовановића из 15. пука „Стеван Синђелић" Тимочке дивизије. Родом из Јагодине (1887.) од оца Недељка и мајке Јованке, живео је и радио у Зајачару. У јеку најкрвавије битке на Легету погођен је у ногу. Ставили су га на носила и кренули ка обали Саве. Поново је погођен у леђа. Задобио је седам рана. Ујутру га непријатељски војници налазе беспомоћног и преносе у митровачку болницу. Борба за живот трајала је недељу дана. Умро је 13. септембра и сахрањен у порти Српске православне цркве у митровачком православном гробљу. Посмртни говор држао је лекар који га је лечио, Илија Бојић. Године 1930. сремски народ добровољним прилозима подиже му споменик висок два метра. На истом месту у гробљу, где је и споменик српском војнику у природној величини, сахрањено је 250 умрлих Срба у митровачким робијашницама. Године 1934. тела су ексхумирана и пребачена у породичну гробницу митровачког проте Уроша Милутиновића.

На споменику Димитрија Јовановића пише да је п. пуковник, али у књизи Слободана Лазаревића „Легет 1914" налазимо да је по чину био поручник, а код др Срдића у публикацији о Легету 1914. је потпоручник. Нејасно је како, у многим примерима, актери са лица места, из истих борби и истог временског термина, различито приказују догађања. Зато писци, аутори публикација с ратном тематиком покаткад прибегавају да саопште више извора или се определе, по њиховој процени, за најверодостојније приказе и податке.

ИЗ РАТНОГ ДНЕВНИКА СОЛУНЦА СТОЈАНА Ј. ЈЕВТИЋА

Посвећени стручњак, виши кустос Завичајног музеја у Књажевцу, Милена Милошевић Мицић приредила је, поводом 100-годишњице од завршетка Првог светског рата, Ратни дневник 1914 – 1918. Стојана Ј. Јевтића, припадника 14. пука – Митраљеско одељење Тимочке дивизије. Јевтић је рођен 1893. у селу Балановац, носилац је Албанске споменице и Медаље за храброст. У Књажевцу је 18. децембра 2018. промовисан Дневник са истоименом изложбом, књигом и документарним филмом. Јевтић је сачувене дневничке забелешке оставио унуку Саши Милутиновићу. Овде су делови из тог Дневника.

11.1.1916. Шијак у Албанији

Увече нам је саопштено да ћемо имати путовање за Валону. Зато се све још увече припремили, за тај несретни покрет.

12.1.1916. Шијак

У 5 сати изјутра кренули смо за Валону, прошли кроз Шијак, ишли главним друмом. У путу нас је гонио непријатељски аероплан. Око 2 сата поподне прошли поред Драча и од Драча скренули поред обале Јадранског мора. Ту смо се нашли са кадровцима 14. пешадијског пука. Путовали поред мора два до три сата и на једној ледини био нам је одређен логор, где смо разапели шаторе и ту преноћили. Овога дана примили храну за седам дана и то сто парчета пексимита и пет хлебова. Дан је био исувише неповољан јер је била доста јака зима.

13.1.1916. Пут за Валону

Кренули смо ујутру и целог дана путовали преко неких баруштина где смо газили од коња на коња који су били полегали. Данас је било врло рђаво време. Данас сам газио једну реку која је била до појаса дубока.

14.1.1916.

Из синоћног логора кренули смо и путовали преко неких великих кршева и блата, а газили две реке које су биле надошле од кише. Овога дана падала је киша.

15.1.1916.

Овога дана путовање је било исувише рђаво јер смо све ишли преко баруштина и великог блата. Данас сам видео народ свеарнаутског племена.

16.1.1916.

Данас путовали повољно, јер је био пут кратак и био преко неких ливада, а време је било лепо. Увече нам је бивак био у једној шуми, где смо дрва имали довољно, а воде нисмо близу имали.

17.1 1916.

Ујутру смо кренули и око 11-12 сати у подне прошли кроз варошицу Фијери. У варошици су народи мешовити. Има Турака, Арнаута и Срба. Овде се није могло ништа купити. Овога дана је било лепо.

18.1.1916.

Око 5-6 сати изјутра кренули смо. Данас нам је путовање било повољно јер смо путовали неком турском џадом, а и равнице је било. У мрак стижемо до реке Војуше. Ту смо до реке стали у бивак-логор. Остали до сванућа,а пук је је још увече кренуо и отишао за Валону. У путу нас је тукла киша са јаким ветром.

19.1.1916. Војуша

У бивку под шаторима одмарали, а киша је целог дана падала и нагонила нас је те смо се иселили из првог логора услед поплаве од воде. Дрва овде нисмо имали. Храну нисмо добили.

У бивку одмарали. Киша је падала са снегом и ветром,а вода нам је потклизавала шаторе. Више смо били покисли и тако ноћи и дане мокри без ватре проводили. Хране није било.

… Овде сам видео како су наши војници кували младу коприву, те јели, што сам и ја чинио. Ишли смо по пољу, те сакупљали ако је где било купуса, па оних кочана.

24.1.1916.

У бивку одмарали. Овог дана вазда тражио да купим хлеба, па га нигде нисам могао наћи, већ сам морао целог дана бити гладан и овога дана ништа окусио нисам, јер баш није имало шта. Било је новца,али не помажу.

25.1.1916.

У бивку одмарали. И овога дана нисам имао шта јести, већ сам добро гладовао и морао сам јести куване коприве без соли, само онако голе треве. Храну нисмо добили.

26.1.1916.

Одмарали. Данас нам је киша,односно вода потопила шаторе,те смо морали више стојећи дан провести, а ноћ смо провели на смену спавајући на митраљеском материјалу. И данас сам био гладан јер храну нисмо примили.

27.1.1916.

У бивку одмарали. Данас је било лепо време,био сам без хлеба, јер нисмо ни овог дана добијали храну, а није имало ни где да се купи, те сам морао дан провести на младим копривама.

30.1.1916.

Данашњи дан је прошао са јаком и тешком муком јер је киша са хладним ветром целог дана падало и све је се било оледенило и сви смо били промрзли, да смо морали јурити по овој пустој и водној равници. Храну нисмо добијали,већ подлегли глади.

1.2.1916.

Данас смо добили једну четвртину талијанског хлеба и једну конзерву од триста грама меса, те нам је то мало било за јело. Ветра и кише је било целог дана.

2.2.1916.

У биваку одмарали. Данас је падала јака киша и вода нам је потопила шаторе. Храну нисмо примали. Јели смо куване коприве без ичега. Измештање логора је било често услед потапања јер је простор био и сувише раван.

4.2.1916.село Росова

Данас смо радили у талијанској пољској болници, која је била образована за наше болесне војнике и у њој сам видео у сваком шатору по два, три умрла војника, који нису били сахрањени, те су нас Талијани гонили да их сахранимо, што смо и учинили. У овој болници наши су војници као болесни добијали само млека, друго ништа, јер поред глади била је и страшна болест завладала. Овог дана храну нисмо добили.

5.2.1916.

Одмарали, саопштено нам је да ћемо сутра кренути за Валону, те смо се још овог дана мало припремали за тај наш пут. Храну нисмо добили. Данас је угинула наша кобила од глади.

6.2.1916.

Ујутру око 5 сати примили смо пола хлеба талијанског и једну конзерву од триста грама меса,а око 7 сати кренули смо за Валону, прешли преко моста на понтонима, који је направљен на Војуши. Скренули смо лево поред Војуше и донекле путовали друмом који су радили Талијани, а од пола пута путовали преко неких њива. Блато је било до колена, те је ту остало неколико коња у блату од слабости. Око 6 сати увече стигли у Валону и нама је био одређен бивак-кантоман који је имао издржати 48 сати. Овај бивак је био на песку до саме обале мора. Овде нас је ветар био засуо песком. Под нас у шаторима нисмо имали шта прострти, већ смо онако на песку спавали.

У бивку одмарали. Газио преко неког језера до једног села, које је било од логора удаљено 2-3 километра те себи купио хлеба. За наших 10 динара добио сам 3 хлеба од по два килограма. Ово сам чинио јер глад нас је била све угушила. Данашњег дана није се могло од јаког ветра оком прогледати,јер је ветар носио песак.

8.2.1916. Валона

У биваку били до 2 сата пополдне затим кренули поред мора и дошли на морско пристаниште у Валони ради укрцавања на лађу. Овде смо седели све до мрака. Ту сам видео како из једне санитарске лађе скидају наше помрле војнике и сахрањују ту поред мора. Око 7-8 сати увече утоварили смо се на лађу која се звала Регина Јелена,у њој смо преноћили.

Око 8 сати изјутра кренули смо за Крф.

12.5.1916. На лађи

Данас смо путовали лађом и кренули са пристаништа (Моријатика) око 10 сати ноћу. У току данашњег путовања била је велика бура на мору и услед буре јаке настало је код војника повраћање, бљување јер се лађа јако љуљала, гњурала по води. Данашње путовање било је преко Јадранског мора. Били смо сви опасани пампурима те да би с могао народ спасити у случају потапања лађе. У путу смо све залазили у дубину, ширину мора. Од пола дана нисам могао видети нигде, ни на коју страну суве земље, већ само воде.

Ноћ између 2. и 3. лађом путовали без прекида и застоја, а лађа је путовала у највећој брзини. Бура је била још јача.

3.5.1916.

Данас сам путовао преко Мраморног мора. Бура је све јача била јер смо се нашли у ширину мора, где нисам видео нигде сувог места већ већ само воде. Путовање нам је било све на исток. Храну у лађи добијали. Одвише хлеба утми, конзерве вина,поморанце и разног другог јела.

Ноћ између 3. и 4. лађом продужили путовање. Сигнали на лађи били угашени,а лађа је у најбржој силини путовала и од брзине нико није могао стајати напољу,већ више на патосу јер је добијао несвестицу у глави и могао је на патос пасти. Бура је била дупло јача, те је вода пребацивала лађу са једног краја на други.

4.5.1916.

Данас смо до 7 сати ујутру путовали преко Белог Јегејског мора. Затим смо скренули лађом ка северу и дошли у Солунски залив. Ту сам из лађе видео у Старој Грчкој где људи жању и сада нам се скратио пут нашег путовања. Око 12.сати у подне стиже наш брод на пристаниште солунско…

…

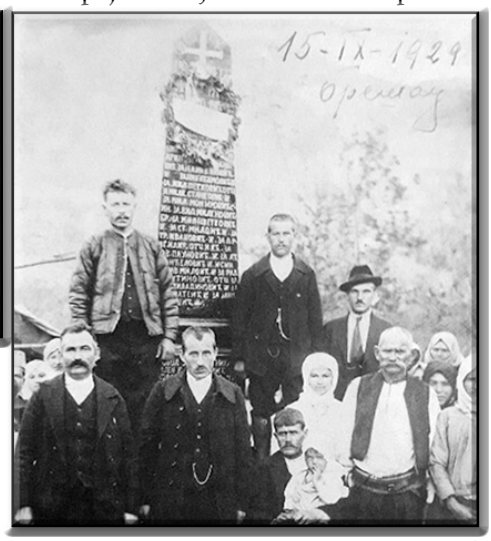
31.12.1917. Крива Чука

Ноћ и дан прошли на миру. Увече између 31. и 1. јануара Бугарин је бацио 3 велика мерзера од којих су 2 пала на земуницу, а један испред нашег митраљеза. Њихова експлозија нас је угушила и заглунула од јаке експлозије. Затим је после настало тучење наших топова и изазвао се јак двобој артиљерије и са једне и друге стране настало је и пешачко пушкарање и бацање бомби те је се направио читав хаос на положају.

Ово је трајало 4, 5 сати и уђуткали се обеју страна настало је затишје.

Положај овај био је сувише незгодан и несретан јер је одвише кршно каменито место. А без дрва је те смо доста у дрвима оскудевали, по дану из рова земунице нисмо смели излазити јер нас непријатељ са свију страна види. Храну смо овде добијали све по ноћи, воду себи доносили по ноћи јер приликом наших кретања по дану нас непријатељ гађа из топова и митраљеза.

Стојан Ј. Јевтић (1893-1981.), Балановац, Књажевац, аутор је ратног дневника из Великог рата. Прибадник 14. пешадијског пука митраљеског одељења (други слева у првом реду)

СРПСКА ТИМОЧКА ЕЛИТА

Удружење Тимочана и Крајинаца у Београду 1939. године обележило је 25 година од легендарне битке – на једном од састанака у главном граду

Ранко Јаковљевић је објавио биографске одреднице за „Српску тимочку елиту с почетка 20. века" (*портал ИН4С, Растко - Тимочка Крајина*) од 143 „одабрана Тимочанина" међу којима је и један број припадника војске или су учесници у одбрани отаџбине из времена 1912-1918. У тој елитној групи (не спомиње се да ли је то само Јаквољевићев избор или неке од компетентних институција) било је 16 генерала, које санитетских, бригадних, дивизијских и армијских, девет министара, три председника владе и осам академика. Издвојили смо, примера ради, неке од најзаслужнијих и најзначајнијих војних личности и оне који су имали посебне заслуге у одбрани отаџбине из тог раздобља.

Јован Атанацковић (1848 - 1921.), рођен је у Неготину, 1900. године министар војни, једно време главни руководилац Штаба Врховне команде. Димитрије Гинић, 1873, Кладово, глумац и редитељ у Народном позоришту у Београду. Године 1898. у Сарајеву покренуо Прво српско-босанско-херцеговачко позориште. На Цетињу, 1899. основао Књажевско српско-црногорско позориште. У Бизерти је основао Прво српско путујуће позориште и давао представе српским борцима на опоравку и рањеницима. Одликован је са два ордена Светог Саве, Белим орлом, Златном медаљом за војничке врлине, ноислац је Албанске споменице.

Ђорђе Ђорђевић, 1863, Неготин, завршио Војну академију, ђенерал, 1918. командант Коњичке дивизије, аутор више књига са војном тематиком.

Петар Р. Живковић, 1879., Неготин, дивизијски генерал, у рату био командант Коњичког пука, носилац највиших српских, руских, француских, румунских и црногорских одликовања.

Војислав Т. Катанић, 1874, Неготин, бригадни ђенерал, командант батаљона и пука, делегат Врховне команде код Есад Паше, носилац највреднијих српских одликовања.

Бранко Ђ. Лазаревић, 1884, рођен у Видину, основну и средњу школу завршио у Зајечару, шеф Државне штампарије 1916. на Крфу. После рата дипломата, аутор више књига. Сем наших носилац је и италијанских, чехословачких, албанских (Скендер бег првог реда), румунских и пољских одликовања.

Ђорђе Лазаревић, 1855, Неготин, индустријалац, новинар у листу „Велика Србија". Ратни дописник и извештач са ратишта, често извештавао са Ђорђем Генчићем (примерице, у бици на Легету). У Солуну доборовољац са 59 година старости, уредник радикалског листа „Крајинац".

Радоје Лазић, 1875, Рготина код Зајечара, ђенералштабски пуковник, командант Штаба Дунавске дивизије.

Мирослав Милисављевић, 1868, Књажевац, армијски ђенерал, командант Прве армијске области, командант артиљерије Зајечарске војске у Европском рату, командант дивизије, начелник артиљерије Врховне команде. Одликовања: српска, енглеска, руска, пољска и белгијска.

Јован Мишковић, 1844, Неготин, два пута војни министар, командант Шумадијске дивизије, председник Српске краљевске академије (једини официр на том месту), носилац више најзначајнијих одликовања. Мишковић је био и професор на Војној академији српским војводама: Путнику, Мишићу, Степановићу и Бојовићу. По Јовану Цвијићу, најобразованији српски официр у своје време. Почасни грађанин Ваљева.

Радоје А. Пантић, 1884, Читлук, основну и средњу школу завршио у Неготину, завршио и Војну академију, у Великом рату командант 3. батаљона Трећег пука првог позива, а од 1915. командант 2. батаљона Добровољачког одреда. Носилац је Карађорђебе звезде, Златне медаље за храброст, Ордена Светог Станислава.

Милорад В. Петровић, 1882, Сумраковац код Бољевца, ђенералштабски пуковник, школовао се у Неготину, Зајечару и Београду. У Првом светском рату помоћник и начелник Штаба дивизије. Одликован Карађорђевом звездом, Белим орлем, Орденом Светог Саве, Златном медаљом за храброст и пољским одликовањима.

Милан Раденковић, 1883, Сумраковац код Бољевца, мајор у ђенералштабском одељењу Министарства војног. Од 1934. до 1940. армијски ђенерал. Написао студије „Церска операција", „Колубарска битка" и уџбеник „Стратегија".

Вељко Рамадановић, 1874, Корбово – Кладово, школовао се у Београду и Прагу. У Бизерти отворио Школу за слепе из Великог рата.

Придодајемо још двојицу знаменитх Зајечараца, индустријалца и политичара, ратног дописника Ђорђа Генчића (1861 – 1938.) и научног радника и секретара Српског парлемента на Крфу, Маринка Станојевића (1874 – 1949.). Генчић је био индустријалац, развијао је руднике у Србији, у влади

Карађорђевића, од 1903. био министар привреде, у време Великог рата био дописник руских листова из Српске војске. По доласку из Русије постављен је за управника града Ниша. Хроничари битке на Легету забележили су да је Генчић кобног 6. септембра 1914. у почетку боја, око 10 сати, кад је пребачен преко Саве цео 13. пук, дошао на сремску обалу заједно са командантом Друге армије, Степом Степановићем. Војвода Степа је одмах обавестио Врховну команду да наши напредују и да ће град Митровица бити заузет. Касније, око 18 сати, суочени са недостатком муниције и појачањима непријатеља, српски војници се повлаче према Шашинцима. Био је то поечтак краја велике трагедије. Године 2019., у издању Историјског архива „Тимочка Крајина", промовисана је књига „Ђорђе Генчић – политичар и индустријалац". Маринко Станојевић, научни радник, политичар, професор и дуго година директор зајечарске Гимназије (о њему је већ било речи у овој публикацији), написао је више књига, а најпознатије дело му је „Збирка прилога за познавање Тимочке Крајине". У источној Србији био је једна од најистакнутијих личности, у Зајечару је важио институцију за себе. У Првом светском рату био је један од секретара српског Парламента на Крфу и учествовао на свим важнијим скупштинским заседањима за ослобођење земље. Његова кућа у Јаковцу код Минићева зарасла је у коров и шипражје. Ни на његовом гробу у Зајечару није било боље док 2019., на 70. годишњицу смрти, није дошао његов земљак, етнолог, др Дејан Крстић и уредио простор.

Бригадни генерал Боривоје Јосимовић (1892 - 1955.) рођен је у Доњем Милановцу, током Великог рата командовао у артиљерији. У Другом светском рату био у заробљеништву. После рата је живео у Енглеској и САД, где је и умро.

Овде су изостављене неке изузетне, елитне личности везане за Велики рат (као што су Никола Пашић, Никола Цоловић, Стеван Јаковљевић, Драгиша М. Стојадиновић ...) јер о њима, и још неким знаменитим Тимочанима, у овој књизи постоје посебни, опширнији записи. Сигурно је и то да постоји могућност да је неко од тих великана ненамерно изостављен.

Од 1925. године у Београду функционише јединствен расадник интелектуалне елите, Удружење Тимочана и Крајинаца које окупља више од 1000 чланова. Окупљени су најугледнији професори, научници, лекари, судије, уметници, официри војске, спортисти. Процењује се да у Београду и околини живи око 15.000 Тимочана и Крајинаца. Основни циљ Удружења је да доприноси развоју завичаја, бољем животу и интеграцији студената и придошлица у главни град. Удружење је посебно свечано и импресивно обележило 100-годишњицу ослобођења од Турака, издало је већи број вредних публикација, помогло просвети и култури, градитељству и економији, задружном покрету. Покретач је и идеје о Вођњаку ослободилаца, живом споменику, засаду од 20.000 ораха дуж пута од Прахова до Књажевца како би свака садница подсетила на једног тимочког страдалника из Првог светског рата. Често је Удружење било и у улози једног од главних организатора традиционалне свечаности сваког 6. септембра посвећених чувању успомене на битку на Легету.

ТЕЖАК ПОРАЗ БУГАРА НА ЈАЛОВИК БРДУ

Брзо након неочекиваног уласка у рат против Србије и удара Бугара с леђа поткрај 1915, наше снеге су кренуле из Пирота према Књажевцу и стратешкој тачки – Јаловик брду изнад села Стањинац. Било је „бити или не бити" ко ће пре стићи на одредиште. Срби су кренули усиљеним маршем, али је бугарска извидница била бржа. Уз то су наши промашили Стањинац, па су силом прилика морали да се враћају неколико километара назад. Срби су некако успели да се скривајући попењу на брдо и наместе заседу. Незнајући за заседу Бугари су се сусрели са нашом јаком одбраном и - изгубили битку. Три пута су тог дана одбијани напади Бугара. Последњи напад одиграо се у сумрак, а српске снаге, страхујући од нових јуриша, разбежале су се на све стране. Непријатељски војници, незнајући терен, налетели су на литице са којих су масовно падали и гинули.

После битке сакупљани су лешеви и бацани у кречене, а највећа необележена гробница пронађена је на месту Спахијски трап. Мештани Стањинца су наредних дана наизалили на војнике међусобно убијане бајонетима. Овај догађај описан је у „Књажевачким новинама" априла 2010.

Наши заробљеници у Бугарској у време Другог светског рата причали су по повратку кући како су се Бугари распитивали за битку и заседу на Јаловик брду. Говорили су да ту борбу никад неће заборавити, јер је то био један од најтежих пораза бугарске војске у Великом рату.

О тој бици годинама су причали сељаци из села са Старе планине, некадашњи ратни заробљеници у Бугарској. Посебно је било занимљиво казивање солунца из Стањинца, Аксентија Војиновића.

ЗАПИСАНО У КАМЕНУ...

- Сви знамо за споменике који се налазе у Грчкој, широм Македоније и Африке, тек у нашој земљи, али је мало познато да је пуно тих обележја уништено, поготову после 1945. године... И тачан број споменика није познат, јер у сваком, па и најмањем месту у Србији, постоји обележје војницима палим у Првом светском рату... Ипак, највећи проблем је што никада није направљен коначан списак погинулих војника, тако да још увек не знамо тачан број жртва у Великом рату.

- Баратамо бројем од 1.270.000 жртава, али то је „ад хок" извучено и припремљено за Мировну конференцију у Версају 1919. године – изјавио је историчар Бранко Богдановић у „Политици" 28. октобра 2018. поводм појављивања његове књиге „Велики рат – записано у камену". Он указује и да је већина обележја - сем појединачне државне подршке – подизана у складу са жељама локалних заједница или самих бораца својим палим друговима.

Тако је, на пример, Удружење Тимочана и Крајинаца подигло у Текији 26. јуна 1927. споменик Кочи Анђелковићу и ратницима Великог рата. Споменик је исклесао каменорезац Душан Кановић из Београда.

Богдановић је објаснио и то – да је 1930. године, на иницијативу Главног генералштаба восјке, почело прикупљање свих именских података и описа жртава како би се подигао српски ратни Пантеон. Нажалост, овај посао никада није завршен. Остали су само фрагменти прикупљене грађе који се данас чувају у Историјском институту.

- Након 100 година и даље једино имамо процене о броју погинулих. Цео век је прошао, а ми се, ето, нисмо одужили погинулим, несталим и умрлим. Ако је нешто урађено, било је то у првих пет послератних година – подсећа др Миле Бјелајац, директор Института за савремену историју.

Поновимо да је 1. децембра 2019., у Дому војске у Београду, промовисан капитални пројекат „Попис војних и цивилних губитака Краљевине Србије у људству у Првом светском рату архивске грађе Војног архива". У овом, тек започетом, поменику налази се 322.778 уписаних имена са потпуним подацима. Пројекат се наставља.

Српско војничко гробље Зејтинлик у Солуну освештао је 1936. године епископ Тимочки Емилијан Пијерковић. Године 2018. државна делегација овде је присуствовала 100-годишњици од завршетка Великог рата

Споменик изгинулим ратницима села Рготина код Зајечара. Подигнут је 1922. године на великој народној светковини. Из Рготине је у балканским и Првом светском рату погинуло 198 бораца. Њихово жртвовање за отаџбину и данас се памти, а потомци сваке године на Ивањдан одају почаст и дужно поштовање (слика доле, 2018.). Тог дана је и велика смотра народног стваралаштва „Ивањдански сабор"

Споменици 1912 - 1918. у Јасикову код Мајданпека (слева), споменици у Миниђеву и Новом Коритту и Спомен чесма Тимочкој дивизији у Трстени, Грчка

Сйоменици 1912 - 1918. у Шйубику (лево), Зубейинцу и борском Шарбановцу (доле)

Споменици уједињења и ослобођења српства Кривељ (лево) и Горњане, села у борском крају

ПУТНИЧЕ,НЕДАЛЕКО ОДАВДЕ
ИЗ ГРАНИЧНОГ СЕЛА НОВО КОРИТО ЈУЛА 1876. год.
ПОЧЕО ЈЕ СВОЈЕ ВОЈНИЧКО И РАТНО ПУТОВАЊЕ,
КАО ЂАК-НАРЕДНИК
ПРОСЛАВЉЕНИ СРПСКИ ВОЈВОДА
ЖИВОЈИН МИШИЋ

Passenger, not far from here,
from a fronier
willage Novo Korito on July 1876,
a well-known
Serbian duke, Živojin Mišić,
started his soldiery
and wartime journey as a joung
sergeant.

СЛАТИЊАНИ СУ НАЈВИШЕ СТРАДАЛИ НА ЦЕРСКОМ БОЈИШТУ

И у књизи *„Велики рат у 99 слика и стоти споменик хероја”*, (*Брана Филиповић, Бор, 2013, допуњено издање*) објављен је, као један од много примера, списак имена палих ратника из једна мале општине у Србији, борске. Из 12 села и 13. општинским местом Бор на олтару отаџбине остало је око 1.600 бораца. Једно од најмањих и најближих села садашњем граду Бору је Слатина. Ево тог тужног списка слатинских хероја који су, у највећем броју, погинули на церском бојишту 1914. На Цер и у околини Шапца је гроб до гроба младих Слатињана, мада их је до краја 1918. умирало и гинуло и на осталим бојиштима, као и у ропству или прелазећи Албанију. С правом се може тврдити да се на Цер и околину заувек „преселио” највећи део Слатине.

СЕЛО СЛАТИНА КОД БОРА. **Редови погинули и умрли 1914.**:

Стојан И. Сигуловић, погинуо на Церу, Јанко В. Бељковић, погинуо наа Церу, Радован Младеновић, погинуо на Церу, Алекса С. Радуловић, погинуо на Церу, Јован Д. Пауновић, погинуо на Церу, Павле Јанковић, умро у Зајечару, Владимир Илић, погинхо на Церу, Траило Стојановић, погинуо на Церу, Јован Т. Јанаковић, умро у Зајечару, Милан Станковић, погинуо на Церу, Паун Јаношевић, погинуо на Церу, Урош Ј. Тријић, погинуо на Церу, Илија Ј. Тријић, погинуо на Церу, Илија И. Јаношевић, умро у Зајечару, Милош Ј. Междина, погинуо на Церу, Станко Т. Гроздић, умро у Аустрији, Босијок Т. Милојковић, погинуо на Церу, Станоје Ј. Микуловић, погинуо на Космају, Милован М. Крстић, погинуо на Церу, Вељко Миолић, погинуо код Крагујевца, Марко Ј. Милошевић, умро кући, Павле П. Ђорђевић, умро у Зајечару, Милован Станојевић, погињуо на Церу и Илија С. Јаношевић, погинуо на Церу.

Редови погинули и умрли 1915.:

Илија И. Букатор, умро у Младеновцу, Петар П. Бучан, погинуо код Феризовића, Његоје И. Његовић, умро у Црној Гори, Станимир Босиоковић, умро кући, Петар Т. Папић, умро преко Албаније, Трајило Ј. Симоновић, умро у ропству, Петар Пецај, умро у Албанији, Јован Кожакар, умро у Брзој Паланци, Стан Пецај, умро у Призрену, Павле П. Манојловић, умро у Болдогасону, Илија Р. Бицон, умро кући, Јован Ј. Николић, умро у Црној Гори, Илија Р. Радуловић, умро у Маутхаузену, Јован С. Босиоковић, умро у Скадру, Радован Живковић, умнро кући, Траило Моротоње, умро кући, Босијок С. Милошевић, погинуо код Крагујевца, Никола Ђорђевић, погинуо на Бојалском брду, Илија М. Станковић, умро кући, Петар С. Илић, умро преко Албаније, Трајило Т. Пипић, погинуо код Београда, Станко С. Златковић, умро у Албанији, Јон Ђ. Богдановић, умро у ропству, Трајило У. Штопу, умро кући, Светозар Раденковић, умро у Младеновцу, Јован Р. Муиковановић, умро кући, Петар Предић, умро кући, Симон Шопуловић, умро у Албанији, Јован С. Долан, погинуо у Албабнији, Петар Ј. Милојковић, умро у Алба-

нији, Трајило П. Бећар, погинуо на Космају, Петар Спасић, умро у Албанији, Душан Т. Стојановић, умро у Албанији, Петар Р. Спасојевић, умро у Албанији, Јнако Р. Младеновић, погинуо код Феризовића, Илија С. Живковић, умро у Зајечару, Владимир Т. Станојевић, умро у Албанији и Босијок Ј. Марковић, умро у Албанији.

Слапшина...

Редови погинули и умрли 1916.: Младен П. Мартиновић, погинуо на Солунском фронту, Лазар Милошевић, умро у ропству, Милован С. Ивановић, умро на Солунском фронту, Калин Павловић, умро у ропству, Марин Белић, умро на Крфу, Јован П. Ђурић, погинуо на Солунском фронту, Владимир Ј. Мундрић, погинуо на Солунском фронту, Адам Чикуловић, умро у ропству, Драгутин С. Ђорђевић, погинуо на Солунском фронту, Станије М. Трокић, умро у ропству.

Погинули и умрли 1917.: Редови: Станко Живковић, умро у Бугарској, Петар И. Ђорђевић, умро у Солуну. Поднаредници: Петар Ј. Бицановић, погинуо на Церу, Илија Ј. Јовановић, умро у ропству.

Редови умрли 1918.: Манојло П. Јовановић, умро у ропству, Симон Бузеј, умро у Бугарској.

Редови нестали за време рата: Радован Павловић, умро у ропству, Предо Долом, умро у ропству, Босијок Шутуловић, умро у ропству, у Маутхаузену, Јован С. Карабаш, умро у ропству, Јован С. Трајиловић, умро у ропству, Стојан М. Илић, умро у ропству, Симон М. Бајкић, умро у ропству, Стојан Ј. Мундрић, умро у Младеновцу.

ТРИ ПУТА ОСЛОБАЂАЛИ „СРПСКИ ВЕРДЕН"

Шабац је у Првом светском рату поднео највеће жртве у Србији. Од некадашње, за оно време развијене вароши са 14.000 становника, крај рата дочекан је са 6.000 душа (изгинуло је, помрло или нестало 63 одсто становништва). Готово да није било неоштећене зграде, библиотека са књигама је спаљена, црква је до пола срушена, неколико стотина грађана у цркви је мучено, стрељано и спаљено. Џон Рид, амерички новинар, ратни дописник из Србије, објавио је да је страдало чак 3.000 људи. Он пише: „У Шапцу, у дворишту Гашићеве апотеке, стрељано је 300 заробљених српских војника из 13. пешадијског пука 2. позива. Извршиоци су били углавном Мађари и Хрвати

„Разīледница" Шапца с почетка 1914. Тимочани су бранили и ослобађали īрад на Сави „до последње капи крви". Овде су заувек остали многи животи неустрашиве младости са Тимока и Крајине

Нови сīоменик īраду хероју, срīском Вердену

Сīоменик 1912 - 1918. у йорīи шабачке цркве

у саставу аустроугарске војске" (у питању је, највероватније, 13. пук Тимочке дивизије другог позива).

- Победу на Церу Шабац је скупо платио. Зато је Шабац једини наш град с називом „Српски Верден" и једини је носилац три најзначајнија ордена: Ратног крста са палмом Француске, Ратног крста Чехословачке и наше Карађорђеве звезде – истакнуто је на Дан ослобођења града Шапца 2. новембра 2018. на свечаној академији на којој су говорили, књижевник Александар Гаталица, аутор романа „Велики рат" и градоначелник, Небојша Зеленовић.

- Године 1934, 3. јуна, у порти шабачке цркве, краљ Александар и патријарх Варнава открили су споменик ослободиоцима, дело Которанина, Франа Менгело Динчића који је аутор и споменика „палим борцима Тимочке Крајине за ослобођење и уједињење" у центру Зајечара. Крајем 2008. откривен је, код хотела „Слобода", и Споменик ратних одликовања из Великог рата, дело вајара Милисава Мије Томанића, родом из мачванског села Липолист, житеља Ћеља.

У шабачком Народном музеју, године 2018., отворена је стална изложбена поставка „Страдање Шапца у Првом и Другом светском рату", најбоље остварење у земљи, с посебном „Собом страдања". Историчар Бранислав Станковић аутор је монографије на енглесмом језику „Страдање Шапца и Мачве у Великом рату". Вредне су и јединствене изложбе: „Звонари слободе – Михаило Пупин и Николај Велимировић" и „Америчка мисија и епидемија тифуса у Србији 1915". Од изузетног је значаја и књига француског лекара Л.Л. Томпсона „Повлачење из Србије – октобар – децембар 1915" у издању шабачког музеја 2017.

У Шапцу је, до краја 2018. године, приређено 11 изложби, филмских пројекција и промоција о теми Великог рата, док је у оближњем Мачванском Прњавору, селу и варошици, невиђеном страдалнику, приказан документарни филм"Војвода Петар Бојовић". Прњавор се, нажалост, после 1918, прочуо по несхватљивим зверствима војника из тадашње Аустроугарске и Хрватске (сем убијања, клања и силовања, запалили су 199 сељака и 175 домаћинстава, али и школу са учитељицом и ђацима) о чему је светску јавност опширно обавештавао др Арчибалд Рајс. Чувени Швајцарац немачког порекла, вероватно и највећи пријатељ Срба свих времена, године 1921. проглашен је за почасног грађанина Прњавора. Главна улица и Дом здравља носе његово име, а у црквеној порти је, уз бисту краља Александра, и биста др Рајса. Спомен капела са костурницом у Прњавору подигнута је 9. јула 1922. године (дело архитекте Милана Б. Минића) када је цело село носило црнину. Прњавор је и једино српско село одликовано Карађорђевом звездом.

И славни војвода Петар Бојовић, који је са својом Првом армијом ратовао у овим подринским, поцерским и посавотамнавским крајевима (у самом почетку рата обе тимочке дивизије биле су у саставу његове Прве армије), посебно је, 1. новембра 2018., испоштован у свом завичају, у Новој Вароши. Крај Бојовићеве бисте у центру града подигнут је споменик за 1.200 погинулих ратника ове општине у Великом рату.

-Ви, јунаци, нисте каснили у бој за одбрану отаџбине, ми, ваши потомци, ето, закснисмо и после једног века подигосмо вам спомен какав заслужујете.Војовода више не самује на овом тргу – речено је на државној свечаности, а потом је, у Завичајном музеју Нове Вароши, повоодм 160 година од рођења славног војводе, отворена његова Спомен соба.

Тимочани су 1914. године, и касније, били главна снага одбране Шапца и протеривања непријатеља са тих простора. Они су, заједно са Шумадијском дивизијом, 1918. коначно, по трећи пут, ослобађали и ослободили „Српски Верден". Многи тимочки хероји заувек ау остали у Шапцу и околиниу, на Сави и Дрини, на Церу, у Мачви и Подрињу. Ако се придода и трагедија на Легету и страдање око 6.500 првопозиваца и нестанак целог 13. пука „Хајдук Вељко", овај крвави биланс је још трагичнији. Зачудо, увек предусетљиви и родољубљем овенчани Шапчани, заборављају, па ни у пригодним приликама какав је Дан ослобођења, да се сете својих ослободилаца са Тимока. У суседној Сремској Митровици, Шашинцима и Лаћарку, свуда у Срему, Тимочани и Крајинци, потомци некадашњих ратника, и данас су посебно поштовани.

КУЋА КОЛУБАРСКЕ БИТКЕ КАО БОРОДИНСКА БИТКА

Године 2018. навршило се 100 година од завршетка Великог рата. Био је то повод да се у Тимочкој Крајини и целој Србији организује више пригодних манифестација које су помогле да се обнове спомен обележја, подстакне издавачка делатност, подсети на славну прошлост Српске војске и тимочких дивизија. Тако је Општина Мионица одлучила да се у родном крају војводе Живојина Мишића, у Мионици, сачини панорамски приказ Колубарске битке вођене у новембру и децембру 1914. на обронцима Сувобора. Радни назив пројекта је „Кућа Колубарске битке" по узору на панораму познате Бородинске битке између руске и француске војске 1812. године. За овај подухват ангажован је наш познати сликар и архитекта Слободан Јевтић Пулика, који годинама живи и ради у Француској.

На Српском војничком гробљу Зејтинлик у Солуну, 29. септембра, одржана је величанствена свечаност на којој су говорили, министар одбране Александар Вулин, генерални секретар председника Републике, Никола Селаковић, и градоначелник Новог Сада, Милош Вучевић.

- На овом месту почива 7.441 борац, овде су многи наши очеви и ђедови који нису дочекали слободу и поново видели своје село, њиву и шљивик, своју породицу – то су јуначки преци. Нека не брину, Србија је слободна – рекао је Селаковић.

У Културном центру Мони Лазаристон, у близини Српског војничког гробља Зејтинлик, отворена је изложба ретких фотографија са Солунског фронта и из Великог рата, аутора Константина Нигделиса. Након отварања уследио је културно – уметнички програм. Говорили су: патријарх Вартоло-

мај, митрополит Неапољско-ставропољски Варнава и представници локалних власти. Српски патријарх Иринеј, са домаћинима и патријархом Вартоломејом, дан раније, служио је свету литургију на Зејтинлику. У Српској кући у Солуну отворена је стална изложбена поставка „Срби на Крфу 2016".

Комплетна реконструкција Зејтинлика завршена је у октобру 2018. Држава Србија обезбедила је 220.000 евра. При крају је и обнова Споменика захвалности Француској у Београду (рад вајара Ивана Мештровића), откривеног 11. новембра 1930. Србија је за обнову овог споменика издвојила 22 милиона динара.

-Србија и српски народ никада не могу да забораве браћу по оружју Французе. Французи су својом флотом, након албанске голготе, на Крф пребацили више од 200.000 наших цивила и војника, а најмање око 4.000 српских ђака школовало се у Француској. Србија има 6.000 ратних меморијала од којих 625 у иностранству – подсетио је министар војске, Александар Вулин.

У Србији, посебно у Тимочкој крајини, тешко је пронаћи и најмање место где нису подигнути споменици страдалницима из Великог рата. Најчешћи, централни мотив је српски војник са шајкачом или шлемом на глави, као у Вршцу, Лесковцу, Прокупљу, Зајечару, Алексинцу, Параћину, Јагодини, Смедереву, Пожаревцу, Убу, Лазаревцу, Мионици, Младеновцу. Највеличанственији споменици овог типа подигнути су у Краљеву и у Новом гробљу у Београду. Негде су ови споменици у виду обелиска и крста, као у Неготину, Кладову, Ваљеву или Шапцу. Постоје и смелије споменичке композиције у Нишу или Крагујевцу. Чести су и споменици са ликом славних војсковођа: војводи Мишићу у Ваљеву и Мионици, Степи Степановићу у Чачку, Петру Бојовићу у Новој Вароши или ђенералу Кости Смиљанићу на Златибору. У Ужицу су 28. августа 2018, на 24. седници Скупштине општине, одлучили да подигну величанствену статуу „Велика Србија".

Држава Србија финасирала је градњу споменика код тврђаве у Араду, у Румунији. Ова тврђава била је злогласни логор, по неким подацима за 15.000, по другим изворима чак 20.000 Срба. У црквеним књигама стоји да је у арадском логору умрло 4.317 Срба. Иницијатива за достојан споменик српским страдалницима у арадској тврђави потекла је пре 15 година од Славољуба Стојадиновића Регрута, председника Савеза потомака ратника 1912 – 1920. Пожаревац који је и аутор прве књиге о логору у Араду. Управо из Пожаревца и околине највише је страдалих у арадском казамату.

Од изузетног значаја за Србију је споменик монумент Тимочкој дивизији на Легету код С. Митровице и војничка гробља палим Тимочанима у Хриси (Грчка) – „Храм славе" и обновљено војничко гробље тимочких страдалника у Руми. Ова обележја настала су након чувених битака на Легету и Кајмакчалану.

Амбасада Француске и Француски институт од средине септембра до 30. октобра 2018. организовали су путујућу изложбу „Наша историја, наша сећања" која је приказана у 40 градова, од Врања, Лесковца, Ниша, Пирота до Књажевца, Зајечара, Неготина и Кладова, свуда где је прошла савезнич-

ка ослободилачка војска под француским главном командом. Од 1. новембра 2018. ова изложба постављена је и у Француском институту у Београду.

Француско гробље у Зајечару

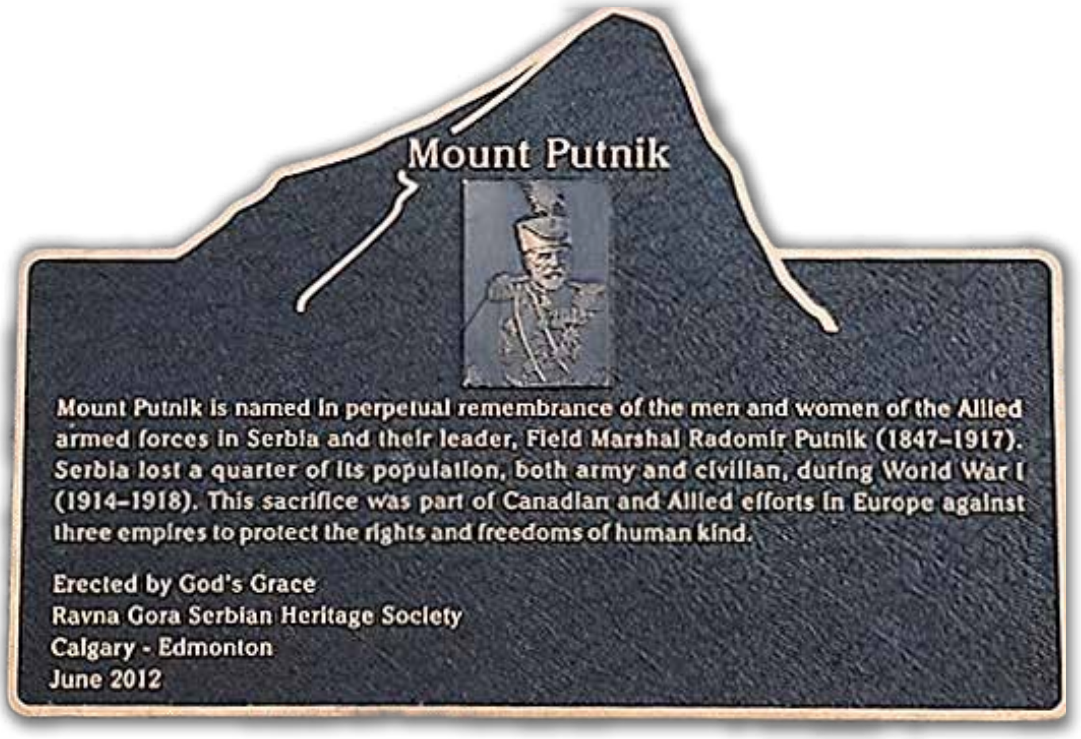
Споменици 1912 - 1918. у Пожаревцу (лево) и Петровцу на Млави

Капетан Бранко Мишић

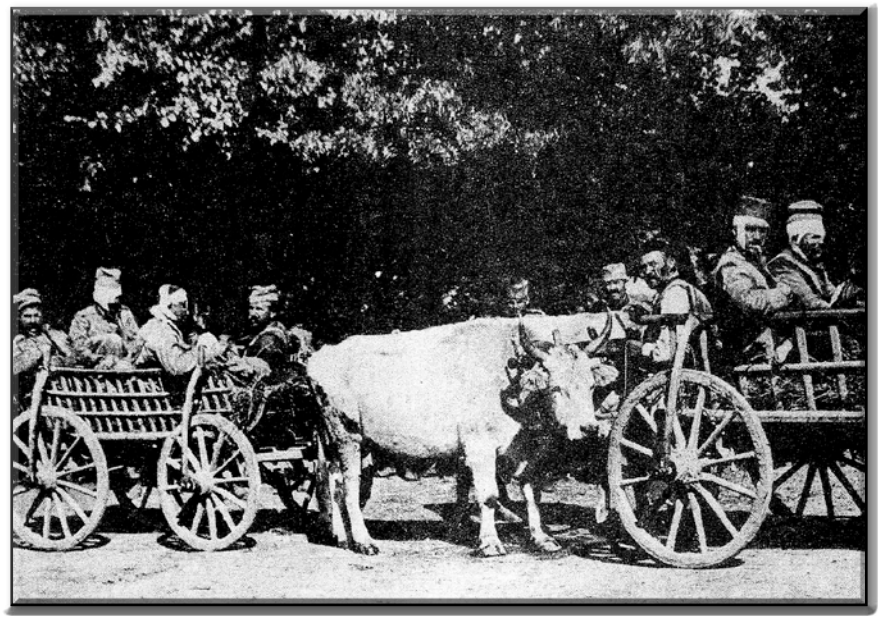
Пуковник, др Ђорђе Владисављевић

Једна планина у Канади носи име српског војводе Путника. Част која се ретко указује једном војсковођи у свету

ЛИСА И АЦКО

Животиње су биле саставни део Првог светског рата, што се тиче Срба – коњи и волови су, уз раме, са својим „надређеним", са војницима, извојевали многе битке. Војник је и за најмању небригу о коњима, воловима и мазгама на фонту и прелазећи албанске планине, строго кажњаван. Те, несаломиве, заједничке битке, ето, ни данас нису заборављене. И данас се приповеда о кобили Лиси (истинита прича књижевника Томислава Јеротића из Шапца) и њеном газди „неком редову Јови из села Дубља у Мачви и, некаквим распоредом, припадниуку 13. пука Тимочана", како су се, након пакленог окрешаја Тимочке дивизије на Легету, нашли тек после више месеци у околини Обреновца. Лиса је успела да побегне из аутроугарског заробљеништва у

Санитетска кола негде на положају, 1914.

Овај јединствени споменик српском волу у природној величини, тежине 15 тона, исклесао је у специјалном камену из Бразила, вајар Велимир Каравелић. После једног века исправљена је и та неправда - српски ратни во добио је заслужену пажњу и један је од најпосећенијих експоната у природном резервату Засавица код С. Митровице

Срему, преплива Саву и лутајући, после Колубарске битке, поново се нађе са Јовом који се чудом спасао препливавши велику реку (седло ратничке Лисе данас се чува у шабачком Народном музеју). О том дирљивом сусрету, као и још неким детаљима са Чеврнтије и Легета, писао је и Адам Стошић у књизи „Велики дани Србије" (Крушевац – Београд, 1994.).

Подаље од Чеврнтије и Мачве, у селу Осечина код Ваљева, стари ратник Владислав Петровић подигао је споменик коњу Ацку с којим је војевао цело ратовање 1912 – 1918. Ацко је након завршетка рата живео још пет година.

-Хтео је Владислав да свог Ацка, који му је више пута спасао живот, у знак захвалности, сахране поред њега у сеоском гробљу, али свештеник није дозволио – објавио је РТС 21. маја 2018.

И баш у Срему, у близини Легет поља, у Засавици, 4. септембра 2020., откривен је споменик – српском волу.

СПОМЕН СОБА - МУЗЕЈ ПАЛИМ ТИМОЧКИМ РАТНИЦИМА

После много година Тимочка крајина добила је спомен собу - музеј за своје славне ратнике. На спомен собу тимочких дивизија 1912 - 1918. још се чека

Након свечане литургије свештенства Тимочке епархије, командант за развој Тимочке бригаде, пуковник Владица Вучковић отворио је, 29.октобра 2018., у кругу зајечарског гарнизона, Спомен собу „У славу предака - на понос потомака". У сталној поставци приказана су документа, предмети, оружје, одела, форографије, скице, војнички прибор од буна против Турака до последњег рата 1999. - из времена херојске борбе Српске војске и народа

за слободу и част отаџбине. Пуковник Вучковић нагласио је де се Спомен соба може назвати и Војним музејем Тимочке крајине.

У одељку"Велике битке Тимочана", у почетку, постављен је експонат с текстом „Белешке војводе Мишића", илустроване фотографијама о животном и војничком путу славног српског војсковође који је блиставу каријеру започео у овим крајевима гонећи Турке на Кадибогазу.

Ево које су то највеће битке Тимочана у Првом светском рату:

- Шести Прекобројни пук у саставу Комбиноване дивизије, 16. август 1914. Текериш, почетак Церске битке.

- Тимочка дивизија другог позива – 21. до 24. августа 1914. битке за Шабац и околину.

- Тимочка дивизија првог позива, 13. пук „Хајдук Вељко", 5/6. септембар 1914. - битка на Легету.

- Комбинована дивизија, 6. новембар 1914, битка на Гучеву.

- Тимочка дивизија другог позива, 27. и 28. новембар 1914, Камаљ и Забран.

- Шести Прекобројни пук – 6. и 7. децембар 1914, лева обала Љига и село Цветовци.

- Тимочка дивизија првог позива – 12. децембар 1914, Пацарски вис, између Авале и Космаја.

- Комбинована дивизија другог позива – 6. октобар 1915. - десет дана, одбрана Београда.

- Тимочка дивизија првог позива – 7. новембар 1915. и наредних десет дана – околина Лесковца.

- Тимочка дивизија другог позива – 4. новембар 1915. - околиона Трстеника.

- Комбинована дивизија - 19. и 20. новембра – Гњилане.

- Тимочка дивизија - 14. до 17. септембара 1916. - Горничево.

- Тимочка дивизија – 15. септембар 1918. – Солунски фронт

Још један експонат завређује посебну пажњу из тог времена, назван је „Генерали из Тимочке Крајине". Издвојили смо прве официре с тим чином до Другог светског рата:

Јован Мишковић, Неготин (1844-1908.)

Јован Атанацковић, Неготин (1848 – 1921.). Обојица Неготинаца били су и војни министри.

Мирослав Милисављевић, Књажевац (1878 – 1929.)

Никола Цоловић, Зајечар (1878 – 1939.)

Петар Недељковић, Зајечар (1881 – 1955.), познато је да је био у саставу Коњичке дивизије, носилац је Албанске споменице и више домаћих и страних одликовања. Други светски рат провео је у заробљеништву.

Следе имена генерала из Другог светског рата и након ослобођења.

СА САНЕ, КРФА И ТИМОКА...

На Дан ослобођења Зајечара у Првом светском рату, 19. октобара 2018., у Галерији Историјског архива Тимочке Крајине, амбасадор Републике Француске у Србији, Федерик Мондолини и градоначелник Зајечара Бошко Ничић отворили су изложбену поставку „Са Сане, Крфа и Тимока – заједно до победе". Аутори су, сликом и писаним документима, предаствили почетак Великог рата, мобилизацију у Србији и Тимочкој крајини, највеће битке од Цера, Легета и Колубаре, дешавања у албанској голготи, искрцавање на Крф, лечења наших рањеника у Африци, Солунски фронт и коначно ослобођење земље. Беспрекорним хронолошким редом приказан је ратни пут Српске војске и тимочких дивизија. Цела историја ратовања од 1914. до 1918. нашла се на више од 100 експоната са описима догађаја, официрским наредбама и извештајима команданата, фотографијама са фронта, детаљима који су мање или више познати, новинским извештајима, фотографијама најзначајнијих војних личности, уласку Коњичке бригаде француског генерала Гамбете у Књажевац и Зајечар, дочеку ослободилаца и народном слављу, како би цела прича била заокружена величанственим откривањем споменика ослободиоцима 1929. године на главном тргу у Зајечару. Описана је и улога Српске војске и тимочких дивизија кроз цео Велики рат, од Сарајевског атентата и објаве рата Аустроугарске Србији до ослобођења Зајечара.

-Војници Тимочани, припадници обе Тимочке дивизије, као и трећепозивци и добровољци, доказали су се храброшћу и невиђеним пожртвовањем бранећи отаџбину на свим фронтовима. У трагедији на Легету, борбама за Београд, биткама на пограничним линијама фронта, положили су животе за одбрану своје земље. Након великог страдања у повлачењу преко Албаније и васкрса на Крфу уз помоћ савезника, Српска војска је на Солунском фронту гледала лицем ка отаџбини. Повратак Тимочана у домовину најпре је плаћен крвавим борбама на Горничеву и Кјамакчалану, и у роговима македонског фронта, а врата отаџбине била су отворена након пробоја Солунског фронта средином септембра 1918. - пише у каталогу изложбе уз богату историјску грађау о времену под окупацијом Бугарске (од јесени 1915. па до јесени 1918.).

Након потписаног примирја између сила Антанте и Бугарске, 29. септембра 1918., долази до повлачења бугарске војске са територије Србије. Прва Српска армија наставља кретање долином Јужне и Велике Мораве према Београду, Друга армија упућена је преко Косова у западну Србију. У таквим околностима задатак ослобођења источне Србије преузима Коњичка бригада француског генерала Гамбете. Крајем септембра 1918. ова бригада имала је одлучујућу улогу у ослобађању Скопља, а потом је стављена под команду Прве Српске армије и као њена претходница упућена је даље ка северу. Након борби за ослобођење градова у долини Јужне Мораве и Нишаве, Гам-

бета креће долинином Тимока и 16. октобра ослобађа Књажевац. Три дана касније улази у Зајечар, а потом и у Неготин, Доњи Милановац, Кладово.

Делови Тимочке дивизије првог позива преузимају историјску улогу и преко Вишеграда улазе у Сарајево, а потом стижу и на јадранску обалу ослобађајући градове и остала већа места, али и чинећи заштиту од евентуалних, и већ познатих, италијанских претензија и насртаја.

Генерал Гамбета дочекан је у Зајечару са одушевљењем уз славолуке и „Марсељезу"

Француски официри и кадети чувене академије Сан Сир са домаћинима код споменика ослободиоцима 1912 - 1918. у Зајечару, 2018.

СПЛИТ КЛИЧЕ: „ДОБРО ДОШЛИ СРПСКИ ВИТЕЗОВИ, БРАЋО НАЈМИЛИЈА, ОСЛОБОДИТЕЉИ НАШИ, ПОНОСНИ НАШ ЦВИЈЕТЕ"...

Пошйуковник Сшојан Трнокойовић на коњу улази у Сплиш 20. новембра 1918.

Док је 2. батаљон 5. пешадијског пука Дринске дивизије 20. новембра 1918. величанствено дочекиван у Ријеци, 2. батаљон 13. пука Тимочке дивизије, након дочека у Вишеграду, победоносно је умарширао у Сплит. На пристаништу је око 20.000 Сплићана дочекало наше војнике с повицима: „Живјела српска војска". „Живјела Југославија".

Вођа хрватске Пучке странке, др Јосип Смодлака овим речима поздравио је тимочке војнике, Неготинце и Крајинце обновљеног, неуништивог 13. пука „Хајдук Вељко":

„Браћо, срцу нашем најмилија; неумрли витезови српски; добро нам дошли ослободитељи наши, поносни наш цвијете, најлепши и најмилији. Благословен час био када вас виђесмо. Благословена вам свака стопа била. Благословене мајке које вас родише. Благословена колевка која вас одњихала. Благословени опустели домови ваши, који се у црно завише да нама узмогне синути ово златно сунце слободе, што нас сада обасјава. Колико смо чезнули за овим часом! Заједно са вама кличемо ономе који вас је припремио за побједе, врховном вођи вашему, унуку великог Вожда Карађорђа, Краљу вашему и нашему. Да живи Краљ Петар. Да живи српска војска".

НАША СЕЋАЊА НА ФРАНЦУСКЕ ОСЛОБОДИОЦЕ 1918.

Књажевац је, како у борбама тако и од последица ратовања и болести међу војницима, изгубио готово петину укупног становништва, углавном мушке популације.Војно способно становништво учествовало је, од првих дана, у ратним операцијама у склопу 14. пешадијског пука.Војничка способност и храброст показана је у свим најважнијим биткама и завршним операцијама ослобађања градова у централној Србији и пробоју на Јадранско море преко Сарајева. Застава овог пука одликована је Карађорђевом звездом са мачевима 4. реда, Златном медаљом за храброст и Француским ратним крстом.

У мемоарским записима остала су сећања на страдање становништва ових карајева током Великог рата, али и на помоћ и сарадњу са савезницима. Стојан Ј. Јевтић, припадник 3.митраљеског одељења 14. пешадијског пука, родом из Балановца, у својим записима "Из ратног дневника 1914 – 1918." забележио је помоћ фрарнцуске војске српским војницима на фронту. О самом ослобађењу сачувана су малобројна сведочанства и тек неколико фотографија. Француски трупски лекар, мајор Мије, забележио је у својој књизи тренутке уласка француских ослободилаца у књажевачку варош подсећајући на незабораван дочек. „Свуда су били славолуци, служила се ракија, слатко, кафа... Памтимо када смо били суочени са немаштином у афричким пустињама, када нам је глад разарала утробу; сада смо, ето, доживели да нам је народ у Књажевцу, иако остао без игде ичега, опустошен од непријатеља, који им је све узео, и патос са подова у кућама, ти мршави људи с болом на лицу, делили су са нама и оно мало што им је остало... То никада нећемо заборавити".

Незаборавне су и речи генерала Гамбете, који је са својом коњицом први умарширао у Књажевац, (интервју "Политици" 1922.) о одушевљењу народа "како је и старо и младо клечећи певајући Марсељезу дочекало француске ослободиоце".

На путу од Књажевца до Зајечара, генерал Гамбета је 18. октобра прошао кроз Вратарнички теснац и стигао до Лубничке реке, где му се супроставио један непријатељски одред, тако да је одлучено да се улазак у Зајечар одложи за сутрадан. Француски лекар Мије о томе је забалежио: ... - Никад нећу заборавити наш дочек у Зајечару... На челу колоне ишло је седам девојака носећи црвену заставу са златним кићанкама; на средини је златним словима био исписан датум 1918. урамљен са двема храстовим гранама и ловоровим венцем при дну пантљиком са бојама српске заставе. Испод тога следећи натпис: "Слава нашим ослободиоцима"... Поворка се упућује при уласку у варош... једна жена држи говор генералу Гамбети. Чим су последње речи изговорене, гомила која се налазила поред пута, послушна неодољивој и невидљивој заповести, покренута силном радошћу – сав тај народ, старци, жене, девојке и деца кренуше и из свих груди потече хор који је дрхтао

од узбуђења, песма свечана као химна, мила као успаванка, лепа као црквена песма, која нас је све навела да скинемо капе, становници Зајечара на свој начин певају Марсељезу. Беше то награда за све наше патње на Солунском фронту, за напоре преласка преко планина, за сав наш умор. Каква би штета била да сам пропустио тај дочек. Бригада пролази великом улицом која није друго до велики пут са окићеним кућама и тријумфалном капијом подигнутом за једну ноћ, све до велике пијаце код општине. Све девојке Зајечара, које су нас приликом проласка кроз Зајечар обасипале цвећем, колачима, шаловима, чарапама и шта знам чиме све још, играле су са официрима и војницима велики круг, коло, које се чинило бесконачним.

Француска војска у Зајечару задржала се два дана, а потом продужила даље, подељена у две колоне: мароканци коњаници ослободили су Неготин, а први ловачки пук ушао је у Бор.

Данас се у североисточном делу Градског гробља у Зајечару налази гробље француских војника (још постоји само једно гробље француских ратника из тог времена у Србији, у Београду).

У Неготин је, са француским јединицама, дан после, ушао и мајор француског санитета, др Огист Анри Мије, који је и овде водио дневничке белешке. О свом доласку у Неготин 22. октобра ујутру 1918. др Мије је оставио своје сведочење...

"Било је хладно и никога није било по улицама. Касно се устаје у овом врло богатом делу Србије. То је мала, лепа варош са 4.000 до 5.000 становника, врло пространа. Има велики трг, једну велику цркву, окружно начелство, лепе алеје засађене дрвећем и једно купатило са базеном и врло лепим кабинама. Оно може да служи за пример. Близина Аустрије се осећа... Варош није порушена, а Немци су однели само статуу која је стајала у центру да би је претопили".

-Свуда се виде славолуци и слике принца Александра, а нарочито краља Петра. Његова слика је у мојој соби и она се налази у свакој српској кући: лице му је префињено, украшено белим брковима, на галви бела шубара са перјаницом, мундир пун окачених одликовања. Старог владара у Србији обожавају, као свеца... Приликом повлачења из Србије ишао је у колима која су вукли волови. Пратио је остатке своје војске на избегличком путу, што је повећало љубав његовог народа када га је видео по трећи пут како улази у своју престоницу.

- Главни Штаб бригаде и пука остали су у Неготину. Како је наша дужност била да чувамо Дунав и да спремимо пловидбу том реком, ескадрони су послати на јужну обалу 22. октобра у зору... Преко пута нас су Румунија и Макензенова војска. После једног бурног и успешног гоњења допрли смо до Дунава, кога нисмо мислили да ћемо видети, пошто смо постигли потпуну победу, пошто смо ослободили пола источне Србије, и постигли смо више него коњица из доба Наполеоновог царства".

У октобру 1930. у Неготину је подигнут споменик краљу Петру, генералу Жуино Гамбети и српским и француским војницима. Свечаној про-

слави откривања споменика присуствовала је француска делегација бивших ратника са Солунског фронта и удовица генерала. Улица којом је генерал Гамбета ушао у град 1918. носи његово име.

У „Баштинику" бр. 8 из 2005. о тријумфалном дочеку генерала Гамбете у Неготин налазимо „да се све то не може речима исказати". Поносни француски генерал толико је био дирнут „да су му сузе саме текле"... На свечаној општинској одборској седници, 23. октобра 1918, Гамбета је проглашен за почасног грађанина града Неготина. Велики војсковођа у том часу је изговорио: „Волећу Неготин и Крајину као своје родно место, а Крајинце као свој народ..."

Ових дана ТВ Хепи известила је да је град Зајечар спреман да оствари давнашњу идеју о подизању споменика генералу Гамбети на најлепшем месту, на Поповој плажи. Рок је идућа, 2021. година.

Генерал Гамбета улази у ослобођени Зајечар на белом коњу

Зајечар је дочекао француске ослободиоце с цветном Тријумфалном капијом

Срйски и француски војници са народом у Доњем Милановцу

Француски војници у Зајечару, йрви дан након ослобођења

Неīойин је 1918. масовно, свечаније неīо икад, дочекао ослободиоце. Генерал Гамбейа йосйао је йочасни īрађанин Неīойина и Крајине

ТИМОЧКИ „НЕСТВАРНИ ЈУНАЦИ” – СРПСКИ СПАРТАНЦИ

Да су несаломиви Тимочани и Крајинци у Великом рату имали на кога да се угледају и наставе путем највећих синова за одбрану отаџбине Србије, онда је то несвакидашњи пример из Балканских ратова. Године 2017. више наших медија објавило је текст насловљен СРПСКИ СПАРТАНЦИ. Ово „нестварно јунаштво” наше војске је 105 година заборављано (Блиц, 9. август 2017.). У напису се наглашава да је у лето 1913. почео Други балкански рат – Бугари су, без објаве, напали српску војску на Брегалници. Иако је рат трајао само 32 дана плаћен је са 16.500 српских живота. У тој витешкој победи посебно се истакла Тимочка дивизија другог позива бранећи врх „Орлов баир”. Наши војници из Зајечара, Књажевца и Неготина, старости од 22 до 38 година, иако нису имали најбоље оружје, ни најбољу одећу и обућу као њихови другови из првог позива, иако су Бугари три и по пута били бројнији, одолели су свим нападима и сачували стратешко брдо. Бугари нису успели да пробију средишњу линију битке како би дошли до наших главних снага.

Српски историчари су у школским уџбеницима писали да је „девет месеци касније пронађено 200 српских и бугарских војника од којих су неки били и у стојећем ставу узајамно пободених бајонета, што сведочи о невиђеној ратној драми”. Остало је у књигама и да су се рањеном мајору Рокелићу у најтежим тренуцима придружили и телефонисти и остало особље штаба. Сви су изгинули. Преживело их је само 530 од њих 4.000 колико их је бранило „Орлов баир”. -Тако су Тимочани спасили остатак српске војске од сигурне пропасти” – писао је наш познати публициста Петар Опачић.

Војници Тимочке дивизије 1913. године, НМЗ И-581

ГЕНЕРАЛ ГАМБЕТА: РАЗУМЕО САМ И ЗАВОЛЕО ОТАЏБИНУ СРБИНОВУ...

Србија и Тимочка крајина и данас, с поносом, чувају успомене на своје ослободиоце. Јер, како заборавити 13. октобар 1918. када су наше јединице и Коњичка бригада француског генерала Гамбете ослободиле Пирот, два дана касније Сврљиг и Калну. Шеснаестог октобра ослобођен је Књажевац, а гоњење непријатеља настављено је према Зајечару и Неготину. Друга колона кренула је према Бољевцу, Брестовачкој бањи, Злоту и ка Дунаву до Доњег Милановца и имала је задатак да спречи рушење Борског рудника

и Мајданпека… И заиста: непријатељ у повлачењу није ни дирнуо Борски рудник, тако да је производња ускоро могла да се обнови. Остало је само неизбежно сећање – да су током Великог рата у Бору биле три окупаторске војске: бугарска, аустроугарска и немачка. Највише злодела чинили су Бугари не презајући од убистава, пљачки, уништења опреме и имовине. Спроводећи насилну денационализацију одводили су радно активно становништво у руднике у Бугарску. Узурпирали су контролу над Борским рудником успевши да произведу више од 20.000 тона бакра. Због недостатка домаће радне снаге прибегло се довођењу више стотина ратних заробљеника. У Бору су владали готово робовски услови рада. Поткрај 1915., због бугарског зулума, 5.000 Срба, највише из Тимочке крајине, избегло је у Русију. Остало је забележено сећање неготинских избеглица, а најпотресније сведочење је 15 – годишње Белке Михајловић која је с породицом преко Одесе стигла у Сибир. Забалежено је и сећање Неготинке Љиљане Љешевић, унуке једног од избеглица, као и још неких Тимочана. Они су описали и 50-дневни повратак у „милу Србију“ након политичких превирања 1918. у Русији.

И док се регуларна војска, средином октобра 1918., налазила око Калне и Сврљига, дигнут је устанак у околини Зајечара. Сељаци су порушили пругу Зајечар – Неготин, тако да су Немци били приморани да наступају друмом. Неки дан касније, сељаци Злота и Шарбановца порушили су ускотрачну пругу Зајечар – Параћин; један воз избачен је из колосека. Погинуло је пет непријатељских официра.

Поново је сванула слобода над Тимоком и Крајином.

У тимочким дивизијама часно се борило 40.000 војника и официра (у неким изворима се спомиње и бројка од 50.000), најмање 20.000 страдало је у Великом рату. То је цео данашњи Неготин са околином, што је, примерице, четири пута више страдалника него у Другом светском рату (4.260 погинулих).

Француски генерал Гамбета, након ослобођења, у „Политици” на првој страни, 11. септембар 1922. године, с пуно емоција, евоцира успомене о ослобађању Србије и Тимочке крајине…

“… Нема сумње, моја браћа из Француске, када су ушла у наш ослобођени Алзас, нису наишла на нежнији, братски дочек… У Књажевцу све оно што је могло да се креће изашало је на улаз у варош и клечећи на коленима певало нашу Марсељезу, док су пролазили они који су им донели толико жељену слободу. Па, како ме је, на сред друма за Пирот, сачекала једна стара, врло стара жена. Била је сирота, ништа није имала, све су јој били однели. Понудила ми је једну јабуку. Ја сам је узео са истим узбуђењем с којим свештеник прима причешће. Па, у Неготину када смо стигли 21. дана када смо прешли преко Црне пошто смо заробили 60.000 непријатеља, запленили 250 топова и запленили знатан материјал и ослободили цео источни део Србије… С коликим смо узбуђењем гологлави прошли испод славолука на коме је сијала благословесна слика великог српског краља Петра; кроз цео онај народ, који је у радости, у одушевљењу што је спасен баш оног тренутка

кад се непријатељ спремао да стреља његове таоце и да спали њихове куће – клечао око нас на коленима и молио се Богу и крстио побожно. Могу ли заборавити када смо пузали по његовим планинама, под маглом, по блату и зими, с каквом је усрдношћу српски сељак делио са нама свој хлеб? С каквом смо љубављу свуда примани у кућу, с коликом предусретљивошћу је несрећни Србин делио с нама мршави залогај који му је ратна пустош оставила. Некада је од свега тога поникла моја љубав према овој племенитој земљи, по свему томе разумео сам срце Србиново и заволео његову отаџбину…"

Гамбета је, још једанпут подсетимо, проглашен почасним грађанином Неготина и Крајине. Подигнут му је, заједно са његовим изгинулим ратним друговима тог краја, 1930. године, величанствен споменик на најлепшем месту, у централном градском парку.

Новинар и песник Брана Филиповић посветио је, као дуг ослободиоцу, генералу Гамбети, ове стихове:

Генерал на алатту белом
Заволео велико име Србиново.
Уīамтīио јабуку на īуту за Пироī,
у īлемића заīīрало срце сељаково,
Бранио Тимок не жалећи живоī

И кад је цела īурīосовачка варош
Клечећи īевала Марсељезу,
И кад је у јуришу солунском
Француз уз Србина īинуо,
Тамо на Вардарско-Тоīличком īоīезу.

Гамбеīа се до шајкаче и оīанка винуо,
Сељак срīски и īоследњи залоīај
Делио с душманима,
И заīо се клањам īим īресвеīлим људима,
Јер, целим народе и војнике īо делима,
И колико им је злаīно срце у īрудима.

Жорж д Сан īовори у близини Вајферīовоī окна,
Неīомичан, образе залива сузом врелом,
И њему се осīаврио делић солунскоī сна,
Гамбеīа и данас Србијом
Језди на алатту белом.

ЛЕГИТИМАЦИЈА
ОБЈАВА
Чин Капетан I Класе
Име Стојић Ђ. Спасоје
Команда 20 пешад. пука
На дужности адјутант 20. пешад. пука
20. ПЕШАДИЈСКИ ПУК
Бр. 1210
Зајечар Командант,

Капетан 1. класе Спасоје А. Стошић (1883 - 1944.) из Зајечара, адјутант 20. пука, одликован Белим орлом са мачевима

НИ КРФ ВАС НИЈЕ ПОШТЕДЕО...

И данас се широм источне Србије откривају спомен обележја, дају имена улицама, организују светковине с именом генерала Гамбете и француских ослободилаца. У Зајечару је Француско војничко гробље (сахрањено 85 изгинулих француских војника у ослобађању Зајечара и околине) које, сваке године, 19. октобра, на Дан ослобођења тог града у Великом рату, посећују француске војне и државне делегације. Уз њих су и представници Амбасаде Марока, земље чији су војници заједнички са Французима ослобађали источну Србију.

У Бору је, у центру града, споменик српским и француским родољубима (уписана су имена 12 погинулих француских војника). Више пута је овај стамени белег премештан (откривен 1924.), како се град ширио и растао тако је и споменик добио локацију на најлепшем месту, како и доликује. Или, на пример, како заборавити да је само из Зајечара на бојиштима остало 4.083 борца (43 одсто укупног становништва).

У Неготину је 12. октобра 1930. године подигнут најлепши и најграндиознији споменик у то време ослободиоцима Србије с ликом у медаљону француског генерала Гамебете. Аутор овог споменика је архитекта Боривоје Лазаревић, а медаљон је израдио руски уметник, Константнин Мотовајев.

Изван Тимочке Крајине, у престоном Београду, 1930. године, на Калемегдану, подигнут је Споменик захвалности, аутора Ивана Мештровића, на коме пише: „Волимо Француску као што је она волела нас 1914 – 1918". Споменик је на најлепшем месту, тамо где је некада, до 1916. стајао споменик велико српском вожду, Карађорђу Петровићу (Аустроугари га срушили у Првом светском рату).

Ни Французи нису заборавили браћу по оружју – Србе. Они су 19. октобра 1936, након две године од атантата на краља Александра у Марсељу, њему и његовом оцу, краљу Петру Првом, и у знак захвалности Француске за савезништво у Великом рату, у Паризу подигли величанствени споменик, дело Макисма Дел Сартра, познатог и по статуама Јованке Орлеанке. На једној страни споменика је текст телеграма принца – регента Александра председнику Поенкареу, децембра 1915: „Србије више нема, али Војска је спасена. Ми смо спремни да дођемо и наставимо борбу на тлу Француске".

Професор Божа Ђерић, 1922. године, на Светог Саву, пише у „Поменику хероја" под насловом „У спомен палим Тимочанима": – Почев од 1912. па до скорашњег дана, Ви, попут голаћа Зеке Буљубаше, јуристе из боја у бој и сејасте своје кости на Црном врху, Једрену, Бакарном Гумну, Куманову, Битољу, па на Пепелишту, Брегалници, ретким Буквама, Св. Николи, Кадибогазу и око Зајечара, и у Мачви, на Церу, код Београда, Текије и Кладова, па све до албанских гора, да и тамо своје кости расејете. Па и Крф вас није поштедео са страшним Видом и Лазаретом. А што се солунског бојишта тиче, не могу се сви окршаји избројати где и Ви нисте приложили свој драгоцени

удео… И прођоше сетни дани и зацикташе танке пушке и поломише се слабе кости, и просу се се опет Ваша крв на Кајмакчалану…

Године 1929, у центру Зајечара, на Великој пијаци, поменимо још једанпут, откривен је споменик ослободиоцима у балканским и Првом светском рату на коме су, у ловоровом венцу, назначена најважнија места борби тимочких дивизија. Аутор споменика је вајар Франо Менгело Динчић.

Тих година између два светска рата и у осталим општинским центрима, већим местима и селима Тимочке Крајине откривају се споменици достојни јуначких ратника, највише између 1920. и 1930. године. (Само у сеоском подручју зајечарске општине 38 споменика). На пример, у Рготини је откривен висок, леп споменик 1922. на незаборавној народној светковини. И после тих година ничу јединствени, у националној традицији, споменици и спомен обележја. Неки од тих споменика су и светска реткост.

ЂЕНЕРАЛОВИХ 19 РАНА СА СОЛУНСКОГ ФРОНТА

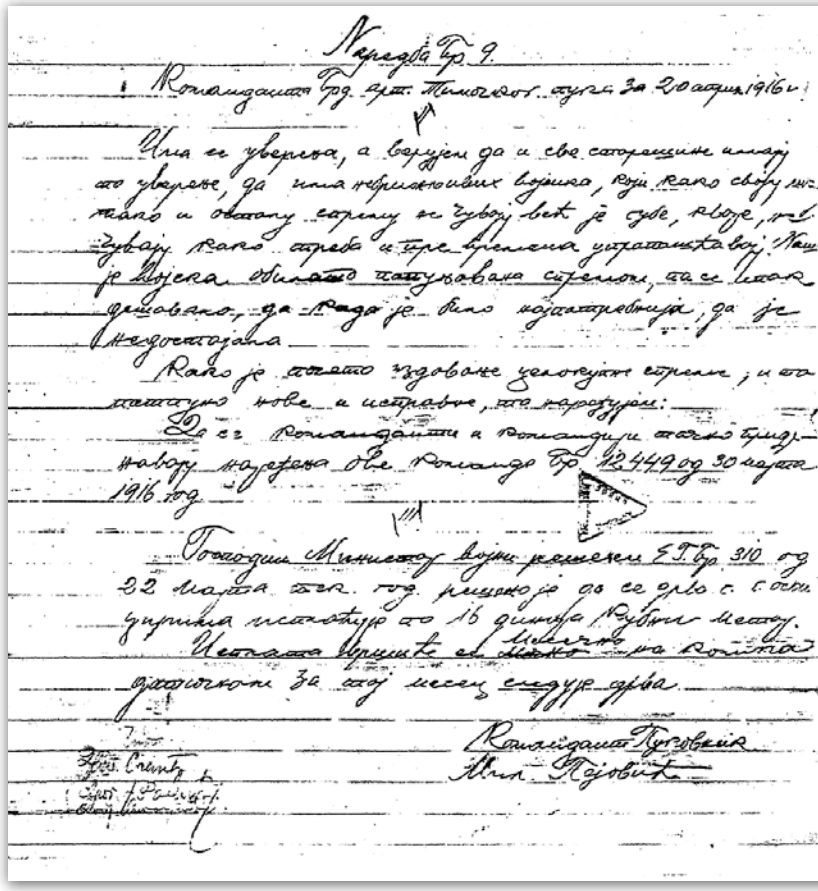

Јован Ј. Викторовић

У Великом рату било је, не мали број, Тимочана распоређених, највише после школовања, на службовању у местима изван свог завичаја. Тако су се и двојица армијских ђенерала, Велизар М. Антић (1885-1938.), родом из Доњег Милановца и Јован Ј. Викторовић (1886-1949.), рођен у Мајданпеку, затекли тамо где су у то време били најпотребнији. Обојица су током богате војничке каријере вршили најодговорније дужности у Српској војсци. Захваљујући њиховим потомцима и порталу *Аманет – Краљевине Србија и Црна Гора у ратовима 1912 – 1918*. дошло се до најважнијих биографских података.

Антић је био начелник Штаба Друге армије и командант Босанске дивизијске области. У борбама на Солунском фронту чак 19 пута је рањаван. Носилац је Карађорђеве звезде са мачевима, Белог орла, Југословенске круне и Златне и Сребрне медаље за храброст.

Викторовић је у почетку рата, 1914. године, био на положају команданта Брегалничке дивизијске области, а после 1916. и реорганизације наше војске, командант је Дринске дивизије. Након завршетка рата командовао је Шумадијском и Тимочком дивизијском области. Ноислац је две Карађорђеве звезде са мачевима, као више страних одликовања. Усавршавао се у Русији.

Наредба бр. 9.

Командантима бриг. арт. Тимочког дивиз. за 20 марта 1916 г.

Ипак се уверила, а верујем да и све сапрегнуте имају то уверење, да има непријатељских војника, који како свуда тако и овамо сарину се чувају већ је суво, кише, а чувају како треба и пре времена употребљавају. Наш је војска обилато пљускавана стрелом, па се лако дешовало, да рада је било изјашњавања, да је недостајала.

Како је свако оштећење челичних стрела, и са њима нове и исправне, то наређујем:

Да сва Команданти а Команданти такође тражењу наређења ове Команде бр. 22449 од 30 марта 1916 год.

Господин Министар војни решењем Е.Т. бр. 310 од 22 марта тек. год. решио је да се орло с. с. обе дивизија испостиру до 16 дивизија Дубни месту.

Испаша Дунавске ће извршити на Дунаву дивизијски за тај месец следују орла.

Командант Дивизије
Илија Тајовић

Факсимил наредбе војницима рововске батерије Тимочке дивизије за чување ратне опреме, 1916.

У Спомен парку у Злоту код Бора 2012. - октобарске свечаности и почаст јуначким прецима. Злот је у оба светска рата дао 367 бораца чија су имена уклесана у споменик „Српска Тријумфална капија", подигнут осамдесетих година по идеји проф. др Томислава Пајића

ЗА ПАЛЕ РАТНИКЕ ТИМОЧКИХ ДИВИЗИЈА – ЖИВИ СПОМЕНИК: 20.000 ЗАСАЂЕНИХ ОРАХА

Засади младих ораха на путу Зајечар - Књажевац - јединствен споменик палим ратницима у Србији

Године 1933., као дуг дичним слободарима, засађена је „Шума ослободиоцима“, названа и „Воћњак ослободиоцима“. Од Прахова, преко Неготина, Салаша, Рготине и Зајечара до Књажевца и Сврљига, посађени су, с обе стране пута, дворедиораха у дужини 200 километара. Касније је ова „путања” продужена према Бољевцу и Сокобањи. Акцију је покренуло Удружење Крајинаца и Тимочана у Београду и посветило је ослободиоцима у ратовима против Турака, Бугара, Немаца и Аустроугара. Овај „живи споменик“ једанпут је, 1982. године, на потезу Зајечар – Књажевац, неопростивом одлуком тадашњих власти, оскрнављен - посечена су сва здрава стабла. После је воћњак обнављан, па и продужен према Бољевцу и Сокобањи, тако да и данас има и старих и младих ораха. Укупно је засађено 20.000 садница, за сваког погинулог борца – страдалника у Великом рату по једно орахово дрво. Потомцима су разграната стабла правили хлад на дужим путовањима у спарним и врућим летњим данима, а, богме, и плод ораха користио је становништву за скромну зараду.

Посебно је важно да су, последњих година, сакупљана и објављивана имена са основним подацима о изгинулим, умрлим и несталим припадницима тимочких дивизија у балканским и Првом светском рату. Иако нису на једном месту, налазе су у неколико одвојених публикација издатих раније и

у време јубиларних годишњица – јендог века од почетка и завршетка Великог рата, 2014. и 2018. године. Такве публикације постоје у Неготину (збирна имена „скинута" су са споменика у свим местима ове општине, републички пројекат), у Зајечару (Споменица обележја и спсиак погинулих ратника 1912 – 1920. на територији општине Зајечар, аутори: Милан Величковић и Стефан Максимовић) и репринт издање књиге о 20. тимочком пуку промовисано 2018., у Кладову (у објављеним списима Вишеслава Живановића), у Доњем Милановцу (монографија „За слободу и част отаџбине" Велимира Владића) и у Бору *„Поменик хероја из Округа Тимочког 1912 – 1919". војног свештеника Бошка Аћимовића из 1922. године* у којој су заступљена места из зајечарског, књажевачког, бољевачког и борског краја, као и у књизи *„Србија у Великом рату у 99 слика", Брана Филиповић, Бор, 2000*.

Из целе ове приче могла би да произађе и коначна порука васколиког српства: Да се никад, док је српског рода, не забораве ратници смрти и васкрсења, најхрабрији војници, див јунаци чувене Тимочке дивизије сва три позива.

Вечна им слава и вечно хвала!

Војводе Стеја Стејановић и Живојин Мишић и џуковник Коста Филиповић на челу колоне на сахрани краља Петра 1921. године

„ТИ ЉУДИ, СРБИ, ПОКАЗАЛИ СУ КАКО СЕ БРАНИ ОТАЏБИНА"

… Први светски рат однео је око 10 милона жртава. На версајској мировној конференцији 11. новембра 1919. саопштено је да је Србија имала више од милион и 200.000 страдалника или губитак од 28 одсто укупног становништва. Од 182.000 интернираца, две трећине их је умрло или нестало. Ослобођење је дочекано са 264.000 инвалида, албанска голгота „прогутала" је 77.455 војника и 145.000 цивила. На Солунском фронту погинуло је 36.477 војника. Више од 58.000 деце остало је без оба родитеља. У 18 држава у свету је 1.815 српских гробаља са 85.856 погинулих и умрлих. На пример: град Шабац је остао без 60 одсто мушке популације старости 18 до 55 година. Србија је изгубила више од 50 одсто националног богатства. Остаје у незабораву и да је прва жртва Првог светског рата био Србин, 16-годишњи Душан Ђорђевић, ученик 2. разреда Трговачке школе у Београду. Погинуо је ујутру 28. јула 1914. од аустроугарских бомби у првој бици код железничког моста у Београду.

-Ти људи, Срби, показали су јунаштво, показали су како се брани отаџбина. И зато Велики рат треба да буде надахнуће за оне који долазе … – сматра историчар Милош Ковић са Филозофског факултета у Београду, пореклом из Шапца, града хероја у свим ослободилачким ратовима.

Постоји и крупно питање теоретичара – шта се све крије иза „Великог рата"? Јасна Шарић (портал „Машина", 9. новембар 2018.) сматра да су „разорне последице рата највише осетили најсиромашнији слојеви становништва, да је привилегована мањина искористила послератну друштвену дезорганизованост да увећа сопствено богатство и друштвену моћ. А огромну већину српске војске чинили су радници и сељаци, превасходно сељаци". То, је, опет, чини се, посебна тема.

Можда и најискренији коментар после завршетка Првог светског рата, бар кад су странци у питању, дао је лондонски лист „Манчестер гаридијан": „Ма колико била велика улога Француске у победи, данас цео свет мисли на Србију".

Војислав Ј. Сīасић (1892 - 1982.), рођен у Балановцу, Књажевац, 14. ūук, ūрви слева са друīовима из јединице

КАПЕТАН “БАТА КОЛЕ” ИЗ ФИМА “МАРШ НА ДРИНУ” - КЊАЖЕВАЧКИ ЂЕНЕРАЛ!

Сценариста историјског филма “Марш на Дрину”, Арсен Диклић, издвојио је лик капетана “Бата Колета”, једног од неустрашивих комадната у Комбинованој дивизији на Церу, српске војне формације која је, по многим историчарима, најзаслужнија за прву победу савезника у Првом светском рату. “Бата Коле” био је годинама тајна не само за српске филмације и историчаре, публицисте, него и за његову најужу фамилију. Некадашњи капетан, а од 1929. ђенерал, био је Драгомир М. Раденковић, рођен у Књажевцу 1883. године, где је завршио основну школу и шест разреда Гимназије, а потом Војну академију. Прво је службовао у родном граду, а потом 1911. у Нишу, у саставу Седме батерије Моравског пука. Са Моравцима је прошао балканске ратове, а потом и цео Велики рат. На Солунском фронту био је командир Четврте батерије Југословенског (Вардарског) артиљеријског пука. После рата у чину мајора службује у Штипу, Мостару и Сарајеву на дужности команданта пука. Чин пуковника добио је 1924, а генерал постаје 17. децембра 1929. и добија положај команданта Тимочке артиљеријске бригаде у Зајечару. Септембра 1935. командант је артиљерије у Штабу Пете армијске области у Нишу, а од 1937. је на дужности у Министарству војном и морнарице у Београду. У Други светски рат улази као заменик команданта Територијалне ваздушне одбране. Био је, у исто време, и члан Војног суда за официре.

Епизода из филма са остављеним топом много пута је описивана, али никад није споменуто име и презиме храброг капетана Раденковића, војника са Тимока.

У одступању на Церу, са места Парлог, један топ није могао да се извуче, али није допао непријатељу. У неименованом официрском дневнику, како пише у додатку “Новости” 2. августа 2021. (аутор историчар Миле Бјелајац по Википедији)), добијен је задатак да се 17. августа изјутра гађа Тројанов град. Када је град пао, Раденковић са батеријом излази на врх Цера. Топови су онда и са места “Бркинац” , 18. августа, одбијали јурише Аустроугара. Батрија је тог дана имала велике губитке (14 погинулих), али није одступала. Војници – пешадинци су Раденковићеве војнике носили на раменима, како

би се нашли у заузимању Косаниног града гонећи непријатеља све до Дрине. Ти детаљи су овековечени у филму.

Синови Драгомирови, Милутин и Ђорђе, као и супруга Милунка, иако су пажљиво гледали филм, нису схватили ко је прекаљени официр "Бата Коле".

Убили су га фашисти када је последњи немачки војник напуштао Београд – стрељао га је швапски стражар 20. октобра 1944. године у логору за југословенске официре Оснабрик ВИ Ц.

Ђенерал Драгомир М. Раденковић је носилац Карађорђеве звезде са мачевима и Белог орла са мачевима, Златне медаље за храброст и свих ратних споменица.

У Википедији налазимо да филм "Марш на Дрину" није хроника битке већ прати дејства једне артиљеријске батерије Комбиноване дивизије и духовна стања наших војника који потичу из разних слојева српског друштва на почетку 20. века... „Лик капетана прве класе Косте Хаци Вуковића званог Бата Коле сценариста Арсен Диклић заснива делимично на биографским подацима артиљеријског капетана (будућег бригадног генерала) Драгомира Раденковића, који је током рата командовао артиљерисјком батеријом при Комбинованој дивизији која је учинила тај подвиг из филма".

После тријумфа на планини Цер, Срби су хтели да повраше тешко утврђени град Шабац. Жестоки окршаји су се десили 21 и 22. августа, током којих су српске снаге успеле да се пробију до западне стране града. До 23. августа су опколили град и увече дотерали тешку артиљерију. Следећег дана су Срби ушли у град само да би открили да су га Аустроугари напустили претходно вече. До 16 сати српске снаге су стигле до обале Саве, чиме је прва аустроугарска офанзива завршена.

ЈОШ ЈЕДНО ПРИСЕЋАЊЕ: РАТНИ ПУТ ТИМОЧКЕ ДИВИЗИЈЕ

Тимочане је 1918. у Вишеграду дочекала цела варош - завладало је неописиво славље

И после богатог обележавања стогодишњег јубилеја у 2018. години (1918. -2018.), народ у Тимочкој Крајини и широм Србије није заборавио голготу и васксење Тимочке дивизије у Великом рату. Почетком 2025., на пример, на порталу Кајмакчалан1916 Удружења за неговање и чување српске баштине „Кајмачалан" објављен је текст професора историје Јована П. Милинковића о ратном путу славне Тимочке дивизије. Он, у најкраћем, у свом виђењу, бележи борбе Тимочана у одбрани отаџбине Србије од 1914. до 1918. године.

-Негативна искуства из Првог српско – турског рата 1876. јасна су да Народна војска формирана Указаом кнеза Михајила Обреновића, по Закону о Народној војсци из 1861. године, више није адекватна за изазове модерног ратовања у другој половини седамдесетих година 19. века. Покушај брзе реформе у паузи између два рата са Османлијама нису могли довести до озбилнијег формирања модерне српске војске. То се могло учинити тек после Берлинског конгреса 1878. године. Указом краља Милана Обреновића 1883. формира се прва стајаћа војска и организује се на дивизијском нивоу у пет дивизијских области. Једна од њих је тимочка област у којој је основана чувена Тимочка дивизија.

Прво ватрено крштење ова дивизија имала је током краткотрајног Српско- бугарског рата 1885. године, али је прве изазове ратовања доживела током Првог и Другог балканског рата. Заправо, највеће искушење било је у Другом балканском рату коју су водили другопозивци Тимочке диви-

зије за важно стратешко место – Орлов баир. У покушају бугарске војске да изненадним нападом са југа током Брегалничке битке задају тежак ударац српској војсци налетели су на војнике из Неготина, Књажевца и Зајечара, који су попут Спартанаца четири дана без икакве помоћи у виду хране и муниције одолевали нападима надмоћне бугарске војске решени да одбране ово узвишење близу Кавадараца у данашњој Македонији.

Наступањем Великог рата настали су нови изазови за Тимочку дивизију. На самом почетку рата, током Церске битке, Тимочка дивизија није имала значајнијег ангажовања, јер су њени Први и Друг позив били у саставу Прве српске армије и бранили су источни део земље са концентрацијом трупа од Смедеревске Паланке према Дунаву.

Тешке губитке је Тимочка дивизија доживела током форсирања аустроуграске територије од стране српске војске, а по захтеву савезника да се нападне овај члан Централних сила. Део Тимочке дивизије имао је незахвалан задатак да нападне преко реке Саве право ка Сремској Митровици, где ће се развити бтка код Легета. Проблем је био у томе што инжињерија српске војске није успела да заврши понтонски мост за форсирање реке Саве, па су млади војници, углавном непливачи, скакали на крају моста уреку да се домогну друге обале. Они који се нису удавили покошени су аустроугарским митраљезима на добро утврђеним положајима код Чеврнтије.

За време битке на Колубари Тимочка дивизија заузима значајно учешће. Њени првопозивци пуковника Божидара Терзића били су у саставу Друге српске армије под командом војводе Степе Степановића, док је Тимочка дивизија другог позива, пуковника Мирка Милосављевића, била у саставу Треће армије, генерала Павла Јуришића Штурма. Током ове славне операције Тимочани су дали немерљив допринос победи српске војске.

Велике жртве и епидемија тифуса додатно су проредили састав српске војске, али затишје на српском ратишту је добродошло како би се извидале ране и колико - толико попунио састав српских дивизија. Велика офанзоива донела је Тимочкој дивизији нове изазове. Повлачење преко Албаније оставило је дубоке ожиљке на телу, али и на души српских војника.

Српски сељак војник био је приморан да напусти своје огњиште из своје земље за које је живео и умирао. Иако је деловало да је све изгубљено – ипак – морал српског војина није пао. Само је добио нови облик и мотивацију да се врати кући.

Ослабљена и потом опорављена српска војска реорганизована је 1916. када је и Тимочка дивизија попут осталих обједињења – „укинула“ Први и Други позив војника. У септембру 1916. српска војска, самим тим и Тимочка дивизија, у потпуности се пребацују на Солунски фронт.

Сви изазови македонског ратишта нису заобишли Тимочане. Велику улога српска војска добила је планом Д Епереа за пробој Солунског фронта. Тимочка дивизија била је у дугом ешалону у зони деловања Друге армије,

а под командом пуковника Ђуре Докића, заједно са Југословенском дивизијом пуковника Војислава Живановића.

По успешном завршетку ослобођења отаџбине, Тимочка дивизија била ја ангажована да заузме јадранске обале; рецимо, 20. новембра 1918. 2. батаљон 13. пука „Хајдук Вељко“ Тимочке дивизије ослободио је Сплит. Њима се обратио градоначелник Сплита речима: „Браћо, срцу нашем најмилија, неуморни витезови српски, добро нам дошли ослободиоци наши, поносни наш цвијете, најлепши и најмилији...“

Тимочка дивизија стекла је, попут осталих српских дивизија, велику славу захваљујући невероватној храбрости и великом броју живота положених на олтар отаџбине.

Српски војници из Тимочке дивизије после Битке на Легету у Сремској Митровици 1914.

JUTARNJI LIST

Broj 2472. Zagreb, utorak 5. studenoga 1918. Godina VII.

CIJENA 20 FILIRA

Srbi dolaze u pomoć Hrvatskoj. - Talijani na Rijeci

Pomoć srpske vojske hrvatskim gradovima

Talijani ušli u Trst

Dolazak Talijana na Rijeku. — Američka

Откривање спомен-плоче у Сплиту.

У Сплиту морски вали запљускују спомен-плочу подигнуту у знак сећања на дан Ослобођења. Плоча садржи речи: „Нека се знаде да је... за регенције Александра Карађорђевића храбра војска Краља Србије Петра I... на овај пристан победоносно ступила... поздрављена, загрљена... од целокупног... Сплита".

U Splitu je svečano otkrivena spomen-ploča, koja nosi reči: „Neka se znade da je... za regencije Aleksandra Karađorđevića hrabra vojska Kralja Srbije Petra I... na ovaj pristan pobedonosno stupila... pozdravljena, zagrljena, blagoslovljena od celokupnog naroda i građanstva Splita".

Војници Тринаестог пука трећег позива
(Фотографија из депоа Музеја „Крајине" у Неготину)

Списак трећепозиваца на фотографији у Текији 1914. године

СТАЗАМА ТИМОЧКЕ ДИВИЗИЈЕ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ

Родољуби из Зајечара и Књажевца стазама Тимочке дивизије на Солунском фронту

У пост скриптуму, аутор текста „Ратни пут Тимочке дивизије", професор Јован П. Милинковић, напомиње да је његова екипа марта 2025. „пронашла" споменик Тимочкој дивизији подно планине Коњух. Већ у октобру исте године, 17. до 22, група родољуба из Зајечара и Књажевца предвођена планинаром спелеологом Миљаном Станимировићем одлази на пут „Стазама Тимочке дивизије на Солунском фронту". Тај путописни запис, у препричаној форми, изгледа овако...

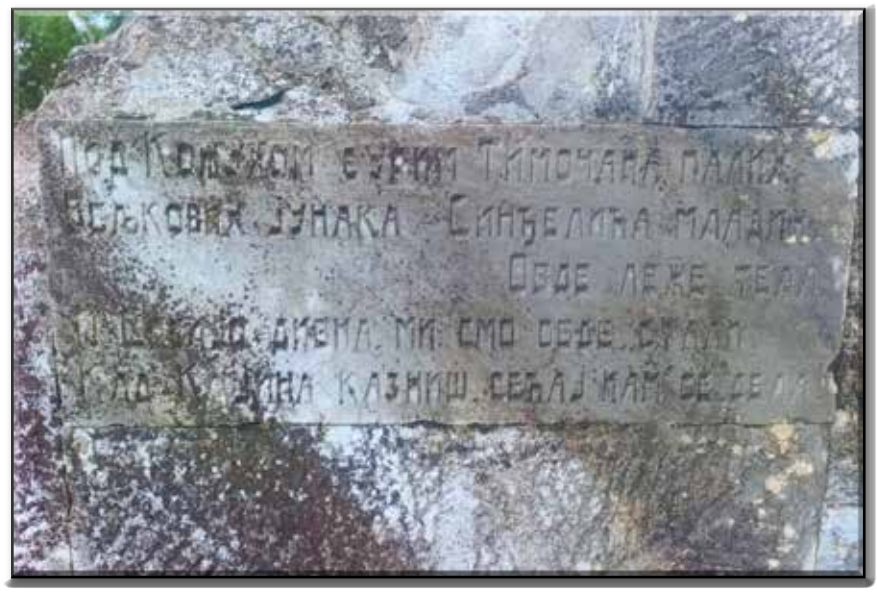
- Осамнаести је октобар 2025. Долазимо до места Ексиплатанес, место у којем је споменик Тимочкој дивизији очуван, у добром је стању. Све је чисто и уредно и то захваљујући мештанима тог места. Наредно место је Хрисија где је споменик тимочким ратницима срушен и до недавно је био у шуми, неприступачан. Мештани су се организовали и уредили пут и простор до споменика. И њима смо били захвални. У селу Филотија, на грчком гробљу, налазимо неколико споменика српским војницима. У Арудеји наилазимо на зграду старе железнике станице коју су подигли српски војници, данас је тамо природњачки музеј. У Орми, где је била команда војводе Степе Степановића, команданта Друге армије у чијем саставу је била и Тимочка дивизија, на тргу и у зидовима времешних кућа налазе се и камени споменици српских јунака. Са планинарима Едесе пешачимо преко брда изнад села Панагица, на четвртом километру је капела, а ту је и гробље српским војницима. Пут се наставља до врха Кајмакчалана, а потом, 21. октобра, стижемо у село Ксфијани, где чистимо простор око чесме српских војника. Мештани нас с одушевљењем прихватају и помажу. У Филотији чистимо споменике наших бораца обрасле у шипражје и коров. Мештани нас упознају да је

још споменика у њиховом завичајном музеју. Тамо налазимо спомен плочу редова Станоја Недељковића из Милошева код Неготина, припадника 13. пука „Хајдук Вељко". Даље је пут водио назад у Македонију, у Битољ, у посету великом Спском војничком гробљу...

Са овог пута стазама тимочких ратника на Солунском фронту ходочасници су објавили низ фотографија, и тако сачинили вредну документацију. Из те збирке фотоса издвојили смо најзначајније по слободном избору.

Гробље Тимочке Дивизије у Могленн код села Слатине.
Groblje Timočke Divizije u Mogleni kod sela Slatine.

На Српском гробљу у Филотији

Споменик српском јунаку у музеју у Филотији

Пред спомеником палим Тимочанима у Ексипластинесу

ВЕЉКО РАМАДАНОВИЋ ИЗ КОРБОВА: ЛЕЧИО ЈЕ РАЊЕНЕ БРАЈЕВОМ АЗБУКОМ

У Браничевском Светонику број 9, 2022. године, објављена је биографија Вељка Рамадановића, рођеног 1874. године у Корбову код Кладова, војника, специјалног педагога, који је имао посебну улогу у Великом рату отворивши 1917. у касарни Ламбер у Бизерти Школу за ослепеле и оглувеле српске ратнике, како би им умањио ратне последице и припремио их за будћност после рата. Прво је адаптирао Брајеву азбуку за српски језик и – с пуно ентузијазма кренуо у остваривање свог племенитог циља.

По избијању Првог светског рата регрутован је у Оперативну групу Тимочке дивизије 2. позива

као извиђач и обавештајац, потом, 1915. са српском војском прелази Албанију, како би од почетка децембра 1916. на Крфу радио као учитељ са рањеницима. Након извесног времена пада сумња да је припадник организације „Црна рука“ и брзо је интерниран у Бизерту, где је најпре годину дана био у притвору. После се ослобађа као невин и оснива прву Школу за ослепеле и оглувеле ратнике. Издаје и први српски буквар за слепе „Моје прво радовање“. Након ослобођења, 1919. године, у Земуну отвара Школу за слепе у улици Цара Душана 143, где се и данас налази. По избијању Другог светског рата Немци га хапсе под оптужбом „интелектуалац анифашиста“ и смештају га у Бањички логор. Тамо је мучен и непрестано салушаван пуна два месеца, тешко оболева, постаје душевно и телесно сломљен. Умире 23. јула 1943. у Београду.

Цео свој живот Рамадановић је посветио оспособљавању деце и старијих за предстојећи живот. Године 1920. основао је Школу за слепе на Брајевом писму и стручну занатску школу, те Музичку школу за слепе и Гимназију за слепе (1920. године) и први часопс на Брајевом писму. Године 1924, након стручног усавршавања у више европских земаља, оснива Друштво за заштиту слепих девојака и Дом за слепе девојке у Инђији. Касније, 1928., оснива школе за глувонему децу у Јагодин и Суботици и Дом за одрасле у Суботици. Године 1931. учествује на Првом светском конгресу за заштиту слепих у Њујорку. Тамо је упознао и Михајила Пупина који је српској Школи за глувонеме поклонио 5000 долара. Добитник је многих одликовања и признања. Грађани Пожаревца су, 15. маја 1956., на некадашњу зграду у Призренској 11 (данашњи Дом Војске Србије) поставили плочу у знак сећања на Вељка Рамадановића. Пожаревљани, ето, нису заборавили да је овај велики Кладовљанин 1896. године установио први српски Завод за глувонему децу у том граду и то о свом трошку. Плоча је, нажалост, касније нестала. Радио је одговорне послове све до избијања Балканских ратова у Ваљеву, Крагујевцу, Призрену, Новом Пазару, Београду, био је начелник Пчињског, Косаничког и Голубачког среза, управник града Скопља. Године 1912. био је секретар Новопазарског округа којег је са својом јединицом у Блаканском рату ослободио.

Занимљиво је да је Вељко детињство провео у местима где је његов отац Љубомир, учесник Тимочке буне, био учитељ, у Сиколу и зајечарској Горњој Белој Реци. Школовао се у Крагујевцу, Београду и Прагу.

ДИМИТРИЈЕ ГИНИЋ, СРПСКИ РАТНИ ГЛУМАЦ: У БИЗЕРТИ ОСНОВАО СРПСКО ВОЈНИЧКО ПОЗОРИШТЕ

Пожаревљанин Саша Митровић објавио је 2022. године у „Браничевском Светионику“ биографију српског ратног и мирнодобског глумца, Димитрија Гинића, рођеног у Кладову 26. децембра 1873., који је у доба Великог рата са српском војском прешао Албанију, а потом у Тунис, у Бизерту, са новинаром Јованом Тановићем и професором др Веселином Чајкановићем, оснива „Српско војничко логорско позориште“. Ту је редитељ, управник, глумац и писац комада. У Бизерти је изграђен амфитетар са 5000 и галерија са 1000 места. Брзо је никло и позориште са кровом и гардеробом. Захваљујући његовом залагању наредне три године све представе биле су бесплатне. Укупно 186 представа националног репертоара и 20 са француским преводом. Учествовало је, у том, „свом“ театру, 480 војника и подофицира. У целини је издиктирао „Ивкову славу“, „Хајдук Вељка“, „Коштану“, „Граничаре“... После Првог светског рата, на препоруку Дарка Рибникара, наставио је да ради у Народном позоришу у Београду, где је, сем глуме, и режирао.

Гинић се шкловао у Доњем Милановцу, Неготину, Нишу и Београду. Каријеру започиње у Српском народном позоришту у Новом Саду, потом одлучује да се посвети путујућим позориштима широм Србије. Касније одлази у тек основано Вараждинско позориште. Године 1897. оснива сопствену трупу „Српско босанско – херцеговачко позориште“. После две године аустроугарске власти га протерују јер „у представама промовише Србију“. По препоруци Алексе Шантића, Светозара Ћоровића и Анастасија и Војислава Шолаје одлази на Цетиње, где оснива „Књажевско српско – црногорско позориште“. Задржава се пуне три године на Цетињу, затим одлази у Букурешт, како би се 1902. варатио у Србију и – глумачком послу. Године 1909. у Београду наступа у тамошњем позоришту, где га затиче и почетак Великог рата.

По завршетку рата наставља да глуми у Народном позоришту у Београду. Стижу га болести зачете још у Бизерти. Умире 18. јула 1934. у главном граду, у свом стану на углу Крунске и Баба Вишњине улице.

Димитрије Гинић је носилац Медаље за војничке врлине, два ордена Светог Саве и ордена Белог орла. Саша Митровић, те 2022., свој текст о Гинићу завршава незадовољством...

„Данас о Гинићу мало ко зна у Кладову и Србији уопште. Кућа му је срушена, по њему није именована ни једна улица нити јавна установа, нити му је подгинут споменик".

МАЈОР БРАНКО ВУКОСАВЉЕВИЋ, СРПСКИ „ЦРВЕНИ БАРОН"

Оно што је за Немце био Манфенд Фон Рихтопед „Црвени Барон" или за Французе Жорж Гијенемер, чије је име уклесано у зид Пантенеона, за нас Србе је мајор Бранко Вукосављевић, пише у књизи Драгољуба Филиповића „Крајинци и Тимочани у Великом рату", у издању Музеја у Неготину 2018.

Овај јуначки Неготинац, рођен 23. марта 1887, годину 1914. провео је у борбама у Босни и Црној Гори, делом и у Србији, а 1915. са српском војском и народом креће у албанску голготу, како би, измучен и ослбаио, стигао на Крф. Тамо је био све до априла 1916. када га Врховна у Неготину команда шаље у пилотску школу у Француску. Већ у септембру исте године стиже у редове Друге српске армије. Брзо је постављен за командира Првог српског авиодељења.У борби са немачким авионом 3. маја 1917. бива тешко рањен, али успева да обори непријатељски аероплан и да се успешно спусти на слободну територију. Убрзо је послат у Француску на лечење. Само после месец дана, на лично инсистирање, наставља обуку и ступа у француску ловачку ескадрилу водећи огорчене борбе на западном фронту. Французи су задивљени – код Вердена обара немачки авион. Повратком на Солунски фронт постаје командант Српске аеропланске ескадриле, активно учествујући у ратним операцијама све до ослобођења Србије. Посебно се истиче у борбама са Бугарима.

Носилац је Карађорђеве звезде са мачевима, Белог орла са мачевима, Златне медаље за ревносну службу и Сребрне медаље за храброст. Указом француског председника добио је одликовање Почасна легија и француски ратни крст са три палме. После рата постаје први командант Ратног ваздухопловства Краљевине СХС:

Године 1919, 12. јуна, због квара на авиону, гине.

Вукосављевић се школовао у Неготину и Зајечару. Војну академију, као први у рангу, завршава у Београду и одмах се поставља на дужност у Ду-

навски артиљеријски пук, где остаје три године. Учествују и у балканским ратовима испољавајући задивљујући патриотизам и храброст.

ПОГИНУЛИ И УМРЛИ КРАЈИНСКИ И ТИМОЧКИ ОФИЦИРИ У ВЕЛИКОМ РАТУ

1. Резервни пешадијски поручник Велимир Милошевић, рођен 16. марта 1876. г у селу Видровцу, срез неготински, округ Крајински. Погинуо је 9. августа 1914. године на Јевремовој коси, а био је на служби у 13. пешадијском пуку „Хајдук Вељко" II позива народне војске. 2. Резервни артиљеријски поручник Ђорђе М. Милојковић, рођен 22. 2. 1885. у селу Мирочу, срез поречки, округ Крајински. Погинуо је 11. септембра 1914. године, на коти 286 при нападу на Ковиону, а био је у служби у 2. дивизиону Тимочког пољског артиљеријског пука. 3. Пешадијски поручник Жарко Диковић, рођен у Зајечару, погинуо 31. августа 1914. године, на Биљегу, као водник четврте чете, 2. батаљона, 17. пешадијског пука првог позива народне војске. 4. Пешадијски поручник Алекса М. Јанковић, рођен у Зајечару, погинуо 30. октобра 1915. године на Стрељанику, као водник митраљеског одељења 20. пешадијског пука народне војске. 5. Пешадијски поручник Ђорђе Нићифоровић, рођен у Мајданпеку, погинуо 12. новембра 1914. г. на Врачем брду, као водник 1. чете, 4. батаљона 14. пешадијског пука народне војске. 6. Мајор Тодор Франтуловић, погинуо на Маловању 25. новембра 1914. године, изводећи са једним од батаљона 13. пука првог позива херојски јуриш, чиме је допринео да се српска офанзива спасе. 7. Резервни пешадијски поручник Јаков Д. Максић, рођен 1890. г. у селу Табановић, срез мачвански, округ подрински. Погинуо је 24. 9. 1916. г. као водник 13. пешадиског пука. 8. Пешадијски поручник Милан Радоњић, погинуо 9. августа 1914. г. на положају Црни Врх, као водник 4. чете граничног одреда. 9. Резервни пешадијски поручник Мирко Ј. Перишић, рођен 10. 6. 1870. г. у селу Виотинцу, срез Моравички, округ чачански. Погинуо је 14. новембра 1914. године, на положају Камаљ, као водник друге чете 3. батаљона 13. пешадијског пука другог позива народне војске. 10. Резервни пешадијски поручник Миодраг С. Милојковић, рођен 30. 9. 1885. г. у Књажевцу. Погинуо је 29. септембра 1915. г. на Торлаку као водник 2. чете, 4. батаљона 13. пука првог позива народне војске. 11. Пешадијски поручник Милојко С. Џоговић. Рођен у селу Милатовићу, срез студенички, окуг Чачански. Погинуо 2. октобра 1914. године на Вршкој Чуки, у саставу I прекобројног пука. 12. Резервни пешадијски поручник Миленко Ј. Марковић 15. 9. 1888. г. у Малом Извору, округ Тимочки. Погинуо је 19. октобра 1915. године на Златарици код села Шпаја у Албанији као водник 3. чете, 3. батаљона 14. пешадијског пука првог позива народне војске. 13. Резервни пешадијски поручник Пејча Миленковић, рођен 1873. г. у селу Велики Бањи-

нац, срез лужички, округ пиротски. Погинуо 6. октобра 1915. г. на положају код села Рогљева као водник 2. чете, 2. батаљона 14. пешадијског пука трећег позива. 14. Пешадијски потпоручник Александар М. Стојковић, погинуо 29. септембра 1915. године, на Вратницама, као водник 4. чете 1. батаљона 13. пешадијског пука првог позива народне војске. 15. Пешадијски потпоручник Андреја К. Милосављевић, погинуо 8. августа 1916. године на коти 1500 на Солунском фронту као водник у 13. пешадијском пуку „Хајдук Вељко". 16. Резервни пешадијски потпоручник Боривоје С. Станојевић, рођен 1882. године у Неготину, погинуо 24. августа 1914. г. код Чеврнтије. 17. Пешадијски потпоручник Боривоје Аранђеловић, рођен у Неготину, погинуо ноћу 8/9. септембар 1914. г. на Мачковом Камену, био на служби у четвртом прекобројном пуку народне војске. 18. Резервни пешадијски потпоручник Божидар О. Дачић, рођен у Београду. Погинуо 22. новембра 1914. године, на положају Матика, као водник 4. чете, 4. батаљона, 13. пешадијског пука другог позива. 19. Пешадијски потпоручник Боривоје Р. Милић, рођен у селу Доња Бела Река, срез зајечарски, округ тимочки. Погинуо 10. августа 1916. године као водник 13. пешадијског пука. 20. Пешадијски потпоручник Андрија Т. Милосављевић, погинуо 15. августа 1916. године на коти 1500 на Солунском фронту, као водник у 13. пуку „Хајдук Вељко". 21. Резервни пешадијски потпоручник Велимир Андрејевић. Рођен 1. септембра 1874. године у Зајечару. Погинуо је 28. октобра 1914. године у борби на Церу, а био је на служби у 13. пешадијском пуку 2. позива. 22. Резервни пешадијски потпоручник Војислав Радовановић, рођен 1893. године у Чачку. Погинуо је 11. августа 1916. године на коти 1500, на солунском фронту као водник 13. пешадијског пука. 23. Резервни коњички потпоручник Владимир С. Недељковић. Рођен у селу Рајцу, срез неготински, округ крајински. Погинуо је 5. октобра 1916. године на обали Црне реке, као водник 4. коњичког пука. 24. Резервни пешадијски потпоручник Јулије Слободан Ј. Ивашко рођен 1. јуна 1890. г. у Дудовој Вишњи – Галиција. Погинуо је 10. септембра 1916. г. на „Совичкој коси" као водник 13. пешадијског пука. 25. Резервни пешадијски поручник Љубомир Ј. Живковић, рођен 23.10.1890. г. у Малом Извору, округ тимочки. Погинуо несретним случајем при пуњењу експлозива код села Макова 1. децембра 1916. г. на солунском фронту у саставу 13. пешадијског пука као водник. 26. Резервни пешадијски потпоручник Милан Павковић, погинуо 9. августа 1914. године на „Јевремовачкој коси" као водник 13. пешадијског пука другог позива. 27. Резервни пешадијски поручник Милутин П. Цветковић рођен 16. 12. 1890. г. у Зајечару. Погинуо је 26. новембра 1914. г. на „Равном гају" као водник. 28. Резервни пешадијски потпоручник Милорад Д. Ђорђевић, рођен 1881. г. у Врановцу, округ моравски. Погинуо је 29. септембра 1915. године на Торлаку као водник 2. чете, 2. батаљона, 13. пука „Хајкдук Вељко" првог позива народне војске. 29. Пешадијски потпоручник Михајло А. Ђуровић, погинуо 29. септембра 1915. године на Торлаку као водник 4. чете 1. батаљона 13. пешадијског пука првог позива народне војске. 30. Резервни пешадијски потпоручник Милан Ж. Стојановић, рођен 18. октобра 1890. године у Рајцу, срез

неготински, округ крајински. Погинуо 12. септембра 1916. године на „Совичкој коси" – Солунски фронт, као водник у 13. 201 пешадијском пуку „Хајдук Вељко". 31. Резервни пешадијски потпоручник Милован Н. С. Филиповић рођен 23. априла 1886. г. у селу Видровцу, срез неготински, округ крајински. Погинуо 13. октобра 1916. г. на положају Чуке, као водник 13. пешадијског пука. 32. Резервни пешадијски потпоручник Милан Дике Николић, рођен 8. априла 1879. г. у Зајечару. Погинуо 23. 11. 1916. на „Браздастој коси" – Солунски фронт, као водник 7. пешадијског пука. 33. Резервни пешадијски потпоручник Милан Ц. Савић рођен 9. маја 1879. г. у Зајечару. Погинуо 31. марта 1917. г. на „Рововској коси" – Солунски фронт, као водник у 6. пешадијском пуку. 34. Пешадијски потпоручник Никола Јанковић, рођен у Кладову. Погинуо на положају „Присој" 7. октобра 1914. г. као водник Горњачког одреда. 35. Резервни пешадијски потпоручник Паун Ђ. Мађаревић, рођен 8. 9. 1887. г. у Кривељу, округ тимочки. Погинуо 28. октобра 1916. године на положају „Чуке" – Солунски фронт као водник 13. пешадијског пука. 36. Пешадијски потпоручник Радисав Недељковић, рођен у Ломници, срез левачки, округ моравски. Погинуо је 23. новембра 1914. године код „Раковца", као водник 3. чете 3. батаљона 13. пешадијског пука првог позива народне војске. 37. Пешадијски потпоручник Радослав А. Ђурђић погинуо 31. децембра 1916. г. на „Браздастој коси" – Солунски фронт, као водник митраљеског одељења 13. пешадијског пука. 38. Пешадијски потпоручник Станко Н. Ћиришановић, рођен у Душановцу, срез неготински, округ крајински. Погинуо 31. октобра 1914. године на коти 416 у „Јаутини" као водник 1. чете 2. батаљона првог прекобројног пешадијског пука првог позива народне војске. 39. Пешадијски потпоручник Станко Ђ. Трикановић, рођен у Неготину. Погинуо 1. децембра 1914. године на „Торлаку", као водник 2. чете 4. батаљона 13. пешадијског пука првог позива народне војске. 40. Пешадијски потпоручник Станоје М. Живановић, рођен у Кленовцу, срез и округ крајински. Погинуо 15. новембра 1914. године на коти 157 код села Степојевца као водник у 2. батаљону 11. пешадијског пука. 41. Резервни пешадијски потпоручник Симеун Милосављевић – Лалин погинуо ноћу између 12. и 13. августа 1916. године на Солунском фронту као водник у 13. пешадијском пуку. 42. Резервни пешадијски потпоручник Стеван Г. Суботић, рођен 15. октобра 1890. г. у Зајечару. Погинуо 13. августа 1916. г. северно од „Петроског језера", као водник 22. пешадијског пука. 43. Резервни пешадијски потпоручник Светолик П. Нешић, рођен 1. 9. 1892. г. у Трнави, срез јасенички, округ крагујевачки. Погинуо је 14. августа 1916. г. на коти 1500, као водник 13. пешадијског пука. 44. Резервни пешадијски потпоручник Станко Гр. Станојевић, рођен 2. 9. 1869. године у Вражогрнцу, срез зајечарски, округ тимочки. Погинуо од Арнаута у новембру 1915. године. 45. Резервни инжењер, потпоручник Синиша Д. Стефановић погинуо – убијен од стране Бугара у октобру 1917. г. као авијатичар – пилот. 46. Пешадијски потпоручник Тихомир К.Крстић, погинуо 28. октобра 1916. г.на положају „Чуке" – Солунски фронт, као водник у 13. пешадијском пуку. 47. Резервни пешадијски поручник Богдан Ј. Бабић, рођен у Зајечару.

Погинуо 1916. г. код Битоља. 202 48. Резервни коњички поручник Срећко Ј. Симић – Нинић, рођен 28. јула 1885. г. у Зајечару. Погинуо 9. новембра 1914. г. као водник Моравског дивизијског коњичког пука. 49. Свештеник Мата Кривокапић, рођен у Злоту, срез бољевачки, округ тимочки, погинуо 08. новембра 1914. године у борби на „Бачинцу" као пуковски свештеник 8. пешадијског пука првог позива. 50. Резервни пешадијски капетан друге класе Живојин Миленковић, рођен 3. 8. 1880. г. у Грљану, срез зајечарски, округ тимочки. Нестао 24. августа 1914. г. на Чеврнтији. Служио је у 13. пуку првог позива народне војске. 51. Артиљеријски капетан 2. класе Михајло П. Јовановић, рођен 1877. године у Зајечару нестао 26. августа 1914. године на „Врановцима" као командир 2. батерије првог дивизиона брдског артиљеријског пука. 52. Пешадијски поручник Петар Т. Васиљковић, нестао 24. августа 1914. при прелазу Саве код Чеврнтије, а био је на служби у 13. пешадијском пуку првог позива. 53. Пешадијски потпоручник Илија Ђ. Стаменковић нестао 24. августа 1914. г. при прелазу Саве код Чеврнтије, на служби у 13. пуку првог позива. 54. Резервни пешадијски потпоручник Илија Д. Поповић, заробљен 6. октобра 1915. г. 55. Пешадијски потпоручник Јован П. Ружић, рођен 8. 12. 1866. г. у Неготину. Нестао је 24. августа 1914. године при прелазу Саве код Чеврнтије, био је у служби у 13. пешадијском пуку првог позива. 56. Резервни пешадијски потпоручник Јован Херак, рођен 1891. г. у Великој Писаровни, округ Бјеловарски – Хрватска. нестао 26. 10. 1915. г. код села Мешева, као водник у 13. пешадијском пуку првог позива. 57. Пешадијски потпоручник Милојко М. Милетић, нестао 3. августа 1914. г. Код Чеврнтије. Био на служби у шестом прекобројном пуку. 58. Резервни пешадијски потпоручник Милош Милошевић, рођен 18. 10. 1882. у Вражогрнцу, срез зајечарски, округ тимочки – нестао 22. октобра 1915. г. 59. Резервни пешадијски потпоручник Петар П. Тошић рођен у Зајечару – нест ао у борбама 3. октобра 1915. Борио се у саставу 15. пешадијског пука другог позива. 60. Пешадијски потпоручник Сибин Л. Алемпијевић заробљен 15. августа на Чеврнтији. Био је у служби као водник у 15. пешадијскиом пуку првог позива. 61. Обвезник чиновничког реда- лекар Др Андра Божиновић. Умро 22. априла 1915. године у Књажевцу. Смрт га је затекла на дужности управника Књажевачке резервне војне болнице. 62. Хонорарни лекар др Ферднанд Мазеј, умро у Неготину 18. фебруара 1915. године од тифуса. 63. Хонорарни лекар др Радул Бацковић, умро у Неготину 18. фебруара 1915. године од тифуса. 64. Хонорарни лекар др Селма Елиасберг Мазеј, умрла у Неготину од тифуса, 8. марта 1915. г. 65. Резервни пешадијски капетан 2. класе Ђорђе С. Петровић, рођен у Радујевцу, срез неготински, округ крајински. Погинуо код Куманова 1912. г. 66. Резервни пешадијски капетан 2. класе Михајло М. Николић, рођен 4. 2. 1887. године у Неготину. Погинуо 24. августа 1914. године на Чеврнтији. Био је у служби у 13. пешадијском пуку првог позива. 67. Резервни пешадијски поручник Владимир Ж.Симоновић, рођен 1882. године у Тамничу, срез неготински, округ крајински. Погинуо је 24. августа на 203 „Чеврнтији", био је у служби у 13. пешадијском пуку првог позива. 68. Резервни поручник Милан

Д. Јанићијевић, рођен 1873. године у Ваљеву. Погинуо је 28. септембра 1915. године на „Китки" као командир чете у 1. батаљону 13. пешадијског пука трећег позива. 69. Резервни пешадијски потпоручник Василије Ж. Гачић, рођен 15. 5. 1879. године у Сиколу, округ Крајински. Погинуо 6. августа 1914. године на „Јевремовачкој коси" на служби у 13. пуку другог позива. 70. Резервни пешадијски потпоручник Таса А. Ђорђевић, рођен 18. 4. 1872. г. у Неготину. Погинуо – убијен од стране Бугара 3. новембра 1915. године као водник 4. чете 2. батаљона 13. пешадијског пука трећег позива. 71. Писар прве класе Илија Марковић, рођен у Липовцу. Умро 3. марта 1915. у Зајечару. 72. Ветеринарски помоћник прве класе Марко В. Јовановић, рођен 1865. г. у Зајечару. Умро 1. априла 1915. године у Ваљеву. 73. Обвезник чиновничког реда – лекар др Дамњан Туфегџић, рођен у Јагодини. Умро 10. фебруара 1915. г.у Паланци као командир 1. тимочке пољске болнице другог позива. 74. Обвезник чиновничког реда Живојин Шљивић, умро 9. 7. 1919. г. у Петроварадину на служби у Аеропланској секцији Но521. 75. Обвезник чиновничког реда Коста Г. Протић, умро напрасно у ноћи 27/28. 7. 1917. г. на служби у штабу Тимочке дивизијске области. 76. Обвезник чиновничког реда Петроније Петровић умро 6.10.1915. године као командант стана штаба Тимочке војске. 77. Обвезник чиновничко реда Тодор Марјановић, умро 26. јула 1916. у болници у Говину. 78. Пешадијски потпоручник Стојан М. Живановић, умро 8. августа 1914. године од рана задобијених у борбама на Мишару, а био је на служби у 13. пешадијском пуку првог позива. 79. Резервни пешадијски потпоручник Светислав Јовановић, рођен у Петровом селу – Банат. Умро 5. децембра 1914. г. у Великом Извору, а био је на служби при штабу Дунавске дивизије Другог позива. 80. Резервни пешадијски потпоручник Стојан Марковић, рођен у Штубику, срез Брзопаланачки, округ Крајински. Умро 12. фебруара 1916. године на Војуши у Албанији као водник 4. чете 3. батаљона 20. пешадијског пука првог позива. 81. Резервни пешадијски потпоручник Станко Ф. Шорн, рођен 13. 10. 1893. године у Св. Лоренцу на Истри. Умро 5. новембра 1916. године на Солунском фронту од задобијене ране, као водник 13. пешадијског пука. 82. Резервни пешадијски потпоручник Светозар Јевтић, рођен 1. новембра у Горњем Зунићу, срез заглавски, округ тимочки. Умро је 4. октобра 1916. године на Вертекопу, од задобијених рана, као водник 22. пешадијског пука. 83. Пешадијски потпоручник Светомир Ј. Стојиљковић рођен у Глоговцу, срез заглавски, округ тимочки. Умро 13. 6. 1918. године од последица рањавања у Бизерти, на служби у Првом српскохрватском и словеначком пуку. 84. Пешадијски потпоручник Тодор Р. Стефановић, рођен у Штубику, срез брзопаланачки, округ крајински. Умро од последица задобијених рана 16. јула 1917. године у болници у Мантони у Француској. 85. Пешадијски потпуковник Петар А. Стевановић, рођен 29. јануара у Слатини, округ тимочки, умро 3. новембра 1916. године на Солунском фронту од задобијене ране. Био је командант батаљона у 24. пешадијском пуку. 86. Пешадијски потпуковник Милорад Љ. Митровић, рођен 04.08.1878. г. у 204 Обреновцу. Умро 3. 10. 1915. године у Књажевцу, као командант петог кадровског пука.

87. Артиљеријски потпуковник Марко Станојловић, рођен 15. 11. 1858. г. у Вражогрнцу, срез зајечарски, округ тимочки, умро је на дужности команданта убојног складишта Југословенске дивизије 7. јануара 1920. г. у Косовској Митровици. 88. Резервни санитетски мајор др Ахило Михаиловић, рођен 7. 2. 1869. г. у Малој Азији. Умро у ноћи 11/12. фебруара у Ђуриницима, као командир 4. Тимочке пољске болнице. 89. Артиљеријски мајор Боривоје Јончић, рођен 21.09.1878. у Зајечару. Умро 9. 1. 1915. г. у Крагујевцу. Био је на служби у Управи војно-техничких завода. 90. Резервни санитетски мајор др Димитрије О. Мицић, рођен 6. 11. 1866. године, умро 21. фебруара 1915. г. у Пироту од пегавог тифуса. 91. Артиљеријски мајор Драгутин М. Ристић, рођен 26.04.1872. г. у селу Ропкцима, округ чачански. Умро 14. марта 1915. г. у Крагујевцу од пегавог тифуса, као командир допунске батерије Тимочког артиљеријског пука. 92. Санитетски мајор др Живојин Стојадиновић, рођен 27. 10. 1880. године у Књажевцу. Умро је 9. 2. 1915. године у Крагујевцу од пегавог тифуса. Био је на служби у санитетском одељењу Врховне команде. 93. Резервни мајор Живан Станојевић, рођен 14.09.1858. г. у Сиколу, срез и округ Крајински. Умро у родном селу 10. новембра 1919. године од последица рата. 94. `Резервни санитетски мајор др Јован Лилић, рођен 20. 9. 1875. године у Зајечару. Умро 27. децембра 1914. године у Врњачкој бањи од срчаног напада, као управник резервне болнице у Врњачкој бањи. 95. Резервни санитетски мајор др Лазар Илић. Рођен 30. 9. 1852. године у Зајечару. Умро је 26. јануара 1918. године. 96. Артиљеријски мајор Лазар Ракић, рођен 1. октобра 1958. године у Ражњу, округ крушевачки. Умро је 19. јула 1915. године у Зајечару, као референт артиљерије Тимочке дивизијске области, 97. Пешадијски мајор Милан Вељковић, рођен 26. јула 1878. године у Сокобањи. Умро 8. септембра 1914. у пољској болници у Руми, од задобијених рана у битци на Легету. Био је на служби у 13. пешадијском пуку првог позива народне војске. 98. Санитетски мајор Михајло Ристић, рођен у Васиљу, срез књажевачки, округ тимочки, умро је 18.01.1916. г. у „Сили Абдалах" Африка. 99. Пешадијски капаетан прве класе Јарослав Антонијевић, умро 6.09.1914. г. на Чевртнтији. 100. Пешадијски капетан Прве класе Живко Ф. Павловић, умро 6.09. 1914. године на Чевртнтији. 101. Пешадијски капетан прве класе Бранислав Валента, погинуо 19. октобра 1914. године у саставу 13. пука првог позива. 102. Резервни артиљеријски мајор Никола Јанковић, рођен 18. августа 1856. године у Грљану, округ тимочки, умро 23. априла 1916. године у болници „Ахилеону" на Крфу, као командант возова Тимочке дивизије. 103. Коњички мајор Никола М. Стевановић рођен 7. 3. 1878. г. у Зајечару. Умро је 31. 10. 1916. г. на Вертекопу, као ађутант друге коњичке бригаде. 104. Пешадијски мајор Периша Перишић, рођен 24. 12. 1868. године у Добром Долу, округ ужички. Умро 27. фебруара 1915. г. у Неготину од пегавог тифуса, као командант последње одбране стараца 13. пешадијског пука. 205 105. Пешадијски мајор Радосав Старчевић, рођен 15. фебруара 1881. у Башуину, округ смедеревски, умро 25. августа 1914. године од задобијених рана, као командант 3. батаљона 13. пешадијског пука првог позива народне војске. 106. Резервни санитет-

ски мајор др Светислав Андрејевић, рођен 1. 9. 1868. у Ужицу. Умро 17. марта 1915. године у Неготину од пегавог тифуса на дужности управника Неготинске резервне војне болнице. 107. Пешадијски мајор Станимир И. Поповић, рођен 24. 9. 1879. г. у Брестовцу, округ тимочки, умро 23. марта 1918. године у болници у Женеви, као шеф топографског одељења Прве армије. 108. Административни мајор Сава Н. Стојановић, рођен 1868. г. у Зајечару. Умро 18. априла 1920. године у Београду. 109. Артиљеријски мајор Топлица Темељковић, рођен 19. јула 1879. године у Зајечару. Умро 6. јануара 1916. г. у Сан Ђовани ди Медуа. 110. Резервни пешадијски капетан Прве класе Андреја С. Богдановић, рођен 11. 11. 1875. године у Неготину. Умро 26. маја 1918. у болници у Женеви, као командир 1. чете 3. батаљона 24. пешадијског пука. 111. Резервни санитетски капетан прве класе др Боривоје Јаћовић, рођен 4. марта 1876. г. у Крушевцу. Умро 21. фебруара 1915. године у Нишу од пегавог тифуса, као командир 3. пољске болнице Тимочке дивизије. 112. Пешадијски капетан прве класе Војислав Милојковић, рођен 8. децембра 1878. г. у Књажевцу. Умро 12. децембра 1915. г. у Драчу. 113. Резервни пешадијски капаетан Прве класе Владимир Ст. Максимовић, рођен 26. октобра 1873. г. у Књажевцу. Умро, утопио се у мору 24. септембра 1917. г. приликом торпедовања брода „Чита ди Бари" на путу Италија – Крф, као курир добровољачког корпуса С.Х.С. у Русији. 114. Резервни артиљеријски капетан прве класе Гојимир Несторовић. Убијен мучки од Бугара ноћу 5. децембра 1915. године у атару села Јелашница на месту званом „Влашка шума". 115. Артиљеријски капетан прве класе Владимир Ц. Гачевић, рођен 20. јула 1887. године у Зајечару.Умро је 13. јуна 1918. године на Солунском фронту као командир 1. батерије брдског артиљеријског дивизиона Југословенске дивизије. 116. Резервни санитетски капетан прве класе др Драгутин Романовић, рођен 1878. г. у Београду. Умро 6. фебруара 1915. године од пегавог тифуса, као лекар тимочког артиљеријског пука. 117. Артиљеријски капетан прве класе Живојин Завишић, рођен 12. 2. 1883. г.у Неготину. Умро 9. септембра 1914. године од задобијених рана на „Мачковом Камену" као командир II батерије Дунавског артиљеријског пука. 118. Резервни санитетски капетан Прве класе др Илија Тодоровић, рођен у Сурчину. Умро 11. марта 1915. године у Нишу од пегавог тифуса, био је на дужности командира Прве пољске болнице Тимочке дивизије II позива. 119. Резервни артиљеријски капетан прве класе Илија Н. Дуцић рођен 11. новембра 1883. у Великом Извору, округ тимочки. Умро у Ужицу 27. 10. 1918. године као водник 2. батерије Тимочког артиљерисјког пука. 120. Резервни артиљеријски капетан прве класе Карло В. Бадер, рођен 21. 11. 1871. године у Алтзону – Аустроугарска, Умро 8. септембра 1916. године у Солуну, а био је на служби у штабу Тимочког брдског дивизиона. 121. Пешадијски капетан прве класе Михајло Димитријевић, рођен 19. 9. 1881. године у Зајечару. Умро је 1. септембра 1914. у штипској болници, као командир 1. чете 1. батаљона 20. пешадијског пука. 206 122. Резервни пешадијски капетан прве класе Милан С. Мијовић, рођен 1878. године у Зајечару. Умро је 22. новембра 1916. г. у Француској болници број 3 у Солуну, као ађутант Прве дринске пешадијске бригаде. 123. Резерв-

ни пешадијски капетан прве класе Милан П. Антић, рођен 1874. године у Бољевцу, срез бољевачки, округ тимочки. Умро марта 1915. г. у Смедереву. 124. Пешадијски капетан прве класе Душан С. Петровић из Зајечара. Умро је 8. јануара 1915. године у Крагујевцу, као начелник интендантуре Шумадијске дивизије првог позива. 125. Резервни пешадијски капетан прве класе Радоје С. Станојловић, рођен 1882. године у Јелашници, округ крајински. Умро 5. октобра 1915. године у Зајечару од задобијених рана, као водник 2. чете Граничне трупе. 126. Резервни артиљеријски капетан прве класе Радосав К. Тасић. Рођен је у Ракитову, округ моравски. Умро 28. октобра 1918. г. у Ужичкој резервној војној болници као командир Другог одељења провијант колоне Тимочке дивизије. 127. Резервни пешадијски капетан 1. класе Станимир Н. Пешић, рођен 1873. г. у Грлишту, срез зајечарски, округ тимочки. Рањен 13. септембра 1916. године и истог дана умро на Кочобеју – Солунски фронт, као командир 1. чете, 1. батаљона 5. пешадијског пука. 128. Резервни пешадијски капетан II класе Божидар К. Голубовић. Рођен 1886. г. у Крагујевцу. Умро 8. јула 1915. године у Зајечару, као командир 1. чете, 1. батаљона 6. прекобројног пука. 129. Резервни пешадијски капетан ИИ класе Војин Н. Поповић, рођен 1. фебруара 1887. године у Радоњеву, срез моравички, округ чачански. Умро 2. октобра 1915. године у Нишу, од задобијених рана, као командир 2. чете 2. батаљона, 13. пешадијског пука првог позива. 130. Резервни пешадијски капетан II класе Војислав Д. Поповић, рођен 26. јула 1885. године у Бучју код Књажевца, срез заглавски, округ тимочки. Умро 2. октобра 1915. године у Нишу, од задобијених рана, био је у служби у 13. пешадијском пуку првог позива. 131. Резервни пешадијски капетан II класе Гојко Ј. Ђаја, рођен у Београду 1885. године. Умро 3. јануара 1916. године у Кавају у Албанији. Био је на служби у штабу Тимочке војске. 132. Пешадијски капетан II класе Михајло Гмизовић, рођен августа 1888. године, умро у Зајечару, од задобијених рана као командир митраљеског одељења првог батаљона првог пешадијског пука првог позива 4. октобра 1915. године. 133. Пешадијски капетан II класе Марко Ј. Марковић. Умро 28. октобра 1916. године од задобијених тешких рана на положају „Чуке" – Солунски фронт, као командир митраљеског одељења 13. пешадијског пука. 134. Резервни пешадијски капетан II класе Милан Гомирац, рођен 1885. г. у Ашљанима, округ тимочки. Умро је 20. јануара 1918. г. у селу Големо Паничерево као заробљеник у Бугарској, од тифуса. 135. Пешадијски капетан II класе Никола М. Миленковић, рођен 1.08.1880. године у Зајечару. Умро је од последица задобијених рана у родном Зајечару 14. децембра 1914. године, као командир 3. чете 1. батаљона 11. пешадијског пука. 136. Пешадијски капетан II класе Јован Стојановић, рођен 17. маја 1885. г. у Бољевцу, срез бољевачки, округ тимочки. Умро је 14. јула 1918. године у Ници, као размењени инвалид. 207 137. Пешадијски капетан II класе Радомир Владић, рођен 14. фебруара 1882. године у Неготину. Умро је 9. новембра 1914. г.од задобијених рана у борби на Бачинцу, као заступник команданта 3. батаљона 8. пешадијског пука првог позива. 138. Резервни пешадијски поручник Јаков Д. Максић, рођен 16. октобра 1890. године у селу Та-

бановићу, срез мачвански, округ подрински. Погинуо 24. септембра 1916. године на Солунском фронту, као водник 13. пешадијског пука.

Овај списак погинулих и умрлих крајинских и тимочких официра у Великом рату највероватније није коначан, јер се у литератури налазе и појединци официрског кадра који нису споменути у овом тексту из књиге Драгољуба Ж. Филиповића „Крајинци и Тимочани у Великом рату", 2018., издавач: Музеј Крајине.

„БИО ЈЕ ТО ОСЛОБОДИЛАЧКИ И РЕВОЛУЦИОНАРНИ ЧИН ЗА СРБИЈУ"

Једанаестог новембра 1918. године у Паризу, и формално је, потписивањем примирја сила победница, завршен Први светски или Велики рат, до тада највеће страдање човечанства на планети. Тим поводом, након сто година, 11. новембра 2018, у Паризу је одржан величанствени скуп 60 државника света, представника земаља победница, међу којима је био и председник Републике Србије, Александар Вучић.

Судбина Великог рата била је одлучена још два месеца раније при пробоју Солунског фронта (званично, 15. септембра 2018.), где је Српска војска имала огромне заслуге. Поједини историчари сматрају да је прекретницу донео улазак Америке у рат против окупатора. Рат је, у ствари, формално окончан годину касније на мировној конференцији у Паризу када су коначно постављене и границе нових држава у слободној Европи. Године 1919, 28. јуна, потписан је чувени Версајски мировни уговор. Створена је, и званично, 1. децембра 1918, и нова држава - Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (СХС). Србија је скупо платила слободу – изгубила је више од милион и 200.000 људи, од којих 402.435 војника, близу трећине укупног становништва. Нису ни мало занемарљива и материјална страдања. С војском је, илустрације ради, „мобилисано" и остало богатство земље, рецимо сточни фонд: 75.400 коња, 75.800 волова... После „албанске голготе" остало је само 10.000 грла. Тек из темеља порушени градови, уништена и опљачкана села и вароши. То је и први разлог због којег 11. новембар треба неизоставно славити сваке године, не само поводом ретких јубилеја. То је и повод да рамонда, цвет – феникс, (познат и као Наталијина рамонда по првој краљици савремене Србије, Наталији, која је издашно помагала српски народ у време Великог рата и зато је била омиљена и вољена) буде прихваћен као заштити знак овог датума. Овај цвет у нас једино успева на југу Србије, те у Злотском кањону код Бора и на планини Ниџе, на историјском Кајмакчалану.

У Србији је, 10. новембра 2018, поводом јубилеја, одржана велика војна вежба 8.000 војника. Отворене су и две изузетне изложбе: у Историјском архиву Србије „Крај Великог рата 1917-1918" на којој се представљени аутентични материјали, звучни и светлосни ефекти са техником проширене и виртуелне стварности. Библиотека града Београда, током новембра, приказала је изложбу „Српска књижевност и Велики рат". Представљени су српски писци учесници рата који су изгубили своје домове и најближе: Стеван Јаковљевић, Станислав Винавер, Сима Пандуровић, Бранислав Нушић, Милутин Ускоковић (убио се, скочио у набујалу Топлицу „због губитка отаџбине"), Владислав Петковић Дис, Тодор Манојловић, Милутин Бојић, Растко Петро-

вић, Драгиша Васић, Станислав Краков, Исидора Секулић, Бора Станковић, Милош Црњански, Раде Драинац, Душан Васиљев, Иво Андрић.

Добрица Ћосић, чувени српски писац, академик и државник, пред смрт, 2014. године, рекао је новинарима (*Недељник, 11.11. 2019.*):

„Било је у Великом рату несхватљиво много херојства, трпње, националне солидарности, људске солидарности. Ми смо данас у тешкој депресији, па нам сваки догађај који је храбар, који је частан, значи много... Међутим... Сам пут у Албанију је чин који сматрам трагичним. У томе сам присталица Мишићеве идеје који није био за повлачење преко Албаније већ за ефикасан контранапад на Аустријанце. Не знам шта би било да је Врховна команда послушала његов предлог, али сам тада, као писац, у души био на његовој страни. Спасење у Албанији – и није било баш спасење...Данас се може говорити и другачије но што ми сада говоримо, али ја мислим да је најисправније говорити о том чину као ослободилачком и револуционарном".

Остаци споменика Тимочке дивизије у Хрисији, снимљено 2025.

Уместо поговора

ВРЕДНА ДОКУМЕНТАЦИЈА О ТИМОЧКОЈ ДИВИЗИЈИ

Архив Војводине је у Новом Саду 29. и 30. октобра 2014. организовао Међународну конференцију "Архиви, медији и култура сећања у Првом светском рату", а потом је издат и Зборник радова у којем је објављен и научни рад Јасмине Живковић, вишег кустоса и историчара Историјског архива Пожаревац о теми "Судбина архивске грађе војне провинцијенције у Првом светском рату". Ауторка је, као пример, навеле и неке детаље о судбини војне архиве Тимочке дивизије.

Архиву команди српских дивизија пред њихово укидање крајем Великог рата требало је предати "одговарајућим претпостављеним штабовима", односно понети са собом ради ликвидације, а по свршеној ликвидацији предати армијској команди. На основу овог упуства уследило је наређење командама Прве пешадијске бригаде, артиљерије и колонске коморе - "да архиву команди Тимочке дивизије треба срећену и регистровану предати ађутанту команде Тимочке дивизије".

Јасмина Живковић напомиње: - У архиви Тимочке дивизије пронашли смо можда највећу количину архивских докумената о начину чувања, предаје, потписивања, преноса и кретања војне архиве. Команда Тимочке дивизије другог позива тако је обавестила Врховну команду да шаље "по списку у дупликату три сандука архиве штаба ове команде с молбом да се један списак овери и врати". У прилогу акта се налазило "седам спискова пописане архиве по одељењима". Архива је потписана "као акта одељења по деловним бројевима". Примедба забележена у пропратном документу реферата артиљерије Тимочке дивизије приликом предаје архива Артиљеријском одељењу Врховне команде била је – да су сва акта "овде изложена потпуна по броју". Сва акта су потписана по деловном броју, сваки предмет одвојено, а приликом примопредаје вршен је преглед и провера стања архиве која се по списку срећена и регистрована предаје и прима "на потпис". Даље се напомиње да је сачуван регистар операцијске преписке Команде артиљеријске Тимочке дивизије Солунски фронт за 1916 – 1919...

У овом случају уочено је и постојање одређених норми архивског пословања које, ако се примењује, представља гаранцију да ће архивска грађа бити сачувана. У војној грађи сазнаје се, на пример, да је "добијен сандук са поверљивом архивом ове команде који је био у Краљеву, или конкретније – да је "мајор Антоновић известио начелника оперативног одељења да је примио архиву и деловодни од потпуковника Милинчевића".

Са сакупљањем војне архивске грађа наставило се и посла рата. Према акту из 1935. године, в.д. архивара Историјског одељења главног Ђенералштаба комисијки је преузео Пописну оперативну архиву Тимочке дивизије

"пронађену између обичне архиве" која се налазила и чувала до тада у Команди Јадранске дивизијске области. Оперативну архиву Тимочке дивизије чинили су ратни блокови команде артиљерије, операцијски дневници батерије, дневни извештаји и операцијски дневни извештаји и операцијски деловодници 13. пешадијског пука Тимочке дивизије. Сва сачувана архива потиче из 1916 – 1918/19. (Војини архив Србије, ВА, П6-К275-Ф2-Д8/1).

Ауторка објашњава да су многи документи из Првог светског рата уништени "да не би пали у руке непријатељу", неки су изгубљени при премештањима, много документа је нестало при повлачењу, доста тога је заплењено од стране неприајтеља, један део је однет у време окупације аустроугарске власти 1915 – 1918... Ипак, наша војна архива пратила је војне јединице у њиховим операцијама, походима, збрињавала колико се могло. Једно време је гомила архиве пребачена у Ниш, нешто је остало у Београду, па је 1915. пребачена и чувана у манастиру Студеница. Део грађе остављен је на Крфу, документа из Бизерте слата су у Солун, где су, у великом пожару августа 1917. изгорела. Нешто је пронађено и заплењено код непријатеља. Зна се и да је цела архива "албанске голготе" чувана у државном Новчаном депоу на Крфу и у Солуну.

Војни архив Србије је место где се данас може наћи вредна војна документација Тимочке дивизије из Великог рата, мада и остале релевантне и сродне институције, како у Београду, тако и у Тимочкој Крајини и широм Србије, имају део тог материјала. Извесно је и да је много документације у ратном вртлогу и у време комунистичког режима нестало без трага. На будућим истраживачима је да се потруде и подробније с војног аспекта приближе страдања и васкрсење славне Тимочке дивизије. (*Аутор*).

ЛИТЕРАТУРА

Србија у Великом рату, у 99 слика, Бор, 2013, Б. Филиповић
Прва српска „плава гробница", Неготин, 2017, Б. Филиповић
Уби ме, Степо, тај с моста крик, Бор, 2011, Б. Филиповић
Срби златног срца, Бор, 2005, Б.Филиповић
Стравична ноћ Тимочке дивизије, Бор, 2000, Б.Филиповић
Девет Адамовића – Девет Југовића, Бор, 1997, Б.Филиповић
Апис је рекао: Радоје, Бог с тобом, Бор, 1998, Б. Филиповић
Легет 1914, Београд, 2017, Слободан Лазаревић
Битка на Легету 1914, С. Митровица, 2015, др Радован Срдић
На погрешној обали, Београд, 2015, др Милић Милићевић
За слободу и част отаџбине, Д. Милановац, 2012, Велимир Владић
Са бојних поља, Зајечар, 2016, Никола Цоловић
Војвода Степа Степановић, Београд, 1985, С. Скоко, П. Опачић
Солунски фронт, Београд, 1967, Миливоје Антонић
Војвода Живојин Мишић – Моје успомене, Београд, 1980.
Стеван Јаковљевић, Српска трилогија
„На фронту и у позадини – народ Тимочке Крајине у ратовима од 1912. до 1918.", Зајечар, 2018, Јелица Илић
Народна библиотека Србије
Народна библиотека Бор, Народна библиотека Зајечар
Народни музеј Зајечар
Баштиник, Неготин
Ратни поменик, 1934, 1939.
Ратник
Војни весник, 1934.
Историјски архиви Зајечар, Београд, Шабац, Срем
Војни музеј, Београд
Соба Тимочке дивизије, Гарнизон војске Зајечар
Извори – пубилкације посебно наведене у овој књизи
Википедија
Политика
Новости
НИН
Блиц
Недељник
Време
РТС
Сремске новине
Глас Подриња – Шабац
Портали

САДРЖАЈ

НЕЗАБОРАВНИК И ПОМЕНИК ХЕРОЈА 7
СРПСКИ СПАРТАНЦИ, ТИМОЧКИ ЈУНАЦИ 12
ПРВИ РАТ ЈЕ ДУГО ПЛАНИРАН 15
ХРОНОЛОГИЈА РАТНИХ ОПЕРАЦИЈА
СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1914 – 1918. 16
РАТНИ ПУТ ТИМОЧКИХ ДИВИЗИЈА 23
ВЕЛИКИ РАТ ЈЕ ПОЧЕО 33
ПОЧИЊЕ И ВЕЛИКА И СТРАШНА БИТКА НА ЦЕРУ 41
ЦОЛОВИЋЕВ ТРЕЋИ КОЊИЧКИ ПУК
ПРЕОКРЕНУО ЈЕ ЦЕРСКУ БИТКУ 47
ЛЕГЕТ – ПРВА СРПСКА ПЛАВА ГРОБНИЦА 52
„ТИМОЧАНИ СУ ПРЕШЛИ САВУ И ПО ЦЕНУ
СОПСТВЕНЕ ЖРТВЕ” 55
НА ЛЕГЕТУ СЕ СЛАВНИМ ПРЕЦИМА ЗАВЕТ ДАЈЕ 57
ОВДЕ СЕ ТИМОК УЛИВА У САВУ 59
НА ДРИНИ И САВИ 1914. 67
ТИМОЧАНИ БАЈОНЕТИМА БРАНЕ ГУЧЕВО 73
ТИМОЧКА ВОЈСКА 1914. И 1915. 76
СЕВЕРНИ И ЗАПАДНИ ФРОНТ 78
ИСТОЧНИ ФРОНТ 78
ДИПЛОМАТСКО ПИСМО ИЗ БЕЧА
НИКАД НИЈЕ СТИГЛО ПАШИЋУ У НИШ 83
СРПСКИ ПУКОВНИК СЕ НИКАД НЕ ПРЕДАЈЕ 85
„НЕЗНАНИ ЈУНАК” НА АВАЛИ ЈЕ ДЕЧАК СА ТИМОКА 87
ЂЕНЕРАЛ НИКОЛА ЦОЛОВИЋ – СЕДАМ РАТНИХ
ОДЛИКОВАЊА ЗА ХРАБРОСТ 89
АДАМОВИЋИ – ТИМОЧКИ ЈУГОВИЋИ 93
У ТРИЛОГИЈИ ПРИКАЗАО ГОЛГОТУ ВОЈСКЕ И НАРОДА 97
АМЕРИЧКИ НОВИНАР ЏОН РИД У „ЗЕМЉИ СМРТИ” 99
РАТНИ ДНЕВНИК ПЕТРА РАДОВАНОВИЋА 101
„СМРТ ЈЕ БЛАГО НА ДАНАШЊЕ ВРЕМЕ” 102
ХЕРОЈИ ИЗ „АЛБУМА СЕЋАЊА” 103
И ВЛАДАР СА НАМА НАПУШТА ОТАЏБИНУ 108
„ ТО СУ СЕЉАЦИ, ТВРДИ НА МУЦИ, ГОРДИ НА СЕБЕ,
СЛОБОДНИ ЉУДИ” 110
СТОЈАДИНОВИЋИ И СТОЈИМИРОВИЋИ – ЈУНАЦИ
ИЗ ЈАСЕНИЦЕ 112
У ПОРЕЧКОМ СРЕЗУ КУЋЕ У ЦРНО ЗАВИЈЕНЕ 115
И ЦРНОРЕЧЈЕ У ЦРНИНИ 116
ОД БОЉЕВЦА ДО „ЛОГОРА СМРТИ” 117
И ЧУВЕНА ЛЕКАРСКА ПОРОДИЦА
НЕДОК МЕЂУ ТИМОЧАНИМА 119
СОКОБАЊА НЕ ЗАБОРАВЉА ЗЛОЧИНЕ БУГАРА 122
НАРОД КЛАДОВА БЕЖИ У РУМУНИЈУ И РУСИЈУ 125
ЂАЦИ ИЗ КЛАДОВА И НЕГОТИНА ЛУТАЈУ И УЧЕ
ПО БЕЛОМ СВЕТУ 128

„ЗАШТО ЈЕ БОГ ТАКАВ ПРЕМА НАМА СРБИМА” 131
ИСТОРИЈА 20. ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА 133
СЛАВА ОПШТЕГ ВАСКРСНУЋА СРПСТВА....136
ПОХВАЛНЕ НАРЕДБЕ ОФИЦИРА, КАПЛАРА И РЕДОВА....138
НАРЕДБЕ КОМАНДИРА РОВОВСКЕ БАТЕРИЈЕ
ТИМОЧКЕ ДИВИЗИЈЕ (1916 – 1918.) 139
ДОБРОВОЉЦИ СРБИ И ДОБРОВОЉЦИ РУСИ....141
ЂЕНЕРАЛИ АРАЧИЋ, ГОЈКОВИЋ И „ГВОЗДЕНИ”, И РЕДОВ
СТРАИНОВИЋ 145
ЂЕНЕРАЛШТАБСКИ ПУКОВНИК РАДОЈЕ ЛАЗИЋ
САХРАЊУЈЕ МАЈКУ НА КРФУ....148
ПАШИЋ – ПРВИ ХЕРОЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА....152
УЧИТЕЉ СА ОРДЕНОМ ОБИЛИЋА....154
УСПОМЕНЕ МЕДИЦИНАРА ТИМОЧКЕ ДИВИЗИЈЕ
МИЛОРАДА ДРАГИЋА ИЗ 1915. 155
ТИМОЧАНИ НА КРФУ И ВИДУ....159
„ПОСЛЕДЊИ ПОЗДРАВ ОТАЏБИНИ” ПУТОВАО 22 ГОДИНЕ 163
ОПЕРАЦИЈЕ 1. АРМИЈЕ И ТИМОЧКЕ ВОЈСКЕ НА КРФУ
9. ФЕБУАРА 1916. 163
ЗАУВЕК СУ ОСТАЛИ У БИЗЕРТИ 166
УГАСИ СЕ „ЖИВИ ОГАЊ“ У БИЗЕРТИ 167
ДОПИСНЕ КАРТЕ ТИМОЧКИХ РАТНИКА 170
ТАМО ГДЕ ТИМОК ПОЗДРАВЉА ВЕЉКОВ ГРАД 173
КРАЈИНЦИ ПЕВУШЕ СВОЈУ ХИМНУ „ТАМО ДАЛЕКО“… 174
ЛОГОРИ СМРТИ ЗА СРБЕ....176
НЕЖИДЕР – УМИРАЛО СЕ У НАЈТЕЖИМ МУКАМА 176
НЕЂМЕЂЕР – ДОЛИНА СМРТИ....179
АРАДСКА ТВРЂАВА: „НИ ДАНТЕ НИЈЕ ВИДЕО ТАКАВ ПАКАО”....180
ЧУВАР „СРПСКОГ ЗЕЈТИНЛИКА” У ЧЕШКОЈ: ПРОНАШАО САМ
100 СПОМЕНИКА МОЈИХ ТИМОЧАНА....181
„ЗАСПАНКА ЗА ВОЈНИКЕ” – ФИЛМ О ТИМОЧКИМ РАТНИЦИМА 183
„ХРАМ СЛАВЕ“ ТИМОЧАНИМА СА КАЈМАКЧАЛАНА 186
„СЛАВА ИМ” И У ДАЛЕКОМ ТУНИСУ 187
ЗЛАТНО СРЦЕ КАЈМАКЧАЛАНА – У ЗАЈЕЧАРУ!....190
ТИМОЧКА КРАЈИНА ПОД БУГАРСКОМ ВЛАШЋУ 192
ЗАШТО СУ БУГАРСКИ ОКУПАТОРИ МУЧИЛИ И УБИЈАЛИ
СВЕШТЕНИКЕ ИЗ ОКРУГА ТИМОЧКОГ? 193
ПОМЕНИК ЗНАНИМ И НЕЗНАНИМ ТИМОЧКИМ ХЕРОЈИМА 196
ПОДИГНИТЕ СПОМЕНИК СРПСКОМ И ВОЈНИКУ И ВОЛУ....198
ВЛАДИКА ТИМОЧКИ ЕМИЛИЈАН
ОСВЕШТАО ЈЕ 1936. ЗЕЈТИНЛИК 200
ХРАБРИ, ДОСТОЈАНСТВЕНИ, ПОЖРТВОВАНИ... 202
ГЕНЕРАЛ СТАНОЈЕВИЋ СА ЧЕТИРИ КАРАЂОРЂЕВЕ ЗВЕЗДЕ 203
ГЕНЕРАЛ ПЕТАР МИШИЋ
„ЧИНИО ЈЕ ЧУДА ОД ЈУНАШТВА” 203
ДР КОВАЧЕВИЋ СА ЦЕЛОМ ПОРОДИЦОМ
У АЛБАНСКОЈ ГОЛГОТИ 204
МАЈОР КАТАНИЋ ГИНЕ БРАНЕЋИ КАДИБОГАЗ 205

ГЕНЕРАЛ ЂУРО ДОКИЋ ЈЕ ПРОСЛАВИО ТИМОЧКУ ДИВИЗИЈУ 206
КОМАНДАНТИ КОЈИ СУ СПАСАВАЛИ СРБИЈУ 206
ТЕШКЕ РАНЕ ПОРУЧНИКА ЈОВАНОВИЋА.....209
ИЗ РАТНОГ ДНЕВНИКА СОЛУНЦА СТОЈАНА Ј. ЈЕВТИЋА.....210
СРПСКА ТИМОЧКА ЕЛИТА.....214
ТЕЖАК ПОРАЗ БУГАРА НА ЈАЛОВИК БРДУ.....217
ЗАПИСАНО У КАМЕНУ.....217
СЛАТИЊАНИ СУ НАЈВИШЕ СТРАДАЛИ НА ЦЕРСКОМ БОЈИШТУ.....223
ТРИ ПУТА ОСЛОБАЂАЛИ „СРПСКИ ВЕРДЕН” 224
КУЋА КОЛУБАРСКЕ БИТКЕ КАО БОРОДИНСКА БИТКА.....227
ЛИСА И АЦКО 231
СПОМЕН СОБА - МУЗЕЈ ПАЛИМ ТИМОЧКИМ РАТНИЦИМА 232
СА САНЕ, КРФА И ТИМОКА... 234
СПЛИТ КЛИЧЕ: „ДОБРО ДОШЛИ СРПСКИ ВИТЕЗОВИ, БРАЋО
НАЈМИЛИЈА, ОСЛОБОДИТЕЉИ НАШИ,
ПОНОСНИ НАШ ЦВИЈЕТЕ”.....236
НАША СЕЋАЊА НА ФРАНЦУСКЕ ОСЛОБОДИОЦЕ 1918. 237
ТИМОЧКИ „НЕСТВАРНИ ЈУНАЦИ” – СРПСКИ СПАРТАНЦИ 241
ГЕНЕРАЛ ГАМБЕТА: РАЗУМЕО САМ И ЗАВОЛЕО ОТАЏБИНУ
СРБИНОВУ... 242
НИ КРФ ВАС НИЈЕ ПОШТЕДЕО… 245
ЂЕНЕРАЛОВИХ 19 РАНА СА СОЛУНСКОГ ФРОНТА.....246
ЗА ПАЛЕ РАТНИКЕ ТИМОЧКИХ ДИВИЗИЈА – ЖИВИ СПОМЕНИК:
20.000 ЗАСАЂЕНИХ ОРАХА.....248
„ТИ ЉУДИ, СРБИ, ПОКАЗАЛИ СУ КАКО СЕ БРАНИ ОТАЏБИНА”.....250
КАПЕТАН “БАТА КОЛЕ” ИЗ ФИМА
“МАРШ НА ДРИНУ” - КЊАЖЕВАЧКИ ЂЕНЕРАЛ!.....251
ЈОШ ЈЕДНО ПРИСЕЋАЊЕ: РАТНИ ПУТ ТИМОЧКЕ ДИВИЗИЈЕ.....253
СТАЗАМА ТИМОЧКЕ ДИВИЗИЈЕ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ.....257
ВЕЉКО РАМАДАНОВИЋ ИЗ КОРБОВА:
ЛЕЧИО ЈЕ РАЊЕНЕ БРАЈЕВОМ АЗБУКОМ.....260
ДИМИТРИЈЕ ГИНИЋ, СРПСКИ РАТНИ ГЛУМАЦ: У БИЗЕРТИ
ОСНОВАО СРПСКО ВОЈНИЧКО ПОЗОРИШТЕ.....262
МАЈОР БРАНКО ВУКОСАВЉЕВИЋ, СРПСКИ „ЦРВЕНИ БАРОН“.....263
ПОГИНУЛИ И УМРЛИ КРАЈИНСКИ
И ТИМОЧКИ ОФИЦИРИ У ВЕЛИКОМ РАТУ.....264
„БИО ЈЕ ТО ОСЛОБОДИЛАЧКИ И РЕВОЛУЦИОНАРНИ
ЧИН ЗА СРБИЈУ” 273
УМЕСТО ПОГОВОРА.....275
ВРЕДНА ДОКУМЕНТАЦИЈА О ТИМОЧКОЈ ДИВИЗИЈИ 275
ЛИТЕРАТУРА.....277

Крв и живот дасте
За срећу и добро
Отаџбине драге.

Речи нек ућуте
Јер дела вам зборе
И потомству вашем
Указују путе…
(Стихови са споменика у Брзој Паланци)

Бор - Србија, 2026.